

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
MUSÉE ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA
ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) XXXVII
ZESZYT (LIVRE) 3

WARSZAWA

1972

VARSOVIE

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO

KOMITET REDAKCYJNY

Zdzisław RAJEWSKI — Redaktor Naczelny
Jerzy HALICKI — Zastępca Redaktora Naczelnego
Jerzy BYDLIŃSKI — Sekretarz Redakcji

Materiał ilustracyjny do niniejszego zeszytu wykonali:
S. Biniewski, T. Biniewski, M. Curyło, W. Gawrysiak,
J. Głosik, M. Kaszowski, H. Pawłowski, W. Wojciechowski

Rycina na okładce przedstawia srebrny denar
republikański rzymski

Adres Redakcji:

Warszawa, ul. Długa 52 (Arsenał)
Państwowe Muzeum Archeologiczne

Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo
Wrocław, Oddział w Warszawie 1973. Nakład: 720+130 egz.
Objętość: 21,20 ark. wyd.; 10 ark. druk. Papier druk. sat.
kl. III, 70 gram: 61×86. Oddano do składania 30 VI 1972 r.
Podpisano do druku 10 I 1973. Wydrukowano w styczniu 1973,
w Drukarni im. Rewolucji Październikowej, w Warszawie;
nr zam. 968/72. R-30. Cena: 30,— zł

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

Tom (Vol.) XXXVII

Zeszyt (Livre) 3

DZIAŁ SPÓRNI ŻELAZA
Państwowego Muzeum Archeologicznego
w Warszawie
00-950 Warszawa, ul. Długa 52 < Arsenal >
tel. (0 22) 31-32-21/152, fax (0 22) 31-51-95

SPIS TREŚCI

Содержание — Contents

MUZEALNICTWO I KONSERWATORSTWO

- Jerzy Halicki, Wystawa z okazji 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie 247
(Экспозиция по случаю 2500-летней годовщины основания Королевства Ирана в Государственном Археологическом Музее в Варшаве — The Exhibition in the State Archaeological Museum on the Occasion of the 2500th Anniversary of the Founding of Iran)

MATERIAŁY

- Włodzimierz Wojciechowski, Osada ludności grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej w Sicinach, pow. Góra 256
(Поселение населения брестско-куявской группы лендиельской культуры в Сицинах, повят Гура — A Settlement of the Brześć-Kujawy Group of the Lengyel Culture at Siciny, Góra District)

- Anna Uzarowiczowa, Obiekty kultury pucharów lejkwatych i kultury amfor kulistych na stanowisku XV w Klementowicach, pow. Puławy 277
(Объекты культуры воронковидных кубков и культуры шаровидных амфор на стоянке XV в Клементовицах, повят Пулавы — Graves of the Funnel Beaker and Globular Amphora Culture at Site XV at Klementowice, Puławy District)

- Alicja Lasota, Neolityczny pochówek zwierzęcy na stanowisku XV w Klementowicach, pow. Puławy 293
(Неолитическое животное погребение на стоянке XV в Клементовицах, повят Пулавы — A Neolithic Burial at Site XV at Klementowice, Puławy District)

- Hyacinthe Brabant, Badania odontologiczne ludzkich szczątków kostnych z epoki mezolitu z Pierkunowa, pow. Giżycko 299
(Одонтологическое исследование человеческих костных остатков эпохи мезолита в Перкунове, повят Гижицко — Odontological Analysis of Mesolithic Human Bone Remains from Pierkunowo, Giżycko District)

- Krystyna Musianowicz, Osada z XI—XIII w. w Poświętnem, pow. Płońsk 303
(Поселение с XI—XIII вв. в Посвентнем, повят Плоньск — An 11th—13th Century Settlement at Poświętne, Płońsk District)

- Lechosław Rauhut, Ludgarda Długopolska, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz 320
(Могильник раннего средневековья в каменной обкладке в Лончине Старом, повят Пшасныш — An Early Mediaeval Cemetery with Stone Setting at Łączyno Stare, Przasnysz District)

- ODKRYCIA 394

- KRONIKA 401

MUZEALNICTWO I KONSERWATORSTWO

JERZY HALICKI

WYSTAWA Z OKAZJI 2500 ROCZNICY ZAŁOŻENIA CESARSTWA IRANU W PAŃSTWOWYM MUZEUM ARCHEOLOGICZNYM W WARSZAWIE

ЭКСПОЗИЦИЯ ПО СЛУЧАЮ 2500-ЛЕТНЕЙ ГОДОВЩИНЫ ОСНОВАНИЯ КОРОЛЕВСТВА ИРАНА
В ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ МУЗЕЕ В ВАРШАВЕ

THE EXHIBITION IN THE STATE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM ON THE OCCASION OF THE 2,500th
ANNIVERSARY OF THE FOUNDING OF IRAN

W dniu 6 października 1970 r. Prezydium Polskiej Akademii Nauk powołało Komitet obchodów 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu, powierzając równocześnie funkcję przewodniczącego Komitetu prof. dr Januszowi Groszkowskiemu Prezesowi PAN. Uchwała Prezydium PAN została podjęta w wyniku przyjęcia przez władze pol-

skie propozycji Iranu włączenia Polski w obchody wielkiej rocznicy państwa irańskiego. Zadaniem powołanego Komitetu było ustalenie programu i zainicjowanie w Polsce obchodów dla uczczenia jubileuszu Cesarstwa Iranu. W skład osobowy Komitetu włączeni zostali wybitni przedstawiciele środowisk naukowych i kulturalnych.

Jan Batory

Włodzimierz Buczek

Prof. dr Janusz Chmielewski

Prof. dr Witold Dynowski

Prof. dr Aleksander Gieysztor

Jarosław Iwaszkiewicz

Doc. dr Stanisław Kałużyński

Prof. dr Kazimierz Kumaniecki

Prof. dr Jerzy Kuryłowicz

Prof. dr Tadeusz Lewicki

Prof. dr Stanisław Lorentz

— reżyser filmów fabularnych

— prezes Związku Polskich Artystów Plastyków

— dyrektor Instytutu Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego

— kierownik Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego

— dyrektor Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego

— prezes Związku Literatów Polskich

— dziekan Wydziału Filologii Obcych Uniwersytetu Warszawskiego

— członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, kierownik Katedry Filologii Klasycznej UW, przewodniczący Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej PAN

— członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, przewodniczący Komitetu Językoznawstwa PAN

— kierownik Katedry Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego

— członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, historyk sztuki, em. profesor Uniwersytetu Warszawskiego, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie

Prof. dr Kazimierz Majewski	— członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik Zakładu Archeologii Klasycznej Instytutu Historii i Kultury Materialnej PAN
Prof. dr Franciszek Machalski	— profesor Katedry Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego, przewodniczący Komitetu Orientalistycznego PAN
Prof. dr Kazimierz Michałowski	— członek rzeczywisty i członek Prezydium Polskiej Akademii Nauk, kierownik Katedry Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN
Prof. dr Marian Mięśowicz	— członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, wiceprezes PAN, prezes Oddziału PAN w Krakowie
Prof. dr Zdzisław Rajewski	— dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
Prof. dr Rudolf Ranoszek	— orientalista, em. profesor Uniwersytetu Warszawskiego
Prof. dr Zygmunt Rybicki	— Rektor Uniwersytetu Warszawskiego
Prof. dr Juliusz Starzyński	— członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, dyrektor Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, dyrektor Instytutu Sztuki PAN
Prof. dr Stefan Śledziński	— prezes Związku Kompozytorów Polskich
Prof. dr Stanisław Turski	— dyrektor Instytutu Maszyn Matematycznych Uniwersytetu Warszawskiego
Prof. dr Marian Weiss	— kierownik Katedry Rehabilitacji Akademii Medycznej w Warszawie
Prof. dr Józef Wolski	— kierownik Katedry Historii Starożytnej Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kulminacyjny punkt obchodów jubileuszowych w Iranie ustalony został na październik 1971 r. W związku z tym powołany Komitet zaprojektował program obchodów w Polsce, które rozplanowano na miesiące maj—październik 1971 r. lokalizując je w Warszawie i Krakowie.

Program obchodów w Warszawie przewidywał cykl wykładów popularnonaukowych, które odbyły się w Sali Okrągłego Stołu w Pałacu Staszica. Tytuły odczytów były następujące: prof. dr Franciszek Machalski, Współczesna literatura Iranu (4.V.1971); dr Bogdan Składanek, Dzieje Iranu (11.V.1971); dr Maria Składankowa, Perska myśl filozoficzno-religijna (18.V.1971); dr Barbara Majewska, Dzieje stosunków polsko-irańskich (25.V.1971). Organizatorem był Zarząd Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego.

W dniach 24 maj—8 czerwiec 1971 r. Uniwersytet Warszawski urządził w hallu Pałacu Kazimierzowskiego wystawę rękopisów, starodruków i książek pt. „Związki polsko-irańskie w ciągu wieków”. Wystawa została uroczystie otwarta przez J. M. Rektora UW, prof. dr Zygmunta Rybickiego. Wśród zaproszonych gości przybyli pre-

zes PAN prof. dr J. Groszkowski oraz ambasador Cesarstwa Iranu w Polsce, dr Fereydoun Diba.

W dniu 4 czerwca 1971 r. w lokalu Klubu Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej i Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego, Oddział Warszawski PTO zorganizował wieczór muzyki i poezji perskiej. Recytację polskich przekładów perskiej poezji klasycznej i współczesnej wykonali aktorzy Irena Jun i Jacek Jarosz.

W dniu 16 czerwca 1971 r. w Sali Lustrzanej Pałacu Staszica w Warszawie odbyło się sympozjum naukowe zorganizowane przez Polską Akademię Nauk. Obradom przewodniczył prezes PAN prof. dr Janusz Groszkowski. W drugiej części obrad przewodniczył prof. dr Józef Chałasiński. Wśród gości (głównie pracowników naukowych PAN, Uniwersytetu i muzeów) był również ambasador Cesarstwa Iranu w Polsce, dr Fereydoun Diba. Na sympozjum wygłoszono następujące referaty: prof. Józef Wolski, Powstanie Cesarstwa Iranu i jego rola w dziejach starożytnych; prof. dr Jerzy Kuryłowicz, Perskie elementy w słownictwie europejskim; prof. dr Franciszek Machalski, Literatura perska w XX wieku; prof. dr Jan Reychman, Związki Iranu z Polską.

Na miesiące wrzesień—październik 1971 r. zaprojektowano wystawę o charakterze historyczno-chronologicznym (zabytki archeologiczne, fajanse, broń, wyroby rzemieślnicze ze srebra i miedzi, tkaniny i dywany, miniatury i rękopisy irańskie), która miała być eksponowana w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie w gmachu Arsenale.

W IV kwartale 1971 r. Redakcja „Przeglądu Orientalistycznego” i Polskie Towarzystwo Orientalistyczne wydało specjalny numer (4/1971) tego kwartalnika poświęcony tematyce irańskiej. Numer zawierał specjalną dedykację oraz okolicznościowe artykuły (m.in. skróty wygłoszonych referatów na sympozjum i w cyklu odczytów popularnonaukowych) oraz kronikę działalności Komitetu obchodów 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu.

Poza tym postanowiono wznowić w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu wydanie „Rubajatów” Omara Chajjama według przekładu A. Gawrońskiego z wstępem prof. dr

Ryc. 1. Otwarcie wystawy „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Przemawia przedstawiciel ambasady Cesarstwa Iranu w obecności Wiceministra Kultury i Sztuki Z. Garsteckiego

Ryc. 2. Wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Wejście na sale wystawowe

Ryc. 3. Wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Ogólny widok głównej sali wystawowej

F. Machalskiego, jak również przy pomocy Ministerstwa Łączności wydanie okolicznościowego znaczka pocztowego.

Na terenie Krakowa program przewidywał również kilka imprez. W II kwartale 1971 r. Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego zorganizował spotkanie z następującymi referatami: dr Zygmunt Abrahamowicz, Stosunki polsko-perskie na początku XVII wieku (5.V.1971); mgr Jadwiga Pstrusińska-Stożek, Iran i Irańczycy w Starym Testamencie (17.V.1971); mgr Anna Korecka, System heliocentryczny w astronomii perskiej, greckiej i indyjskiej (24.V.1971).

Poza tym zaprojektowano na koniec 1971 r. sesję naukową z inicjatywy Katedry Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego i Oddziału PAN w Krakowie z udziałem prof. dr J. Wolskiego, prof. dr F. Machalskiego, prof. dr T. Pobożniaka, dr K. Wolskiego i dr Z. Abrahamowicza. Również w tym samym czasie Krakowski Oddział PTO, Katedra Filologii Orientalnej UJ i Bibliote-

ka Jagiellońska w Krakowie postanowiły urządzić wystawę książki orientalnej.

W projekcie uwzględniony został również program Polskiego Radia, gdzie przewidziano 3—4 audycje poświęcone poezji i literaturze perskiej, audycje muzyczne m.in. wykonanie symfonii K. Szymanowskiego do pieśni Hafiza, 45 minutowa audycja „Widnokrąg” omawiająca sprawy irańskie, a w dniu 12 października 1971 r. (w dniu obchodów jubileuszowych) zaprojektowano wieczór literacko-muzyczny.

Również w Polskiej Telewizji poświęcono Iranowi jeden program w serii „Telewizyjny atlas świata”, kilka audycji popularnooświatowych o starym i nowym Iranie, a w dniu poprzedzającym rocznicę w programie 2 Warszawy „Dzień Iranu w TV”.

Komitet obchodów 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu proponując urządzenie wystawy historyczno-chronologicznej Państwowemu Muzeum Archeologicznemu w Warszawie nie precyzował ani tematu, ani tytułu ekspozycji, pozosta-

wiając te sprawy do uznania organizatora, którym został prof. dr Z. Rajewski.

Dla realizacji powierzonego zadania utworzono w PMA w lutym 1971 r. trzyosobowy Komisarjat wystawy: prof. dr Z. Rajewski — przewodniczący, wicedyrektor Jerzy Bydliński i mgr Jerzy Halicki — zastępcy. Równocześnie na konsultantów zaproszono szereg pracowników naukowych z Instytutu Sztuki PAN, Zakładu Turkologii i Iranistyki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Państwowego Muzeum Archeologicznego. Funkcję łącznika między Komitetem a Komisarjatem wystawy pełniła mgr Zofia Józefowicz-Czabakowa, sekretarz Komitetu obchodów 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu, natomiast ze strony PMA utrzymywała kontakt z Ambasadą Cesarstwa Iranu dr Alina Wiercińska. Środków finansowych na koszty wykonania wystawy dostarczył Zespół do Spraw Plastyki Ministerstwa Kultury i Sztuki, natomiast na prace przygotowawcze (scenariusz, konsultacje, wypisy i tłumaczenia z literatury) Prezydium Polskiej Akademii Nauk.

Najważniejszym zagadnieniem w tej początkowej fazie prac przygotowawczych, które stało przed organizatorami wystawy był dobór zabytków oraz znalezienie odpowiedniego dla niej tytułu. Początkowy projekt ekspozycji opartej wyłącznie lub przynajmniej w głównej mierze na zabytkach archeologicznych, nie mógł być zrealizowany ze względu na znikomą ilość tego rodzaju obiektów w zbiorach polskich, jak również dlatego, że i Ambada Cesarstwa Iranu nie mogła zagwarantować ich dostarczenia. W związku z tym Z. Rajewski wysunął koncepcję przedstawienia dziejów kontaktów między Persją-Iranem a Polską na przestrzeni wieków. Przy takim rozwiązaniu nie było już obawy o brak zabytków, gdyż znane są w historii liczne związki persko-polskie, a zwłaszcza w dziedzinie sztuki.

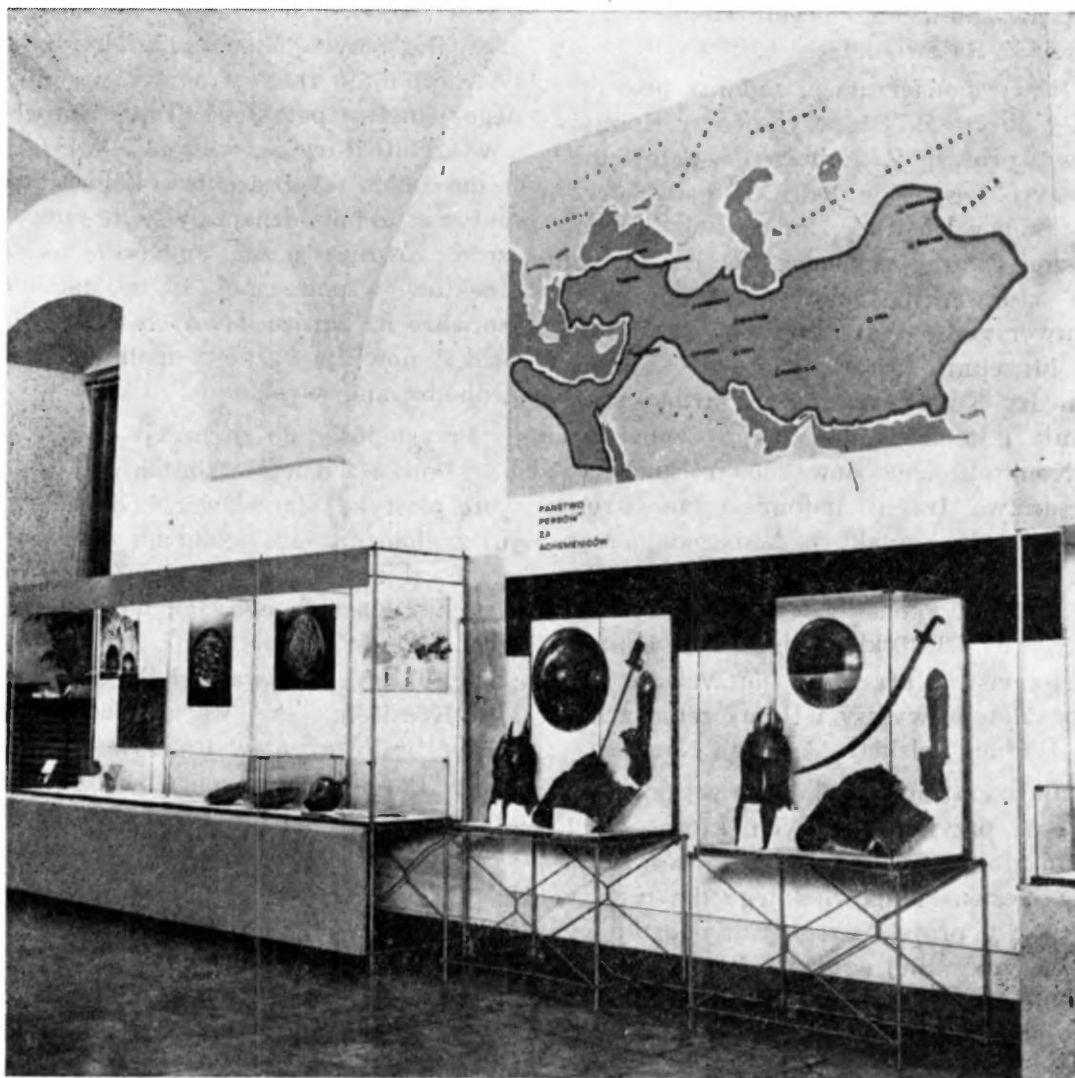
Zwrócono się zatem do mgr Aliny Trojan z Państwowego Instytutu Sztuki o przeprowadzenie kwerendy tych zabytków w polskich muzeach i dokonanie wśród nich najodpowiedniejszego wyboru. Na tej podstawie Z. Rajewski opracował scenariusz wystawy, który oprócz wspomnianego wyżej zagadnienia uwzględniał jeszcze archeologiczne obiekty i zabytki oraz najważniejsze dzieła architektury Persji i Iranu. Dla prezentacji tego ostatniego tematu niemalą pomoc okazała Ambada Cesarstwa Iranu wypożyczając kilkadziesiąt doskonałych kolorowych fotogramów. Plansze te reprezentowały wysoki poziom fotograficzny. Przedstawione na nich widoki ruin Persepolis z

VI—V w.p.n.e., odsłonięte w czasie wykopalisk archeologicznych, ukazują nam bardzo rzadko spotykane i mało znane fragmenty stolicy starożytnego państwa perskiego. Także fotografie zabytków architektury perskiej od XVII do XIX w. dają doskonale wyobrażenie o kolorystyce i harmonii barw jakimi odznaczały się te budowle. Dostarczony również przez ambasadę okazały zbiór obiektów współczesnej sztuki ludowej, opartej jednakże na bardzo dawnych autentycznych wzorach stanowił poważne uzupełnienie zabytków dla projektowanej wystawy.

Przystępując do realizacji ekspozycji „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” zaproszono artystę plastyka Stanisława Niedźwiedzkiego, który już wielokrotnie ku ogólnemu zadowoleniu współpracował z PMA. S. Niedźwiedzki był autorem projektu plastycznego, jak i ogólnego wykonawstwa. Termin otwarcia ustalono na dzień 18 listopada 1971 r., ponieważ wiele osób spośród członków Komitetu, jak i współpracujących przy wystawie brało udział w uroczystościach na terenie Iranu. Powrót ich w końcu października pozwolił im włączyć się do prac organizacyjnych i montażowych w najgorętszym momencie. W ten sposób wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” stała się końcowym akcentem zamykającym program obchodów w Polsce 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu.

Dzięki przeprowadzonej przez A. Trojan kwerendzie, wybrano najbardziej reprezentatywne zabytki, a kierownictwa muzeów okazały jak najdalej idącą pomoc w ich wypożyczeniu. Zabytków, eksponatów oraz dokumentacji na wystawę użyczyły: Biblioteka Narodowa w Warszawie, Instytut Orientalistyczny i Zakład Turkologii i Iranistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie oraz Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Po przywiezieniu wszystkich zabytków (w czym również okazał swą pomoc Państwowy Instytut Sztuki udzielając samochodu osobowego „Nysa” na trasie Warszawa—Kraków—Warszawa), przystąpiono do montażu wystawy, likwidując równocześnie ekspozycję części zbiorów stałych PMA. Prace te jak zwykle sprawnie przeprowadzili mgr Maria Gądzikiewicz-Woźniak i mgr Marek Urban z zespołem pracowników.

Wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” zajmowała połowę parterowych sal w części ekspozycyjnej muzeum. Projekt plastyczny

Ryc. 4. Wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Witryny z bronią perską z XVII w.

przewidywał rozmieszczenie kolorowych fotografów jako fryzu obiegającego główną salę wystawową. Natomiast gabloty i witryny z zabytkami oraz porozwieszane na ekranach kobierce i tkaniny stanowiły zasadniczy trzon wystawy. Trzeci akcent historyczny, reprezentowały większe i mniejsze mapy ilustrujące najważniejsze wydarzenia z dziejów Persji oraz jej kontaktów z Polską.

Przy wejściu do pierwszej sali umieszczono stojącą planszę z tytułem wystawy obramowaną flagami narodowymi Cesarstwa Iranu i Polski. Z kolei w gablotach pokazano zabytki archeologiczne z terytorium związanego z państwem perskim. Między innymi znajdowały się w nich srebrne monety perskie tzw. darejki, grociki strzał scytyjskich, a jako źródła historyczne teksty Herodota i Ksenofonta w oryginale i przekładzie polskim oraz mapa terenów na których toczyły się walki

persko-scytyjskie. Na tablicach nad gablotami zawieszono fotografie wykopalisk z Persepolis i najcenniejszych zabytków starożytnej sztuki znajdujących się w muzeach Iranu. Duża mapa przedstawiająca granice Persji w czasach panowania dynastii Achemenidów daje nam wyobrażenie o rozległości i potędze tego państwa. Wpływy sztuki sasanidzkiej na obiekty odkryte w Polsce reprezentowały miedziana akwamanila z Kruchowa i czara z Włocławka. Kolejne witryny i gabloty wypełniała: broń, hełmy, tarcze i pancerze oraz piękne rękopisy iluminowane wspaniałymi kolorowymi miniaturami. Centralny akcent wystawy stanowił olbrzymi dywan tzw. ferahan o powierzchni prawie 15 m² na którym zawieszono tarczę okrągłą perską z XVII w. inkrustowaną złotem, a pod nią dwie skrzyżowane szable z bogato zdobionymi rękojeściami i pochwami. Na bocznych ścianach znalazły miejsce polskie portrety z XVII

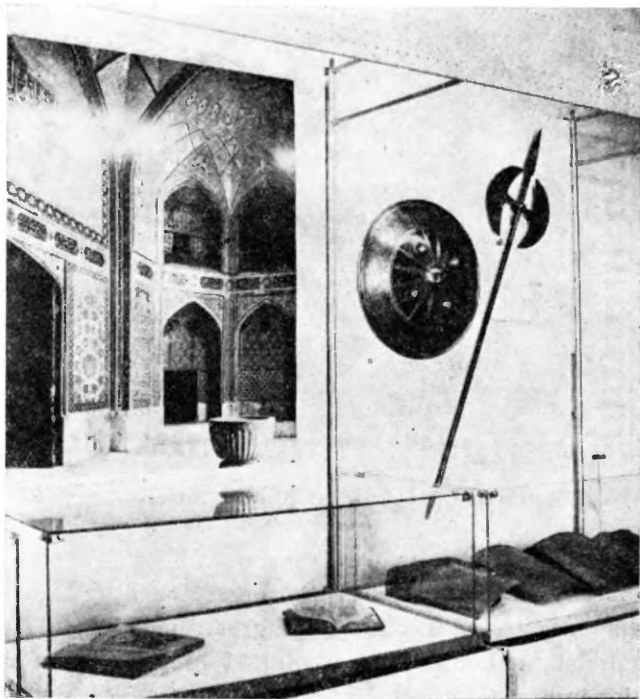
i XVIII w. ilustrujące okres tzw. sarmatyzmu w naszej historii. Końcowe elementy tej sali wypełniały barwne fotografie najświetniejszych zabytków architektury perskiej z XVII w., jak meczety w Isfahanie, pałace i budowle Szirazu oraz znajdujące się w skarbcu cesarskim w Teheranie: korona dynastii Pahlawi i kosztowne trony ukazujące najwyższe osiągnięcia rzemiosła artystycznego. Należy również wspomnieć o znanych wyrobach ceramicznych perskich, charakteryzujących się wyjątkowo piękną błękitną polewą, których kilka egzemplarzy wystawiono w tej części sali. Wystawę zamykała kolorowa mapa współczesnego Iranu.

Uzupełniająca wystawę mała sala (tzw. odczytowa) zawierała tkaniny polskie o motywach perskich, między innymi słynne polskie pasy jedwabne wykonane w krajowych manufakturach tkackich zw. persjarniami oraz najbardziej reprezentatywne przedmioty współczesnej ludowej sztuki irańskiej opartej na autentycznych wzorach z XVII i XVIII w. Przy wejściu do sali odczytowej zawieszono kolorową mapę z zaznaczonymi miejscowościami, w których czynne były w XVII w. wspomniane manufaktury. Należy przy tym zwrócić uwagę, że jedna z takich persjarni mieściła się w pobliżu gmachu Arsenалу dzisiejszej siedziby naszego muzeum. Kontakty polsko-perskie i irańskie znalazły swoje odbicie w literaturze pięknej, naukowej i w innych dziedzinach życia, ożywionych w drugiej wojnie światowej i w ostatnich latach. Ilustracją tego są dwie gabloty w których rozłożono wydawnictwa irańskie i polskie, świadczące o wzajemnych zainteresowaniach, jak również i silnych związkach kulturalnych istniejących między tymi krajami. Wreszcie uwagę zwracających zwracały materiały propagujące dzisiejszy Iran. Przede wszystkim trzeba wymienić plakaty reklamujące walory turystyczne Iranu, wykonane na wysokim poziomie artystycznym, a obok nich foldery, przewodniki, prospekty, karty i znaczki pocztowe wydane specjalnie dla uczczenia tego wielkiego jubileuszu.

Prace montażowe przy wystawie zostały zakończone zgodnie z założonym planem, mimo licznych wypadków grypy, która wydatnie zmniejszyła liczbę zatrudnionych pracowników, zwłaszcza w końcowej fazie robót. W tym miejscu szczególną wdzięczność i podziękowanie należy złożyć dr Barbarze Majewskiej z Zakładu Turkologii i Iranistyki UW, która w tym trudnym okresie włączyła się do prac wystawowych. B. Majewska była konsultantką większości podpisów pod ekspona-

tami oraz tłumaczką i autorką objaśnień do eksponowanych rękopisów perskich.

W dniu 18 listopada 1971 r. odbyła się w PMA o godzinie 10 konferencja dla przedstawicieli prasy, którzy otrzymali materiały i fotografie dotyczące przygotowanej ekspozycji. O godzinie 12 tego samego dnia, Wiceminister Kultury i Sztuki Zygmunt Garstecki dokonał otwarcia wystawy w obecności przedstawicieli Ambasady Cesarstwa Iranu, Komitetu obchodów, Korpusu Dyplomatycznego i licznych przedstawicieli świata nauki

Ryc. 5. Wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Widok wnętrza madrasy w Isfahanie oraz rękopisy i broń perska

i kultury stolicy. Niestety w uroczystości tej nie mogli wziąć udziału wszyscy organizatorzy, wykonawcy i członkowie Komisariatu wystawy, których złośliwa grypa zmusiła do pozostania w domu. W tej sytuacji przybyłych gości powitał doc. dr hab. Jan Kowalczyk oraz dr Lechosław Rauhut. W czasie zwiedzania wystawy nadawano muzykę perską z taśm magnetofonowych dostarczonych przez Ambasadę Cesarstwa Iranu. Wyboru odpowiednich autorów oraz zebrania i zestawienia najbardziej komunikatywnych fragmentów dokonali przedstawiciele Związku Kompozytorów Polskich w Warszawie. Z okazji omawianej wystawy Państwowe Muzeum Archeologiczne wydało folder w opracowaniu graficznym Jana Heydricha w ilości 2.500 egzemplarzy, który był roz-

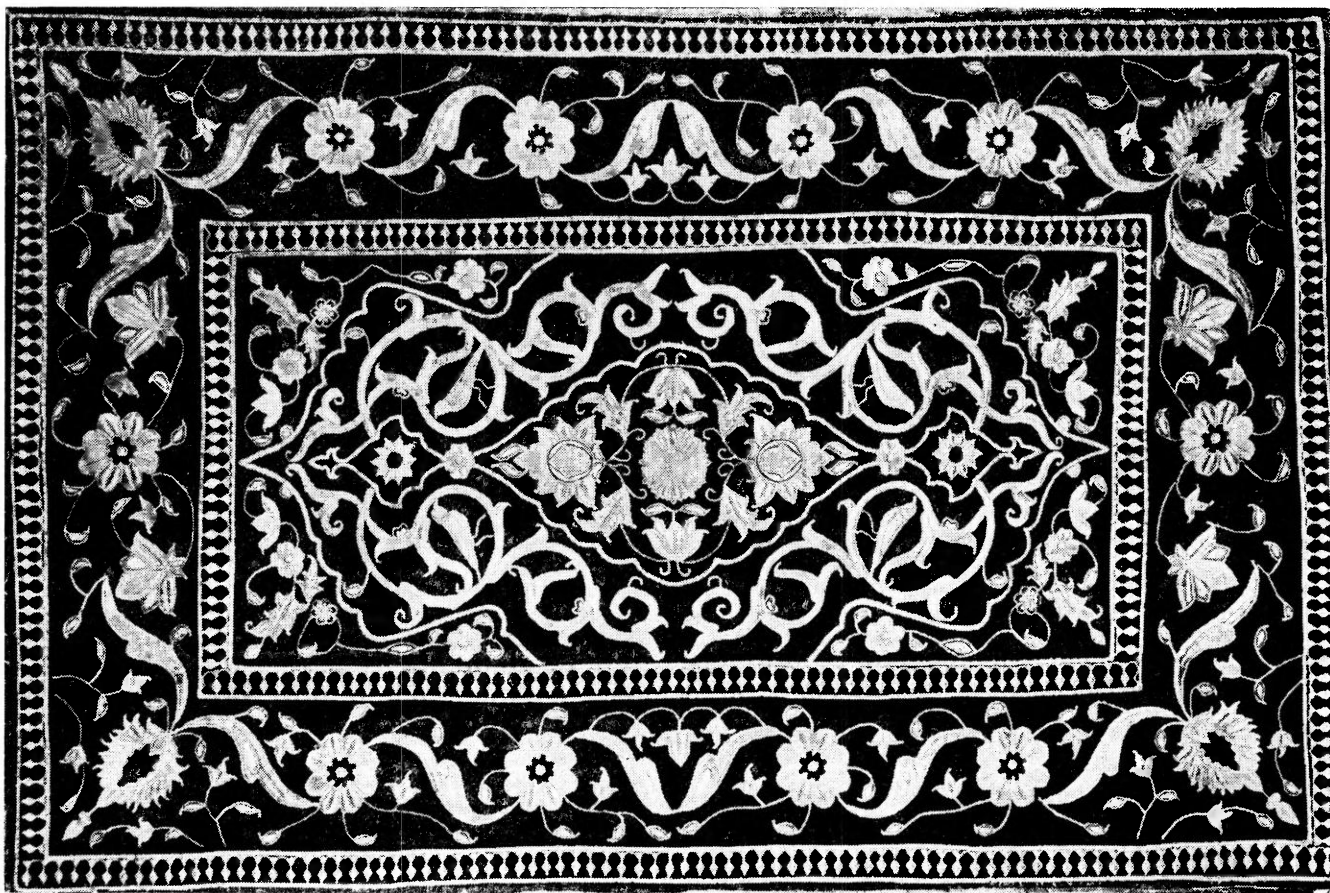

Рис. 6. Wystawa „Persja-Iran-Polska z dziejów kontaktów” w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Makata perska jedwabna, lita z pierwszej połowy XVII w.

dawany wśród zwiedzających. Autorkami tekstu były mgr Olga Lipińska i mgr Alina Trojan, natomiast wykonawcą ilustracji folderu, jak również materiałów fotograficznych wręczonym dziennikarzom i innym zainteresowanym osobom był Tadeusz Biniewski, kierownik pracowni fotograficznej PMA.

Wystawa trwała do końca lutego 1972 r., a

zwiedziło ją blisko 8.000 osób. Mimo pewnych trudności występujących zwłaszcza w początkowym okresie organizowania wystawy, wykonała ona dobrze swoje zadania programowe, mimo iż tylko ukazała fragment naszych wielowiekowych kontaktów i stała się efektywnym zakończeniem uroczystości jubileuszowych w Polsce z okazji 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает ход приготовлений к выставке, которая была устроена в связи с торжествами 2500-летней годовщины Иранского Королевства. Для организации празднеств был образован специальный комитет под патронатом Польской Академии Наук.

Ввиду того, что главные юбилейные торжества в Иране были назначены на сентябрь 1971 г., позванный комитет запроектировал программу торжеств в Польше на период май — октябрь 1971 г. Среди организаторов отдельных пунктов программы культурно-научного характера оказался также Государственный

Археологический Музей, получивший задание организации историческо-хронологической выставки. Однако Комитет не уточнил ни темы, ни названия выставки, оставляя это на усмотрение организатора, которым был проф. др. З. Раевски.

В начальном этапе подготовительных работ самым важным вопросом оказался подбор археологических древностей, а также определение подходящего названия экспозиции. Проф. З. Раевский предложил принять концепцию представления истории контактов между Персией — Ираном и Польшей в течение веков. Принимая такое решение не было бы проблемы отно-

сительно древностного материала, так как в истории хорошо известны многочисленные персидско-польские связи, особенно в области искусства.

Экспозиция „Персия — Иран — Польша, история контактов” занимала залы на первом этаже музея. Художественный проект предусматривал уместение разноцветных фотограмм, в качестве фриза окружающего главный выставочный зал. Однако основной элемент

выставки составляли витрины содержащие археологический материал (оружие, украшения, рукописи), а также развешенные на экранах ковры и ткани.

Экспозиция продолжалась до конца февраля 1971 г. и полностью выполнила свое программное задание, являясь эффектным заключением юбилейных торжеств в Польше по случаю 2500-летней годовщины основания Королевства Ирана.

SUMMARY

The author describes the course of the preparations for the exhibition held in the State Archaeological Museum in Warsaw in order to mark the 2,500th anniversary of the founding of the Persian Empire. The celebrations were organised by a special Committee appointed by the Polish Academy of Sciences.

The main celebrations in Iran were established for October 1971. The above Committee proposed the programme of such celebrations in Poland to take place from May to November 1971. The State Archaeological Museum was one of the organisers of the particular items of that programme; it was given the task to arrange a historical exhibition. The Committee had not determined the subject or the title of that exhibition,

leaving that to the Director of the Museum Prof. Dr. Z. Rajewski, who advanced the idea of showing the history of the contacts between Persia-Iran and Poland throughout ages. These contacts are well-known in history, particularly in the field of art.

According to the general setting, coloured photographs were hung on the walls along the chief hall, forming a kind of framing. Weapons, ornaments and manuscripts in show-cases as well as carpets and textiles, hung on screens, constituted the basic part of the exhibition.

The exhibition was opened to the end of February 1971 and served well its purpose, being the attractive ending of those celebrations in Poland.

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

OSADA LUDNOŚCI GRUPY BRZESKO-KUJAWSKIEJ KULTURY LENDZIELSKIEJ
W SICINACH, POW. GÓRAПОСЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ БРЕСТСКО-КУЯВСКОЙ ГРУППЫ ЛЕНДИЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СИЦИНАХ,
ПОВЯТ ГУРАA SETTLEMENT OF THE BRZEŚĆ-KUJAWY GROUP OF THE LENGYEL CULTURE AT SICINY,
GÓRA DISTRICT

WSTĘP

Badania wykopaliskowe na terenie wielokulturowego stanowiska osadniczego w Sicinach, pow. Góra podjęte zostały przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego im. B. Bieruta w ramach planu badań nad okresem wspólnoty pierwotnej na Dolnym Śląsku. Wytypowanie tego właśnie stanowiska dla systematycznych badań wykopaliskowych podyktowane było odkryciem, w wyniku prac weryfikacyjnych, unikalnych na Dolnym Śląsku materiałów grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, a w dalszych etapach prac, także kolejnych śladów osadnictwa neolitycznego związanego z kulturą amfor kulistych. Uchwycona stratygrafia w obrębie obiektów nieruchomych, dająca podstawy dla daleko idących wniosków natury chronologicznej, stanowiła niezaprzeczalny walor wysuwający stanowisko w Sicinach na czoło badanych ostatnio stanowisk neolitycznych na Dolnym Śląsku.

Ślady starożytnego osadnictwa w rejonie wsi Siciny znane były już od okresu międzywojennego. Publikowane jednak wyłącznie w formie krótkich komunikatów kroniki znalezisk bez podawania numeru stanowiska¹ nie pozwalają w chwili

obecnej na ustalenie, czy któreś z uzyskanych wówczas materiałów pochodziły z badanego obecnie stanowiska. Pierwsze ściśle zlokalizowane materiały neolityczne (obok materiałów kultury lądzyckiej) uzyskane zostały w 1963 r. w toku prac weryfikacyjnych prowadzonych w ramach ćwiczeń terenowych dla studentów archeologii. Przebadano wówczas pozostałości jednego obiektu nieruchomego, silnie zniszczonego przez wydobywanie piasku dla celów konserwacji okolicznych szos. Na szerszą skalę podjęto badania wykopaliskowe w 1964 r. i odtąd prowadzone były z jednoroczną przerwą (w 1968 r.) do 1969 r. Praca niniejsza obejmuje wyniki badań z lat 1964—1967 i 1969².

² Dotychczas z badań w Sicinach ukazały się następujące sprawozdania. W. Wojciechowski: Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Sicinach, pow. Góra w r. 1964, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 7, 1964, str. 9—10; W. Wojciechowski: Badania wykopaliskowe w Sicinach, pow. Góra w r. 1965, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 8, 1965, str. 5—6; W. Wojciechowski: Wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Sicinach, pow. Góra w 1966 r., „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 9, 1966, str. 14—16; W. Wojciechowski: Badania wykopaliskowe osady kultury amfor kulistych w Sicinach, pow. Góra w 1964 r., „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 18, 1966, str. 30—35; W. Wojciechowski: Kultura amfor kulistych na Dolnym Śląsku, „Silesia Antiqua”, T. 9, 1967, str. 19—21; W. Wojciechowski: Z badań na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Sicinach, pow. Góra w 1967 r., „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 10, 1968, str.

¹ Por. „Altschlesische Blätter”, 1929, str. 11; 1930, str. 27, 42; „Altschlesien”, T. 3, 1931, str. 309; T. 4, 1934, str. 314; T. 9, 1940, str. 184; „Germanische Vorzeit Schlesiens” (praca zbiorowa), Wrocław 1937, str. 34.

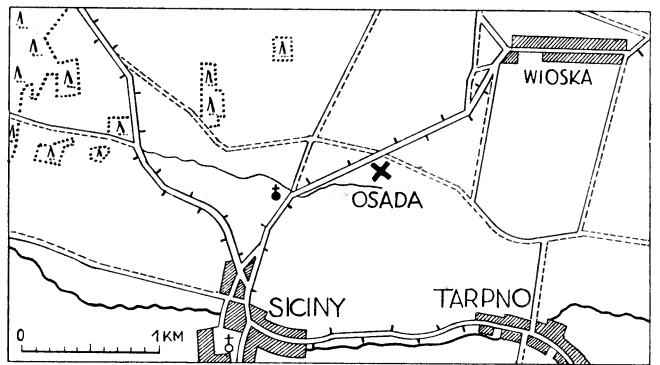
Rezultaty badań weryfikacyjnych opublikowane zostały bowiem w formie komunikatu przez dr S. Pazdę³.

Dzisiejsza wieś Siciny położona jest w prostej linii około 15 km na północny zachód od miasta powiatowego Góra i usytuowana jest w zachodniej partii Pradoliny Barycko-Głogowskiej między rzeką Baryczą (oddaloną w linii północ—południe około 12 km), a łańcuchem Wysoczyzny Leszczyńskiej stanowiącej dział wodny między dorzeczem Baryczy, a dorzeczami Obry i Mogilnicy. Miejscowość ta usytuowana jest w przybliżeniu w centrum szerokiego zakola utworzonego przez prawy dopływ Baryczy — Kopianicę i wpadający do niej Krzycki Rów. Środowisko glebowe okolic Sicin stanowią gleby sklasyfikowane jako średnio-ciężkie i lekkie o stopniu urodzajności odpowiadającym wg dzisiejszej klasyfikacji klasom III i IV⁴. Są to gleby brunatne i bielcowe wytworzone z piasków o charakterze słabo gliniastym⁵.

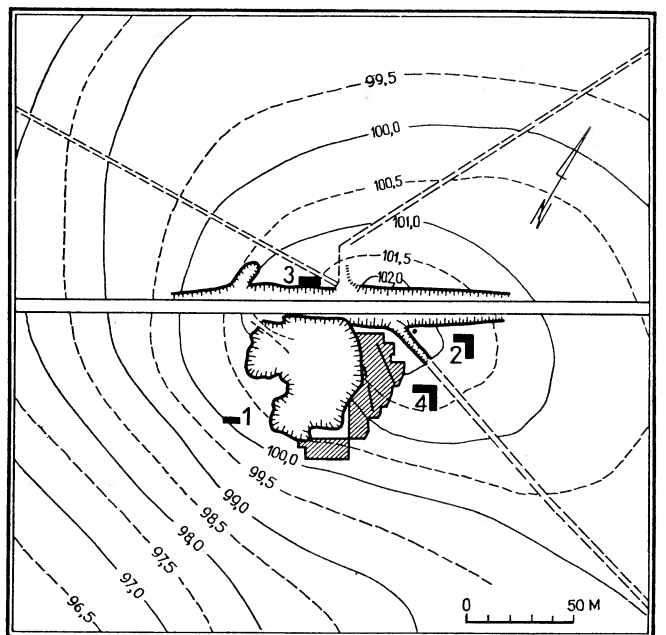
Samo stanowisko położone jest około 1,5 km na północny wschód od Sicin, na południe od drogi biegnącej z Sicin do miejscowości Wioska (Ryc. 1). W miejscu tym rozpościera się niewielkie wzniesienie morenowe zbudowane w warstwach przypowierzchniowych z gruboziarnistego żwiru z domieszką bruku morenowego, które w chwili obecnej jest w dużym stopniu zniszczone przez wydobywanie kruszywa oraz wymienioną drogę, przecinającą północną część wzniesienia głębokim przekopem. Na wzniesieniu tym stał ponadto w okresie międzywojennym murowany budynek, z którego aktualnie zachowały się jedynie fundamenty widoczne w profilu wybierzyska. Wierzchołek wzniesienia wypiętrza się około 9 m ponad okoliczny teren i zalega na wysokości 102,5 m n.p.m. (Ryc. 2). Żwirownia (eksploatowana przez Wydział Komunikacji PPRN w Górze) otoczona jest w chwili obecnej polami uprawnymi, z wy-

jątkiem wąskiego pasa łąk ciągnących się równoległe do strumienia przepływającego na południe (w odległości około 150 m) od stanowiska. Cały obszar żwirowni, łącznie z terenem przewidzianym do dalszej eksploatacji pozostającym w formie nieużytku, wynosi około 1 ha. Uchwytne w profilu wybierzyska stratygrafia utworów geologicznych pozwala na wydzielenie trzech podstawowych nawarstwień, a mianowicie: 1) warstwy próchnicznej o miąższości do 35 cm złożonej z drobnego żwiru z domieszką kamieni i szczątków próchnicznych; 2) warstwy gruboziarnistego żwiru z domieszką bruku morenowego o miąższości do 40 cm; 3) warstwy drobnoziarnistego żwiru o średnicy ziarna w granicach od 1 do 3 mm, której miąższości nie udało się ustalić z uwagi na dużą głębokość jej zalegania.

Badaniami objęty został obszar o łącznej powierzchni 10 arów, przy czym eksploracji podda-

Ryc. 1. Siciny, pow. Góra. Plan sytuacyjny stanowiska

Ryc. 2. Siciny, pow. Góra. Plan warstwicowy stanowiska z naniesionymi wykopami

20—22; W. Wojciechowski: Wyniki prac wykopaliskowych na osadzie neolitycznej w Sicinach, pow. Góra w 1965 r., „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 19, 1968, str. 29—33; W. Wojciechowski: Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Sicinach, pow. Góra w 1966 r., „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 20, 1969, str. 55—59; W. Wojciechowski: Neolithische Siedlungen in Siciny, Kreis Góra im Lichte der Forschungen aus den Jahren 1964—1967, „Archaeologia Polona”, T. 12, 1970, str. 259—269; W. Wojciechowski. Dalsze badania osady w Sicinach, pow. Góra, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 21, 1969, str. 29—39.

³ S. Pazda: Siciny, pow. Góra (kom.), „Silesia Antiqua”, T. 8, 1966, str. 254—257.

⁴ Ramowa rejonizacja rolnictwa w województwie wrocławskim, praca zbiorowa pod redakcją doc. dr J. Dzieżyca, cz. II, Warszawa 1962, mapy 2 i 3.

⁵ Mapa gleb Polski w skali 1 : 300.000.

no teren położony na wschód i częściowo południe od istniejącego wybieżyska. Przeprowadzone po zachodniej stronie żwirownicy badania sondażowe nie ujawniły śladów związanych z osadnictwem neolitycznym (wystąpiły tam wyłącznie obiekty kultury łużyckiej) co wydaje się wskazywać iż osady neolityczne zajmowały w przybliżeniu partię wierzchołkową oraz południowy stok wzniesienia. W toku badań wykopaliskowych po zdjęciu warstwy próchnicznej o miąższości do 35 cm nie natrafiono na jakiegokolwiek ślady warstwy kulturowej. Bezpośrednio pod warstwą próchniczną odsłonięto poziom calcowy z zarysowanymi na jego tle obiektami nieruchomymi. Wydaje się, a wskazuje na to obecność materiałów ceramicznych na powierzchni, że ewentualne nawarstwienia kulturowe uległy przemieszczeniu w ramach postępującej soliflukcji i obecnie w formie przemieszanej zalegają na południowym skłonie wyniesienia. Nie można także wykluczyć faktu, że te same procesy (łącznie być może z działalnością człowieka) naruszyły również górne partie obiektów nieruchomych, na co mogłaby wskazywać niewielka z reguły ich głębokość.

OPIS MATERIAŁU

Przeprowadzone prace wykopaliskowe odsłoniły na przebadanym terenie 41 obiektów nieruchomych w postaci różnego typu jam oraz 149 śladów po słupach, stanowiących pierwotnie elementy konstrukcyjne budowli naziemnych (Ryc. 3). Spośród odkrytych i przebadanych jam 6, a mianowicie jamy 1, 5, 9—11 i 20, reprezentuje osadę ludności grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Pozostałe obiekty nieruchome, zarówno jamy, jak i ślady po słupach, łączyć należy z osadami ludności kultury amfor kulistych (przede wszystkim ślady po słupach) i kultury łużyckiej.

Jama 1

Zarys jamy odcinał się na tle otaczającego calca bardzo słabo dzięki jasnoszarym odcieniom wypełniska. Jedynie centralna część zarysu widoczna była bardziej wyraźnie z uwagi na obfitą domieszkę spalenizny i niewielkich kawałków węgla drzewnych. Obiekt ten w rzucie poziomym miał kształt regularnego koła o średnicy 85 cm. W przekroju nieckowaty o nieregularnie uformowanym dnie i głębokości 22 cm. Wypełnisko jamy stanowiła w skrajnych jej partiach szara próchnica z bogatą domieszką żwiru, w centralnej zaś partii próchnica z obfitą domieszką spalenizny. Wyraźnie odcinająca się warstwa spalenizny i węgla drzewnych zalegała także dno jamy w jej najgłębszej partii. W obrębie wypełniska odkryto szereg luźno rozmieszczonych brył wypalanej polepy.

Zawartość kulturową jamy stanowiły 4 ułamki ceramiki, w tym fragment niewielkiej miseczki o esowatym profilu zdobionej pod krawędzią wylewu dwoma rzęda-

mi trójkątnych nakłuc oraz identycznymi nakłuciami na przejściu brzuśca w brzeg (Ryc. 4a). Ponadto uzyskano kilka brył polepy oraz nieliczne lepiej zachowane węgielki drzewne.

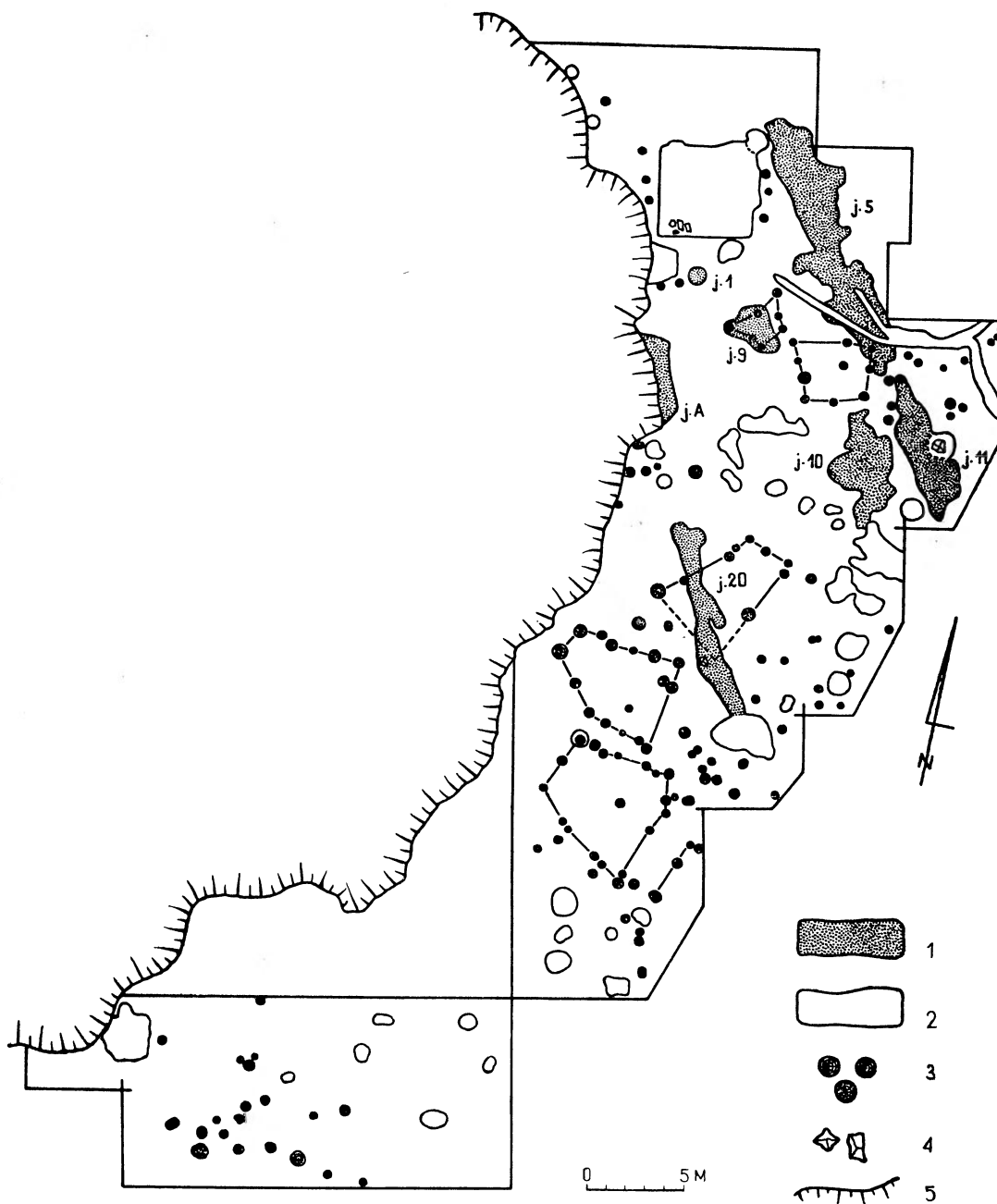
Jama 5

Jama ta (Ryc. 5) zarysowana była na tle otaczającego żwirowego calca bardzo wyraźnie. Wpłynęło na to intensywnie ciemne zabarwienie wypełniska o odcieniu szaroczarnym oraz odmienna w stosunku do otaczającego calca treść wypełniska. Jama ta miała kształt silnie wydłużony, odznaczała się jednak wybitnie nieregularnym zarysem. Długość całkowita obiektu wynosiła 16,1 m, szerokość zaś mierzona po osiach profilowych wynosiła: 3,2 m (po osi C—D), 2,15 m (po osi E—F) i 2,35 m (po osi G—H). W przekroju podłużnym (po osi A—B) jama miała kształt wydłużonej niecki o nieregularnie uformowanym dnie, a głębokość jej wahała się od 30 cm do 58 cm. W przekroju poprzecznym obiekt również miał kształt nieckowaty z tym jednak, że z niecki tej wychodził jakgdyby wyraźny rowek (uchwycony w dwóch punktach na profilach poprzecznych) dochodzący do głębokości 58 cm i wyznaczający największą głębokość jamy. Południowo-wschodni kraniec obiektu jest silnie zniszczony przez późniejsze obiekty związane z osadą kultury amfor kulistych, a mianowicie przez system dwóch bliżej nieokreślonych rowków, z których jeden łączy się z niewielką jamą (w rejonie punktu G), której zarysu nie uchwycono na tle jamy 5 oraz przez jeden ślad po słupie wchodzącym pierwotnie w skład domu słupowego 1. Do jamy 5 przelegała także niewielka jama paleniskowa (Ryc. 5 wypustka między punktami F i H), która dostarczyła nielicznego materiału ceramicznego grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej.

Wypełnisko obiektu stanowiła jednolita szaroczarna próchnica z niewielką domieszką gruboziarnistego żwiru, jedynie w najgłębszych jej partiach uchwycono soczewki próchnicy z większą domieszką żwiru calcowego lub spalenizny. Stwierdzono także stosunkowo dużą ilość brył wypalanej polepy, nigdzie jednak nie występowała ona w formie określonych, celowych układów. Wokół obiektu nie odkryto jakiegokolwiek śladów mogących świadczyć o obecności konstrukcji dachowej.

Zawartość kulturową jamy stanowiła niemal wyłącznie ceramika w ilości 290 ułamków (w tym 258 fragmentów brzuśców, 29 fragmentów brzegów i 3 fragmenty den) z czego 24 ułamki posiadały ornament. Spośród tego materiału na uwagę zasługują: a) Fragment kubka o lekko esowatym profilu z zachowanym poziomo przekłutym uchem (średnica wylewu 12 cm), zdobionego na krawędzi wylewu owalnym karbowaniem (Ryc. 4b). b) Ułamek misy o nieznacznie esowatym profilu zdobionej pod krawędzią wylewu rzędem okrągłych dołeczków oraz dwoma rzędami owalnych dołeczków na brzuścu (Ryc. 4g). c) Fragment beczułkowatego naczynia zdobionego pod krawędzią wylewu dwoma rzędami nakłuc (Ryc. 4c). d) Fragment pucharka o esowatym profilu zdobionego pod krawędzią wylewu drobnym karbowaniem oraz podobnymi nacięciami ułożonymi w dwa rzędy na brzuścu (Ryc. 4f). Ponadto uzyskano kilka okruchów surowego krzemienia powstałych prawdopodobnie na skutek termicznego spękania buły krzemiennej.

Ryc. 3. Siciny, pow. Góra. Plan ogólny przebadanego terenu. Obiekty grupy brzesko-kujawskiej kultury lenzielskiej (1). Obiekty chronologicznie młodsze i czasowo nieokreślone (2). Ślady po słupach (3). Kamienie (4). Krawędź żwirowni (5)

Jama 9

Zarys jamy odcinał się bardzo wyraźnie na tle otaczającego calca dzięki intensywnie ciemnemu zabarwieniu. Kształt obiektu był bardzo nieregularny, a wymiary jego wynosiły: 2,65×2,15 m. W przekroju obiekt miał kształt bardzo płytkiej niecki, której największa głębokość dochodziła do 15 cm. Wypełnisko jamy stanowiła bardzo ciemna (prawie czarna) tłusta próchnica z minimalną domieszką żwiru calcowego. Pomimo jednak tak ciemnego zabarwienia nie odkryto żadnych śladów spalenizny w postaci popiołu czy ułamków węgla drzewnych. Stwierdzono natomiast kilka niewielkich, bezładnie rozmieszczonych bryłek polepy. Omawiany obiekt przecięty

był w czterech miejscach przez ślady po słupach, które prawdopodobnie wchodziły w skład niewielkiej budowli słupowej związanej (jak wykazują materiały ceramiczne uzyskane z jam postępowych) z osadą ludności kultury amfor kulistych.

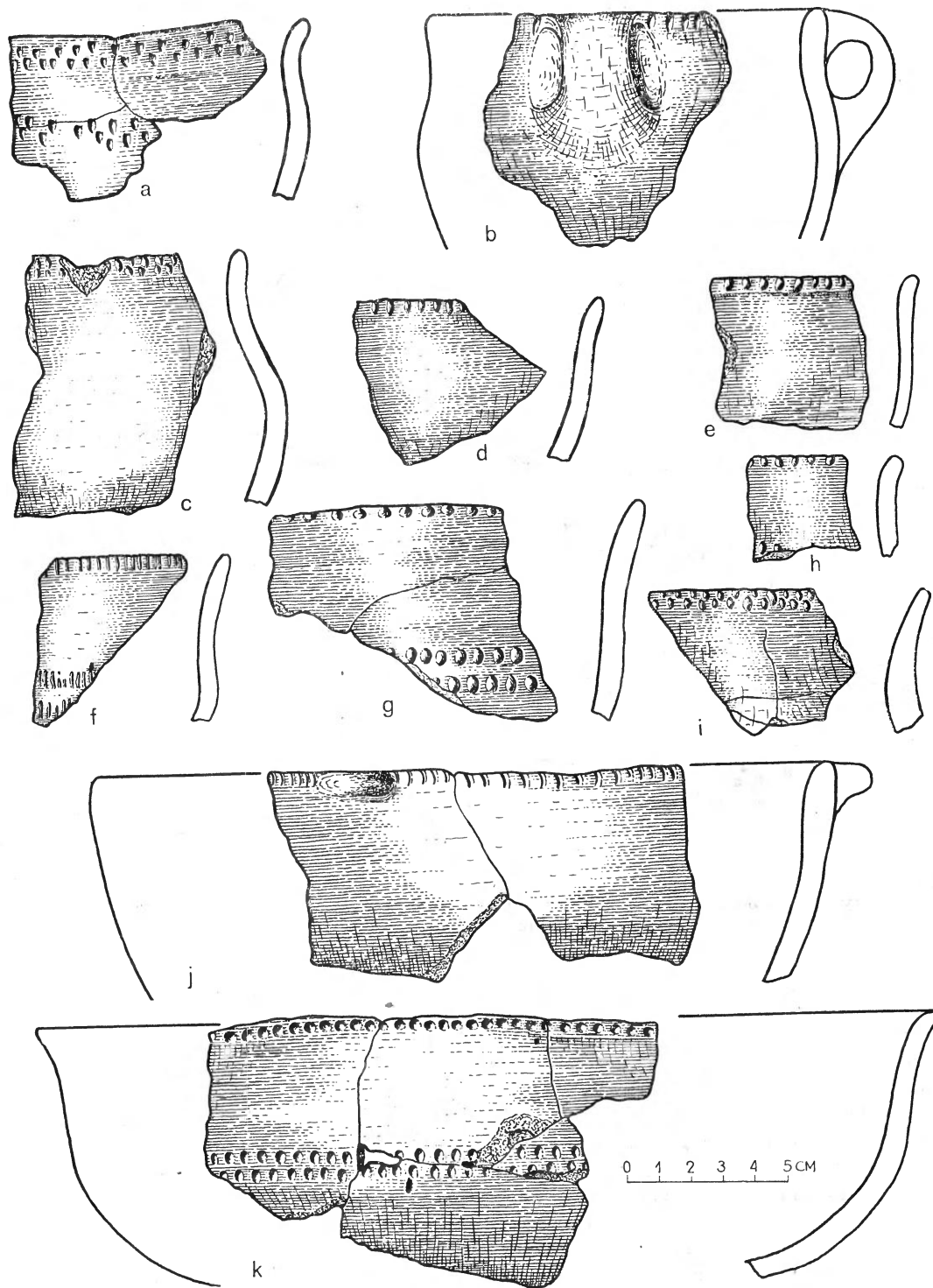
Zawartość kulturową jamy stanowiła wyłącznie ceramika w ilości 7 ułamków (w tym ułamek brzuśca i 6 ułamków brzegów), z czego 6 fragmentów posiadało ornament. Spośród ułamków naczyń na szczególną uwagę zasługuje duży fragment stożkowej miski o średnicy wylewu 23 cm, zdobionej na krawędzi wylewu drobnym karbowaniem oraz podłużnym, poziomo wymodelowanym plastycznym guzem (Ryc. 4j). Pozostałe fragmenty pochodzą z naczyń o kształcie beczułkowatym.

Jama 10

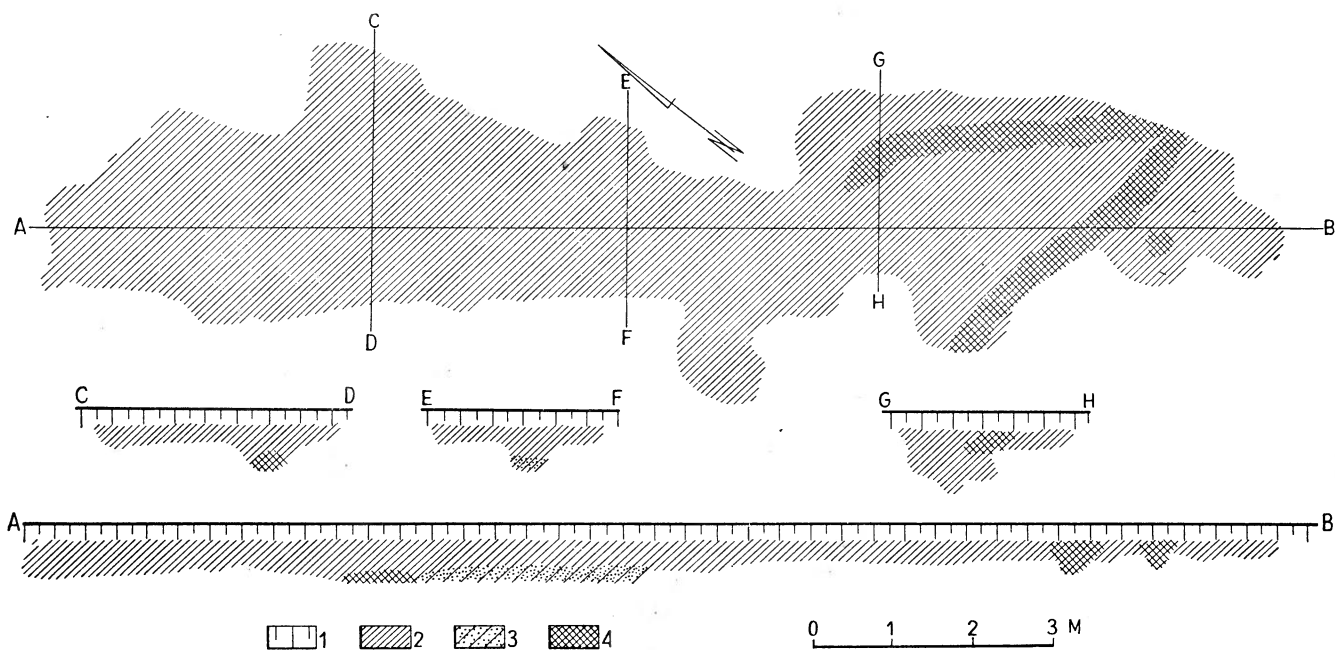
Zarys jamy (Ryc. 6) odcinał się wyraźnie od otaczającego tła dzięki intensywnie ciemnemu zabarwieniu wypełniska o tonacji szaroczarnej. Na tle calca obiekt ten rysował się w kształcie nieregularnej plamy o długości 5,15 m i największej szerokości (w rejonie przecięcia osi profilowych AB—CD) 3,2 m. W przekroju obiektu wyróżnić można dwa podstawowe elementy konstrukcyjne. Zasadnicza część jamy posiadała kształt niecki o nieregularnie uformowanym dnie. W środkowej partii obiektu, w

rejonie przecięcia osi profilowych AB—CD z niecki tej wychodzi wyraźnie lejowaty wkop, przechodzący w głębszej partii we wkop o cylindrycznym przekroju. Największa głębokość partii nieckowatej wynosiła 35 cm, głębokość wkopu lejowatego 70 cm, głębokość wkopu cylindrycznego 32 cm. Całkowita zatem głębokość obiektu wynosiła 1,37 m.

W obrębie wypełniska wydzielić można trzy wyraźnie rysujące się warstwy, których układ uwarunkowany był kształtem samego obiektu. Warstwa I, wypełnia-

Ryc. 4. Siciny, pow. Góra. Jama 1 (a). Jama 5 (b—i). Jama 9 (j). Jama 10 (k)

Ryc. 5. Siciń, pow. Góra. Plan i profile jamy 5. Próchnica darniowa (1). Ciemna próchnica z niewielką domieszką żwiru (2). Szara próchnica z bogatą domieszką żwiru (3). Intensywnie ciemna czysta próchnica (4)

jąca partię nieckowatą oraz centralną część lejka składała się ze zwartej próchnicy przemieszanej z gruboziarnistym żwirem. Zabarwienie warstwy próchnicznej jest nieco ciemniejsze ponad lejowatym wkopem, nieco jaśniejsze zaś w partiach otaczających. Warstwa II wyodrębniona została w obrębie lejowatego wkopu i przebiegała równoległe do jego ścian. Składała się ona z szarej, sypkiej próchnicy przemieszanej z dużą ilością gruboziarnistego żwiru, który nadawał jej odcień lekko żółtawopomarańczowy. Warstwa III pokrywała dolne partie ścian lejowatego wkopu oraz wypełniała wkop cylindryczny, przy czym składała się z ciemnej próchnicy wykazującej przy ścianach obiektu bogatą domieszkę popiołu i sypkiej spalenizny. Zarówno w warstwie I (wypełniającej lejowaty wkop), jak i w warstwie III wystąpiły fragmenty spalonego drzewa i fragmenty przeprażonej kory. W warstwie I ponad lejowatym wkopem stwierdzono kilka bezładnie zalegających kamieni. Materiał zabytkowy występował głównie w warstwach I i III. Północno-wschodnia część obiektu przecięta była przez jamę paleniskową związaną z osadą ludności kultury łużyckiej. W południowo-wschodniej partii obiektu ujawniono pozostałości niewielkiego paleniska wczesnośredniowiecznego.

Zawartość kulturową stanowiła w pierwszym rzędzie ceramika w ilości 334 fragmentów naczyń (w tym 310 fragmentów brzuśców, 21 fragmentów brzegów i 3 fragmenty den), z czego 23 ułamki posiadają ornament. Spośród ceramiki na szczególną uwagę zasługują: a) Duży fragment misy o lekko esowatym profilu i średnicy wylewu 28 cm, zdobionej pod krawędzią wylewu rzędem okrągłych dołeczków oraz na brzuścu dwoma rzędami dołeczków owalnych (Ryc. 4k). b) Duży fragment beczułkowatego naczynia o lekko esowatym profilu i średnicy wylewu 23 cm, zdobionego na krawędzi wylewu owalnym karbowaniem (Ryc. 7a). c) Fragment prawdopodobnie małego kubeczka o esowatym profilu zdobionego na krawędzi wylewu drobnym owalnym karbowaniem (Ryc. 7d).

Ponadto z jamy tej uzyskano znikomą ilość słabo zachowanych kości zwierzęcych, 2 amorficzne krzemienie oraz fragmenty zwęglonej kory.

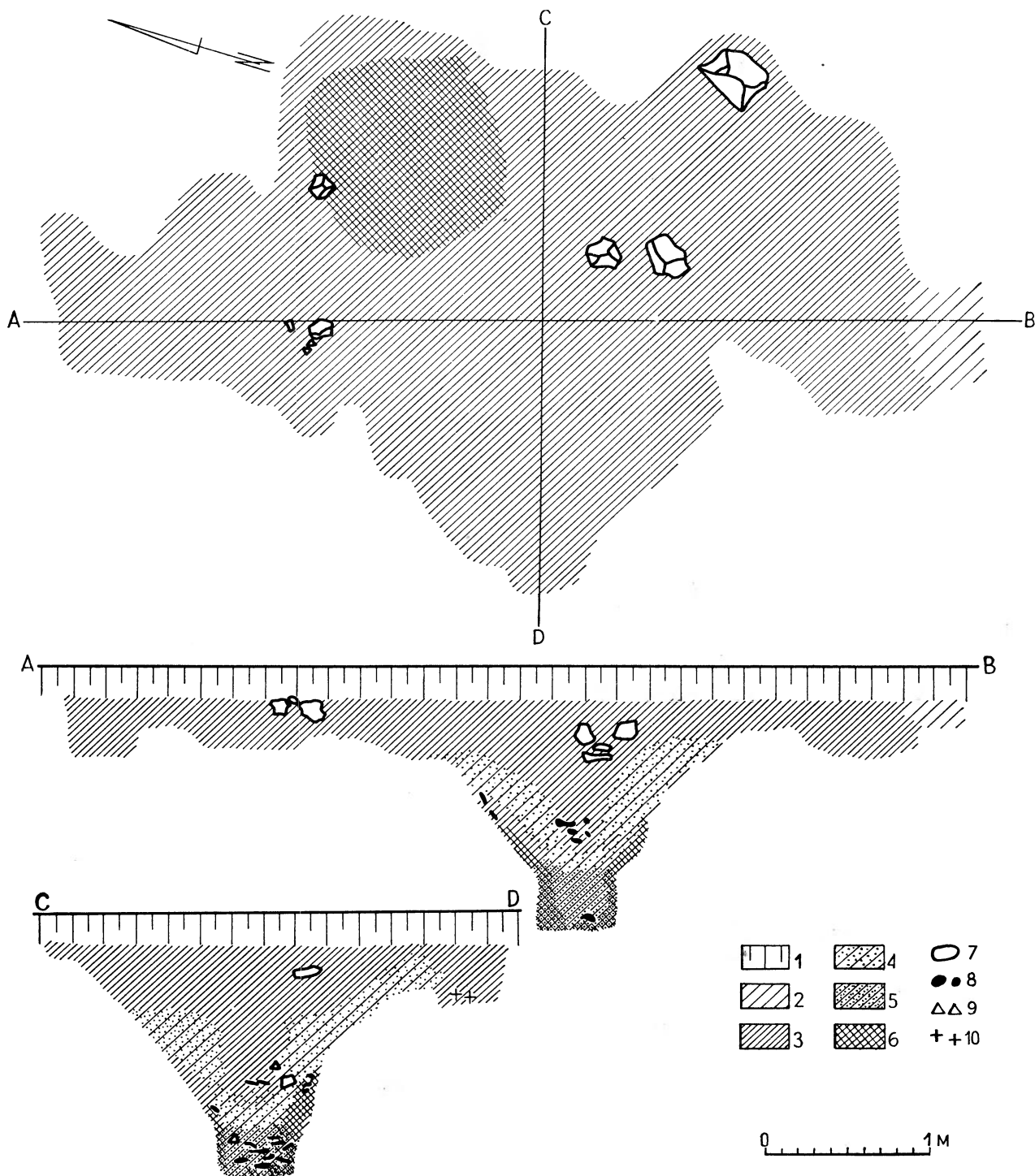
Jama 11

Obiekt ten (Ryc. 8) zarysował się na tle żwirowego calca bardzo wyraźnie dzięki intensywnie ciemnemu zabarwieniu oraz odmiennej treści wypełniska. Jama ta miała kształt silnie wydłużony o nieregularnym zarysie, którego część północno-wschodnia nacięta była w niewielkim stopniu przez jamę grobu zwierzęcego związanego ze stanowiskiem ludności kultury amfor kulistych. Wymiary obiektu 8,05×2,2 m. W przekroju omawiana jama miała kształt niecki o nieregularnie ukształtowanym dnie i niejednakowej głębokości. Największa głębokość, przypadająca na południową część obiektu wynosiła 50 cm, najmniejsza zaś głębokość w północnej części jamy wynosiła zaledwie 18 cm. W północnej części jamy stwierdzono ślad po słupie przecinającym wypełnisko, nie wchodzącym jednak w warstwę calcową. Może to wskazywać na fakt, że słup ten nie łączy się funkcjonalnie z jamą 11, lecz że jest elementem wtórnym. Wypełnisko jamy stanowiła próchnica z domieszką żwiru o konsystencji zwartej i ciemnoszarym zabarwieniu. Jedynie w południowej, najgłębszej części obiektu stwierdzono w partii przydennej domieszkę spalenizny nadającej wypełnisku zabarwienie czarne oraz soczewki o większej domieszce żwiru i jaśniejszym zabarwieniu. Nic jednak nie wskazuje na to, aby warstwa z domieszką spalenizny stanowiła pozostałość po palenisku. Na całej przestrzeni wypełniska wystąpiły bryły wypalanej polepy o czerwonym zabarwieniu, nigdzie jednak nie stwierdzono jej występowania w zwartych, celowych układach.

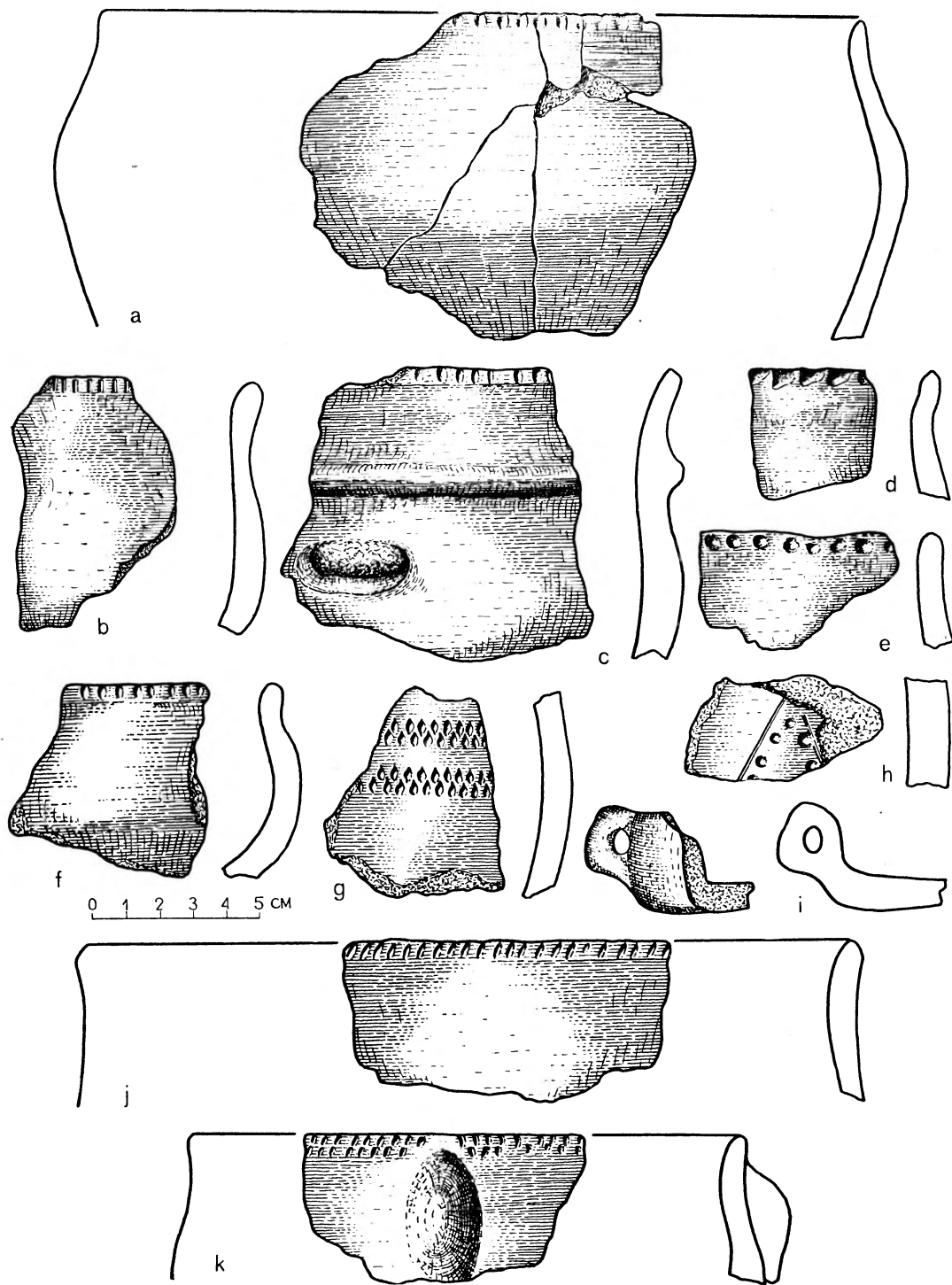
Zawartość kulturową stanowiła w pierwszym rzędzie ceramika, występująca w formie 238 ułamków naczyń (w tym 219 fragmentów brzuśców i 19 fragmentów brze-

gów), z czego 30 ułamków posiadało ornament. Spośród ułamków ceramiki na uwagę zasługują: a) Fragment brzegu beczułkowatego naczynia o średnicy wylewu 17 cm, zdobionego pod krawędzią wylewu dwoma rzędami niewielkich nakłuc oraz pionowo spłaszczonym niewielkim plastycznym guzem (Ryc. 7k). b) Fragment dużego grubościennego naczynia o cylindrycznej szyjce i średnicy wylewu 34 cm oraz krawędzi wylewu karbowanej czworokątnym stempelkiem (Ryc. 9a). c) Fragment nie-

wielkiego czerpaka z zachowanym poziomo przekłutym uchem (Ryc. 7i). d) Fragment brzuśca zdobionego krokwistym ornamentem rytym w połączeniu z niewielkimi dołączkami (Ryc. 7h). Ponadto z jamy tej uzyskano: a) Sierpak krzemienno o silnie wyświeconej krawędzi pracującej (Ryc. 10b). b) Drapacz na wiórze (Ryc. 10d). c) Nieokreślone narzędzie krzemienne. d) 3 wióry (półsurowiec). e) 5 amorficznych odłupków krzemiennych. Pozostałym nieliczne kości zwierzęce, bardzo słabo zachowane.

Ryc. 6. Siciny, pow. Góra. Plan i profile jamy 10. Próchnica darniowa (1). Ciemna próchnica z niewielką domieszką żwiru (2). Intensywnie ciemna próchnica z niewielką domieszką żwiru (3). Ciemnoszara próchnica z bogatą domieszką żwiru (4). Intensywnie ciemna próchnica z domieszką popiołu i pyłu węgla drzewnego (5). Czarna próchnica z domieszką spalenizny (6). Kamienie (7). Fragmenty przeprażonej kory (8). Ceramika (9). Kości (10)

Ryc. 7. Siciny, pow. Góra. Jama 10 (a, b, f). Jama 10a na wtórnym złożu w palenisku kultury łużyckiej (c—e).
Jama 11 (g—k)

Jama 20

Jama ta (Ryc. 11) zarysowała się na tle zwirowatego calca stosunkowo wyraźnie, a wpłynęło na to szaroczarne zabarwienie wypełniska. Był to obiekt silnie wydłużony zbliżony kształtem do niewielkiego rowu o nieregularnie zarysowanych krawędziach i długości 10,4 m. Pierwotna jego długość była prawdopodobnie nieco większa, gdyż południowa część zniszczona została przez obiekt związany z osadą ludności kultury łużyckiej. Maksymalna

szerokość wynosiła 1,55 m, najmniejsza zaś szerokość 61 cm. W przekroju jama miała kształt stosunkowo regularnej niecki o płaskim dnie i głębokości 30 cm. Silniejsze zagłębienie obiektu w calec stwierdzono jedynie w południowej (do 50 cm) i północnej (do 61 cm) partii.

Wypełnisko stanowiła próchnica z domieszką żwiru o silnie zwartej konsystencji i ciemnoszarym zabarwieniu. Jedynie w partiach silniej zagłębionych wystąpiła wyraźna domieszka spalenizny z fragmentami węgla drzewnych. Ślady spalenizny stwierdzono także przy dnie w

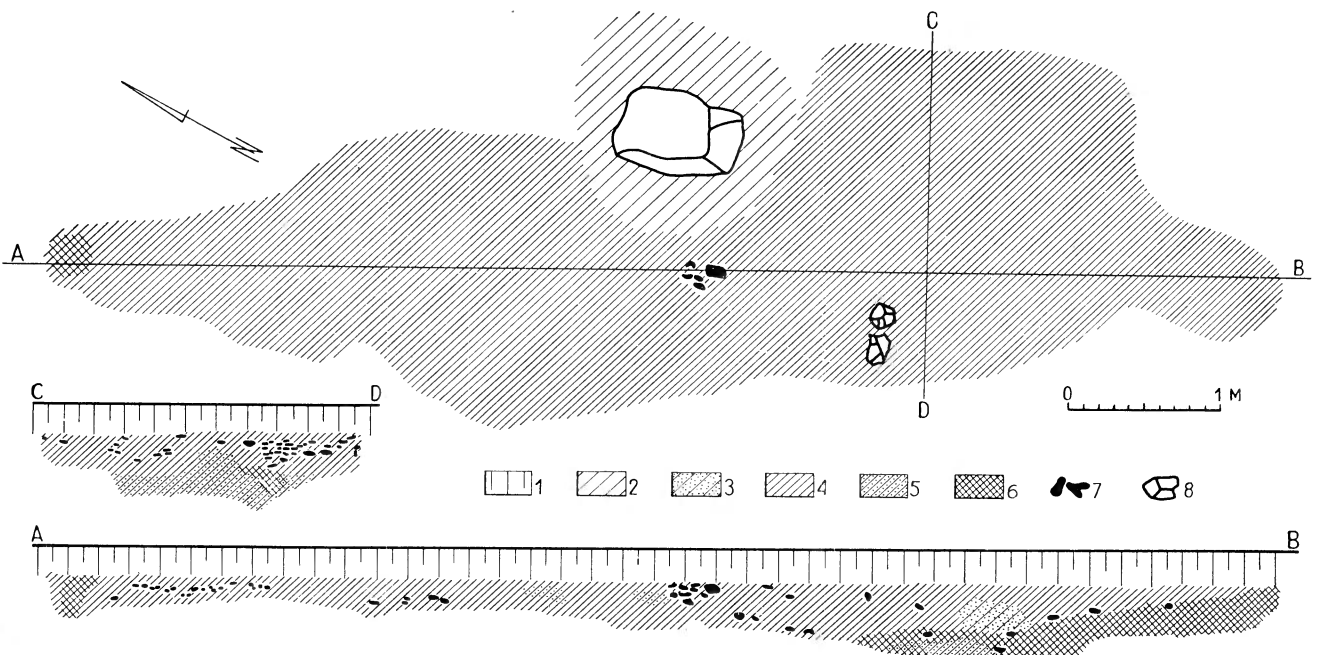
Próba interpretacji obiektów nieruchomych

centralnej partii jamy (w rejonie przecięcia linii profilowych AB—EF). W północnym krańcu jamy odsłonięto przy dnie zgrupowanie brył wypalanej polepy.

Zawartość kulturową stanowiła przede wszystkim ceramika, występująca w formie 728 ułamków (w tym 651 fragmentów brzuśców, 70 fragmentów brzegów i 7 fragmentów den), z czego 99 ułamków posiadało ornament. Spośród materiału ceramicznego na szczególną uwagę zasługują: a) Duży fragment stożkowej misy zdobionej na krawędzi wylewu wąskimi karami oraz poziomym plastiknym guzem (Ryc. 12a). b) Fragment dużego grubościennego naczynia o esowatym profilu i średnicy wylewu 43 cm, zdobionego na krawędzi wylewu karami wykonanymi czworobocznym stempelkiem oraz z zachowanym śladem po uchu (Ryc. 12m). c) Fragment misy o lekko esowatym profilu z zachowanym uchem, o średnicy wylewu 28 cm i krawędzi wylewu zdobionej łukowatym karbowaniem (Ryc. 12d). d) Duży fragment kubka o esowatym profilu z zachowanym uchem i wychyloną krawędzią wylewu o średnicy wylewu 15 cm, zdobioną owalnym karbowaniem (Ryc. 9c). e) Fragmenty dwuuchego dzbana o cylindrycznej szyjce i baniastym brzuścu (średnice: wylewu 11 cm, brzuśca 17 cm), zdobionego na krawędzi wylewu drobnym karbowaniem, na brzuścu zaś skośnymi wiązkami linii rytych oddzielonych od siebie linią złożoną z nakłuc (Ryc. 9e). Ponadto z jamy uzyskano liczne wyroby krzemienne, w tym: a) 5 sierpaków na wiórach krzemiennych z silnie wyświeconymi krawędziami pracującymi (Ryc. 10a,c). b) 3 drapacze wiórowe (Ryc. 10e—g). c) Fragment prawdopodobnie grotu krzemiennego (Ryc. 10i). d) 22 amorficzne odłupki krzemienne. e) Fragmenty spękanej termicznie buły. Pozatym nieliczne, silnie zniszczone kości zwierzęce, kilkanaście brył silnie wypalanej polepy o czerwonej barwie oraz niewielką ilość drobnych węgielków drzewnych.

Nie wydaje się ulegać wątpliwości, że zróżnicowanie jam odkrytych na osadzie w Sicinach pod względem formy uwarunkowane jest przede wszystkim ich pierwotną funkcją. Jama 1, o kolistym zarysie, nieckowata w przekroju, wykazująca dużą domieszkę spalenizny, węgla drzewnych i polepy może być uznana w zasadzie jednoznacznie jako pozostałość paleniska. Nie było to prawdopodobnie palenisko użytkowane przez dłuższy okres czasu, a to z uwagi na niewielką miąższość nawarstwień spalenizny, nie mniej w pewnym okresie czasu użytkowanie tego obiektu w takim właśnie celu uznać należy za pewne.

Znacznie większych trudności dostarcza w zakresie interpretacji funkcji jama 9. Bardzo nieregularny kształt w rzucie poziomym i niewielka głębokość absolutnie nie stanowią elementów pozwalających na określenie funkcji tego obiektu. Zwraca jednak w obiekcie tym uwagę jeden fakt bardzo charakterystyczny, a mianowicie treść przyrodnicza wypełniska. Stanowi je bardzo tłusta (w stopniu nie spotykanym w innych jamach) próchnica o intensywnie ciemnym zabarwieniu, mimo braku śladów spalenizny w postaci popiołu czy

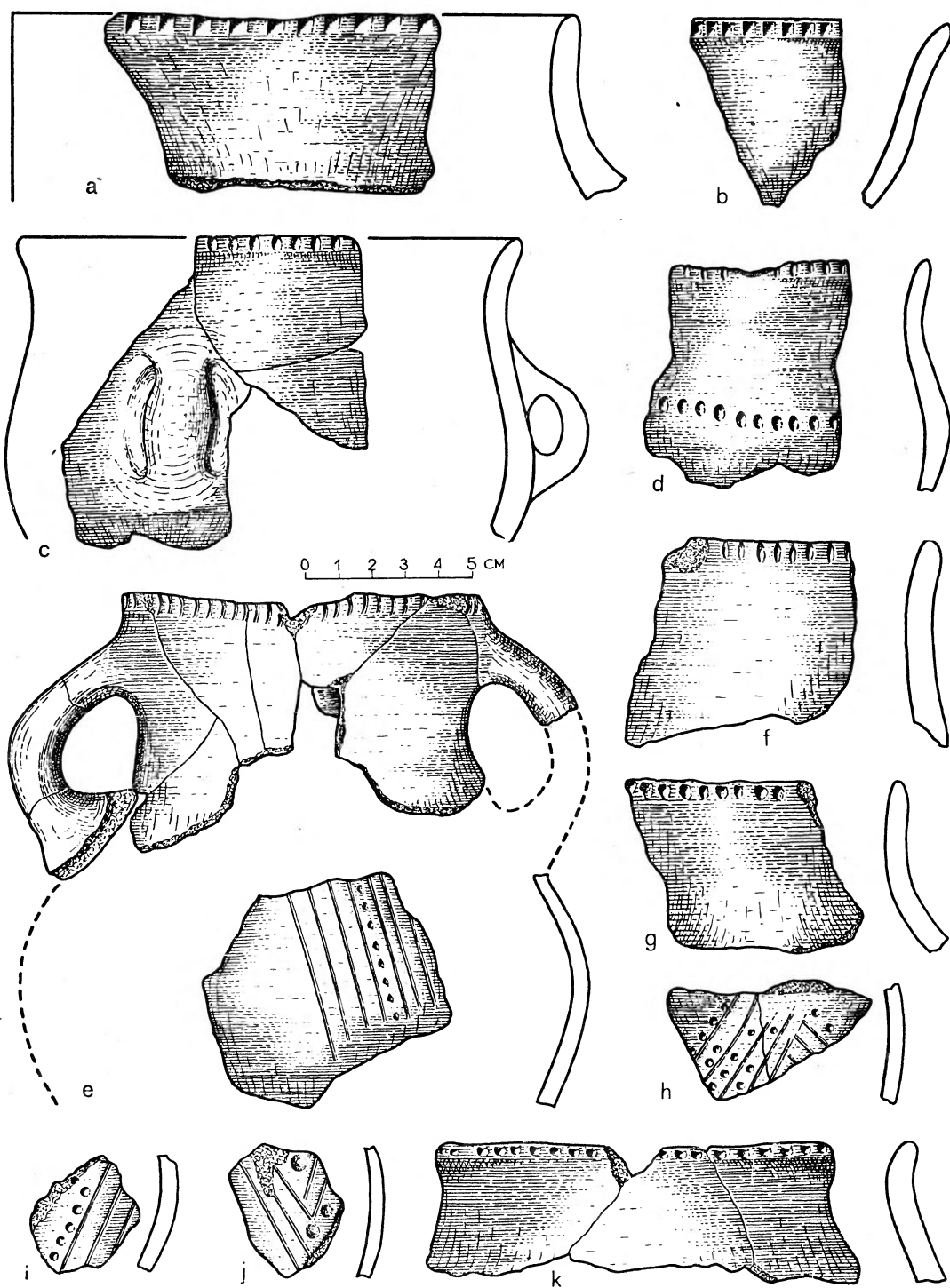

Ryc. 8. Siciny, pow. Góra. Plan i profile jamy 11. Próchnica darniowa (1). Szara próchnica z domieszką żwiru (2). Soczewki szarej próchnicy z bogatą domieszką żwiru (3). Intensywnie ciemna próchnica z niewielką domieszką żwiru (4). Intensywnie ciemna próchnica z bogatszą domieszką żwiru calcowego (5). Czarna próchnica z domieszką spalenizny (6). Polepa (7). Kamienie (8)

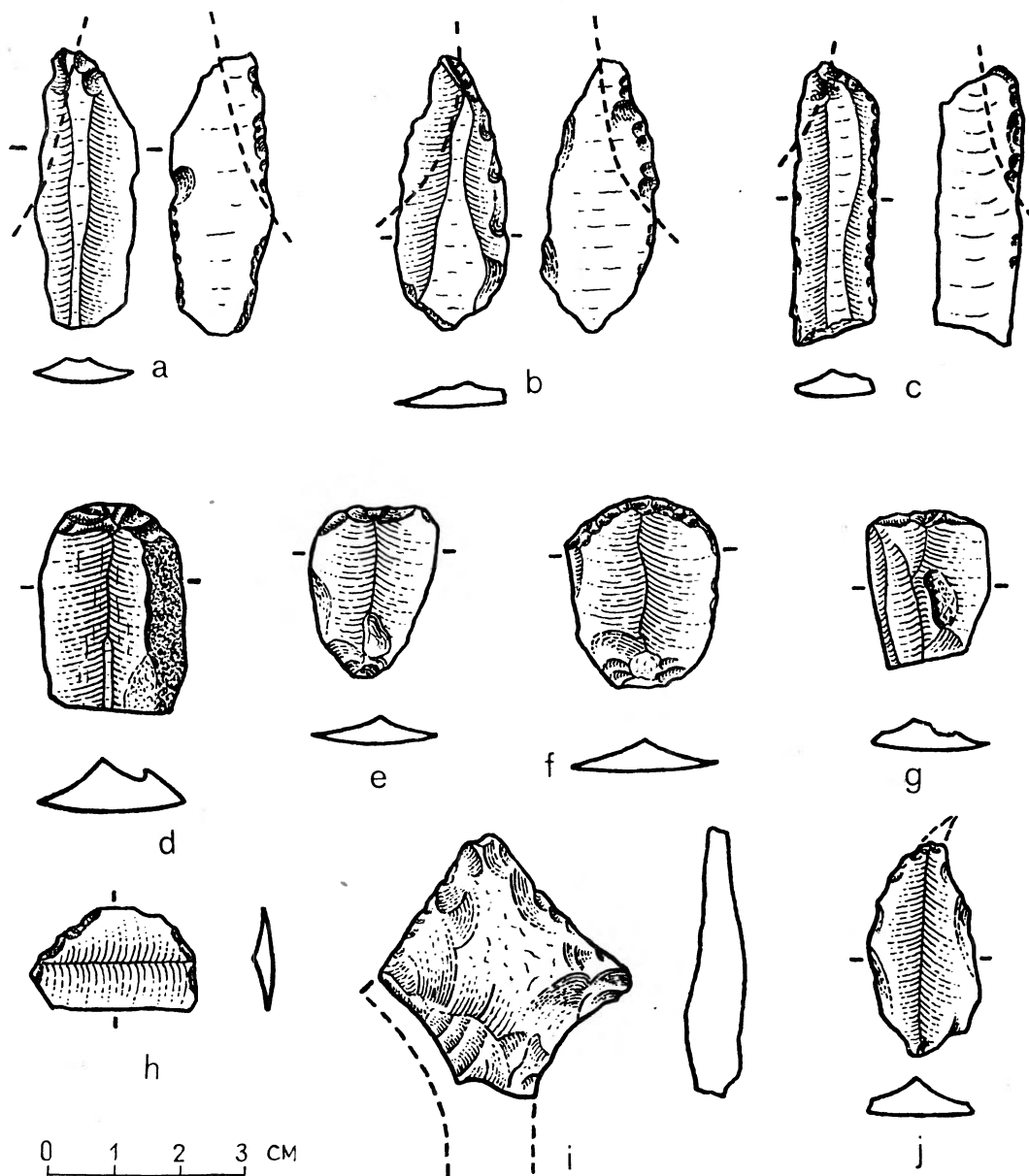
węgli drzewnych. Charakterystyczny jest także wyraźny brak żwiru calcowego stanowiącego systematycznie spotykaną domieszkę w pozostałych obiektach. Fakt ten może być ewentualnie uwarunkowany tym, że wypełnisko domniemanej jamy 9 nie wiąże się z funkcjonalnie określonym obiektem nieruchomym, lecz stanowi pozostałość warstwy kulturowej związanej z osadą ludności grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, przecho-

waną w naturalnym zagłębieniu żwirowego calca. Z faktami takimi spotykano się na badanym stanowisku niejednokrotnie z tym jednak, że zagłębienia te posiadały z reguły znacznie mniejszą głębokość (dochodzącą maksymalnie do 8—10 cm).

Bodaj czy nie najciekawsza z punktu widzenia jej funkcji (a zapewne i poziomu cywilizacyjnego mieszkańców badanej osady) jest jama 10, odznaczająca się charakterystycznym lejowatym kształ-

Ryc. 9. Siciny, pow. Góra. Jama 11 (a). Jama 20 (b—k)

Ryc. 10. Siciny, pow. Góra. Jama 11 (b, d, j). Jama 20 (a, c, e—i)

tem przechodzącym w partii głębszej we wkop o cylindrycznym przekroju. Jamy tego typu znane są zarówno z terenu osad neolitycznych (np. jama 27 z Jordanowa, pow. Dzierżoniów⁶), jak i ze stanowisk młodszych (Biskupin, stan. 6, pow. Żnin, obiekt IIIa⁷, Młodzikowo, pow. Środa, jama 5⁸), przy czym rzecz charakterystyczna iż podobieństwo jamy 10 z Sicin do obiektu IIIa z Biskupina, pow. Żnin wykracza poza element formy i legity-

muje się wyraźną zbieżnością w układzie warstw wypełniska, a ponadto (co szczególnie zasługuje na podkreślenie) w występowaniu szczątków przeprężonej kory brzozonej⁹ obok okruszków węgla drzewnego i popiołu. Interpretacja obiektów z Biskupina i Młodzikowa jako jam służących do destylacji dziegciu¹⁰ nasuwa nieodparte przypuszczenie, że taką samą funkcję mogła spełniać jama 10 z Sicin.

⁶ H. Seger: Die Steinzeit in Schlesien, „Archiv für Anthropologie” N. F., T. 5, 1935, tabl. I, ryc. 3.

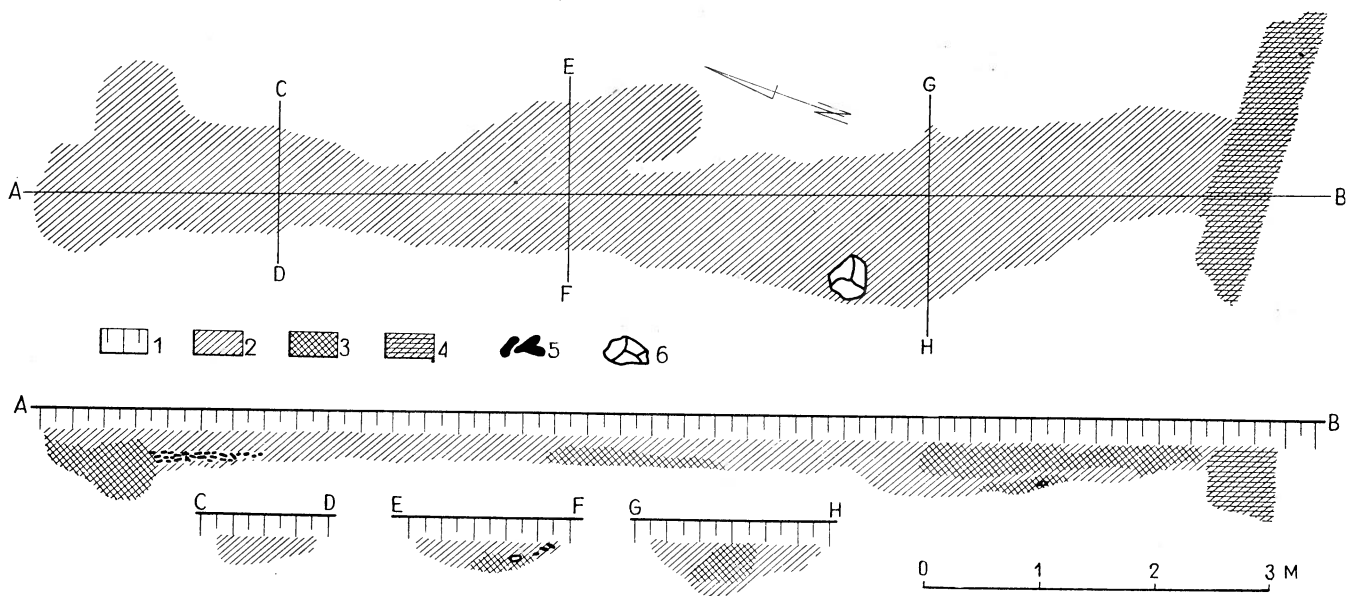
⁷ W. Z. Szafraniec: Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie, „Polskie badania archeologiczne”, T. 6, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, str. 64, ryc. 85, 86.

⁸ L. Leciejewicz: Jama dziegiarska z Młodzikowa w pow. średzkim, „Przegląd Archeologiczny”, T. IX, 1953, str. 424, ryc. 4.

⁹ Ekspertyza próbek uzyskanej kory wykonana przez dr inż. Janusza Surmińskiego z Katedry Chemicznej Technologii Drewna Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu wykazała, że jest to kora brzozonej pochodząca z odziomkowej części pnia (kora gruba, głęboko spękana o zabarwieniu prawie czarnym).

¹⁰ W. Z. Szafraniec: op. cit., str. 62—74; L. Leciejewicz: op. cit., str. 424.

Ryc. 11. Siciny, pow. Góra. Plan i profile jamy 20. Próchnica darniowa (1). Intensywnie ciemna próchnica z niewielką domieszką żwiru (2). Czarna próchnica ze śladami spalenizny (3). Szara próchnica, wypełniko jamy kultury lużyckiej (4). Polepa (5). Kamienie (6)

Mogą w tym wypadku powstawać wątpliwości, czy w neolicie w ogóle znano produkcję dziegiu lub destylatów dziegiopodobnych i to produkcję w jamach, których forma nie uległa wyraźniejszym zmianom do okresu wczesnośredniowiecznego. Mogłoby to wskazywać na bardzo starą metrykę produkcji i stosowania dziegiu odnoszącą się aż do młodszej epoki kamienia. Z drugiej jednak strony, biorąc pod uwagę fakt znajomości przetopu miedzi stwierdzonej w środowisku lendzielskim w Małopolsce¹¹, czy odkryte niedawno ślady sugerujące znajomość przez ludność kultury lendzielskiej wyważania soli z solanek¹² nie można definitywnie wykluczyć znajomości produkcji dziegiu jako środka antyseptycznego, insektobójczego czy wreszcie jako substancji konserwującej (np. skóra). Trudno byłoby także, przy odrzuceniu przytoczonej tu hipotezy, dopatrzeć się w omawianym obiekcie jakiejś innej funkcji. Interpretacja tego obiektu jako półziemianki byłaby oczywistym nieporozumieniem. Jama ta nie spełnia też warunków przestrzeganych przy zakładaniu jam zasobowych, drążenie zaś podobnie kunsztownego obiektu dla celów śmietniskowych byłoby pełnym absurdem, pomijając już chociażby fakt, że zawartość kulturowa niczym nie przypomina zawartości jam śmietniskowych. Wydaje się zatem, że jama ta

istotnie mogła pełnić wyłącznie jakąś funkcję związaną z pędzeniem produktów destylacyjnych.

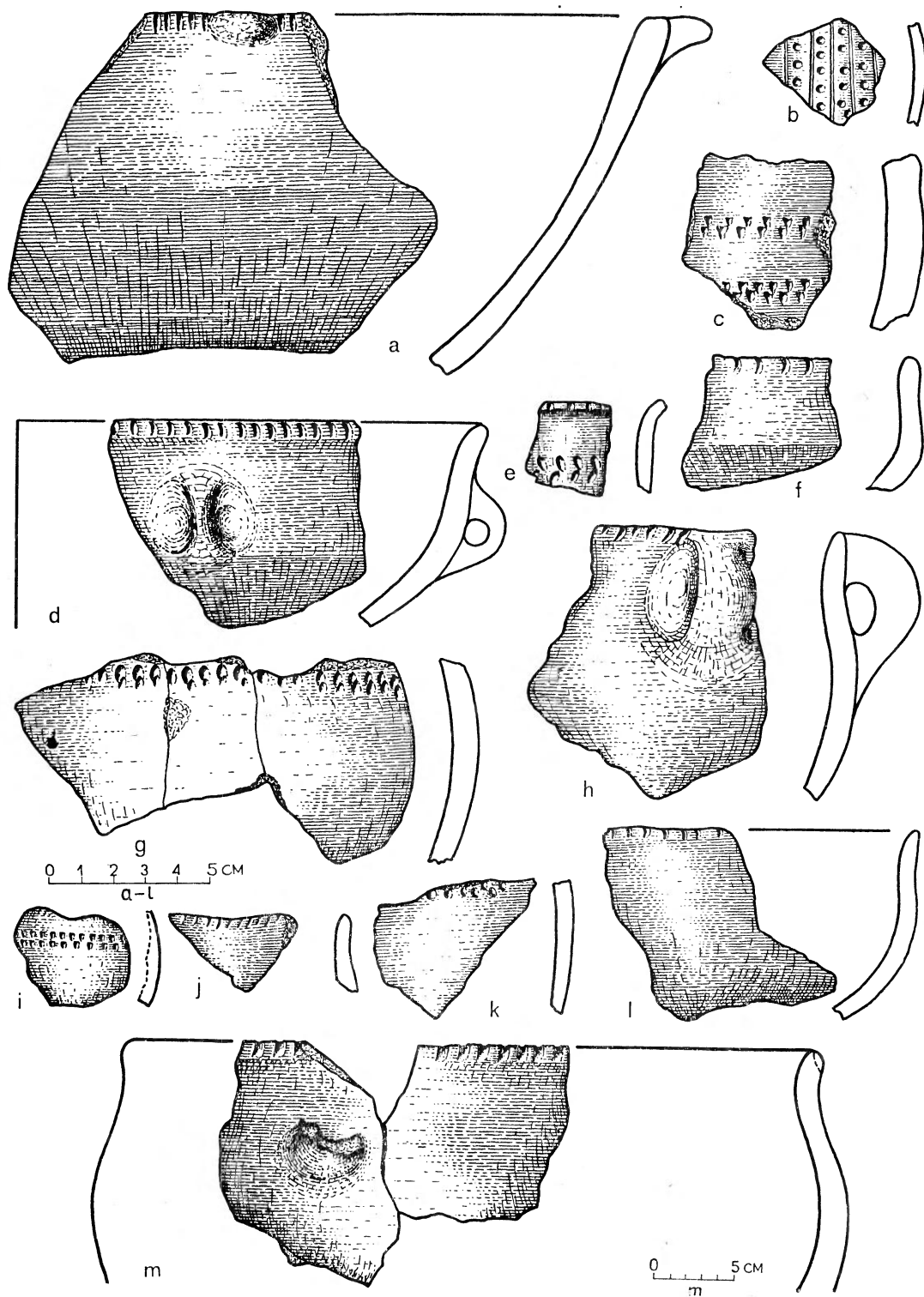
Zupełnie zagadkowo natomiast przedstawia się funkcja pozostałych trzech jam (5, 11 i 20). Szczególnie osobliwy kształt tej ostatniej (jama 20) wydaje się sugerować, że zarówno ten obiekt, jak i dwa pozostałe nie pełniły jakiejś specjalnej funkcji jako obiekty same dla siebie, lecz że mamy tu do czynienia z systemem wydłużonych obiektów pozostających w jakimś funkcjonalnym związku. O ile bowiem w ostateczności możnaby jamę 11 uznać za pozostałość wkopanej w całość jamy mieszkalnej (półziemianki), o tyle forma jamy 20 oraz jamy 5 z dnem w kształcie wąskiego rowu wyklucza możliwość takiej interpretacji.

Rozpatrując jednak owe trzy obiekty jako system rowów związanych ze sobą funkcjonalnie, uwagę przykuwają następujące elementy: jama 11 stanowi jakgdyby kontynuację jamy 5, przy czym zachowana jest wspólna oś podłużna. Jama 20 biegnie w stosunku do ciągu jam 5 i 11 lekko zbieżnie. Ten zbieżny kierunek staje się jeszcze wyraźniej widoczny jeżeli uwzględnimy przebieg fragmentu jamy (o nieckowatym przekroju podłużnym) przebadanej w 1963 r. w ramach prac sondażowych. Obserwacje te nasuwają na myśl wzajemny układ rowów fundamentowych znanych z Brześcia Kujawskiego, stan. 4¹³ i Biskupina,

¹¹ J. Kamińska: Z badań nad kulturą lendzielską w Małopolsce, „Archeologia Polski”, T. 12, 1967, str. 274.

¹² A. Jodłowski: Problem eksploatacji soli w okolicach Krakowa w starożytności i we wczesnym średniowieczu, „Archeologia Polski”, T. 14, 1969, str. 145—147.

¹³ K. Jażdżewski: Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XV, 1938, str. 1—92.

Ryc. 12. Syciny, pow. Góra. Jama 20 (a—m)

stan. 15a¹⁴, wyznaczających przebieg ścian monumentalnych budowli trapezowatych tak typowych właśnie dla osad grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Na podkreślenie zasługuje jeszcze jeden fakt, a mianowicie usytuowanie domnie-

¹⁴ F. Maciejewski: Budowla trapezowata kultury nadcisańskiej z Biskupina, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 2, 1956, str. 26—33.

manej budowli w stosunku do stron świata. Zarówno budowle z Brześcia Kujawskiego, jak i obiekt z Biskupina, usytuowane były szerszą ścianą szczytową, uznaną przez K. Jażdżewskiego za wejście¹⁵, na południe z lekkim odchyleniem w kierunku zachodnim lub wschodnim. Podobne zjawisko obserwujemy w układzie rowów z Sycin,

¹⁵ K. Jażdżewski: op. cit., str. 4.

których orientacja sugeruje, że szersza ściana szczytowa zwrócona była właśnie na południe z lekkim odchyleniem ku wschodowi, a więc podobnie jak domy 6, 12, 21 czy też system domów kompleksu E z Brześcia Kujawskiego¹⁶. Kolejny zastanawiający fakt to ten, że trzy omówione wyżej obiekty (jama 1 — palenisko, jama 9 i produkcyjna jama 10) usytuowane są między dwoma szeregami wydłużonych obiektów, co mogłoby wskazywać, że pierwotnie obiekty te znajdowały się w ramach jednej budowli naziemnej. Nawet istnienie obiektu produkcyjnego (domniemanej dziegciarni) w obrębie tak wielkiej budowli, bo liczącej około 30 m długości i od 10 do 15 m szerokości, może być brane pod uwagę zważywszy na dogodność w obsłudze takiego obiektu bez względu na zewnętrzne warunki atmosferyczne.

Interpretacja badanego systemu rowów z Sicin jako pozostałości po tzw. budowli trapezowatej napotyka jednak także na pewne trudności. Pierwsza z nich to niewielka głębokość owych rowów wahająca się w granicach od 18 cm do 61 cm oraz ich duża nieregularność (szczególnie jamy 5). Wydaje się jednak, że zarówno pierwotna głębokość rowów, jak i ich pierwotny kształt, były nieco inne. Należy bowiem mieć na uwadze fakt, że stropy tych obiektów zalegały bezpośrednio pod cienką warstwą próchnicy darniowej zawierającej znaczną domieszkę żwiru, a więc pod warstwą słabo zabezpieczającą zalegające pod nią obiekty. Nie można także przyjąć a priori twierdzenia, że obszar ten (dzisiaj będący nieużytkiem) nie był w starożytności lub w czasach nowożytnych uprawiany, stosowanie zaś niegłębokiej nawet orki w istniejącej sytuacji (brak warstwy kulturowej) niewątpliwie powodowało ścinanie i rozmazywanie górnych partii jam. Nie można też wykluczyć niedokładnego przestrzegania głębokości wkopywania słupów ściennych.

Pewne kolejne wątpliwości może budzić brak śladów po słupach (niewątpliwie o znacznej średnicy) w obrębie odsłoniętych rowów. Jedyne ślad po słupie uchwycono w północnej partii jamy 11, jednakże wydaje się, że słup ten jest elementem młodszym związanym z budowlami naziemnymi osady ludności kultury amfor kulistych.

I ten jednak brak można z pewną dozą prawdopodobieństwa wyjaśnić w oparciu o obserwacje poczynione na śladach po słupach związanych z osadą kultury amfor kulistych. Zdecydowana więk-

szość tych śladów była bardzo słabo widoczna i to na tle jasnego calca złożonego z żółtopomarańczowego żwiru skutkiem silnego ich rozmycia w poziomie i przemycia w pionie przez wodę opadów atmosferycznych. Te same zapewne procesy wpływały na ślady po słupach istniejące w obrębie rowów, a więc w środowisku o ciemnym zabarwieniu, powodując ich zlanie się z otaczającym tłem tworzywa przyrodniczego wypełniska. Na istnienie jednak w obrębie rowów jakichś elementów drewnianych wskazują ślady spalenizny odkrywane najczęściej w ich partiach przydennych. Nie wydaje się, aby ślady te mogły świadczyć o wyżarzeniu słupów skutkiem pożaru, gdyż w takim wypadku rejon rowów musiałby wykazywać znacznie bogatszą warstwę popożarową. Nie można natomiast wykluczyć, że ślady spalenizny pochodzą z opalanych celowo dolnych części słupów, zabezpieczanych w ten sposób przed przyspieszonym procesem butwienia i gnicia.

Przedstawione tu rozważania wydają się prowadzić do wniosku, że jedyną możliwą do przyjęcia interpretacją jest uznanie obiektów oznaczonych jako jamy 5, 11 i 20 za pozostałości rowów fundamentowych związanych z dużą budowlą trapezowatą, a więc za obiekt typowy dla osad grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, stanowiący nie tylko obiekt mieszkalny i schronienie dla zwierząt domowych, ale mieszczący także obiekt produkcyjny, prawdopodobnie destylarnię dziegciu lub produktów dziegciopodobnych.

C E R A M I K A

Materiał ceramiczny uzyskany z obiektów kultury lendzielskiej reprezentowany jest wyłącznie przez większe i mniejsze ułamki naczyń grubo- i cienkościennych, których w sumie uzyskano 1678 (w tym 1517 fragmentów brzuśców, 148 fragmentów brzegów i 13 fragmentów den), z czego 186 posiada ornament. Szereg ułamków dało się wykleić pozwalając na częściową rekonstrukcję zarówno formy i wielkości naczyń, jak i kompozycji motywów ornamentacyjnych. W stojącym do dyspozycji materiale ceramicznym wyróżnić możemy następujące formy naczyń: misy, naczynia beczułkowate o esowatym profilu, naczynia z cylindryczną szyjką, kubki, dwuuche dzbany oraz małe czerpaki.

Misy, stanowiące w uzyskanym materiale stosunkowo duży odsetek reprezentowane są przez dwa zasadnicze typy, a mianowicie przez okazy

¹⁶ L. Gabałówna: Ze studiów nad grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej, Brześć Kujawski — stanowisko 4, „Acta Archaeologica Lodziensia”, nr 14, Łódź 1966, ryc. 3.

mniej lub więcej stożkowate bez wyraźnego profilowania ścianek oraz przez naczynia o profilu wyraźnie esowatym.

Misy typu I posiadają ścianki proste lub bardzo nieznacznie wypukłe opadające skośnie do dna. Krawędź wylewu jest zaokrąglona i z reguły zdobiona. Elementem zdobniczym są z zasady drobne, wydłużone nacięcia obejmujące samą krawędź wylewu i partię bezpośrednio przykrawędną. W dwóch wypadkach stwierdzono ponadto obecność podłużnych spłaszczonych guzów plastycznych, wymodelowanych poziomo i usytuowanych bezpośrednio na krawędzi wylewu. Guzki te nie posiadają karbowania (Ryc. 4j; 12a). Naczynia tego typu zbliżone są do form znanych np. z jamy 75 z Brześcia Kujawskiego, stan. 4¹⁷. Jeden z okazów, którego formę udało się w dużym stopniu zrekonstruować ma średnicę wylewu 23 cm.

Misy typu II odznaczają się profilem mniej lub więcej esowatym w zależności od stopnia wychylenia krawędzi wylewu. Krawędź ta jest bądź zaokrąglona, bądź ostra, przy czym w dwóch wypadkach jest karbowana lekko łukowatymi nacięciami (Ryc. 12d, l). W trzecim wypadku ornament umieszczony jest bezpośrednio pod krawędzią wylewu i składa się z rzędu okrągłych dołków (Ryc. 4k), w czwartym zaś wypadku ornament umieszczony jest pod krawędzią wylewu i składa się z dwóch rzędów trójkątnych nakłuc (Ryc. 4a). Stwierdzono także występowanie ornamentu na przejściu brzegu w partię przydenną, przy czym są to bądź podwójne rzędy trójkątnych nakłuc (Ryc. 4a), bądź podwójne rzędy owalnych dołków (Ryc. 4k). W jednym wypadku stwierdzono poziomo przekłute ucho zamocowane na przejściu brzegu w partię przydenną (Ryc. 12d). W dwóch wypadkach udało się ustalić średnicę tych naczyń, która wynosi 29 cm i 28 cm. Okazy zbliżone do omawianych odnajdujemy ponownie w materiale z Brześcia Kujawskiego, stan. 4, np. w rowie chaty 5 czy w jamie 75¹⁸.

Naczynia beczułkowate o esowatym profilu. Jak wynika z ilości zachowanych ułamków, naczynia te stanowiły prawdopodobnie najliczniej reprezentowaną formę ceramiczną na osadzie w Sicinach. Część spośród fragmentów, dostatecznie duża dla dokonania rekonstrukcji, wskazuje, że forma ta nie była uzależniona od wielkości naczyń, gdyż wielkość ich (mierzona średnicą

¹⁷ L. Gabałówna: op. cit., str. 166, tabl. XL, ryc. 1.

¹⁸ L. Gabałówna: op. cit., str. 135, tabl. IX, ryc. 9; str. 165, tabl. XXXIX, ryc. 4.

wylewu) waha się w szerokich granicach od 17 do 43 cm. Beczułkowaty kształt nadaje omawianym formom silne wydęcie górnej części brzuśca przy lekkim wychyleniu krawędzi wylewu. Wszystkie ze znanych okazów tego typu posiadają ornament, przy czym zgodnie z tendencją ornamentacyjną kulturowaną przez ludność grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej jest to przede wszystkim zdobnictwo obejmujące krawędź wylewu bądź partię przykrawędną. W kilku wypadkach stwierdzono pod krawędzią dwa rzędy drobnych nakłuc (Ryc. 4c; 7k), w pozostałych zaś karbowanie samej krawędzi bądź to przy pomocy owalnych dołków (Ryc. 7a, c), bądź też przy użyciu prostokątnego stempelka (Ryc. 12m). Często w tej formie spotykane są dodatkowe elementy plastyczne w formie pionowo spłaszczonego guza (Ryc. 7k), ucha (Ryc. 7c) lub poziomej plastycznej listwy na przejściu szyjki w brzusec (Ryc. 7c). Rzecz charakterystyczna, że listwy te nie posiadają karbowania, czym różnią się od podobnych elementów z osady w Brześciu Kujawskim, stan. 4¹⁹. Analogie dla omówionych wyżej form znane są w postaci bardzo licznych egzemplarzy z Brześcia Kujawskiego, a wystarczy tu przytoczyć chociażby okazy z jamy 75²⁰ czy z rowu chaty 27²¹. Także na stan. 15a w Biskupinie, pow. Żnin²² notujemy występowanie podobnych form. Nie wykluczone, że część naczyń tego typu posiadała również ornament wklęsły na brzuścu, głównie na przejściu brzuśca w szyjkę (Ryc. 12g).

Naczynia z cylindryczną szyjką stanowią znikomy odsetek wśród materiału ceramicznego z Siecin i ograniczają się do form szeroko-kotworowych o średnicy dochodzącej do 34 cm. Pełniły zatem funkcję prawdopodobnie naczyń zasobowych (Ryc. 9a). Cylindryczna szyjka jest stosunkowo niska (ok. 4 cm) i przechodzi łagodnie w silnie wydęty brzusec. Podobnie jak pozostałe formy, naczynia te zdobione są na krawędzi poprzecznym karbowaniem, przy czym w jednym wypadku karby te wykonane zostały przy użyciu prostokątnego stempelka. Nie wiadomo niestety czy ornament występował także na brzuścu naczyń. Okazy zbliżone do form omawianych wystę-

¹⁹ L. Gabałówna: op. cit., str. 133, tabl. VII, ryc. 7; str. 143, tabl. XVII, ryc. 2—4; str. 159, tabl. XXXIII, ryc. 3.

²⁰ L. Gabałówna: op. cit., str. 166, tabl. XL, ryc. 2.

²¹ L. Gabałówna: op. cit., str. 144, tabl. XVIII, ryc. 10.

²² F. Maciejewski: Sprawozdanie z badań nad osadnictwem z młodziej epoki kamiennej w Biskupinie, pow. Żnin, stanowisko 15a, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 5, 1959, str. 83, ryc. 4.

pują także na osadzie w Brześciu Kujawskim, stan. 4, np. w rowie chaty 33²³.

Kubki reprezentowane są na osadzie w Sicinach stosunkowo licznie, przy czym występują one w dwóch zasadniczych typach.

Typ I to kubki o prawie cylindrycznej szyjce i lekko wydętym brzuścu, których średnice wylewu oscylują około 12 cm, z poziomo przekłutym uchem zamocowanym górną nasadą do krawędzi wylewu, dolną zaś na największej wydętości brzuśca (Ryc. 4b; 12h). Naczynia te zdobione są wyłącznie na krawędzi wylewu prostopadłym lub ukośnym do krawędzi drobnym karbowaniem. Ucho jest z reguły niezdobione. Wysokość tego typu kubków wynosiła prawdopodobnie około 10 cm. Ten typ naczyń jest, jak się wydaje, raczej rzadko reprezentowany na osadzie w Brześciu Kujawskim i ściślejszych analogii z tego stanowiska nie znamy.

Typ II, to kubki o wyraźnie esowatym profilu uzyskanym dzięki znacznemu wychyleniu krawędzi wylewu. U naczyń tego typu inaczej jest także osadzone ucho przypadające na największą wydętość brzuśca. Wielkość tych naczyń jest nieco większa od kubków typu I, a średnica ich wylewu wynosi około 15 cm, przy pierwotnej wysokości 12—13 cm. Ornament ogranicza się wyłącznie do krawędzi wylewu, która karbowana jest regularnymi, owalnymi dołeczkami (Ryc. 9c). Ścisłymi analogiami do tego typu naczyń z innych stanowisk grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej nie dysponujemy, nie wykluczone jednak, że niektóre ułamki naczyń z poziomo przekłutym uchem znane ze stan. 4 z Brześcia Kujawskiego mogą pochodzić z takich właśnie form²⁴.

Według wszelkiego prawdopodobieństwa ułamkiem niewielkiego kubka jest także fragment z jamy 10 (Ryc. 9c). Byłoby to naczynie o kulistym lub płasko-kulistym brzuścu, z zaznaczonym brzegiem, karbowanym na krawędzi wylewu drobnymi owalnymi dołkami. Nie wiadomo natomiast czy naczynka tego typu posiadały ucho czy też były to bezuche pucharki.

Dwuuchedzbany zachowane są, podobnie jak i formy wyżej omówione, głównie w postaci ułamków. W jednym jednak wypadku udało się odtworzyć całą niemal formę dającą pojęcie zarówno o kształcie samego naczynia, jak i o rozmieszczeniu ornamentu. Naczynie to posiada w przybliżeniu cylindryczną szyjkę o średnicy wyle-

²³ L. Gabałówna: op. cit., str. 133, tabl. VII, ryc. 4; str. 146, tabl. XX, ryc. 1.

²⁴ L. Gabałówna: op. cit., str. 160, tabl. XXXIV, ryc. 5; str. 161, tabl. XXXV, ryc. 3.

wu 11 cm i wysokości 6 cm, przechodzącą łagodnie w prawie kulisty brzusiec o maksymalnej średnicy 17 cm. Nie wiadomo niestety jak uformowane było dno. Dwa duże naprzeciwległe usytuowane ucha o owalnym przekroju zamocowane są górną nasadą nieco poniżej krawędzi wylewu, dolną zaś do górnej części brzuśca. Naczynie to posiada bogaty ornament rozmieszczony zarówno na krawędzi wylewu jak i na brzuścu. Krawędź zdobiona jest drobnym łukowatym karbowaniem (prawdopodobnie paznokciowym), brzusiec zaś skośnymi wiązkami linii rytych, przedzielonymi rzędem drobnych nakłuc (Ryc. 9e). Dalsze drobne ułamki pochodzące prawdopodobnie z brzuśców dwuuchych dzbanów wykazują podobny układ motywów ornamentacyjnych z tym, że linie ryte i dołki lub nakłucia układane są w różne kompozycje. Dwuuche dzbany odznaczają się bardzo cienkimi ściankami (do 0,5 cm) i stanowią w omawianym zespole ceramikę szczególnie delikatnej roboty. Wyjątek pod tym względem stanowi fragment naczynia z jamy 11 (Ryc. 7h), pochodzący z naczynia grubościennego. W znanym dotychczas materiale grupy brzesko-kujawskiej omówionej wyżej formy nie stwierdzono. Jedyny mały fragment ceramiki z rowu chaty 4 w Brześciu Kujawskim²⁵ może natomiast sugerować stosowanie rytego i nakłuwanego ornamentu o krokwiastym układzie. Naczynie to posiada również szereg szczegółów zbliżających je do znanych powszechnie dwuuchych dzbanów grupy jordanowskiej kultury lendzielskiej²⁶, zachowuje jednak pewne cechy specyficzne w grupie jordanowskiej nie spotykane, a mianowicie górne zamocowanie uch poniżej krawędzi wylewu oraz karbowanie krawędzi zgodnie ze zwyczajami ludności grupy brzesko-kujawskiej. Forma ta łączy zatem w sobie cechy charakterystyczne dla dwóch sąsiadujących ze sobą grup terytorialnych kultury lendzielskiej, wskazując jednocześnie na istnienie strefy krzyżowania się ich wpływów.

Czerpaki reprezentuje na omawianej osadzie jeden, lecz bardzo typowy ułamek. Jest to niewielkie owalne naczynko o płaskim dnie i prostych stromo ustawionych ściankach z zaokrągloną krawędzią wylewu, podobne do zachowanej w całości formy z jamy 75 z Brześcia Kujawskiego stan. 4²⁷. Okaz z jamy 11 z Sicin posiada jednak

²⁵ L. Gabałówna: op. cit., str. 134, tabl. VIII, ryc. 10.

²⁶ H. Seger: Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, T. 7, 1916, str. 4, ryc. 5, 6; str. 5, ryc. 12.

²⁷ L. Gabałówna: op. cit., str. 164, tabl. XXXVIII, ryc. 2.

jedno zachowane w całości poziomo przekłute ucho i nie posiada karbowania na krawędzi wylewu (Ryc. 7i). Wysokość omawianego naczynka wynosi 3 cm. Cechą charakterystyczną tego okazu są natomiast nieproporcjonalnie grube ścianki. Naczynie to spełniało prawdopodobnie funkcję bądź czerpaka bądź łyżki. Mogło ono również stanowić miarkę objętości płynów lub substancji sypkich.

U w a g i o g ó l n e o c e r a m i c e. W zakresie surowca zdecydowanie dominuje glina schudzona domieszką bardzo drobnego piasku o średnicy ziarna ok. 1 mm. Wyjątkowo tylko występuje domieszka gruboziarnistego tłucznia granitowego stwierdzona u naczyń grubościennych (o grubości ścianek 1 cm lub powyżej) lub glina z minimalną domieszką sprawiająca wrażenie tłustej u niektórych naczyń średniościennych (o grubości ścianek w granicach 5—7 mm). Te ostatnie odznaczają się powierzchnią silnie wygładzoną, graniczącą niekiedy z wyświeceniem, pozostała zaś ceramika ma powierzchnię szorstką. Nie stwierdzono natomiast w uzyskanym materiale ułamków z wyraźną domieszką organiczną. Wydaje się, że szczątki roślinne występujące w formie odcisków na powierzchni naczyń pochodzą z naturalnych zanieczyszczeń gliny. Barwa powierzchni naczyń reprezentuje szeroki wachlarz kolorów i odcieni od brudnoczerwonego poprzez kremowy do ciemnoszarego i czarnego. Bardzo dużo naczyń posiadało niejednakowe zabarwienie (pokryte ciemnymi plamami) powstałe prawdopodobnie skutkiem prymitywnych warunków wypału, powodujących nierównomierne odymienie powierzchni. Duża troska o dokładne wyrównanie i wygładzenie powierzchni spowodowała u większości naczyń zatarcie wszelkich śladów wskazujących na technikę produkcji poszczególnych naczyń. W bardzo nielicznych tylko wypadkach np. na wewnętrznej stronie misy z jamy 11 (Ryc. 4k) udało się stwierdzić nikielne ślady pozostawione przy stosowaniu techniki wałeczkowej. Stosowanie tej techniki poświadczają też niektóre fragmenty naczyń, których pęknięcie przebiegało poziomo wzdłuż zlepienia wałków. Trudno powiedzieć coś autorytatywnego na temat stopnia wypału uzyskanej ceramiki. Zewnętrzne oględziny wydają się wskazywać, że wypał jej nie należy do najlepszych (w porównaniu np. z ceramiką wczesnolendzielską z Janówka, pow. Dzierżoniów). Ustalenie jednak ściślejszych parametrów jest niemożliwe bez zastosowania testów laboratoryjnych.

Przegląd form ceramicznych uzyskanych z osady w Sicinach wykazuje, iż materiały te w wielu szczegółach odpowiadają ceramice znanej z Kujaw,

przede wszystkim w zakresie stosowanego zdobnictwa, a także w asortymencie form. W stosunku jednak do materiałów kujawskich dostrzegalny jest także szereg różnic głównie asortymentowych. Tak np. w Sicinach poważny odsetek stanowią kubki, których w klasycznej formie nie spotykamy w materiałach kujawskich, a przede wszystkim dwuuche dzbany stanowiące element całkowicie obcy stanowiskom kujawskim i wielkopolskim, podobnie jak występująca na tych formach ornamentyka. Z drugiej jednak strony obserwujemy w materiale z Sicin pewne braki, głównie naczyń flaszowatych z wysoką i wysmukłą szyjką zdobioną karbowaniem na krawędzi wylewu²⁸, pucharów na pustej nóżce (stosunkowo nielicznych także na stanowiskach kujawskich)²⁹ czy wreszcie takiego elementu jak pionowo przekłute, silnie ku górze wyciągnięte ucha³⁰. Nie stwierdzono także dotychczas klasycznych naczyń amforowatych z cylindryczną szyjką, znanych np. z Brześcia Kujawskiego, stan. 4³¹.

M A T E R I A Ł Y K R Z E M I E N N E

Ogółem z badań na osadzie grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej w Sicinach uzyskano znikomą ilość 12 narzędzi krzemiennych, w tym 6 sierpaków, 4 drapacze wiórowe, przekłuwacz z ułamaną częścią pracującą oraz prawdopodobnie ułamek grotu.

Wszystkie uzyskane sierpaki wykonane są na wysmukłych wiórach dwużebrowych, przy czym drobne załuskanie części pracującej występuje na płaszczyźnie odbicia (Ryc. 10a—c). Część pracująca wykazuje silne wyświecenie o układzie skośnym do osi narzędzia, co wskazuje na fakt ukośnego zamocowywania poszczególnych wkładek w drewnianą lub rogową oprawę.

Uzyskane drapacze wykonane są na wiórach, przy czym dwa z nich wykonano na wiórach łamanych. W dwóch wypadkach poprzecznie do osi wióra usytuowane drapisko uformowane jest łukowato (Ryc. 10d, f), w dwu pozostałych wypadkach prawie prosto (Ryc. 10e, g).

Na jednożebrowym wiórze wykonany jest tak-

²⁸ L. G a b a ł ó w n a: op. cit., str. 134, tabl. VIII, ryc. 1; str. 145, tabl. XIX, ryc. 2.

²⁹ L. G a b a ł ó w n a: op. cit., str. 147, tabl. XXI, ryc. 2; str. 158, tabl. XXXII, ryc. 1.

³⁰ L. G a b a ł ó w n a: op. cit., str. 136, tabl. X, ryc. 8; str. 144, tabl. XVIII, ryc. 7.

³¹ L. G a b a ł ó w n a: op. cit., str. 160, tabl. XXXIV, ryc. 1; str. 163, tabl. XXXVII, ryc. 12.

że, uzyskany w jednym egzemplarzu, przekłuwacz z ułamaną częścią pracującą (Ryc. 10j).

Na szczególne podkreślenie natomiast zasługuje ułamek narzędzia stanowiącego prawdopodobnie grot do lekkiego oszczepu lub dziirytu. Przedmiot ten wykonany jest na dużym odłupku, posiada kształt zbliżony do romba, przy czym z jednego wierzchołka wychodzi szczyłek trzoneczka o owalnym przekroju (w chwili obecnej ułamanego). Długość 4 cm, największa szerokość 3,9 cm (Ryc. 10i).

Wszystkie narzędzia wykonane są z różnie zabarwionego narzutowca bałtyckiego.

GOSPODARKA

Bardzo skromnie, niestety, przedstawia się zespół źródeł uzyskanych w toku badań omawianej osady, którym możemy posłużyć się dla naświetlenia gospodarki ludności zamieszkującej omawiane osiedle. Niekorzystne warunki geologiczne (żwiry) sprawiły, że większość materiałów organicznych uległa całkowitemu rozkładowi, w tym przede wszystkim materiał kostny. Brak ten powoduje dwojakiego rodzaju konsekwencje, wyklucza bowiem z jednej strony możliwość ustalenia składu hodowanych zwierząt domowych, z drugiej zaś strony nie pozwala na określenie roli myśliwstwa w całokształcie gospodarki omawianej grupy ludzkiej. Na uprawianie myśliwstwa wskazywać może jedynie zachowany fragment grotu krzemiennoego stanowiącego prawdopodobnie narzędzie myśliwskie — dziiryt.

Udokumentowaną w materiale zabytkowym mamy jedynie uprawę roślin zbożowych, a poświadczają ją zarówno źródła pośrednie w postaci elementów składowych narzędzi zniwnych (sierpaki), jak i źródła bezpośrednie w postaci szczytków lub odcisków ziarniaków na bryłach przepalanej polepy³². Polepy z odciskami ziarna dostarczył silnie wydłużony obiekt oznaczony jako jama 20.

Wspomniane już niekorzystne warunki geologiczne wpłynęły prawdopodobnie także na zniszczenie śladów poświadczających uprawianie zbieractwa, chociażby w zakresie wykorzystywania akwenów wodnych. Masowe występowanie na innych stanowiskach osadniczych skorup małży słodkowodnych pozwala jednak przypuszczać, że i ludność omawianej osady trudniła się zbieractwem małży, nie mówiąc już o zbieractwie runa leśnego

czy innych roślin zielnych. Materiałem archeologicznym z badanego stanowiska jednak dowieść tych przypuszczeń nie możemy.

CHRONOLOGIA

Przystępując do próby ustalenia chronologii badanej osady i jej pozycji w schemacie chronologii relatywnej neolitu na Dolnym Śląsku, trzeba zastanowić się nad możliwością datowania grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej na Dolnym Śląsku w ogóle. Na tle wyników uzyskanych w toku badań w Janówku, pow. Dzierżonów wskazujących jednoznacznie na obecność na omawianym terenie elementów wczesnolendzielskich odnoszących się do okresu stosowania w ceramice zdobnictwa polichromicznego³³, można stwierdzić, że materiały grupy brzesko-kujawskiej stanowią na terenie Dolnego Śląska element związany z młodszym horyzontem czasowym tej kultury. Jest to widoczne szczególnie wyraźnie w kontekście powiązań grupy brzesko-kujawskiej z dolnośląską grupą jordanowską, która w stosunku do elementów grupy brzesko-kujawskiej stanowi ogniwo przejściowe nie tylko w sensie terytorialnym, ale i chronologicznym. Właśnie bowiem w grupie jordanowskiej obserwujemy szereg zjawisk wskazujących w sposób przekonywujący, że stanowi ona w stosunku do materiałów wczesnolendzielskich młodszy etap rozwojowy tej kultury. Wystarczy tu przytoczyć pewne formy naczyń typowe dla dolnośląskiej fazy wczesnolendzielskiej, jak amfory o wydętej górnej części brzuśca i przewężonej partii przydennej³⁴, misy o łamanym profilu zbliżone do górnych partii niektórych jordanowskich pucharów na pustej nóżce³⁵ czy reminiscencje zdobnictwa malowanego³⁶, by przy uwzględnieniu elementów nowych pojawiających się dopiero w wykształconej grupie jordanowskiej uzyskać przekonanie o młodszej metryce grupy jordanowskiej w stosunku do materiałów znanych z ostatnich badań w Janówku. Z drugiej zaś strony bardzo wyraźne zapożyczenia z grupy jordanowskiej dostrzegalne w materiale z osady w Sicinach wydają się

³³ W. Wojciechowski: Przyczynek do znajomości kultury wczesnolendzielskiej na Dolnym Śląsku, „Archeologia Polski”, T. 14, 1969, str. 87—94.

³⁴ Por. W. Wojciechowski: Przyczynek ..., str. 90, ryc. 2j; H. Seger: Schlesiens Fundchronik — Jordansmühl, Kr. Nimptsch, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, A. F., T. 7, 1899, str. 542, ryc. 13.

³⁵ Por. W. Wojciechowski: Przyczynek ..., str. 90, ryc. 2a; H. Seger: Die Steinzeit ..., tabl. V, ryc. 2.

³⁶ H. Seger: Die keramischen Stilarten ..., str. 5, ryc. 15a, b; str. 8.

³² M. Klichowska: Z dalszych badań paleobotanicznych, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 23, 1971, str. 247.

dowodzić w sposób jednoznaczny, iż trwanie tej osady musiałyby przypadać współcześnie z trwaniem na południu Dolnego Śląska rozwiniętej już grupy jordanowskiej, bo tylko w jej materiale obecne są pierwowzory dla dwuuchych dzbanów typu sicińskiego (wzbogaconych o elementy typowo brzesko-kujawskie jak karbowanie krawędzi). W ramach kultury lendzielskiej zatem trwanie osady w Sicinach odnieść należy do młodszej jej fazy na Dolnym Śląsku i datować współcześnie z trwaniem na południu Dolnego Śląska rozwiniętej grupy jordanowskiej kultury lendzielskiej³⁷.

Stratygrafia uchwycona na badanym stanowisku w postaci przecięć obiektów kultury lendzielskiej przez rowy i ślady po słupach związane z osadą młodszej fazy kultury amfor kulistych wskazują, że osada grupy brzesko-kujawskiej trwała na tym terenie przed pojawieniem się nosicieli młodszych elementów kultury amfor kulistych. Mogłoby to sugerować, że grupa brzesko-kujawska jest starsza od młodszej fazy kultury amfor kulistych, a tym samym współczesna starszej fazie tej ostatniej. Szersze obserwacje poczynione dla Dolnego Śląska wydają się jednak przeczyć takiej interpretacji. Na stanowisku osadniczym w Jordanowie, pow. Dzierżoniów w obiekcie 35 obok ceramiki grupy jordanowskiej wystąpiły duże fragmenty trzech naczyń, w tym jednego zdobionego motywami klasycznymi dla młodszej fazy kultury amfor kulistych (skośnie szrafurowane trójkąty wykonane dwudzielnym sznurem)³⁸, co wobec braku na tym stanowisku czystych obiektów nieruchomych związanych z kulturą amfor kulistych wydaje się wskazywać na zapożyczenia (lub przejęcie np. w formie opakowania) właśnie z tej ostatniej, a tym samym na generalnie pojętą współczesność na terenie Dolnego Śląska grupy jordanowskiej i grupy brzesko-kujawskiej z młodszą fazą kultury amfor kulistych. Ustalone zatem następstwo czasowe obydwu osad neolitycznych w Sicinach jest prawdopodobnie podyktowane kolejnością zasiedlenia tego stanowiska dokonującą się w stosunkowo krótkim czasie w ramach jednego horyzontu czasowego wyznaczonego trwaniem na Dolnym Śląsku młodszej fazy kultury amfor kulistych, przy czym elementy tej ostatniej mogły zetknąć się ze środowiskiem jordanowskim wcześniej aniżeli na stanowisku w Sicinach powstała młodsza osada neolityczna.

³⁷ W. Wojciechowski: Zagadnienie chronologii relatywnej kultur młodszej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowoeuropejskiej systematyki neolitu, „Studia Archeologiczne”, T. 3, 1970, str. 56—59.

³⁸ H. Seger: Die Steinzeit ..., str. 19.

WNIOSKI

Podsumowując wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku w Sicinach należy przede wszystkim stwierdzić obecność osady ludności grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej jako najstarszej, ze stwierdzonych, fazy osadniczej na przebadanym terenie. Obecność takiej osady potwierdza fakt występowania obiektów nieruchomych zawierających typowy materiał grupy brzesko-kujawskiej, a sugerujących swoim układem istnienie zabudowy klasycznej dla tej grupy w formie tzw. domostwa trapezowatego. Nie udało się niestety stwierdzić, czy na stanowisku tym zabudowa mieszkalno-gospodarcza ograniczała się do jednej budowli trapezowatej czy też było ich więcej. W partii wykopu położonej na południe i południowy zachód od odsłoniętej budowli, śladów podobnego obiektu nie ujawniono. Nie napotkano także żadnych obiektów związanych z osadą ludności grupy brzesko-kujawskiej (a tym bardziej śladów budowli trapezowatej) na terenie przylegającym od wschodu do głównego wykopu, a przebadanym siecią sondażu. Także sondáže położone na północ i zachód od zwirowni nie ujawniły śladów osadnictwa neolitycznego. Fakty te wydają się wskazywać, że na badanym stanowisku istniała osada o charakterze „jednodworczym”, będąca prawdopodobnie siedzibą jednego rodu. Nie można jednak definitywnie uzasadnić takiej ewentualności, nie wykluczone bowiem, że podobna budowla mogła istnieć na terenie obecnie zniszczonym przez wydobywanie żwiru.

Położenie badanej osady na pograniczu dolnośląsko-wielkopolskim wydaje się wskazywać, że było to osiedle peryferyczne w stosunku do obszaru zwartego osadnictwa ludności tej grupy, tym bardziej, że dalej na południu śladów bytowania ludności grupy brzesko-kujawskiej dotychczas nie stwierdzono. Nie wykluczone, że południową granicę zasięgu osadnictwa ludności grupy brzesko-kujawskiej stanowiła dolina Baryczy. Na peryferyczny charakter badanej osady wydaje się także wskazywać materiał zabytkowy, głównie ceramika, w której stosunkowo wyraźnie zaznacza się obce piętno w postaci zapożyczeń stylistycznych przejętych z grupy jordanowskiej kultury lendzielskiej, graniczącej z grupą brzesko-kujawską od południa. Osada ta przypada zatem na strefę stykową dwóch grup terytorialnych kultury późnolendzielskiej. Rozpatrując gospodarkę prowadzoną przez mieszkańców badanej osady możemy stwierdzić, że udokumentowana materiałem zabytkowym jest uprawa roślin

zbożowych. Potwierdzają to zarówno narzędzia żniwne (sierpaki), jak i obecność odcisków ziarna zbożowego odkrytych w bryłach wypalanej polepy. Brak materiału kostnego (niekorzystne warunki glebowe) nie pozwala niestety na ustalenie roli hodowli zwierząt udomowionych i myśliwstwa w całokształcie prowadzonej przez mieszkańców osady gospodarki. Na szczególne podkreślenie zasługuje natomiast fakt odsłonięcia w obrębie domniemanego domostwa trapezowatego, jednej jamy sugerującej znajomość pędzenia przez ludność grupy

brzesko-kujawskiej produktów destylacyjnych z kory brzozonej, prawdopodobnie dziegciu. Stwierdzone w kilku wypadkach przecięcia obiektów nieruchomych grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej przez objekty młodszej fazy kultury amfor kulistych dowodzą, iż na badanym stanowisku osada grupy brzesko-kujawskiej jest starsza w stosunku do osady kultury amfor kulistych, a współczesna dolnośląskiej grupie jordanowskiej kultury lendzielskiej, jak tego dowodzą obce elementy w uzyskanej ceramice.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Подводя итоги исследовательских работ на стоянке в Сицинах прежде всего следует подчеркнуть существование поселения населения брестско-куявской группы лендиельской культуры, как самой старшей (из доказанных) поселенческой фазы на исследованной территории (наряду с поселениями культуры шаровидных амфор, лужицкой культуры и поселения раннего средневековья). Существование такого поселения подтверждает факт выступления недвижимых объектов, содержащих типовой материал брестско-куявской группы и своей системой расположения, напоминающих классические для этой группы строения в форме так называемого трапезоидального жилого помещения. Обнаруженный в объектах археологический материал — это прежде всего керамика, а также немногочисленные кремневые орудия.

Местоположение исследованного поселения на нижнесилезсковеликопольским пограничье указывает, что это поселение являлось по всей вероятности периферийным по отношению к сомкнутому комплексу населения этой группы, тем более, что дальше в южном направлении до сего времени не констатировано следов пребывания населения брестско-куявской группы. Возможно что южную границу предела поселенчества населения брестско-куявской группы составляла долина Барычы. Периферийный характер исследованного поселения подтверждает также археологический материал, главным образом керамика, в которой довольно отчетливо выделяется отпечаток иного характера в виде стилистических заимствований перенятых от

иордановской группы лендиельской культуры, граничащей с юга с брестско-куявской группой. Имеем в виду прежде всего присутствие в материале из Сицин кувшина с двумя ручками, украшенного (рис. 9e), то есть формы наиболее часто встречающейся в иордановской группе. Таким образом поселение это можно засчитать к граничащей зоне двух территориальных групп лендиельской культуры.

Что касается хозяйства ведущегося населением исследованного поселения, можно утверждать на основании анализа археологического материала, что население занималось обработкой зерновых культур. Это подтверждается присутствием уборочно-жатвенных орудий и отпечатков хлебных зерен обнаруженных на кусках прожженной обмазки. На специальное внимание заслуживает факт открытия в пределах предполагаемой трапезоидальной усадьбы, одной ямы свидетельствующей о знакомстве производства из березовой коры дёгтя населением лендиельской культуры (брестско-куявской группы).

Обнаруженные в некоторых случаях пересечения недвижимых объектов брестско-куявской группы с объектами ранней фазы культуры шаровидных амфор подтверждают, что на исследованной стоянке поселение брестско-куявской группы было самой старшей по отношению к поселению культуры шаровидных амфор и совпадает хронологически, как подтверждают керамические элементы, с нижнесилезской иордановской группой лендиельской культуры.

SUMMARY

When summarizing up the results of the excavations at the Siciny site, we should state, first of all, that there existed there a settlement of the population of the Brześć-Kujawy group of the Lengyel culture, representing the oldest phase of settlement on the examined area (besides the settlements of the Globular Amphora and of the Lusatian cultures, as well as the early mediaeval settlement). Its having been existing is confirmed by the occurrence of some structural remains, containing ma-

terial typical of the Brześć-Kujawy group, and suggesting by their arrangement the so-called trapezoid building, typical of that group. The material consists chiefly of pottery and of not numerous flint implements.

The situation of the settlement on the borderland of Lower Silesia and „Great Poland” seems to indicate that it lay on the outskirts of the area densely peopled by that group, the more so as, farther to the south, no traces of the existence of the population of the Brześć-Kujawy

group have been discovered so far. It is not unlikely that the Barycz valley was the southern border of the expansion of that population. The finds, chiefly pottery, also seem to point out that the settlement in question must have been situated on the borderland, as a fairly distinct foreign character can be noticed on that pottery, namely the ornamental motifs adopted from the Jordanów group of the Lengyel culture, which bordered on the Brześć-Kujawy group on the south. It refers chiefly to the ornamented twoeared pitcher (fig. 9e), typical of the Jordanów group and found at Siciny.

Considering the economy of the inhabitants of the examined settlement, it may be stated that the cultiva-

tion of cereals has been confirmed by the finds, such as harvesting implements, and by the impressions of grain of corn on lumps of moulded clay. It should be emphasized that a pit, suggesting that that population had known how to produce tar from birch bark, was revealed within the supposed trapezoid house. Some structural remains of the Brześć-Kujawy group were found to be intersected by those of the younger phase of the Globular Amphora culture, which shows that on that area the settlement of the Brześć-Kujawy group was older than that of the Globular Amphora culture; it was contemporary with the Lower Silesia Jordanów group of the Lengyel culture, which is proved by the foreign elements in pottery.

ANNA UZAROWICZOWA

OBIEKTY KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH I KULTURY AMFOR KULISTYCH NA STANOWISKU XV W KLEMENTOWICACH, POW. PUŁAWY

ОБЪЕКТЫ КУЛЬТУРЫ ВОРОНКОВИДНЫХ КУБКОВ И КУЛЬТУРЫ ШАРОВИДНЫХ АМФОР НА СТОЯНKE
XV В КЛЕМЕНТОВИЦАХ ПОВЯТ ПУЛАВЫ

GRAVES OF THE FUNNEL BEAKER AND GLOBULAR AMPHORA CULTURE AT SITE XV AT KLEMENTOWICE,
PUŁAWY DISTRICT

W czasie pobytu w 1968 r. w Klementowicach, pow. Puławy archeologicznej ekspedycji wykopaliskowej Państwowego Muzeum Archeologicznego, gospodarz M. Gajda mieszkaniec kolonii Klementowice powiadomił, że wyorywuje na swoim polu kamienie wapieniaki oraz kości. Podjęto zaraz badania powierzchniowe na wskazanym odcinku pola i stwierdzono tam wsyłpowanie licznych brył wapiennych, kilku kości zwierzęcych oraz kilku fragmentów naczyń kultury pucharów lejkwatych, co wskazywało na istnienie w tym miejscu stanowiska neolitycznego. Oznaczono go kolejnym numerem XV. W następnym sezonie wykopaliskowym w sierpniu 1969 r. przeprowadzono na nim systematyczne badania wykopaliskowe. Badania przeprowadzono z funduszy PMA, a wzięli w nich udział mgr A. Uzarowiczowa (kierownik), mgr W. Okrzeja (rysownik) i D. Remiszewska (laborantka) oraz 10 robotników fizycznych.

Na stanowisku tym w sumie przebadano zwarłą powierzchnię 3,5 ara, zakładając ćwiartki 5×5 m oraz przeprowadzono rów sondażowy o wymiarach 5×2 m (Ryc. 1). Punktem stałym od którego przeprowadzono pomiary była murowana stodoła J. Skwarka. Stanowisko XV położone jest na szczycie lessowego płaskowzgórza ciągnącego się w kierunku północ-południe, które znajduje się z lewej strony bocznej drogi prowadzącej od głównego traktu Klementowice—Buchalowice do stacji

kolejowej Łopatki (Ryc. 2). Usytuowane jest ono naprzeciwko dawnego folwarku Łopińskie. Płaskowzgórze opada stromiej w kierunku wschodnim i zachodnim, a u stóp jego od północy i wschodu znajdują się mokradła, które do niedawna otaczały go również od zachodu.

Opracowanie kości zwierzęcych na stanowisku dokonała dr A. Lasota, a wstępną ekspertyzę antropologiczną przeprowadziła dr A. Wiercińska.

OPIS MATERIAŁU

Przy zbieraniu ziemi ornej na większości ćwiartek znajdowano fragmenty naczyń kultury pucharów lejkwatych i amfor kulistych, krzemienie oraz kamienie. W większości wypadków były one nieliczne. Ziemia orna posiadała grubość od 20 do 30 cm. Materiał w niej znaleziony kolejno według układu ćwiartek na przebadanym obszarze (Ryc. 1) przedstawia się następująco.

Ćwiartka 15

Kultura amfor kulistych: a) 36 fragmentów naczyń, w tym 4 z wylewu, ornamentowane odciskami sznura i ukośnymi dołeczkami (Ryc. 3a, b) i 32 fragmenty brzuśców. Barwa zewnętrzna brunatna w czarne plamy, wewnętrzna szarobrunatna lub czarna. Gлина z domieszką gruboziarnistą i nieliczną drobną. b) 15 fragmentów brzuśca z jednego naczynia. Barwa jasnobrunatna. Gлина z domieszką gruboziarnistą.

Kultura pucharów lejkwatych: a) 10 fragmentów naczyń, w tym fragment dna (Ryc. 3c), pozostałe z brzuś-

ców. Barwa zewnętrzna brunatna w czarne plamy, wewnętrzna szaroczarna. Gлина z domieszką drobną i nieliczną grubą.

Poza tym odkryto: a) 2 fragmenty łusek z krzemienia świeciechowskiego i fragment siekiery z krzemienia pasiastego. b) 2 kamienie krystaliczne, w tym jeden silnie wygładzony. Wygładzenie to według opinii petrografa O. Juskowiaka może być również naturalne, nie dokonane ręką ludzką.

Ćwiartka 19

Kultura pucharów lejkowatych: a) 3 fragmenty brzuśców naczyń. Barwa czarnopieląta. Domieszka w glinie drobnoziarnista i nieliczna gruba. b) Okruch z krzemienia czekoladowego.

Ćwiartka 16

Kultura pucharów lejkowatych: a) 22 fragmenty brzuśców naczyń o powierzchniach gładzonych lub lekko szorstkich. Barwa zewnętrzna brunatna lub szarobrunat-

na, wewnętrzna czarna. Gлина z domieszką drobną i nieliczną grubą. b) Odlupek z krzemienia czekoladowego.

Ćwiartka 20

Kultura pucharów lejkowatych: a) 16 fragmentów naczyń o powierzchniach gładzonych lub lekko szorstkich, obustronnie brunatnoszarych. Gлина z domieszką drobnoziarnistą i nieliczną grubą. b) Odlupek i fragment odlupka z krzemienia świeciechowskiego.

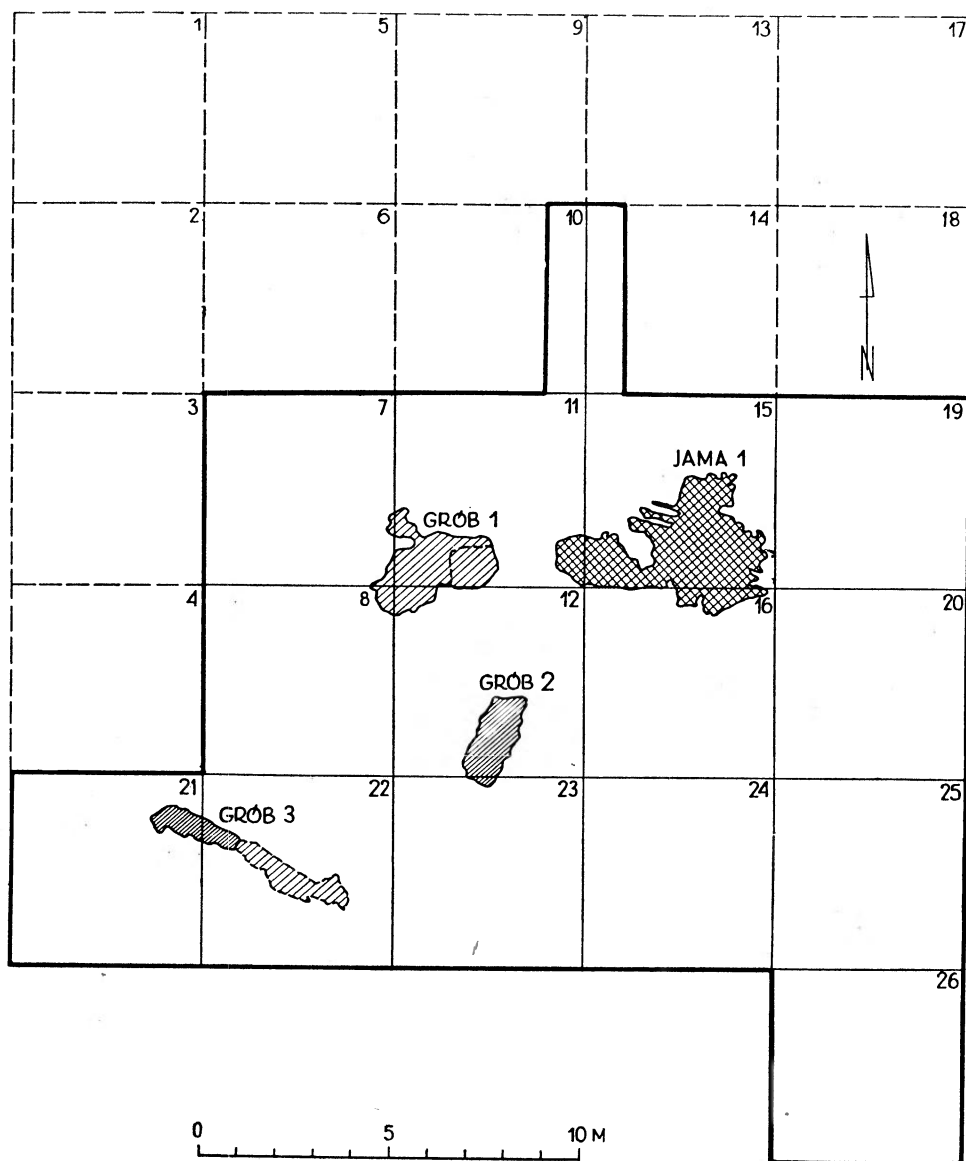
Ćwiartka 22

Kultura amfor kulistych: a) 5 małych fragmentów brzuśców naczyń. Barwa brunatnoczarna. Gлина z domieszką gruboziarnistą i nieliczną drobną.

Kultura pucharów lejkowatych: a) 8 fragmentów naczyń, w tym fragment dna. Powierzchnie zewnętrzne lekko schropowane, jasnobrunatne, w jednym wypadku szaroczarna. Gлина z domieszką drobną i nieliczną grubą.

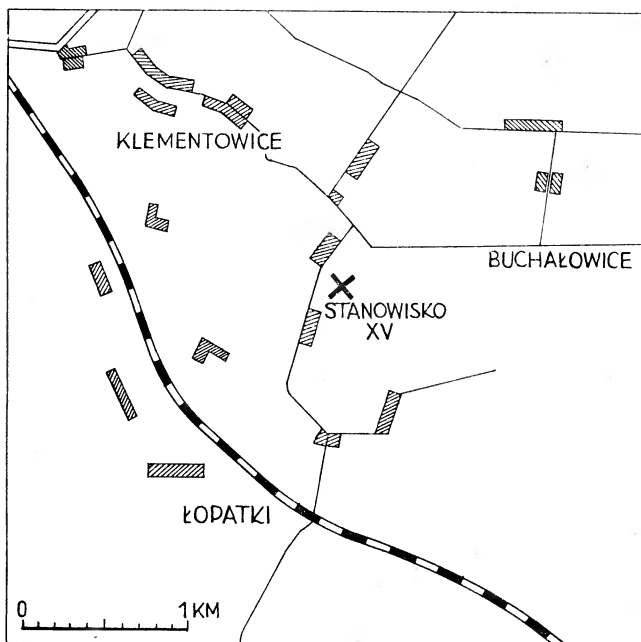
Ćwiartka 23

Kultura pucharów lejkowatych: a) 4 fragmenty brzuśców naczyń o grubych ściankach. Powierzchnie gładzo-

Ryc. 1. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Plan przebadanego obszaru

ne. 2 fragmenty obustronnie czarne, 2 brunatne. Gлина z domieszką drobnoziarnistą. b) fragment siekiery z krzemienia pasiastego. c) Odłupek z krzemienia pasiastego.

Ryc. 2. Klementowice, pow. Puławy. Położenie stanowiska XV

Ćwiartka 24

Kultura pucharów lejkowatych: a) 3 drobne fragmenty brzuśców naczyń, barwy obustronnie brunatnej. Domieszka w glinie drobnoziarnista. b) Ułamek ceramiki nowożytej.

Ćwiartka 25

Kultura pucharów lejkowatych: a) 5 fragmentów brzuśców naczyń o grubych ściankach. Barwa zewnętrzna jasnobrunatna, wewnętrzna czarna lub brunatna. Gлина z domieszką drobną.

Ćwiartka 26

Kultura amfor kulistych: a) 5 małych fragmentów brzuśców naczyń. Barwa obustronnie jasnobrunatna. Domieszka w glinie gruboziarnista i drobna.

Kultura pucharów lejkowatych: a) 2 fragmenty naczynia, w tym większy fragment wylewu (Ryc. 3d) i drobny fragment dna. Barwa zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna czarna. Domieszka w glinie drobnoziarnista. b) 11 drobnych fragmentów brzuśców naczyń o lekko schropowanej powierzchni. Barwa jasnobrunatna, od wewnątrz szara lub czarna. Gлина z domieszką drobną i nieliczną grubą.

Grób 1

Grób wystąpił w ćwiartkach 7, 8, 11 i 12, a największe skupisko kości znajdowało się na granicy tych czterech działek. Grób był rozwleczony, częściowo zniszczony i przemieszany, ponieważ znajdował się najpłycej ze wszystkich odkrytych na stanowisku obiektów na samym wierzchołku płaskowzgórza. Warstwa ziemi chroniąca go była od dawna niwelowana i część zawartości grobu szczególnie w ćwiartkach 8 i 12 była już wyorana lub

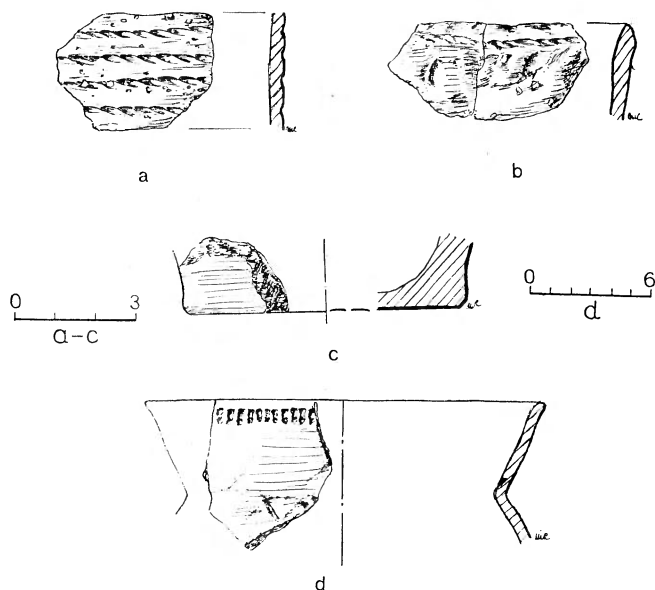
znajdowała się pod ubitą miedzą. W momencie odkrycia grobu wypełnisko jego rozciągnięte było na przestrzeni o nieregularnym kształcie i wymiarach 3,4×3 m (Ryc. 4).

Grób składał się z pokrywy pod którą znajdowały się kości zwierzęce i nieliczne ludzkie. Pokrywa złożona ze średnich i małych brył wapienka zachowała się tylko w części północnej grobu, przede wszystkim w ćwiartce 11. Natomiast w jego części południowej w ćwiartkach 8 i 12 nad dużą częścią kości zwierzęcych kamienie z pokrywy były już wyorane, a tylko pozostały z nich między kośćmi liczne okruchy, co daje podstawy by sądzić, że pokrywa z kamieni zalegała nad całą zawartością grobu.

Część grobu w ćwiartkach 7, 8 i 12 znajdowała się najpłycej i kości w tych działkach zaczęły się ukazywać 15 cm od powierzchni ziemi, a część grobu zalegająca w ćwiartce 11 znajdowała się nieco głębiej i zarówno kamienie jak kości zaczęły tu występować od głębokości 20—25 cm. Pod pokrywą z kamieni znajdowały się kości ludzkie i zwierzęce. Kości tkwiły w żółtym calcu bez śladów jamy grobowej.

Szczątki ludzkie znaleziono w bardzo niewielkiej ilości. W sumie odkryto 10 kości oraz 2 zęby. Według ekspertyzy antropologicznej pochodzą one z 2 osobników: dziecka w wieku około 3 lat oraz kobiety w wieku powyżej 25 lat. Ze szkieletu dziecka zachowały się tylko 2 fragmenty żuchwy i 2 zęby spoczywające na bryle wapienka w części wschodniej grobu na głębokości 30 cm. Ze szkieletu kobiety zachowało się 8 kości, w tym kość ramieniowa leżąca 80 cm w linii prostej na północ od szczęki dziecka oraz fragmentów trzonów kości długich, które zmieszane były z kośćmi zwierzęcymi znajdującymi się w działce 11. Z układu nielicznie zachowanych kości ludzkich można przypuszczać, że zmarli byli pochowani w części północnej grobu i ułożeni prawdopodobnie w kierunku wschód-zachód, a pogrzebane 2 krowy prawdopodobnie częściowo zachodziły na ciała dziecka i kobiety.

Kości zwierzęce odkryte w znacznie większych ilościach niż ludzkie były mocno przemieszane i pokruszone w ćwiartkach 8 i 12, a lepiej zachowane pod kamieniami

Ryc. 3. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Ceramika z warstwy ornej (a—d)

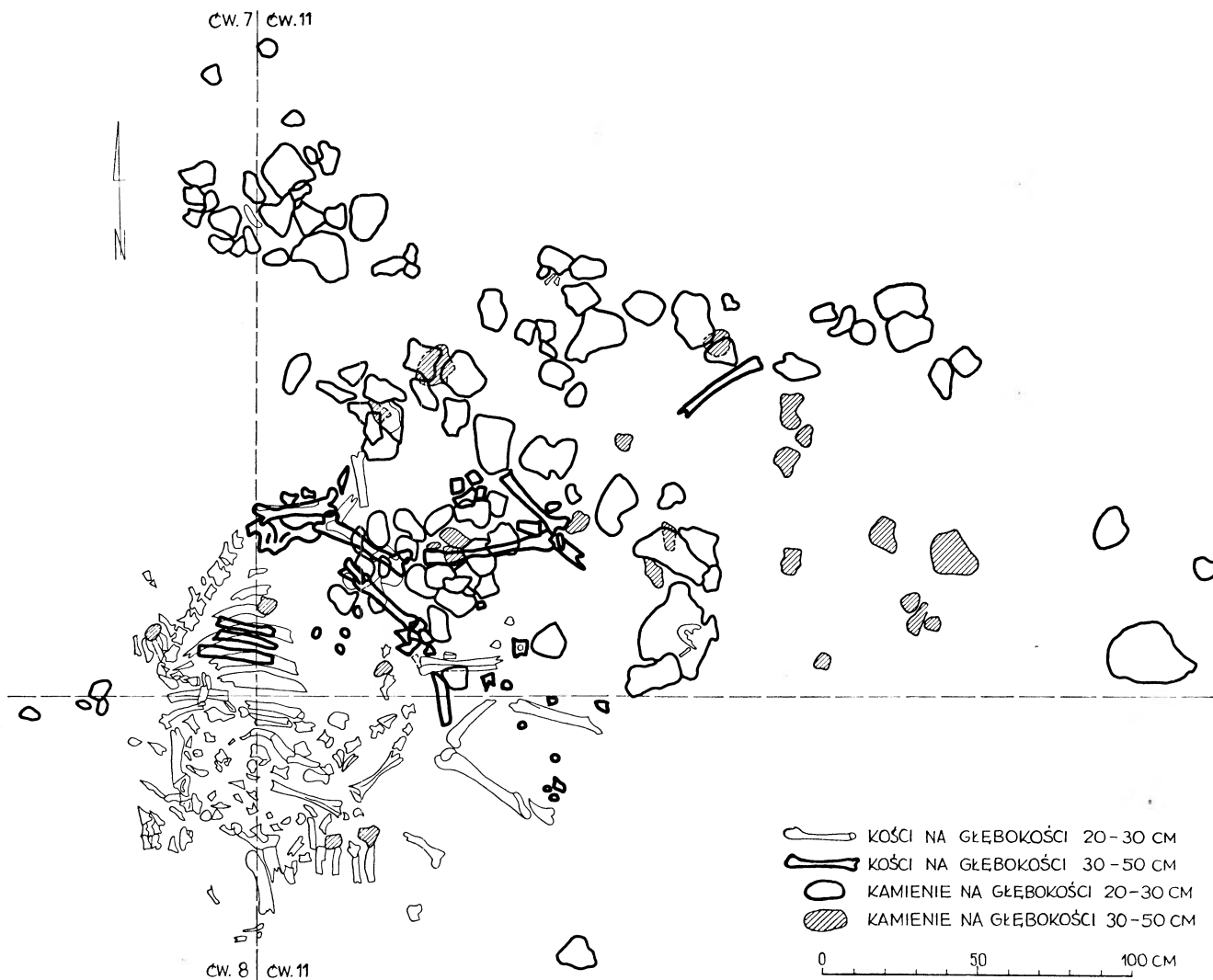
w działce 11. Na podstawie badań zoologicznych kości oraz analizy ich rozmieszczenia w grobie, można przypuszczać (szczególnie obserwując ułożenie kości kręgosłupa i żeber oraz kości ramieniowych), że pochodzą one z 2 krów, które leżały na boku. Ułożone były na osiach w miarę równoległych do siebie, biegnących po linii północ-południe. Obie krowy spoczywały przednimi częściami ciała w kierunku południowym oraz kończynami były zwrócone ku sobie. Krowy te były pochowane bez głów. Wśród kości na głębokości 40 cm w ćwiartce 8 znaleziono fragment grotu wykonanego z rogu sarny. Ponadto w pobliżu kości, między nimi oraz między kamieniami je przykrywającymi, od głębokości 20 do 50 cm znaleziono 35 fragmentów naczyń i krzemień.

a) Fragment grotu wykonanego z rogu sarny, spiczasto zakończony o przekroju okrągłym. Zachowana długość 3,8 cm, średnica 0,7 cm (Ryc. 5a). b) 35 fragmentów naczyń kultury pucharów lejkowatych. Wyróżniono wśród nich 9 fragmentów pucharu, w tym 2 z silnie rozchylonego wylewu zdobionego pod krawędzią ornamentem wyciskanych dołków (Ryc. 5b). Górna część brzuśca zdobiona ukośnie biegnącymi plastycznymi listwami. Powierzchnie lekko schropowacone, zewnętrzna brunatna w czarne plamy, wewnętrzna czarna. Gлина z domieszką drobnoziarni-

stą. Średnica wylewu 18 cm; 6 fragmentów brzuśca naczynia o bardzo grubych ściankach (1 cm) i powierzchni zewnętrznej złuszczonej przez działanie ognia. Barwa szaroczarna. Domieszka w glinie drobnoziarnista i nieliczna gruba; 10 fragmentów z naczyń o schropowaconej i wtórnie przepalanej przez ogień złuszczonej powierzchni. Barwa zewnętrzna jasnobrunatna, wewnętrzna czarna. Gлина z domieszką drobną i gruboziarnistą; 4 fragmenty naczyń o schropowaconej powierzchni zewnętrznej. Barwa zewnętrzna jasnobrunatna, wewnętrzna czarna. Gлина z domieszką drobną i nieliczną grubą; 6 bardzo drobnych fragmentów naczyń. c) Okruch przemysłowy z krzemienia kredowego.

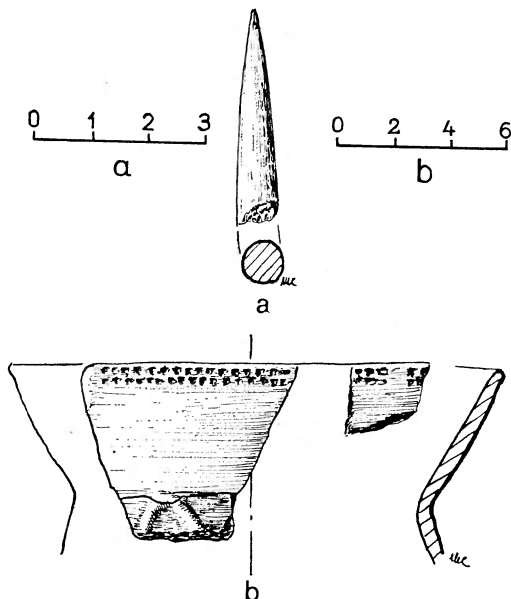
Grób 2

Grób wystąpił w ćwiartce 12 zachodząc częściowo na ćwiartkę 23. Kształt miał prostokątny i usytuowany był po linii północ-południe z niewielkim odchyleniem na wschód i zachód. Składał się on z kamiennej pokrywy grobowej, pod którą wystąpił szkielet wraz z wyposażeniem. Pokrywa grobowa złożona była z brył wapienka ułożonych w 3 warstwach od głębokości 20 cm do 60 cm. Pierwsza warstwa kamieni składała się z brył średnich

Ryc. 4. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Grób 1. Plan grobu na głębokości od 20 do 30 cm i od 30 do 50 cm

i dużych rozmiarów, które przede wszystkim zachowały się na bokach pokrywy, ze środka zaś były wyorane. Największe kamienie w postaci brył, które dochodziły do wymiarów 42×20 cm, były wbite węższym bokiem na krawędziach pokrywy, tworząc rodzaj skrzyniowego obwa-

Ryc. 5. Klementowice, pow. Puławy. Przedmioty z grobu 1 (a, b)

rowania. Druga warstwa kamieni średnich rozmiarów, nieco mniejszych od brył zalegających w warstwie pierwszej zachowała się najlepiej w środku grobu, boki zaś miała nieregularne, częściowo rozwleczone (Ryc. 6). W drugiej warstwie w części południowej ukazała się część amfory oraz znaleziono tam jeden kamień krystaliczny. Trzecia mało wyodrębniająca się warstwa składała się z małych kamieni, z których część tkwiła między kośćmi szkieletu i darami grobowymi.

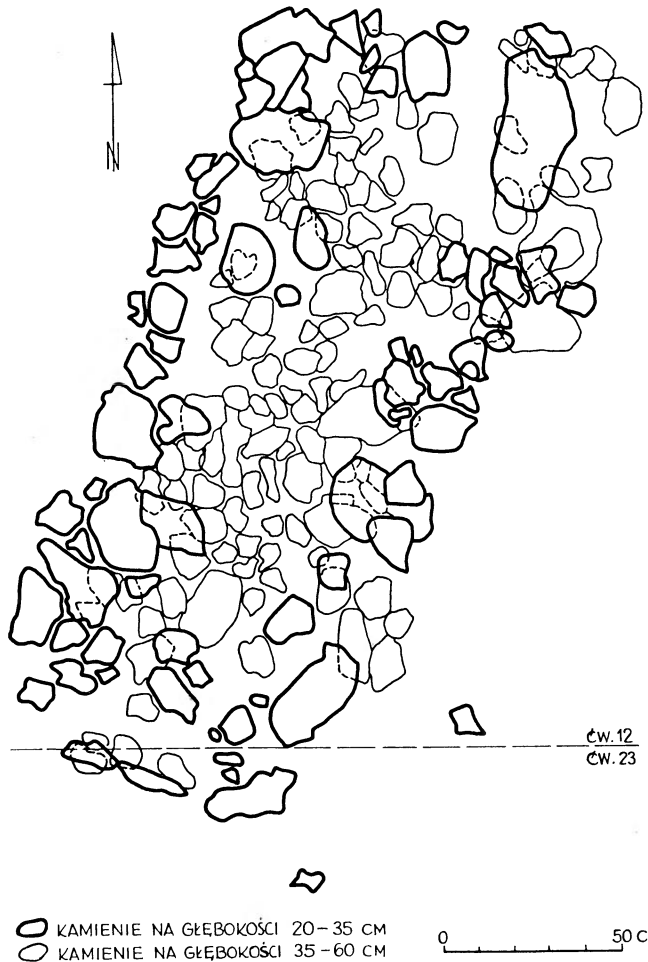
Pod pokrywą na głębokości 60 cm znajdował się szkielet ludzki wraz z darami grobowymi. Szkielet bardzo zniszczony ułożony był w kierunku północ-południe, najprawdopodobniej głową na południe. Zachowało się z niego tylko 6 fragmentów kości czaszki, 3 zęby, następnie 5 fragmentów kości długich oraz 2 fragmenty kości udowych. Ponadto występowały małe skupiska miazgi kostnej (Ryc. 7). Według wstępnej ekspertyzy antropologicznej szkielet należał do mężczyzny w wieku 30—40 lat. W punkcie najbardziej wysuniętym na południe niedaleko kości czaszki spoczywała amfora, a z drugiej strony skupiska tych kości flaszka z krezą. Resztki szkieletu wraz z darami grobowymi odkryto w żółtym calcu, nie zauważono jednak śladów jamy grobowej.

a) Amfora z wydętym dwustożkowym brzuścem i lej-kowatym wylewem zaopatrzona w dwa przeciwległe kolankowate uszka na granicy szyi i brzuśca. Szyjka pod krawędzią wylewu zdobiona dwu rzędowym ornamentem rytym złożonym z krótkich nacięć i linii zygzakowatych. Od każdego ucha biegną 3 frędzle, które zwisają na powierzchni brzuśca, 2 w postaci plastycznych listew zakończonych rozetami oraz 1 z poprzecznych nacięć. Na górnej części brzuśca występują jeszcze 4 podobne frędzle z poprzecznych nacięć. Barwa naczynia brunatna w czarne plamy. Gлина z domieszką drobną i nieliczną grubą. Wysokość 18 cm; średnice: wylewu 10,5 cm, brzuśca 17,2 cm, dna 6 cm (Ryc. 8a). b) Flaszka z krezą. Dno lekko wklęsłe

w kształcie czworoboku z zaokrąglonymi rogami. Krawędź wylewu oraz kresa poprzecznie żłobkowana. Barwa powierzchni jasnobrunatna w duże czarne plamy. Domieszka w glinie drobnoziarnista. Wysokość 11,5 cm; średnice: wylewu 6 cm, brzuśca 9,5 cm, dna 5 cm (Ryc. 8b).

Grób 3

Obiekt wystąpił w ćwiartkach 21 i 22. Składał się on z pokrywy kamiennej pod którą odkryto bardzo nikiłe ślady mogące stanowić resztki zawartości grobu. Kamienie zaczęły się ukazywać na głębokości 25 cm. Zasadnicza główna część pokrywy znajdowała się w ćwiartce 21 i schodziła częściowo na ćwiartkę 22. Składał się on ze średnich i małych brył wapieniaka ułożonych w sposób zwarty na przestrzeni 220×70 cm. Od końca wschodniego pokrywy ciągnął się rozproszony rząd brył wapieniaka na długości 3,1 m. Obserwacja w terenie wskazywałaby, że bryły te pochodziły z głównej pokrywy kamiennej i stanowiły rozwleczone, najprawdopodobniej przez pług, kamienie z jej górnej warstwy. Przypuszczenie to potwierdziłyby ślady po działalności pługa w postaci ciemnych smug, które wystąpiły na ćwiartce 22 na poziomie rozwleczonych kamieni. W górnej części pokrywy pod pierwszą warstwą kamieni ukazała się druga i trzecia warstwa średnich i małych brył wapieniaka, które sięgały do głębokości 60 cm. W sumie wydobyto 282 bryły wapieniaka (Ryc. 9). Pod kamieniami w części zachodniej obiektu

Ryc. 6. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Dwie warstwy pokrywy grobu 2 na głębokości od 20 do 35 cm i od 35 do 60 cm

w żółtej calcowej glinie wystąpiły słabo widoczne plamy i plamki popielatej oraz brunatnej ziemi oraz duży węgiel drzewny.

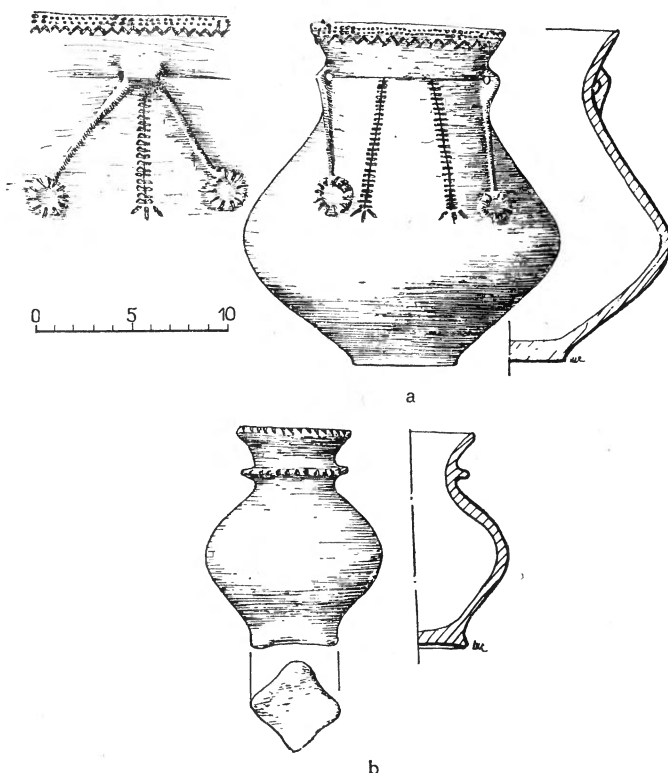
Wśród rozwleczonych kamieni z pokrywy znaleziono kilka fragmentów naczyń. a) 7 fragmentów brzuśców naczyń kultury pucharów lejkowatych z trzech naczyń o różnej grubości ścianek. Barwa jasnobrunatna, od wewnątrz czarna lub brunatna. Głina z domieszką drobnoziarnistą i bardzo nieliczną grubą.

Jama 1

Jama znajdowała się w działce 15 i częściowo zachodziła na działki 11 i 16. Wystąpiła ona bardzo płytko, a ciemna ziemia z jej wypełniska zaczęła się ukazywać już od głębokości 20 cm, lecz zarys jej można było uchwycić dopiero na głębokości 30—35 cm, gdyż płyciej kontury jamy zlewały się z otaczającą ją ciemnobrunatną gliną.

Jama była wyraźnie rozorana i rozwleczona. Jeszcze na głębokości 30 cm (Ryc. 10) widać było wyraźne smugi po pługu rozciągające zawartość jamy w kierunku zachodnim, dlatego kształt jej uchwycony na głębokości 30—35 cm na pewno daleko odbiega od pierwotnego.

Jama składała się z dwóch części większej o nieregularnym kształcie, w przybliżeniu owalnym, dłuższą osią skierowanym po linii północ-południe oraz przylegającej do niej mniejszej części zachodzącej na działkę 11 dłuższą

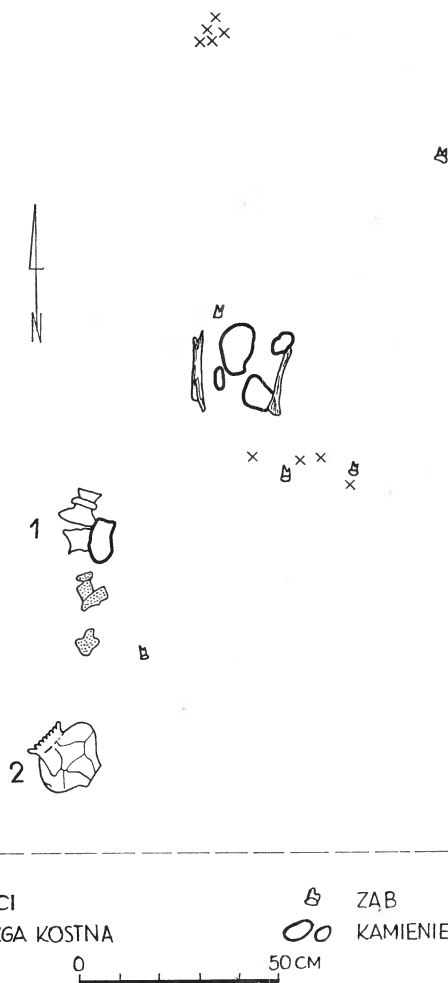
Ryc. 8. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Naczynia z grobu 2 (a, b)

osią skierowanej po linii wschód-zachód. Największa długość obu części jam w całości, która przebiegała po linii wschód-zachód wynosiła 5,5 m, największa szerokość 3,7 m. Jama była bardzo płytko zagłębiona w ziemię 30—35 cm. Kształt pionowy miała nieckowaty (Ryc. 11) i sięgała maksymalnie do głębokości 60 cm od powierzchni ziemi.

Wypełnisko jamy stanowiła ziemia o niejednorodnym zabarwieniu. Mniejsza część jamy zawierała ziemię ciemniejszą, czarnoszarą z kilkoma małymi skupiskami węgielków oraz licznymi grudkami białego margla. Drugą większą część jamy wypełniała ziemia nieco jaśniejsza, szarobrunatna, która w kierunku północnym i południowym przechodziła w kolor jasnobrunatny. W obu częściach jamy w partiach przydennych była jaśniejsza.

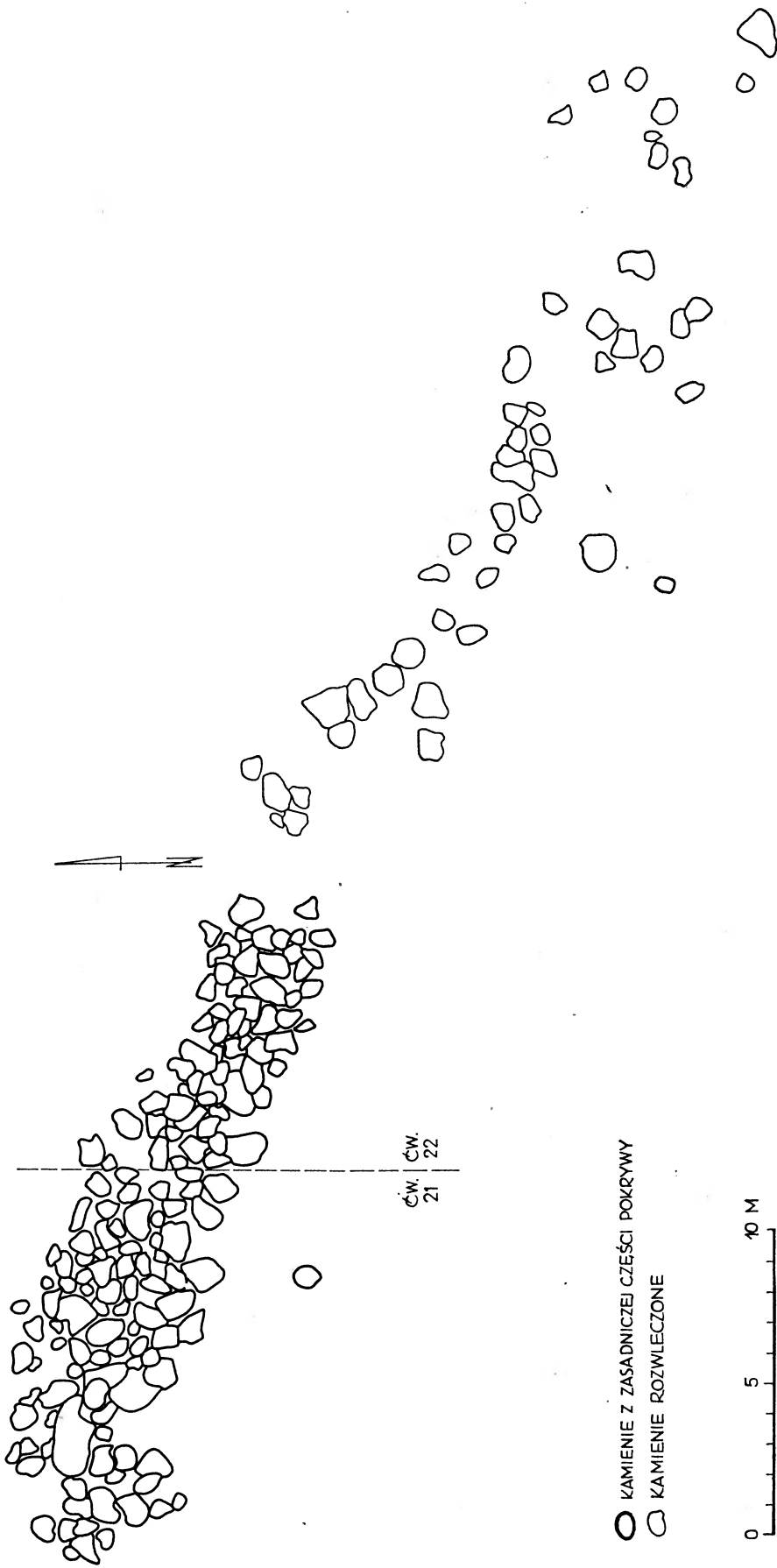
W obrębie jamy już od głębokości 20 cm wystąpiły fragmenty naczyń luźno porozrzucone oraz jeden krzemień. Natomiast na głębokości 25—30 cm w środku dużej części jamy natrafiono na skupisko drobnych ułamków naczyń (około 600) ułożonych półkolistnie w czterech do pięciu warstwach. Między fragmentami naczyń i poza ich obrębem znajdowały się węgle drzewne oraz kilka naście małych brył wapienka. Większa część ułamków naczyń i brył wapienka tkwiła w białym marglu. W trakcie eksploracji stwierdzono, że ułożenie skorup nie sprawia wrażenia przypadkowego. Warstwy te ułożone były schodkowo i tworzyły rodzaj zagłębionej miski otwartej od strony północnej, której dno i $\frac{3}{4}$ obwodu ścianek było skonstruowane ze skorup (Ryc. 12). Ponadto w całej jamie na różnych głębokościach natrafiono na pojedyncze rozrzucone bryły wapienka, których kilka wystąpiło również w żółtym calcu pod dnem jamy.

a) 52 fragmenty brzuśców naczyń kultury amfor kulistych. Barwa jasnobrunatna. Głina z domieszką grubo-

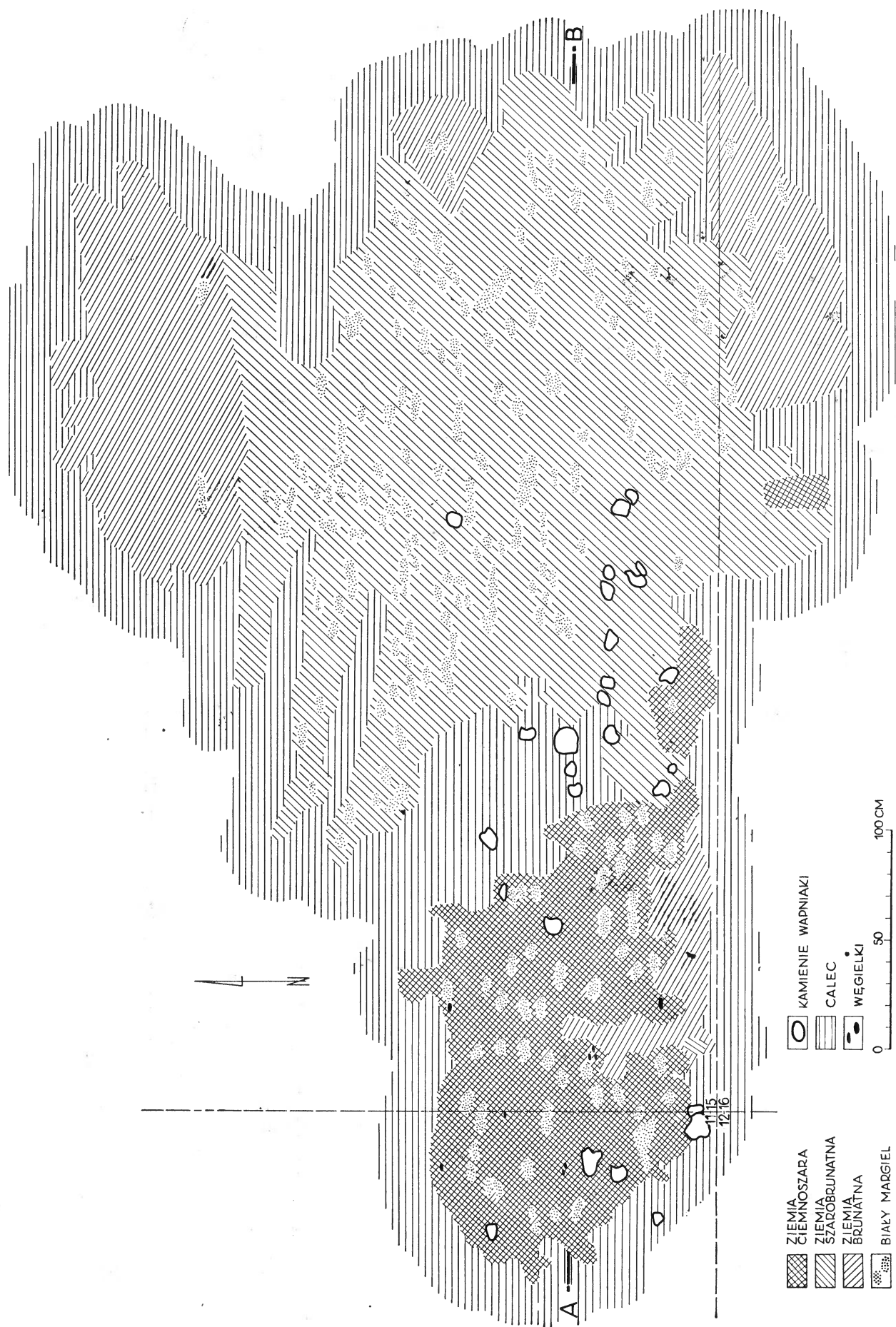

Ryc. 7. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Grób 2. Zawartość grobu na głębokości od 45 do 60 cm. Naczynia (1, 2)

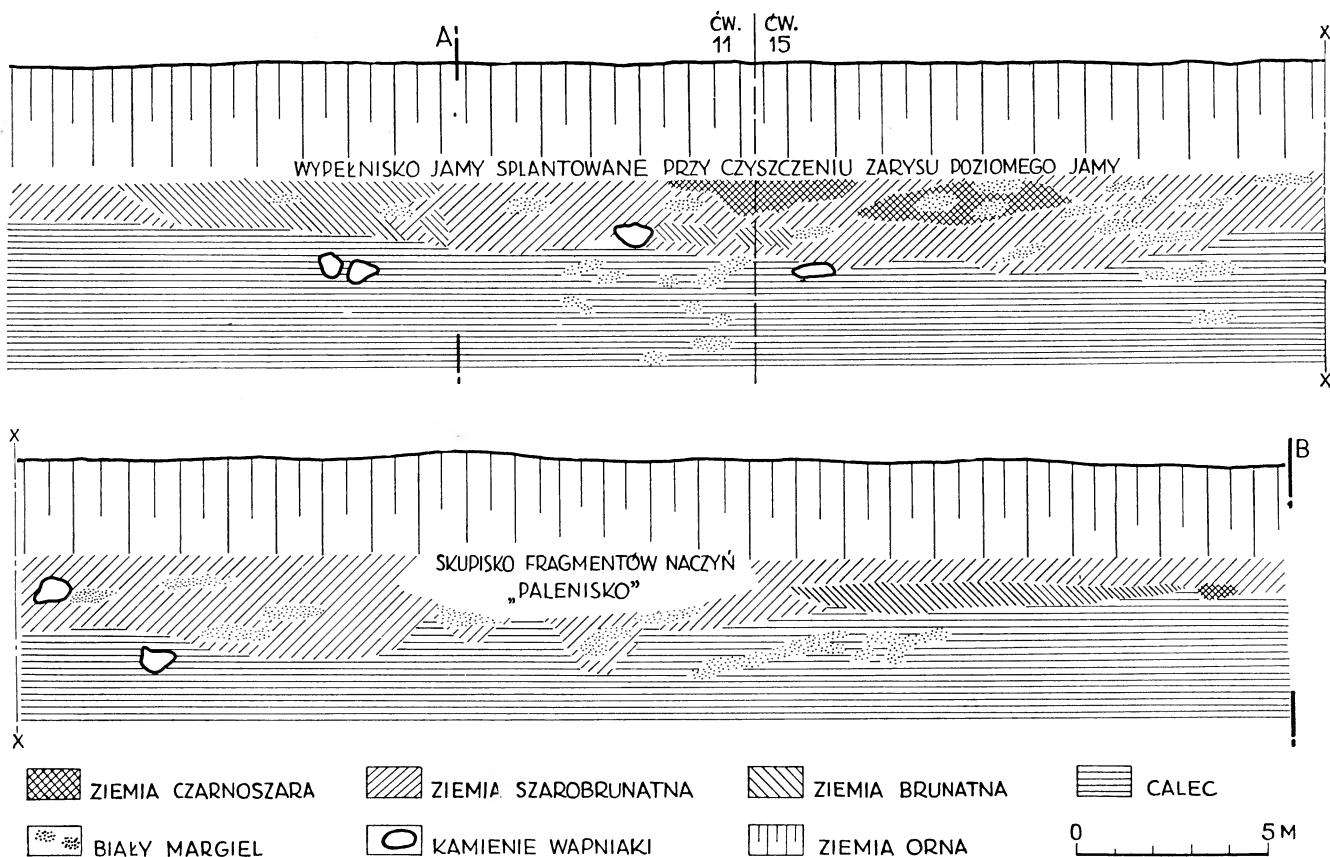

Ryc. 9. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Pokrywa kamienna grobu 3 na głębokości od 25 do 45 cm

Ryc. 10. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Jama 1. Zarys poziomy na głębokości 30—35 cm

Ryc. 11. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Przekrój jamy 1

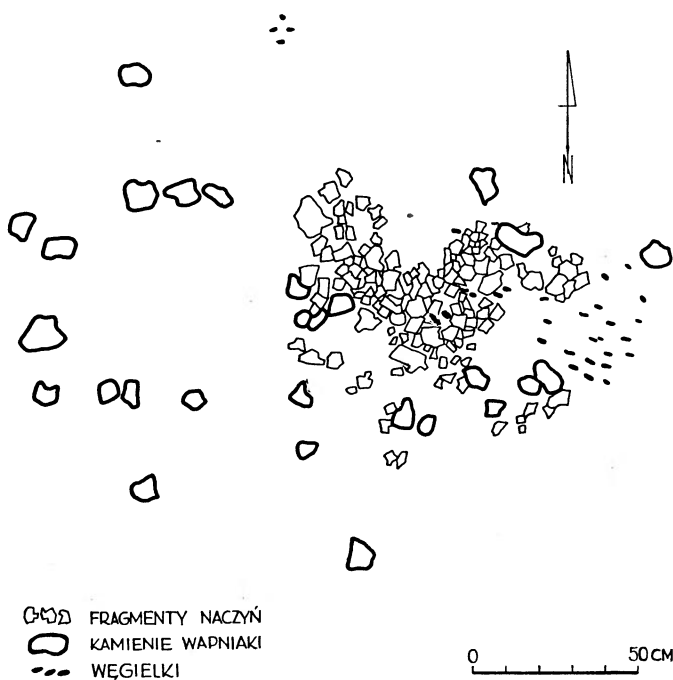
ziarnistą. b) 20 fragmentów naczyń kultury pucharów lejkowatych, w tym fragment wylewu (Ryc. 13a) i 19 fragmentów brzuśców. Barwa zewnętrzna brunatna w czarnej plamie, wewnętrzna czarna lub brunatna. Domieszka w glinie drobnoziarnista. c) Większy okrusz tłuczka z krzemienia kredowego. d) 613 fragmentów naczyń kultury amfor kulistych, w tym 96 średnich i małych fragmentów oraz 519 bardzo drobnych fragmentów. Wśród nich udało się wyróżnić 2 fragmenty wylewu (Ryc. 13b), 6 fragmentów den (Ryc. 13c, d) oraz 5 fragmentów brzuśców z ornamentem plastycznym i wklęsłym (Ryc. 13e—g). Pozostałe 592 fragmenty pochodziły z niecharakterystycznych brzuśców naczyń. Z wszystkich wymienionych ułamków nie udało się wykleić ani jednego większego fragmentu naczynia, ułamki te bowiem mają brzegi zatarte i na większości z nich cienka gładzona warstwa na powierzchni zewnętrznej jest starta i odpryśnięta. Barwa fragmentów naczyń jest jasnobrunatna lub rdzawobrunatna. Domieszka w glinie z dużą przewagą gruboziarnistej.

ANALIZA MATERIAŁU

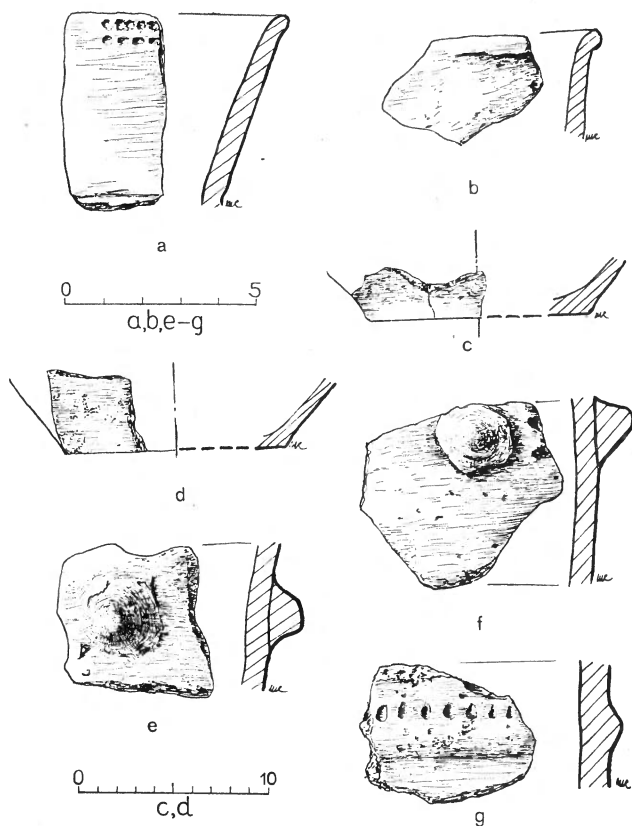
Na stanowisku XV odkryto 4 obiekty, trzy groby oraz jamę. W obiektach tych, jak i w warstwie ornej znajdowała się niewielka stosunkowo ilość zabytków należących do dwu kultur: kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych.

Zabytki kultury pucharów lejkowatych reprezentują: dwa naczynia znalezione w grobie 2

(Ryc. 8a, b), 85 fragmentów naczyń znalezionych w warstwie ornej (Ryc. 3c, d), 35 fragmentów naczyń odkrytych w obrębie grobu 1 (Ryc. 5b), 7 fragmentów naczyń odkrytych w grobie 3 oraz 25 frag-

Ryc. 12. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Skupisko fragmentów naczyń („palenisko”) w jamie 1 na głębokości 40 cm

Ryc. 13. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Ceramika z jamy 1 (a—g)

mentów naczyń znalezionych w obrębie płytkiej jamy 1, do której dostały się najprawdopodobniej z warstwy ornej.

Naczynia z grobu 2, jak i fragmenty naczyń wykonane są z typowej gliny dla ceramiki kultury pucharów lejkowatych z niedużą domieszką tłucznia. Są one starannie wylepione i gładzone oraz wypalane na kolor brunatny w czarne plamy. Niekiedy kolor wewnętrznych powierzchni naczyń jest jednolicie czarny.

Amfora odkryta w grobie 2 (Ryc. 8a) reprezentuje typ naczynia często znajdowany w grobach kultury pucharów lejkowatych, szczególnie zaś w jej grupie południowej. Wyróżnia się ona bogatym zdobieniem górnej części brzuśca zarówno ornamentem plastycznym, jak i rytym, rozchodzącym się promieniście od kolankowatych uszek i załomu szyi. Wiele podobnych egzemplarzy o zdobionym brzuścu i szyjce, choć rzadko tak bogato jak na omawianej amforze, odkryto zarówno na innych cmentarzyskach w Klementowicach¹, jak i na in-

nych cmentarzyskach w pow. Puławy np. w Lesie Stockim², Antopolu³ lub Nałęczowie⁴.

Flasza z krezą pochodząca również z grobu 2 reprezentuje formę typową dla flasz grupy południowej kultury pucharów lejkowatych. Posiada ona rozchylony wylew oraz dno lekko wklęsłe z czterema nóżkami, co spotyka się wyłącznie u flasz z grupy południowej tej kultury. Duża koncentracja znalezisk podobnych naczyń występuje na terenie powiatu Puławy. W samych Klementowicach odkryto już kilka bardzo podobnych egzemplarzy⁵. Ponadto znajduje się je często na innych cmentarzyskach kultury pucharów lejkowatych na Płaskowyżu Nałęczowskim⁶ oraz w osadach grupy południowej kultury pucharów lejkowatych⁷. Wśród fragmentów naczyń kultury pucharów lejkowatych obok przeważających niecharakterystycznych fragmentów z brzuśców, znaleziono w grobie 1 w warstwie ornej i w jamie 1, trzy fragmenty wylewu pochodzące z pucharów lub amfor o wysokich szyjkach ornamentowanych na krawędzi brzuśca i wylewu.

Zabytki kultury amfor kulistych reprezentują na stanowisku XV ułamki naczyń z których nie udało się wykleić żadnego całego naczynia ani większego fragmentu. W warstwie ornej znaleziono 61 przeważnie drobnych fragmentów naczyń tej kultury, w tym 4 fragmenty wylewu (Ryc. 3a, b) ornamentowane odciskami sznura i ukośnymi dołeczkami. W jamie 1 znaleziono luźno porozrzucane 52 ułamki z brzuśców naczyń, a palenisko w tejże jamie wyłożone było przez 613 fragmentów naczyń, przeważnie bardzo drobnych, z których większość pochodziła z brzuśców naczyń. Poza tym wśród ułamków naczyń z paleniska udało się wyróżnić 2 fragmenty wylewu (Ryc. 13b), 6 fragmentów den (Ryc. 13c, d) oraz 5 fragmentów z ornamentem plastycznym i rytym (Ryc. 13e—g).

Naczynia kultury amfor kulistych, których fragmenty odkryto na stanowisku, były przeważ-

² L. Gajewski: Kultura czas lejkowatych między Wisłą a Bugiem, „Annales U.M.C.S”, sectio F, T. IX, 1949, str. 64, ryc. 38.

³ S. Nosek: Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu, „Annales U.M.C.S”, sectio F, T. VI, 1951, tabl. VIII, ryc. 5.

⁴ S. Nosek: op. cit., tabl. VIII, ryc. 3.

⁵ A. Uzarowiczowa: Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stanowisku XIV w Klementowicach, pow. Puławy, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, 1970, str. 498, ryc. 12b.

⁶ L. Gajewski: op. cit., str. 129, ryc. 71.

⁷ Z. Podkowińska: Osada neolityczna na górze Gawroniec w Ćmielowie, pow. Opatów, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XVII, 1950, tabl. XL, ryc. 3.

¹ A. Uzarowiczowa, Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy na stanowisku XIII, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIII, 1968, str. 297, ryc. 6a; A. Uzarowiczowa: Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXII, 1966, str. 158, ryc. 8.

nie cienkościennie, wykonane z typowej gliny dla ceramiki tej kultury, schudzanej większą ilością domieszki gruboziarnistej. Powierzchnie ich szczególnie zewnętrzne były wygładzane. Naczynia te były kruche i delikatne, kontrastując wyraźnie z trwalszą ceramiką kultury pucharów lejkowatych. Wypalane były na kolor jasnobrunatny lub rdzawobrunatny.

Na kilku fragmentach naczyń napotkano na zdobienia. W dwu wypadkach był to ornament z odcisków sznura, a pozostałe motywy zdobnicze składały się z ukośnych nacięć i dołków oraz ze stożkowatych guzków i listwy plastycznej. Tego rodzaju zdobienia nie odbiegają od powszechnie stosowanych przy wyrobieniu naczyń przez ludność kultury amfor kulistych. W samym powiecie Puławy na naczyniach odkrytych w grobach tej kultury spotyka się często zarówno odciski sznura⁸, jak i guzki stożkowate⁹, oraz rzędy dołków¹⁰. Znaleźiska kultury amfor kulistych należy na omawianym stanowisku zaliczyć do grupy mazowiecko-lubelskiej tej kultury.

Wśród kości dwu krów w grobie 1 znaleziono ułamany kościany grot strzały. Sądząc po miejscu znalezienia tego zabytku można przypuszczać, że jedno z bydła było zabite strzałą z łuku. Grot strzały wykonany jest z rogu sarny, spiczasty, okrągły w przekroju i zachowany na długości 3,8 cm. Tego typu groty kościane były bardzo często używane w wielu kulturach neolitycznych i znane są też z kultury pucharów lejkowatych¹¹ i kultury amfor kulistych¹². Groty kościane lub rogowe występują na terenie Płaskowyżu Nałęczowskiego przede wszystkim w znaleziskach grobowych. W Klementowicach w grobie 2 kultury amfor kulistych odkrytym na stanowisku II (B) odkryto analogiczny grot kościany¹³, a w Parchatce, pow. Puławy w grobie tej samej kultury znaleziono podobny grot zachowany w całości¹⁴, który wystąpił tak samo jak w naszym grobie, wśród kości zwierzęcych. Znalezienie tego zabytku potwierdza fakt używania łuku przez ludność, która pochowała swych zmarłych w grobie 1.

Na stanowisku w warstwie ornej odkryto kilka zabytków krzemiennych. Wśród nich znajdował się

mały fragment siekiery z krzemienia pasiastego, pozostałe zaś były to okruchy i odłupki z krzemienia czekoladowego i świciechowskiego. Ponadto w obrębie jamy 1 odkryto większy okruch z tłuczka krzemiennego oraz w grobie 1 okruch przemysłowy z krzemienia wołyńskiego. Znalezione zabytki i odpadki krzemienne są mało charakterystyczne i nie wnoszą wiele danych mogących wzbogacić wiedzę o produkcji ludności, która używała pierwotnie omawiane stanowisko. Fakt znalezienia na stanowisku zarówno krzemienia wołyńskiego jak również pasiastego i świciechowskiego świadczy o korzystaniu przez tą ludność z kilku źródeł surowców krzemiennych, stosunkowo odległych od Klementowic.

CHARAKTER OBIEKTÓW I ICH PRZYNALEŻNOŚĆ KULTUROWA

Na przebadanym obszarze odkryto 4 obiekty archeologiczne. Tylko jeden z nich grób 2 nie naraża wątpliwości przy określaniu jego charakteru i przynależności kulturowej. Jest to typowy grób płaski z kamienną pokrywą charakterystyczną dla kultury pucharów lejkowatych. O grobach tego typu, ich rozprzestrzenieniu i charakterystyce, których szczególna koncentracja występuje na Płaskowyżu Nałęczowskim, pisano już niejednokrotnie¹⁵. Jak wynika z analizy ich cech istnieje szereg odmian np. w zakresie budowy pokrywy grobowej, w wyposażeniu itd.¹⁶

Grób 2 jest usytuowany w kierunku północ-południe, co jest stosunkowo rzadziej spotykane, przy przeważającej tendencji układu wschód-zachód. Posiadał on wielowarstwową, bardzo dobrze zachowaną pokrywą grobową, z zaznaczonym na krawędziach pewnego rodzaju skrzyniowym obwarowaniem z płyt wapniaka i zawierał pojedynczy pochówek ludzki, mężczyzny w wieku 30—40 lat. Wyposażony był w bardzo typowy dla grupy nałęczowskiej zestaw darów grobowych: amforę i flaszkę z krezą. Podobne groby znane są zarówno z innych cmentarzysk kultury pucharów lejkowatych odkrytych w samych Klementowicach (np. ścisłą analogię stanowi grób 4 ze stanowiska XIV¹⁷ oraz

⁸ S. Nosek: *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław 1967, str. 227, ryc. 161: 6, 7.

⁹ S. Nosek: *Kultura ...*, str. 155, ryc. 1.

¹⁰ S. Nosek: *Kultura ...*, str. 220, ryc. 22.

¹¹ A. Kempisty: *Narzędzia z kości i rogu południowej grupy kultury pucharów lejkowatych z terenu wyżyny Małopolskiej*, „Materiały Starożytne”, T. IV, 1958, str. 316.

¹² S. Nosek: *Kultura ...*, str. 450.

¹³ S. Nosek: *Kultura ...*, str. 237, ryc. 169: 2.

¹⁴ S. Nosek: *Kultura ...*, str. 237, ryc. 169: 2.

¹⁵ L. Gajewski: *op. cit.*, str. 75—84; A. Uzarowiczowa: *Cmentarzysko ... na stanowisku XIII*, str. 300.

¹⁶ Wyniki pracy A. Uzarowiczowej nad monografią kultury pucharów lejkowatych na Płaskowyżu Nałęczowskim.

¹⁷ A. Uzarowiczowa: *Cmentarzysko ... na stanowisku XIV*, str. 496, ryc. 7 i 9.

grób 3 ze stanowiska XII¹⁸), jak i z innych miejscowości położonych na Płaskowyżu Nałęczowskim, np. cmentarzyska A z Lasu Stockiego, pow. Puławy¹⁹.

Następny obiekt, odkryty na działkach 21 i 22 określony w opisie jako najprawdopodobniej grób 3 stwarza pewne trudności przy określaniu jego charakteru. Obiekt ten składał się z trzywarstwowej pokrywy z brył wapieniaka. Kamienie z górnej warstwy były rozwleczone na znacznej długości. Pod pokrywą znaleziono słabo rysujące się w żółtym calcu zacieki brunatnej i popielatej ziemi. Budowa i wielkość pokrywy jest typowa dla grobowych pokryw kamiennych kultury pucharów lejkowatych. Jest ona bardzo podobna chociażby do pokrywy grobu 2 znajdującego się na tym samym stanowisku, jak i do znacznej ilości analogicznie zbudowanych licznych płaskich grobów tej kultury. Natomiast pod pokrywą nie znaleziono, jak to z reguły bywa szkieletu lub jego wyraźnych resztek, ani też nie odkryto śladów darów grobowych. Stosunkowo nikłe plamy brunatnej lub popielatej ziemi mogą wprawdzie stanowić resztki zupełnie rozłożonego szkieletu, jednak w tym przypuszczeniu istnieje nieduży procent prawdopodobieństwa. Widoczne plamy i zacieki oraz znaleziony przy nich węgielek drzewny mogą też stanowić ślady pochówku ciałałpalnego. Jak wiadomo w pobliskim Lesie Stockim na cmentarzysku B w grobie 20 odkryto pierwszy grób ciałałpalny kultury pucharów lejkowatych na Płaskowyżu Nałęczowskim²⁰, którego stan zachowania nie budzi jednak wątpliwości interpretacyjnych. Istnieje jeszcze trzecia możliwość interpretacji tego obiektu, która wydaje się najbardziej prawdopodobna. Na cmentarzyskach kultury pucharów lejkowatych z Płaskowyżu Nałęczowskiego spotyka się stosunkowo często pokrywy kamienne, identyczne jak grobowe, pod którymi jednak niczego nie znajdowano. Pokrywy takie wystąpiły między innymi na trzech cmentarzyskach w Klementowicach²¹, na czterech cmentarzyskach w Lesie Stockim, pow. Puławy, gdzie na cmentarzysku B natrafiono aż na cztery takie przypadki²². W opracowaniach archeologicznych obiekty takie zaliczane są przez większość badaczy do grobów, przy czym przyjmuje się, że ich zawartość (to znaczy szkielet wraz z ewentualnymi darami grobowymi) uległy całkowitemu zni-

szczeniu. Nie tłumaczy się jednak dlaczego kości w tych obiektach uległy zniszczeniu, podczas gdy w większości grobów z tych samych cmentarzysk znajdujących się na tych samych głębokościach i w tych samych warunkach geologicznych i chemicznych zachowały się bardzo dobrze. Klasyczny przykład takiej sytuacji spotykamy właśnie na omawianym stanowisku. Groby 2 i 3 wystąpiły na tych samych głębokościach, oba miały trzywarstwową pokrywę kamienną i oba znajdowały się w tych samych warunkach geologicznych, ponadto oddalone były od siebie w linii prostej tylko o 6—7 m, a mimo to w jednym z nich (w grobie 2) zachowały się kości, a w drugim (grób 3) oprócz nikłych plam, które mogą nie mieć związku z rozłożonymi kośćmi, nic nie znaleziono pod pokrywą grobową.

Wydaje się, że w tej sytuacji prawdopodobne jest przypuszczenie, że groby zawierające tylko klasyczną regularną pokrywę bez zabytków i kości były grobami symbolicznymi. Zwyczaj budowania grobów-pomników na cmentarzyskach, dla osób które zaginęły i nie można było pochować ich ciała, znany jest od wieków do czasów współczesnych i należy sądzić, że mógł on być również stosowany u ludów kultury pucharów lejkowatych. Obiekt znaleziony w działce 21—22 określilibyśmy zatem jako grób symboliczny kultury pucharów lejkowatych.

Z kolei grób 1, odkryty na omawianym stanowisku, zawierający pochówek dwu osobników (dziecka w wieku 3 lat oraz kobiety w wieku powyżej 24 lat) wraz z pochówkiem dwu krów stwarza wątpliwości przy ustalaniu jego przynależności kulturowej. Istnieją dwie możliwości. Pierwsza bardziej prawdopodobna, że grób ten należy do kultury amfor kulistych i druga, która jest też możliwa do przyjęcia, że jest on pozostałością ludności kultury pucharów lejkowatych.

Za przynależnością tego obiektu do kultury amfor kulistych przemawiałyby następujące argumenty: 1) Jak wiadomo pochówki zwierzęce w grobach ludzkich znane są z terenów Polski w największych ilościach z kultury amfor kulistych, natomiast nie odkryto dotychczas na terenie Polski takich pochówków w grobach kultury pucharów lejkowatych. 2) Układ kości dwu krów w omawianym grobie, które leżały równolegle do siebie, przednimi częściami ciała w jednym kierunku oraz kończynami zwrócone ku sobie jest najbardziej charakterystycznym i najczęściej spotykanym sposobem ułożenia bydła w grobach kultury am-

¹⁸ A. Uzarowiczowa: Cmentarzysko ... w Klementowicach, str. 159—160.

¹⁹ L. Gajewski: op. cit., str. 132—134.

²⁰ L. Gajewski: op. cit., str. 156.

²¹ A. Uzarowiczowa: Cmentarzysko ... na stanowisku XIII, str. 297.

²² L. Gajewski: op. cit., str. 156 i 160.

for kulistych²³. 3) Na omawianym stanowisku znaleziono oprócz grobu 1 jeszcze jeden obiekt (jamę 1) należącą niewątpliwie do kultury amfor kulistych. Grób 1 nie byłby zatem jedynym śladem tej kultury na stanowisku.

Z kolei za przynależnością grobu 1 do kultury pucharów lejkowatych przemawiałyby następujące fakty: 1) W grobie tym nie odkryto żadnych zabytków mogących potwierdzić jego przynależność do kultury amfor kulistych, natomiast wśród kości znaleziono 35 fragmentów naczyń typowych dla kultury pucharów lejkowatych. Wystąpiły one nie tylko w pierwszej, najpłytszej warstwie kości, gdzie mogły się dostać wtórnie z warstwy ornej, w której na całym przekopanym obszarze stanowiska znajdowała się pewna nieduża ilość fragmentów naczyń tej kultury, ale pojawiły się one też głębiej na poziomie drugiej warstwy kości na głębokości 35—50 cm. 2) Krowy w grobie zostały pochowane bez głów. Fakt ten wydaje się można stwierdzić z dużą dozą prawdopodobieństwa, z badań bowiem zarówno archeologicznych, jak i zoologicznych, grobu wynika, że jest rzeczą bardzo mało prawdopodobną, aby szczątki z łbów krów, szczególnie zaś zęby, uległy zupełnemu rozłożeniu, przy dobrym stosunkowo zachowaniu innych kości szkieletu. Zwyczaj chowania bydła bez głów nie jest charakterystyczny dla pochówków kultury amfor kulistych, natomiast chowanie zwierząt bez łbów, jak również dokonywanie różnych zabiegów z głowami zwierząt, obserwujemy w pochówkach zwierzęcych u ludów kultury pucharów lejkowatych. Zwraca uwagę, że wśród dużej ilości neolitycznych pochówków zwierzęcych, szczególnie zaś krów, w Europie środkowej, których zestawienie przedstawia L. Gabałówna²⁴ pochówki, które posiadają ślady różnego rodzaju zabiegów wokół głów zwierzęcych, z wyjątkiem jednego przypadku, są pozostałością ludów kultury pucharów lejkowatych. Można tu wymienić takie znaleziska jak groby z Weissenfels nad Solawą²⁵, następnie grób z Biendorf, pow. Kothlen lub grób z Tangermünde, pow. Stendal²⁶. Również uderza fakt odkrycia dużej ilości śladów na terenie Klementowic świadczących o szczególnym traktowaniu przez ludność kultury pucharów lejkowatych głów zwierzęcych, jak również głów dzieci. Na osadzie kultury pu-

charów lejkowatych na stanowisku II (B) odkryto szkielet dorosłej sarny pochowany bez głowy²⁷, następnie w jamie 33 na tym samym stanowisku odkryto kości dwóch młodych świń, które były pochowane również bez głów²⁸. Ponadto w grobie tej samej kultury odkrytym na stanowisku VI znaleziono obok całego szkieletu dziecka w wieku 5—7 lat, czaszki dwóch osobników dziecięcych w wieku do 3 lat²⁹. L. Gabałówna omawiając pochówek znaleziony w Jordanowie gdzie znaleziono obok krowy i psa z obciętymi głowami, pochówek dziecka z obciętą głową, zwraca uwagę, że dziecko było tam potraktowane tak samo jak ofiarne zwierzęta i objęto je jednakowym rytuałem. L. Gabałówna nie wyklucza, że dzieci mogły być też uśmiercane celowo. Przypuszczenie to potwierdzałyby wymienione wyżej znaleziska w Klementowicach na stanowiskach kultury pucharów lejkowatych. Reasumując powyższe rozważania można stwierdzić, że wszelkie zabiegi z głowami pogrzebanych zwierząt i niekiedy też dzieci, charakteryzują przede wszystkim pochówki ludności kultury pucharów lejkowatych, a nie kultury amfor kulistych. 3) Przynależność grobu 1 do kultury amfor kulistych wydaje się niepewna również z tego powodu, że wszystkie groby kultury amfor kulistych znalezione dotychczas na terenie Klementowic jak groby 3 i 7 ze stanowiska IV (D)³⁰ czy grób 2 ze stanowiska I (A)³¹ które zawierały pochówki ludzkie i zwierzęce były z reguły bogato wyposażone w dary grobowe oraz zawierały dużą ilość węgla i popiołu, natomiast w omawianym grobie 1 nie odkryto ani darów grobowych, ani też nie natrafiono na warstwy spalenizny.

Ostatni z odkrytych na stanowisku obiektów jama 1 należy niewątpliwie do kultury amfor kulistych, co stwierdzamy na podstawie jej zawartości w postaci licznych rozproszonych po jamie ułamków naczyń kultury amfor kulistych, jak i z

²⁷ J. Kowalczyk: Osada i cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Klementowice, pow. Puławy, „Materiały Starożytne”, T. II, 1957, str. 183—184; K. Krysiak: Materiał zwierzęcy z osady neolitycznej w Klementowicach, pow. Puławy, „Materiały Starożytne”, T. II, 1957, str. 204.

²⁸ J. Kowalczyk: op. cit., str. 190—191; K. Krysiak: op. cit., str. 204.

²⁹ A. Uzarowiczowa: Nowy typ grobu kultury pucharów lejkowatych z Klementowic, pow. Puławy, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIII, 1968, str. 185—186.

³⁰ M. Halicki: Cmentarzyska kultury amfor kulistych i kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy na stanowisku IV, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, 1970, str. 306, ryc. 7; str. 309, ryc. 10.

³¹ A. Uzarowiczowa: Grób kultury amfor kulistych na stanowisku I w Klementowicach, pow. Puławy, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIII, 1968, str. 218—219.

²³ L. Gabałówna: Pochówki bydłace kultury amfor kulistych na stanowisku 4 w Brześciu Kujawskim w świetle podobnych znalezisk kultur środkowoeuropejskich, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna nr 3, 1958, str. 87.

²⁴ L. Gabałówna: op. cit., str. 63—69.

²⁵ L. Gabałówna: op. cit., str. 66—67.

²⁶ L. Gabałówna: op. cit., str. 64 i 66.

całego skupiska fragmentów naczyń tej kultury odkrytego w środku jamy. 20 fragmentów naczyń kultury pucharów lejkowatych, które odkryto luźno rozproszone w bardzo płytkiej jamie, dostały się do niej najprawdopodobniej z warstwy ornej. Określenie funkcji jamy jest stosunkowo trudne de sprecyzowania. Jama była bardzo płytka (Ryc. 11), zagłębiona w ziemię 30—35 cm. Była ona niewątpliwie rozciągnięta i rozorana, tak że nie można zrekonstruować jej pierwotnego kształtu i wymiarów.

W środku jamy znajdowało się skupisko złożone z dużej ilości fragmentów naczyń, węgielków i kilkunastu brył wapniaka. Były one rozmieszczone w ten sposób, że tworzyły rodzaj misy otwartej od strony północnej. Jama 1 może więc stanowić resztki półziemianki mieszkalnej, a skupisko w niej odkryte resztki paleniska. Jak wspomniano wyżej jama jest płytka i posiada nieckowaty profil. Płaskie nieckowate jamy mieszkalne są znane w kulturze amfor kulistych³².

W nielicznie odkrytych na terenie Polski śladach trwalszych budowli mieszkalnych kultury amfor kulistych, znajdowano paleniska najczęściej w kształcie zagłębień wylepionych gliną i wyłożonych kamieniami³³. W przypadku naszej półziemianki palenisko to mogło być zamiast wylepione gliną, zbudowane z licznych, równie odpornych na działanie ognia, fragmentów naczyń. Ślady popiołu i węgla odkryte w skupisku przemawiałyby dodatkowo za określeniem tego obiektu jako paleniska.

WNIOSKI KOŃCOWE

Stanowisko XV dostarczyło materiału dwóch kultur neolitycznych: pucharów lejkowatych i amfor kulistych. Wśród czterech obiektów na nim odkrytych, dwa z nich (groby 2 i 3) związane z ludnością kultury pucharów lejkowatych, nie odbiegają swą budową i zawartością od znanych grobów tej kultury, spotykanych na licznych cmentarzyskach jej grupy południowej, szczególnie zaś na Płaskowyżu Nałęczowskim. Zwraca natomiast uwagę, że stanowisko XV jest ósmym z kolei miejscem na gruntach jednej wsi, gdzie odkryto różnej wielkości skupiska grobów kultury pucharów lejkowatych. Fakt ten świadczy niewątpliwie o większej koncentracji ludności tej kultury na

małym stosunkowo obszarze. O przyczynach, które mogły powodować duże skupianie się ludności w tym rejonie, jak i na całym Płaskowyżu Nałęczowskim, już pisano³⁴ i temat ten będzie rozszerzany przy szczegółowszym opracowaniu osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na wzmiankowanym terenie.

W wyposażeniu grobu 2 zasługuje na uwagę znaleziona obok szkieletu amfora, która jest wyjątkowo bogato zdobiona i stanowi jedno z najokazalszych naczyń tego typu odkrytych w grupie południowej kultury pucharów lejkowatych.

Odkrycie grobu 1 z resztkami szkieletu dziecka i kobiety wraz z pochówkiem dwu krów jest szczególnie interesujące. Trudności w ustaleniu przynależności kulturowej tego obiektu, o czym była mowa powyżej i możliwości zaliczenia go z równym niemal prawdopodobieństwem, zarówno do pochówków kultury pucharów lejkowatych, jak i amfor kulistych, stwarza interesującą możliwość, że grób ten może być pierwszym odkrytym na terenie Polski pochówkiem ludności kultury pucharów lejkowatych, zawierającym w wyposażeniu zabite w ofierze zwierzęta. Jeżeli zaś przyjęlibyśmy, że grób ten jest pozostałością ludności kultury amfor kulistych, to mielibyśmy do czynienia z bardzo nietypowym grobem tej kultury, nie zawierającym darów grobowych, z reguły występujących w obiektach tego typu.

W grobie 1 złożono zmarłym dwie młode krowy. Fakt zabijania młodych bydła, które były bardzo cenione w gospodarce, w ofierze dla zmarłych może świadczyć, jak sugeruje S. Nosek, że bydło mogło już w tym czasie stanowić własność indywidualną. Przypuszczenie to, wydaje się bardzo prawdopodobne.

Mocno zniszczona jama 1 z paleniskiem w środku, której pewne cechy mogą przemawiać za tym, że była to mieszkalna półziemianka stanowiłaby pierwszy obiekt tego typu znaleziony na licznych stanowiskach neolitycznych w Klementowicach, jak też jedno ze stosunkowo rzadko spotykanych znalezisk kultury amfor kulistych na terenie Polski. Jak wiadomo kultura ta znana jest nam przede wszystkim z odkrytych cmentarzysk.

Natrafienie na tym samym stanowisku na obiekty i zabytki dwu kultur pucharów lejkowatych i amfor kulistych pozwala utwierdzić się w przekonaniu, że ludność kultury amfor kulistych bardzo często wybierała na miejsca pobytu lub zakładanie cmentarzysk te same wzgórza, które

³² J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski: Pradzieje Polski, Wrocław 1965, str. 94.

³³ S. Nosek: Kultura ..., str. 360.

³⁴ A. Uzarowiczowa: Cmentarzysko ... na stanowisku XIII, str. 301.

przedtem zajmowała, chronologicznie ją wyprzedzająca, kultura pucharów lejkowatych. Na terenie samych Klementowic omawiane stanowisko jest trzecim z kolei, na którym odkryto zabytki i obiekty tych dwu kultur. W świetle uznanych dotychczas dat C^{14} dla kultury amfor kulistych np. dla grobu 7 z cmentarzyska IV (D) w Klementowicach, pow. Puławy wynoszącej 2490 ± 160 p.n.e. oraz dla jamy 3 z Gródka Nadbużnego, pow. Hrubieszów wynoszącej 3100 ± 160 p.n.e. wynikałoby³⁵, że kultury te nie współistniały ze sobą przez dłuższy czas. Nie mamy niestety dotychczas daty C^{14} dla znalezisk kultury pucharów lejkowatych z terenów północnej Lubelszczyzny, która byłaby bardzo pomocna dla wyjaśnienia wzajemnego od-

niesienia tych dwóch kultur na omawianym obszarze. Wydaje się bowiem, że wzajemne wpływy tych kultur które są widoczne w materiale archeologicznym z terenu północnej Lubelszczyzny mogą sugerować, że przynajmniej przez jakiś czas współistniały one ze sobą. Zagadnienie to stanowi jednak szerszy problem wybiegający poza ramy tej pracy.

Przebadanie stanowiska XV w Klementowicach powiększa bazę źródłową znajomości kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych oraz wnosi nowe elementy do badań nad szerszymi problemami tych dwóch kultur neolitycznych.

lutu 1970 r.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Стоянка XV культуры воронковидных кубков и шаровидных амфор в Клементовицах, повят Пулавы, была исследована экспедицией Государственного Археологического Музея в Варшаве в 1969 г. Стоянка находится на вершине лёссового пласкогогорья, у подошвы которого с двух сторон тянутся блота. На пространстве 3,5 ара открыты 3 погребения, а также яма эпохи неолита.

Могила 1 содержала погребение двух индивидов: 3-летнего ребёнка и 25-летней женщины вместе со скелетами двух коров. Кроме того, около могилы обнаружено несколько фрагментов сосудов культуры воронковидных кубков. Погребение это является наследием населения культуры шаровидных амфор или же воронковидных кубков. О принадлежности этого объекта и культуре шаровидных амфор свидетельствует факт, что животные погребения в человеческих могилах имели место в большом количестве на территории Польши в период культуры шаровидных амфор, но до сего времени не открыто таких погребений в могилах культуры воронковидных кубков. Также способ уложения двух коров в могиле является типовым и встречается в могилах культуры шаровидных амфор. Подтверждением принадлежности погребений к культуре воронковидных кубков свидетельствовал бы факт обнаружения вблизи могилы некоторого количества фрагментов сосудов этой культуры, а также уложение в могиле коров без голов. Обычай отрезания голов скоту при погребении известен из многочисленных по-

гребений культуры воронковидных кубков, открытых в центральной Европе.

Погребение 2 содержало остатки скелета 30-летнего мужчины, а также богато украшенную амфору и бутылку с закраиной. Содержание могилы было прикрыто многослойным покровом из кусков известняка. Это погребение является типовым погребением для культуры воронковидных кубков на северной территории люблинской земли.

Погребение 3 содержало только многослойный покров из кусков известняка под которым ничего не обнаружено. По всей вероятности это было символическое погребение. Открытая на стоянке яма была неглубока, имела продолговатый профиль, а в её середине находилось скопление большого количества фрагментов сосудов культуры шаровидных амфор, мелкого угля и кусков известняка. Это скопление по всей вероятности является остатками очага, а яма, принимая во внимание её форму и размеры, может являться остатками жилой полужемлянки. На стоянке XV в Клементовицах открыты следы двух неолитических культур, что указывает на факт, что население культуры шаровидных амфор выбирало для места своего пребывания или же для заложения могильников те самые взгорья, которые до этого занимала опережающая её хронологически культура воронковидных кубков. На территории одной деревни Клементовице они являются третьей очередной стоянкой, где открыты остатки и объекты этих двух культур.

SUMMARY

Site XV of the Funnel Beaker and Globular Amphora cultures at Klementowice, Puławy district, was excavated by an expedition of the State Archaeological Museum

in Warsaw, in 1969. The site is situated on the top of a loess plateau, at the foot of which there are swamps on two sides. 3 graves and a pit, dating from the Neolithic Age, were discovered there on an area of 350 sq. metres.

Grave no. 1 contained burials of two individuals: of a 3 years old child and of a woman aged over 25, with

³⁵ J. Kowalczyk: Dwa zespoły neolityczne datowane radiowęglem, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIII, 1968, str. 368.

skeletons of two cows. Moreover several pottery fragments of the Funnel Beaker culture were found in it. The grave should be assigned to the population of the Funnel Beaker culture or to that of Globular Amphorae. The fact that the most numerous animal burials in human graves, known on the territory of Poland, belonged to the Globular Amphora culture, points to the appurtenance of grave no. 1 to that culture. No such burials in graves of the Funnel Beaker culture have been found so far. The arrangement of the two cows in the grave was also typical to the Globular Amphora culture. On the other hand, the discovery in that grave of several pottery fragments of the Funnel Beaker culture and the fact that the cows were buried without their heads, suggest the appurtenance of that grave to the Funnel Beaker culture. The custom of cutting off the heads of buried cattle is known from numerous graves of the latter culture, discovered in Central Europe.

Grave no. 2 contained the remains of a man aged over 30, as well as a richly ornamented amphora and

a collared flask. The contents of the grave were covered with several layers of limestones. This grave is typical of the Funnel Beaker culture on northern areas of the Lublin Province.

Grave no. 3 was most probably a symbolic one; nothing was found under several layers of limestones.

The pit discovered at this site was shallow, basin-like in section; there was in it a heap of several pottery fragments of the Globular Amphora culture, of pieces of charcoal and of lumps of limestone. These were probably the remains of a hearth, and the pit, considering its shape and dimensions, may be regarded as the remnants of a semi-subterranean dwelling. At the site XV at Klementowice the traces of two neolithic cultures were discovered, which shows that the population of the Globular Amphora culture often chose for its dwelling places, or cemeteries, the same hills which had been occupied by its predecessors of the Funnel Beaker culture. On the area of the Klementowice village this is the third site where traces of those two cultures were discovered.

ALICJA LASOTA

NEOLITYCZNY POCHÓWEK ZWIERZĘCY NA STANOWISKU XV
W KLEMENTOWICACH, POW. PUŁAWY

НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ЖИВОТНОЕ ПОГРЕБЕНИЕ НА СТОЯНКЕ XV В КЛЕМЕНТОВИЦАХ, ПОВЯТ ПУЛАВЫ

A NEOLITHIC ANIMAL BURIAL AT SITE XV AT KLEMENTOWICE, PUŁAWY DISTRICT

Stanowisko XV w Klementowicach, pow. Puławy eksplorowane było w 1969 r. przez mgr Annę Uzarowicz. Określone zostało jako neolityczne, zawierające obiekty kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych. Stanowisko to obejmowało jamę, skupisko kamieni i dwa groby. Jeden z grobów zawierał szkielet ludzki z dwoma naczyńiami, drugi dostarczył znacznej ilości kości zwierzęcych oraz nieliczne tylko i drobne fragmenty kości ludzkich.

Grób oznaczony numerem 1 zawierał kości zwierzęce rozmieszczone na głębokości od 20 do 50 cm. Kości te na głębokości 20—30 cm tworzyły skupisko na obszarze około 150×150 cm. Skupisko to, wykazujące pewne cechy układu naturalnego szkieletów, przylegało od strony północno-wschodniej do znacznego zgrupowania kamieni. Pod warstwą kamieni na głębokości 35—50 cm wyeksplorowano następną grupę kości zwierzęcych. Występujące w tym grobie nieliczne szczątki ludzkie były jakby wyodrębnione pod względem topograficznym z tego dość zwartego zespołu kości zwierzęcych. Mianowicie umieszczone były w miejscu zajmowanym przez wspomniane zgrupowanie kamieni, na północny-wschód od zasadniczego skupiska kości zwierzęcych. W grobie odkryto 203 nadające się do określenia szczątki bydła oraz znaczną ilość szczątków nieokreślonych anatomicznie ze względu na znaczny stopień rozdrobnienia. Szczegółowy wykaz oznaczonych szczątków podaje tabela 1.

Tabela 1

Ilościowe zestawienie kości krowy ze stanowiska XV z Klementowic, pow. Puławy

Część szkieletu	Liczba szczątków
cranium	—
dentes	2 (przedtrzonowe żuchwy)
vertebrae	16
sternum	1
costae	60
scapula	2
humerus	9
antebrachium	10
carpus	9
metacarpus	4
os coxae	2
femur	12
patella	2
crus	11
tarsus	13
metatarsus	4
phalanges	33
ossa sesamoidea	13

Z analizy przedstawionego materiału wynika, że w grobie pochowano dwie krowy (Ryc. 1—4). W obu przypadkach były to okazy młode, bowiem nasady kości długich nie są jeszcze zrośnięte z trzonami. Właśnie ze względu na młody wiek trudno jest ustalić płeć zwierząt, raczej jednak mamy tu do czynienia z samicami.

Szkielet ośiowy i kończyn reprezentowany jest niemal w całości. Zwraca uwagę całkowity brak kości czaszki. Znalaziono jedynie dwa uszkodzone zęby przedtrzonowe żuchwy, które oczywiście nie mogą reprezentować całej czaszki. Można więc z dużym prawdopodobieństwem powiedzieć, że zwierzęta pochowane były bez głów. Szansa, że

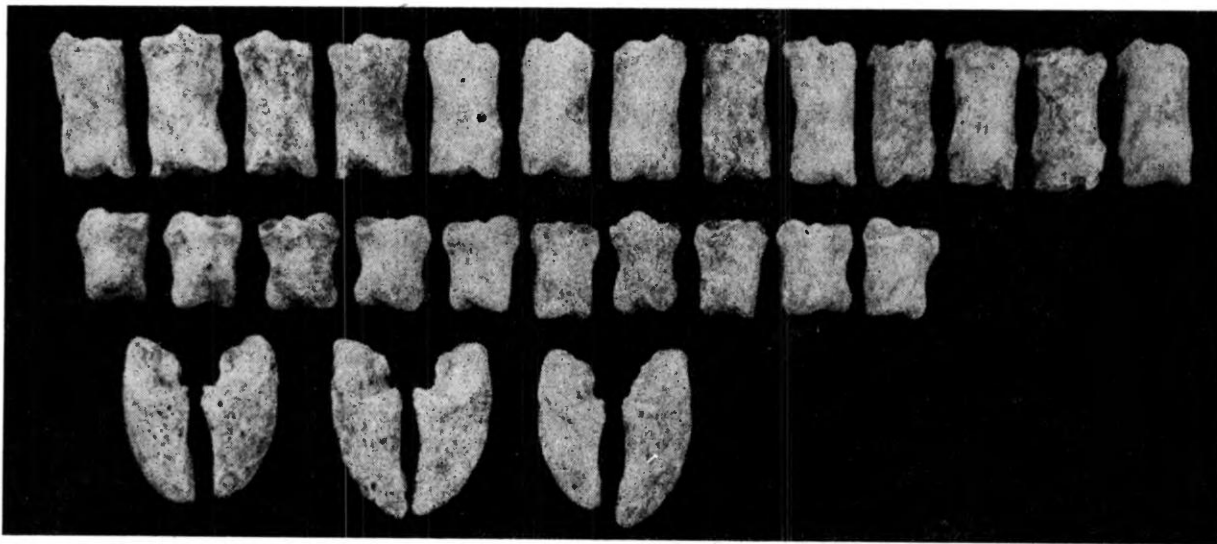
zarówno czaszki jak i żuchwy zostały w sposób przypadkowy przemieszczone jest mała.

Stan zachowania materiału jest niekorzystny dla bliższej charakterystyki morfologicznej. Kości są zniszczone i wtórnie rozdrobnione, co uniemożliwia zbadanie śladów ewentualnych zabiegów, którym mogły być poddawane zwierzęta przed pogrzebaniem. Do rozdrobnienia materiału przyczynił się niewątpliwie młody wiek zwierząt.

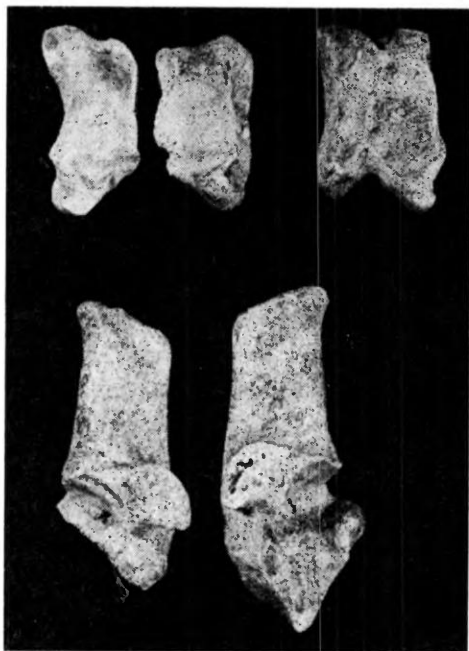
Wśród kości krowy znaleziono obrobiony fragment rogu sarny. Jest to ostre zakończenie większego prawdopodobnie wytworu wrzecionowatego kształtu.

Z planów sporządzonych w czasie eksploracji wynika, że jedna z krow ułożona była przednią częścią ciała w kierunku południowo-zachodnim. Ułożenie klatki piersiowej jest boczne, ułożenie kończyn raczej prostopadłe do kręgosłupa choć występują tu znaczne przemieszczenia. Drugi szkielet jest dużo słabiej zachowany i trudno ustalić jego pierwotne położenie. Jedyne po układzie szeregu żeber i po centralnej lokalizacji kości kończyn można sądzić, że obydwie krowy były położone równoległe i zwrócone do siebie kończynami.

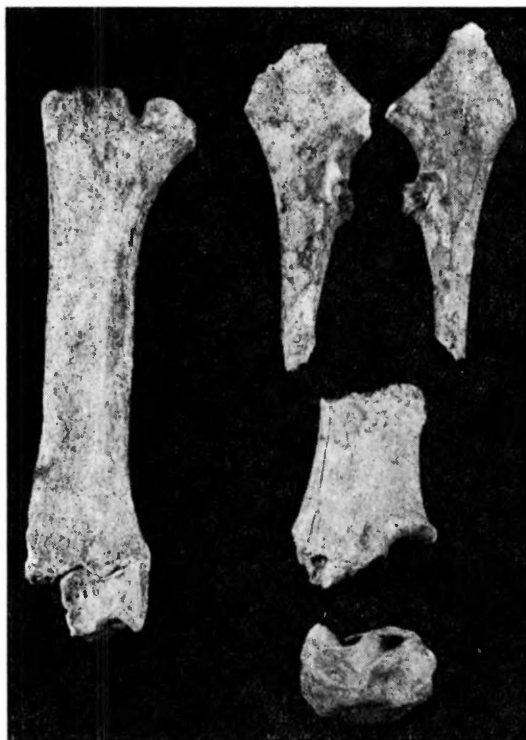
Wszystkie kości zachowane w całości lub zrekonstruowane zmierzono według metod standar-

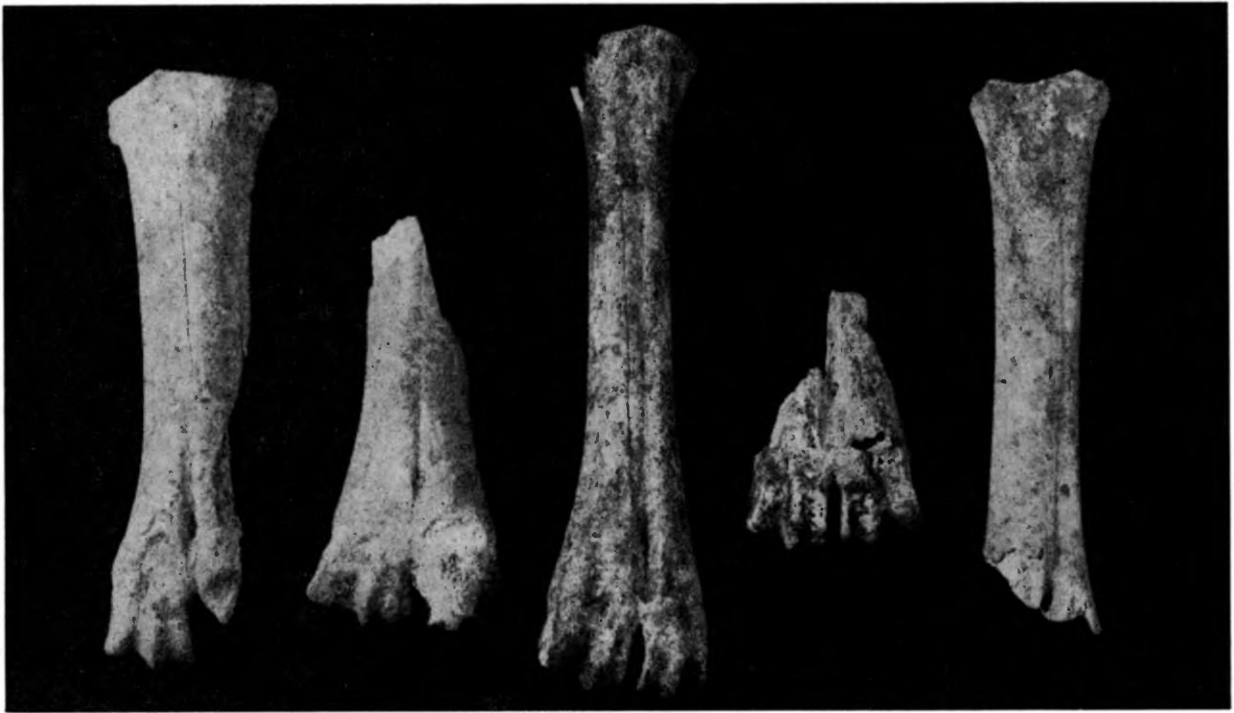
Ryc. 1. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Człony palcowe krowy

Ryc. 2. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Kości skokowe i kości piętowe krowy

Ryc. 3. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Uszkodzone kości przedramienia krowy

Ryc. 4. Klementowice, pow. Puławy. Stanowisko XV. Uszkodzone kości śródreżca i śródstopia krowy

dowych¹. Z uzyskanych pomiarów obliczono wskaźniki dające obraz proporcji budowy kości. Pomiarów bezwzględnych i wskaźników zamieszczonych są w tabelach 2—6. Pomiarów kości śródstopia i śródreżca porównano z analogicznymi pomiarami kości bydła pochodzącego z grobów zwierzęcych w Brześciu Kujawskim, związanych z kulturą amfor

Tabela 2

Pomiary członów palcowych I (phalanx I) krowy w mm

Nr	Długość całkowita	Szerokość końca górnego	Szerokość końca dolnego	Szerokość trzonu
1	58	32	30	26
2	61	32	30	26
3	60	32	31	27
4	58	33	31	27
5	59	33	30	27
6	57	32	29	28
7	58	33	30	27
8	60	30	28	26
9	63	30	27	24
10	60	28	27	23
11	63	29	27	24
12	59	30	29	24
13	60	29	29	27

Tabela 3

Długość maksymalna phalanx II krowy w mm

Numer	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Długość	40	41	39	39	38	39	39	40	40	41

¹ J. U. Duerst: Vergleichende Untersuchungsverfahren am Skelett bei Säugern, „Handbuch der biologische Arbeitsmethode“, T. 7, Berlin 1926, str. 125—530.

Tabela 4

Pomiary śródstopia (metatarsale III + IV; nr 24, 26, 27) i śródreżca (metacarpale III + IV; nr 25) krowy w mm

Numer	24	26	27	25
długość maksymalna	223	—	—	198
szerokość końca górnego	—	49	—	63
grubość końca górnego	44	47	—	38
szerokość końca dolnego	55	—	57	—
grubość końca dolnego	33	—	32	33
szerokość trzonu	29	27	—	37
grubość trzonu	29	30	—	25

Tabela 5

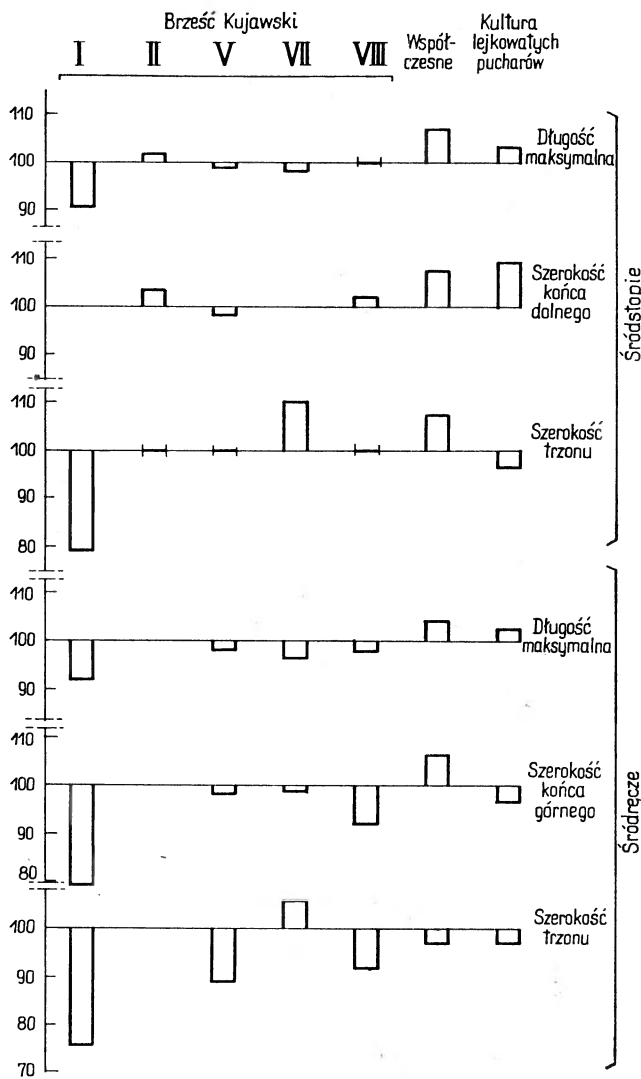
Wskaźniki proporcji śródstopia (metatarsale III + IV) krowy

szerokość błoiczka	nr 24	Brześć Kujawski					x kultury pucharów lejkowatych	współczesne
		I	II	V	VII	VIII		
długość maksymalna · 100	24,7	—	25,2	24,4	—	25,1	26,1	24,7
szerokość trzonu · 100	13,0	11,3	12,8	13,1	13,0	14,6	12,2	12,9
długość maksymalna								

Tabela 6

Wskaźniki proporcji śródreżca (metacarpale III + IV) krowy

szerokość trzonu	nr 25	Brześć Kujawski				x kultury pucharów lejkowatych	współczesne
		I	V	VII	VIII		
długość maksymalna · 100	18,7	15,4	16,9	20,4	17,6	17,8	17,4

Ryc. 5. Porównanie wymiarów kości śródstopia i śródreżca krów z Klementowic z analogicznymi wymiarami krów z Brześcia Kujawskiego, krowy współczesnej i średnimi wymiarami bydła kultury pucharów lejkowatych

kulistych². Materiał porównawczy zaczerpnięto z opracowania K. Świeżyńskiego³. Korzystając z zamieszczonych tam pomiarów krowy współczesnej, odniesiono także rozpatrywane pomiary do bydła współczesnego. Ponieważ analizowany materiał pochodzi z południowej Polski, dokonano także porównania (Ryc. 5) z danymi średnimi obliczonymi dla kultury pucharów lejkowatych tych terenów⁴. Linie poziome (oznaczone jako 100) odpo-

wiadają wymiarom krów z Klementowic. Odcinki znajdujące się ponad tymi liniami świadczą o większych wymiarach kości porównywanych. Odcinki poniżej linii poziomych przedstawiają różnice ujemne, gdzie porównywany wymiar jest mniejszy od analogicznego, charakterystycznego dla bydła z Klementowic. Przedstawione różnice podano w wartościach znormalizowanych, są więc z sobą porównywalne.

Zachowane w całości śródstopie krowy z Klementowic jest podobne pod względem wymiarów bezwzględnych do analogicznych kości bydła z Brześcia Kujawskiego, śródreżce jest nieco większe. Biorąc pod uwagę wysokie korelacje między wymiarami odcinków metapodialnych i wzrostem bydła⁵, można sądzić, że i pod względem wielkości całkowitej porównywane zwierzęta nie odbiegają od siebie znacznie, choć wydaje się, że krowy z Klementowic są jednak nieco rośniejsze. Jedyne osobnik oznaczony numerem 1 z Brześcia Kujawskiego odbiega znacznie swoimi wymiarami. Został on przez autora opracowania uznany jako przedstawiciel bydła torfowego. W stosunku do krowy współczesnej zwierzęta z Klementowic są nieco mniejsze. W stosunku do średnich wymiarów krów z kultury pucharów lejkowatych brak jest różnic jednokierunkowych. Pod względem jednych wymiarów przeważają krowy z Klementowic, pod względem innych badane osobniki są nieco mniejsze od średnich. W związku z tym można także mówić o podobieństwie badanych kości do średnich wymiarów.

Biorąc pod uwagę młody wiek krów z Klementowic i niezakończone jeszcze procesy wzrostowe oraz dość duże wymiary badanych kości można stwierdzić, że krowy te należą do typu rosnącego, tzw. bydła turzego, występującego w znacznym odsetku na terenach Polski w okresie neolitu⁶.

Pod względem proporcji budowy odcinki metapodialne kończyn krów z Klementowic nie odbiegają także od materiału porównawczego. Jedyne wspomniany już osobnik numer 1 z Brześcia Kujawskiego charakteryzuje się znaczną smukłoś-

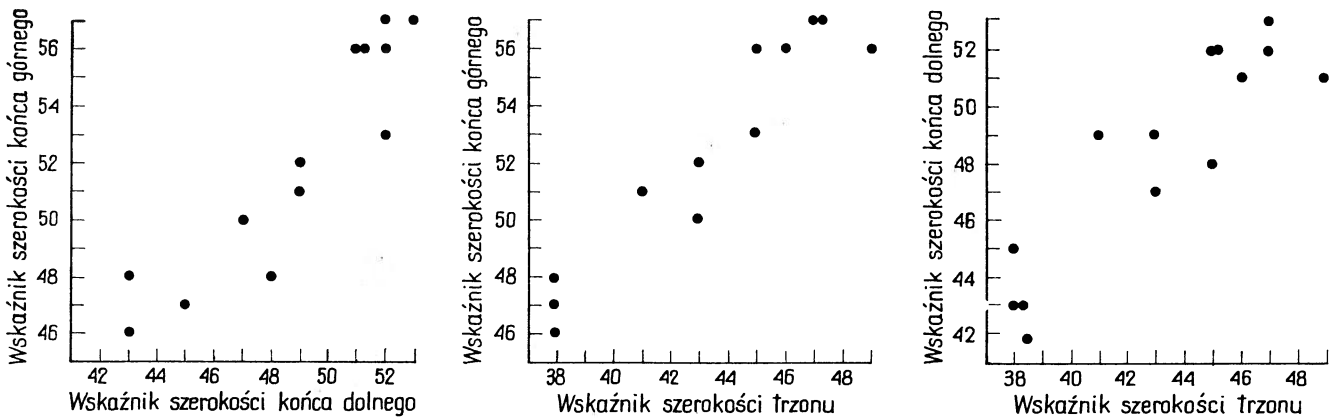
² L. Gabałówna: Pochówki bydłecze kultury amfor kulistych ze stanowiska 4 w Brześciu Kujawskim w świetle podobnych znalezisk kultur środkowo-europejskich, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego”, T. III, Łódź 1958, str. 63—102.

³ K. Świeżyński: Analiza szczątków kostnych neolitycznych grobów zwierzęcych z Brześcia Kujawskiego, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego”, T. III, Łódź 1958, str. 109—126.

⁴ K. Krysiak, A. Lasota: Zwierzęce materiały kostne z osady Kamień Łukawski, pow. Sandomierz, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, 1970, str. 187—202.

⁵ W. I. Całkin: Materiały dla historii skotowodstwa i ochoty w diewniej Rusi, „Materiały i issledowanija po archeologii SSSR”, nr 51, Moskwa 1956.

⁶ K. Krysiak: Szczątki zwierzęce z osady neolitycznej w Ćmielowie, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XVII, 1950, str. 165—226; „Wiadomości Archeologiczne”, T. XVIII, 1951—1952, str. 251—287; K. Krysiak: Materiały zwierzęce z osady neolitycznej w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXIII, 1956, str. 49—60; M. Kubasiewicz: Przyczynek do znajomości bydła (*Bos taurus* L) kultury amfor kulistych na ziemiach Polski, „Archeologia Polski”, T. VI, 1961, str. 255—271.

Ryc. 6. Pola korelacyjne wskaźników szerokościowo-długościowych członków palców I krowy

cią zarówno śródstopia jak i śródreżca (Tabela 5 i 6).

Z 15 członów palcowych I, 13 nadawało się do dokonania pomiarów (Tabela 2). Na podstawie bezpośrednich oględzin trudno jest ustalić czy dany człon palcowy pochodzi ze szkieletu ręki czy stopy krowy. Dokładne pomiary szerokości końca górnego phalanx I dokonywane w płaszczyźnie czołowej wskazują na istnienie dwóch wyraźnych grup wielkości: jedna charakteryzuje się wymiarami 32—33 mm, drugą cechują mniejsze wartości od 28 do 30 mm. Ponieważ pomiar bloczka śródreżca w płaszczyźnie czołowej jest większy niż śródstopia należy przypuszczać, że i bezpośrednio zestawiające się z bloczkiem końce bliższe członów palcowych będą wykazywały odpowiednie różnice w wielkościach. Założono więc, że kości oznaczone numerami 1—7 pochodzą ze szkieletu ręki natomiast kości nr 8—13 ze stopy. Połączenie odpowiednich powierzchni stawowych potwierdziło ten podział.

Z zestawienia średnich wymiarów członów palcowych I (Tabela 7) wynika, że człony palcowe pochodzące z kończyny przedniej są nieco krótsze i grubsze zarówno w wymiarach nasad, jak i trzonu, co potwierdza znaną już prawidłowość⁷. Jeszcze lepiej obrazują to wskaźniki proporcji badanych kości (Tabela 8). Trzy wskaźniki szerokościowo-długościowe wykazują wyraźną tendencję do dodatniej korelacji parami (Ryc. 6). Na podstawie wskaźników można powiedzieć, że człony palcowe I stopy są smuklejsze w stosunku do członów palcowych I ręki. Najlepiej różnicującym kryterium jest wskaźnik:

$$\frac{\text{szerokość końca górnego}}{\text{długość całkowita}} \cdot 100$$

⁷ R. Nickel, A. Schummer, E. Seiferle: Lehrbuch der Anatomie der Haustiere, Berlin-Hamburg 1954, T. I.

Tabela 7

Porównanie średnich pomiarów phalanx I kończyny tylnej i przedniej krowy (w mm)

Cecha	phalanx I kończyny tylnej	phalanx I kończyny przedniej
długość całkowita	60,83	58,71
szerokość końca górnego	29,33	32,43
szerokość końca dolnego	27,67	30,14
szerokość trzonu	24,67	26,86

Tabela 8

Wskaźniki proporcji phalanx I kończyny przedniej i tylnej krowy

Numer	Szerokość końca górnego	Szerokość końca dolnego	Szerokość trzonu
	$\frac{\text{długość całkowita}}{\cdot 100}$	$\frac{\text{długość całkowita}}{\cdot 100}$	$\frac{\text{długość całkowita}}{\cdot 100}$
1	55,57	51,57	44,83
2	52,46	49,18	42,62
3	53,33	51,67	45,00
4	55,89	53,45	46,55
5	55,93	50,85	45,86
6	56,14	50,88	49,12
7	55,89	51,71	46,55
8	50,00	46,67	43,33
9	47,62	42,85	38,09
10	46,67	45,00	38,33
11	46,03	42,86	38,09
12	50,85	49,16	40,69
13	48,33	48,33	45,00

W badanym materiale wartość krytyczna dla tego wskaźnika wynosi 51.

Wykopaliska w Klementowicach prowadzone są już od wielu lat. W 1957 r. opublikowany został przez K. Krysiaka⁸ materiał kości zwierzęcych z pierwszych lat wykopalisk na osadzie w tej miejscowości. Materiał ten, zróżnicowany pod względem gatunkowym w sposób dość typowy dla gospodarki neolitu na obszarach Polski południowej, nie zwracałby większej uwagi gdyby nie fakt,

⁸ K. Krysiak: Materiał zwierzęcy z osady neolitycznej w Klementowicach, pow. Puławy, „Materiały Starożytne”, T. II, 1957, str. 203—206.

że znaleziono w nim prawie kompletnie zachowane szkielet sarny i dwa szkielety bardzo młodych świń. Krysiak podkreśla, że zwierzęta te prawdopodobnie „nie przeszły przez ręce człowieka jako pożywienie”. W szkieletach tych brak jest kości czaszek. Występuje tu więc pewna analogia do zwierząt wyeksplorowanych przez A. Uzarowicz w 1969 r. Być może poprzednio opisane znaleziska można by traktować jako pochówki zwierzęce, a fakt grzebania zwierząt bez czaszek jako zabieg rytualny. Podobne pochówki spotykano na terenie Europy w różnych kulturach neolitu⁹.

Na zróżnicowanie gatunkowe zwierząt grzebanych w okresie neolitu zwraca uwagę H. Be-

hrens¹⁰. W odniesieniu do terenów tzw. starego świata podaje on następujące zestawienie liczbowe: na 459 osobników zwierzęcych 414 to ssaki domowe, 35 dzikie, 10 szkieletów należy do innych kręgowców. Wśród zwierząt domowych związanych z pochówkami dominuje pies i bydło. 75% pochówków zwierzęcych związanych jest z grobami ludzkimi. Często powtarza się młody wiek osobników grzebanych.

Znalezisko w Klementowicach wykazuje wiele analogii do opisywanych przez innych autorów pochówków zwierzęcych z okresu neolitu.

listopad 1969 r.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Стоянка XV в Клементовицах повят Пулавы была исследована в 1960 г. Анной Узарович и идентифицирована как неолитический объект, содержащий остатки культур воронковидных бокалов и шаровидных амфор. Одним из элементов этой стоянки было животное погребение. Погребение содержало 203 идентифицированных костных остатков, а также значительное количество мелких костных фрагментов, трудных для анатомического распознавания. Все костные остатки являются фрагментами скелетов двух коров, по всей вероятности молодых самок.

Констатируется, что костный материал не содержит костей черепов (таблица 1). Раздробление костей есть раздроблением вторичным, а воспроизведенное

расположение согласно планам стоянки, идентично с натуральной структурой скелета. Согласно планам следует также, что животные были погребены почти параллельно и уложены к себе конечностями.

Проведенные измерения metatarsale III + IV и metacarpale III + IV были сравнены с аналогичными измерениями взятыми из литературы. Сравнительный анализ показывает (рис. 5), что коровы из Клементовиц были более рослые, чем коровы из Бжесця Куявского (культура шаровидных амфор), немного меньше чем коровы современные и довольно похожи на коров среднего роста периода культуры воронковидных бокалов южной Польши. Коровы из Клементовиц отнесены к рослому типу тура.

SUMMARY

The excavation of Site XV at Klementowice, Puławy district, was carried out by Anna Uzarowicz in 1969. It was a neolithic site with finds of the Funnel Beaker and the Globular Amphora cultures.

An animal grave was also discovered there. It contained 203 bone remains which could be determined anatomically and a considerable number of very small fragments of bones which could not be determined. All these bones are remains of skeletons of two cows, probably young females.

It is noteworthy that the skull bones are missing (table X). Originally the bones had not been crumbled and their arrangement, reconstructed from the plans,

resembled the natural arrangement of the skeletons. It also showed that the animals had been buried in almost parallel position, turned towards one another with their limbs.

The dimensions of metacarpals III+IV and of metatarsals III+IV were compared with those found at other sites and known from archaeological literature. The results show (fig. 5) that the cows from Klementowice may have been a little sturdier than those from Brześć Kujawski (the site of the Globular Amphora culture), smaller than today's cows and fairly similar to medium size ones of the period of the Funnel Beaker culture in southern Poland. The cows from Klementowice have been assigned to the tall type of the so-called aurochs' cattle.

⁹ L. Gabałówna: op. cit., str. 63—102.

¹⁰ H. Behrens: Die neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt, Berlin 1964

HYACINTHE BRABANT

BADANIA ODONTOLOGICZNE LUDZKICH SZCZĄTKÓW KOSTNYCH
Z EPOKI MEZOLITU Z PIERKUNOWA, POW. GIŻYCKO

ОДОНТОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ КОСТНЫХ ОСТАТКОВ ЭПОХИ МЕЗОЛИТА
В ПЕРКУНОВЕ, ПОВЯТ ГИЖИЦКО

ODONTOLOGICAL ANALYSIS OF MESOLITHIC HUMAN BONE REMAINS FROM PIERKUNOWO,
GIŻYCKO DISTRICT

WSTĘP

Czaszki z epoki mezolitycznej, a zwłaszcza dziecięce, nie są zbyt liczne w Europie, szczególnie w Polsce¹. Również mało jest badań nad uzębieniem stałym populacji pochodzących z tej wczesnej epoki. To samo dotyczy zębów mlecznych. Prowadząc badania, przed kilku laty, nad ewolucją uzębienia mlecznego² stwierdziliśmy, że bardzo nieliczne są opracowania dotyczące uzębienia z epoki mezolitu. Dlatego więc czaszka dziecka odkryta w miejscowości Pierkunowo, pow. Giżycko ma dla nas wielką wartość³. Otóż żuchwa w większości zachowana, posiada jeszcze 6 zębów mlecznych, jak też zawiązek pierwszego trzonowca stałego. Oczywiście datowanie tego znaleziska nie jest bardzo dokładne gdyż sięga ono według ocen wiarygodnych na około 4000 lat, a więc wypada albo na koniec mezolitu albo na początek neolitu w Polsce. Niezależnie od tego walor jaki

przedstawia uzębienie tej czaszki dziecka usprawiedliwia szczegółowe badanie.

Nie będziemy tu omawiać metod badania uzębienia populacji dawnych, gdyż były one wielokrotnie opisane i dyskutowane w naszych poprzednich pracach⁴.

WYNIKI OBSERWACJI

Zachowane zęby fragmentu żuchwy dziecka z Pierkunowa są następujące:

V IV III II (—) | (—) (—) (—) IV V

Zęby ujęte w nawias oznaczają, że zębodoły są zachowane, ale puste z powodu utraty zębów post mortem. Poza tym obecny jest oddzielnie zawiązek pierwszego prawego trzonowca stałego dolnego (Ryc. 1).

¹ K. Szlachetko, J. Trzeciakowski, A. Wierciński: Znaleźisko czaszki ludzkiej z okresu atlantyckiego na terenie Grochowa II w Warszawie, „Archeologia Polski”, T. IX, 1964, str. 46—71.

² H. Brabant: Observations sur l'évolution de la denture temporaire humaine en Europe occidentale, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 8, 1965, str. 235—302.

³ Przypomnijmy, że w Pierkunowie znaleziono dwa groby, jeden zawierał szczątki kostne kobiety około dwudziestoletniej, drugi natomiast dwoje dzieci, z których jednego wiek określono na około półtora roku życia, a drugiego około 3 lat, którego właśnie żuchwa stanowi przedmiot niniejszego opracowania.

⁴ H. Brabant, F. Twiesselmann: Observations sur l'évolution de la denture permanente humaine en Europe occidentale, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 7, 1964, str. 11—84; H. Brabant: op. cit., str. 235—302; H. Brabant, F. Twiesselmann: Nouvelles observations sur la denture d'une population ancienne d'âge franc de Coxyde, Belgique, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 10, 1967, str. 5—180.

Tabela 1

Porównanie wymiarów zębów mlecznych dziecka z Pierkunowa z wymiarami tych samych zębów w innych populacjach neolitycznych, średniowiecznych lub współczesnych z Europy zachodniej

Rodzaj zębów	Pierkunowo		Rouffignac		Neolit*)		Średniowiecze**)		Epoka współczesna***)	
	Przednio-tylny	Przedsionkowo-językowy	Przednio-tylny	Przedsionkowo-językowy	Przednio-tylny	Przedsionkowo-językowy	Przednio-tylny	Przedsionkowo-językowy	Przednio-tylny	Przedsionkowo-językowy
Siekacz przyśrodkowy dolny	—	—	—	—	4,07	3,98	4,01	3,72	4,09	3,82
Siekacz boczny dolny prawy	4,60	4,50	—	—	4,91	4,64	4,65	4,25	4,34	3,99
Kieł dolny prawy	6,30	5,50	—	—	5,80	5,48	5,90	5,51	5,43	5,09
Pierwszy trzonowiec dolny prawy	9,10	7,60	8,50(8)	7,40(3)	8,53	7,13	8,01	7,09	7,76	6,92
Drugi trzonowiec dolny prawy	9,10	7,40	—	—	—	—	—	—	—	—
Pierwszy trzonowiec dolny lewy	11,0	10,40	10,90(3)	9,80(3)	10,17	9,16	9,95	8,81	8,93	8,69
Drugi trzonowiec dolny lewy	11,0	10,30	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Według H. Brabant (H. Brabant: La denture humaine à l'époque néolithique, „Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire (w druku).

**) Według A. Mydlarza (A. Mydlarz: Observations sur les dimensions des dents temporaires d'âge medieval, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 7, 1964, str. 121—141). Podane wymiary są średnimi zębów prawych i lewych u obu płci.

***) Według H. Brabant (H. Brabant: Observations sur l'évolution de la denture temporaire humaine en Europe occidentale, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 8, 1965, str. 235—302). Podane wymiary są średnimi zębów prawych i lewych u obu płci na podstawie danych różnych autorów.

Zajmiemy się najpierw zachowanym uzębieniem mlecznym. Pomiary ich uwidoczono w tabeli 1, w której przeprowadzono porównywanie ich z pomiarami innych zębów mlecznych z mezo-

Ryc. 1. Żuchwa dziecka z Pierkunowa, pow. Giżycko

litu (tardenuaski rozwinięty) z Rouffignac, w departamencie Dordogne we Francji, których wiek oznaczono na nieco starszy ponad 3000 lat⁵. W tabeli tej liczby w nawiasach, umieszczone po pomiarach zębów oznaczają ilość zębów, które były

⁵ A. Sahly, H. Brabant, M. Bouyssou: Observations sur les dents et les maxillaires du mesolithique et de l'âge du Fer trouvés dans la grotte de Rouffignac, département de la Dordogne, France, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 5, 1962, str. 252—285.

mierzone. Jak widać na tabeli 1 wymiary siekacza bocznego są prawie identyczne z wymiarami zębów mlecznych z epoki neolitu, średniowiecza i współczesnych, ale już wymiary kła i trzonowców są albo nieco albo wyraźnie wyższe, a na ogół wyższe od skali wahań, którą stwierdziliśmy dla neolitu Europy zachodniej. To stwierdzenie mogłoby przemawiać za pochodzeniem tej czaszki raczej z mezolitu niż z neolitu. To stwierdzenie wydaje się być w zgodności z tym co już sygnalizowaliśmy odnośnie ewolucji przedtrzonowców i trzonowców stałych⁶, że redukcja wymiarów siekaczy i kłów stałych jest względnie mało istotna od paleolitu do naszych czasów, podczas gdy odwrotnie redukcja przedtrzonowców i trzonowców jest bardzo wyraźna i to zarówno w kierunku przednio-tylnym jak i przedsionkowo-językowym. W naszym opracowaniu o ewolucji uzębienia mlecznego⁷ nie mieliśmy dotąd możliwości równie jasno jak obecnie wykazać tej cechy, ze względu na niedostateczną ilość pomiarów. Wyniki uzyskane na uzębieniu z Pierkunowa, jak również inne otrzymane na wielu seriach zębów z epoki mezolitycznej, które opracowaliśmy, a których wyniki jeszcze nie są opublikowane, posłużą do poparcia tej hipotezy (Tabela 2).

⁶ H. Brabant, F. Twiesselmann: Nouvelles observations ..., str. 5—180.

⁷ H. Brabant: op. cit., str. 235—302.

Tabela 2

Porównanie wymiarów przednio-tylnych i przedsionkowo-językowych pierwszego trzonowca dolnego stałego z Pierkunowa z tymi samymi wymiarami średnimi tego samego zęba z neolitu, średniowiecza i epoki współczesnej

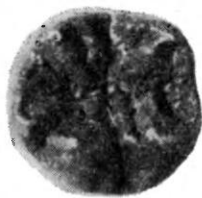
Wymiary	Pierkunowo	Rouffignac	Neolit*)	Średniowiecze**)	Epoka współczesna***)
Przednio-tylny	12,80	11,28(12)	11,15	10,72	11,20
Przedsionkowo-językowy	11,90	10,91(12)	10,51	10,28	10,30

*) Według H. Brabant (H. Brabant: La denture humaine à l'époque néolithique, „Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire” — w druku).

***) Według H. Brabant i F. Twiesselmann (H. Brabant, F. Twiesselmann: Nouvelles observations sur la denture d'une population ancienne d'âge franc de Coxyde, Belgique, „Bulletin du Groupement International pour la Recherche Scientifique en Stomatologie”, T. 10, 1967, str. 5—180).

**) Według E. Marseiller (E. Marseiller: Les dents humaines, „Morphologie”, Paris 1942).

Poza tym mało jest innych interesujących cech odnoszących się do zębów z Pierkunowa. Korona siekacza bocznego posiada bardzo niewielkie zgrubienie szkliska odpowiadające tendencji do cechy określanej jako siekacz „łopatkowaty” („en pelle” albo „shovel-shaped”). Ta dyskretna forma łopatkowatości rzadko jest spotykana w siekaczach dolnych z epoki neolitu. Oba pierwsze trzonowce mleczne dolne wykazują „tuberculum molare” wyraźnie wykształcony. Powierzchnia żująca ma

Ryc. 2. Pierkunowo, pow. Giżycko. Powierzchnia żująca pierwszego trzonowca dolnego, prawego stałego (powiększona 2X)

4 guzki. Oba drugie trzonowce mleczne dolne mają 5 guzków i mały guzek dodatkowy na stoku odśrodkowym metaconidu. Podczas gdy ten guzek dodatkowy jest wyraźnie wykształcony na prawym trzonowcu, z trudem można go wyróżnić na lewym. Przebieg bruzd na drugich trzonowcach mlecznych ma postać klasyczną Y5.

W żadnym z zachowanych zębów nie stwierdzono próchnicy. Starcie osiąga stopień I (starcie tylko szkliska) z wyjątkiem drugich trzonowców, które nie wykazują starcia. Biorąc pod uwagę, że starcie zębów w epokach przedhistorycznych mogło być nieco szybsze niż obecnie⁸ można określić wiek tego dziecka na około 3—4 lat życia (Ryc. 2).

Związek pierwszego trzonowca stałego prawnego posiada tylko koronę całkowicie ukształtowaną, ale bez korzeni. Powierzchnia żująca tej ko-

rony wykazuje w postaci klasycznej 5 guzków. Wzór dryopitekoidalny ma postać pośrednią między Y5 i +5 (Ryc. 3). Korona tego zęba nie wykazuje żadnych odchyżeń czy anomalii morfologicznych, poza tym, że jest ona tak jak wszystkie pozostałe kości i zęby zabarwiona ochrą.

Wymiar przednio-tylny tej korony wynosi: 12,8 mm, a przedsionkowo-językowy: 11,9 mm. Te liczby są nieco wyższe od skali wahań tych wymiarów zarówno w epoce neolitycznej, jak i w średniowieczu⁹ i one skłaniają do potwierdzenia koncepcji, że dziecko z Pierkunowa pochodzi raczej z mezolitu niż neolitu, gdyż wykazaliśmy w jednej z poprzednich prac¹⁰, że redukcja wielkości zębów stałych między neolitem a dobą współczesną była mała lub żadna.

Ryc. 3. Pierkunowo, pow. Giżycko. Powierzchnia żująca stałego trzonowca. Wyraźnie widoczne szczególnie urzeźbienia korony (powiększona 6X)

⁹ H. Brabant; F. Twiesselmann: Nouvelles observations ..., str. 5—180.

¹⁰ H. Brabant: La denture humaine à l'époque néolithique, „Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire” (w druku).

⁸ H. Brabant: op. cit., str. 235—302.

WNIOSKI

W pracy tej przebadano sześć zębów mlecznych dolnych i pierwszy trzonowiec dolny prawy stały, którego tylko korona była ukształtowana. Zęby te pochodzą z fragmentu żuchwy dziecka odkrytego w Pierkunowie, datowanego w przybliżeniu na koniec mezolitu lub początek neolitu Polski.

Podczas gdy wymiary siekacza bocznego dolnego mlecznego są bardzo bliskie wymiarów analogicznych zębów w populacjach neolitycznych lub współczesnych Europy zachodniej, przeciwnie wymiary kła i trzonowców są wyższe od średnich dla zębów mlecznych z neolitu Europy zachodniej.

Opierając się na poprzednich badaniach dotyczących ewolucji uzębienia, skłonni jesteśmy sądzić, że dziecko z Pierkunowa przynależy raczej do mezolitu niż do neolitu.

Nie stwierdzono w zębach mlecznych żadnej anomalii lub odchylenia godnych uwagi. Starcie było słabe i ograniczyło się do szkliwa, z wyjątkiem drugiego trzonowca mlecznego, który nie był starty. Próchnica w tych zębach nie występuje.

Zawiązek pierwszego trzonowca dolnego stałego ma również wymiary korony wyraźnie wyższe niż średnie tych wymiarów dla neolitu Europy zachodniej. Zawiązek ten posiada wzór dryopiteko-idealny Y5, a więc 5 guzków. Poza tym nie wykazuje on żadnych innych cech godnych uwagi¹¹.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Фрагмент нижней челюсти ребёнка содержал только шесть молочных зубов и зародыш первого коренного правого зуба. Эта челюсть является частью костных остатков ребёнка, открытых в Перкунове, датированных приблизительно на конец мезолита или же на начало неолита в Польше. Молочные зубы не выявляли никаких аномалий, стирание было слабое, гниения не констатировано. Следует однако подчеркнуть,

что размеры всех сохранившихся зубов, за исключением бокового резца, были более высокие чем средняя зубов эпохи неолита в западной Европе. На основании предыдущих исследований, касающихся процесса эволюции зубов, можно судить что ребёнок из Перкунова являлся реликтом эпохи мезолита, а не неолита. Возраст ребёнка — около 3—4 лет.

SUMMARY

Six milk-teeth and the germ of the right permanent molar were preserved in the mandible of a child. The mandible is a part of the bone remains of a child, discovered at Pierkunowo and dated approximately to the end of the Mesolithic or to the beginning of the Neolithic Age on Polish territories. The milk-teeth have not shown any anomalies, abrasion was slight, caries has not been ascertained. All the preserved teeth, except for the lateral incisor, are higher than those of the medium size dating from the Neolithic Age of West Europe. On the

basis of the preceding examinations of the evolution of teeth, it may be supposed that the child from Pierkunowo should be assigned rather to the Mesolithic than to the Neolithic Age. The child was aged about 3—4.

¹¹ Jednocześnie pragnę wyrazić moje serdeczne podziękowanie prof. dr Z. Rajewskiemu, dyrektorowi Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za łaskawe udostępnienie mi badań i gościnność. Dziękuję również dr A. Wiercińskiej, kierownikowi Pracowni Antropologicznej PMA za uprzejme przekazanie mi materiału kostnego do niniejszych badań.

KRYSTYNA MUSIANOWICZ

OSADA Z XI—XIII W. W POŚWIĘTNEM, POW. PŁOŃSK

ПОСЕЛЕНИЕ С XI—XIII ВВ. В ПОСВЕНТНЕМ, ПОВЯТ ПЛОҢСЬК

AN 11TH—13TH CENTURY SETTLEMENT AT POŚWIĘTNE PŁOŃSK DISTRICT

W czasie badań powierzchniowych prowadzonych w 1959 r. w dolinach rzek Płonki, Wkry i Raciążnicy, grono pracowników naukowych Pracowni Polskiego Atlasu Archeologicznego odkryło osady pochodzące z okresów późnolateńskiego, rzymskiego i wczesnośredniowiecznego, położone na terenie Rolniczego Zespołu Doświadczalnego w Poświętnem, pow. Płońsk¹. Obiekty te stały się przedmiotem badań dr J. Pyrgały. Osady z okresu późnolateńskiego i rzymskiego zostały opracowane przez autora prac wykopaliskowych, a wczesnośredniowieczne obiekty użyczył mi dr J. Pyrgała do opracowania, za co składam mu na tym miejscu słowa podziękowania.

Osady w Poświętnem były już wielokrotnie wymieniane w literaturze archeologicznej. Oprócz krótkich komunikatów typu sprawozdawczego informujących o wynikach kolejnych sezonów wykopaliskowych², mamy dwa dłuższe opracowania

poświęcone głównie osadom późnolateńskiej i rzymskiej, zawierające jednak sporo wiadomości odnośnie do interesującej nas osady z wczesnego średniowiecza³. Wreszcie mamy jeszcze dwie wzmianki odnoszące się: jedna do przedmiotu znalezionego w Poświętnem, druga do obiektu z tejże osady. Z. Bukowski w pracy poświęconej pustym kabłączkom skroniowym wspomina o znalezieniu takiegoż kabłączka na osadzie w Poświętnem⁴, a W. Szymański o występowaniu w palenisku „wespół z ceramiką datowaną na XI w.” dużych fragmentów „naczynia górą obtaczanego, ornamentowanego, uderzająco podobnego do ceramiki z Szeliaków”⁵.

Przedmiotem moich rozważań jest niewielka część być może rozleglejszej osady z wczesnego średniowiecza. Położona jest ona na wschodnim krańcu Poświętnego, na południe od drogi prowa-

¹ I. Górska, J. Pyrgała, Ł. Okulicz, W. Szymański: Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Mazowsza w 1959 r. przez Pracownię Polskiego Atlasu Archeologicznego IHKM PAN, „Notatki Płockie”, 1960, z. 1/15, str. 23; J. Pyrgała, W. Szymański: Wyniki badań powierzchniowych na terenie pow. Płońsk i Sierpc, woj. warszawskiego, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVIII, 1962, str. 71—72, tabl. XVII, 13—15.

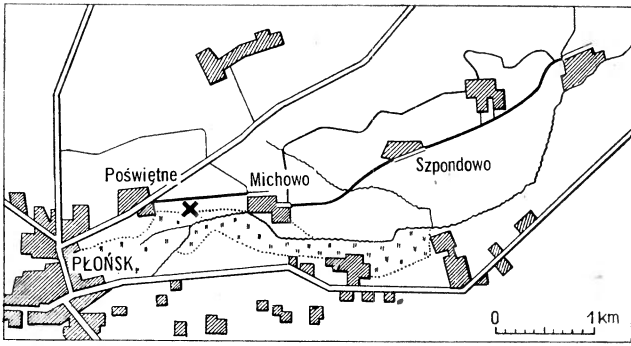
² J. Pyrgała: Sprawozdanie z badań w miejscowości Poświętne, pow. Płońsk w 1959 r. (powielone na konferencję w Krakowie w 1959 r.); J. Pyrgała: Osada z okresu lateńskiego i wczesnego okresu rzymskiego w Poświętnem, pow. Płońsk (powielone na konferencję w Poznaniu w 1960 r.); J. Pyrgała: Tymczasowe sprawozdanie z badań osady z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w miejscowości Poświętne, pow. Płońsk 1961 r. (powielone na konferencję w Szczecinie

w 1961 r.); J. Pyrgała: Badania osady z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Poświętnem, pow. Płońsk w 1963 r. (powielone na konferencję w Katowicach w 1963 r.).

³ J. Pyrgała: Osady z okresu późnolateńskiego i rzymskiego oraz z okresu wczesnośredniowiecznego w Poświętnem, pow. Płońsk, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVII, 1962, str. 396—397, ryc. 2; J. Pyrgała: Najważniejsze wyniki z badań osady z późnego okresu lateńskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich w Poświętnem, pow. Płońsk, „Światowit”, T. XXIV, 1962, str. 285—303. Przy pisaniu niniejszego artykułu oprócz literatury korzystałem z dzienników polowych, notatek i ustnych informacji udzielanych mi przez dr J. Pyrgałę.

⁴ Z. Bukowski: Puste kabłączki skroniowe typu pomorskiego, Szczecin 1960, str. 38.

⁵ W. Szymański: Na Mazowszu odnaleziono brakujące stulecia, „Z otchłani wieków”, R. XXIX, 1963, str. 103.

Ryc. 1. Poświętne, pow. Płońsk. Położenie osady, wg J. Pyrgały

dzącej z tejsze miejscowości do Michowa, na lewym brzegu doliny rzeki Płonki na tarasie nadzalewowym (Ryc. 1). Taras w tym miejscu wchodzi w dolinę rzeki dwoma cyplami szerokimi na 50—60 m. Krawędzie tarasu nadzalewowego o wysokości nieprzekraczającej pół metra są wyraźnie podcięte. Dalej na wschód w kierunku Michowa taras przechodzi łagodnie w dolinę rzeczną. Tak więc możemy mówić o położeniu osady dolinno-tarasowym. Za założeniem osady w tym miejscu przemawiały takie czynniki jak bliskość rzeki i nasłoneczniony stok tarasu zwróconego ku południowi. Gleby okolic Płonki to piaski i szczyrki, bądź bielice brunatne, lekkie na podłożu glin i ilów⁶, stanowiące przeważający rodzaj niezbyt urodzajnych gleb Mazowsza. Lasów nad Płonką i Wkrą brak. Znajdowały się tu tylko małe i rozproszone skupiska leśne. Natomiast w zalewowej dolinie rzeki rozpościerały się łąki stanowiące czynnik sprzyjający hodowli bydła. Za tem że warunki fizjograficzne były dogodne dla osadnictwa, przemawia długie jego trwanie na tym samym miejscu i usytuowanie tu osad począwszy od późnego okresu lateńskiego aż po XIII w. Także wczesnośredniowieczne osadnictwo nie jest jednoczasowe, lecz trwało przeszło dwa stulecia.

Osada w Poświętnem to osiedle typu wiejskiego. Osiedla te we wczesnym średniowieczu stanowiły miejsca stałego zamieszkania ludności zajmującej się rolnictwem i tworzącej podówczas główną siłę gospodarczą państwa. Na pojęcie osiedla wiejskiego składają się zarówno domy mieszkalne jak i budynki gospodarcze, których ilość i rodzaj jest zależna od stopnia gospodarki, oraz ludność, która domostwa zamieszkiwała i korzystała z urządzeń gospodarczych⁷.

Na wstępie naszych rozważań należy jeszcze

⁶ Atlas Polski, Oprac. L. Staniewicz, Centralny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa 1953.

⁷ M. Kiełczewska-Zaleska: Geografia osadnictwa, Warszawa 1967, str. 7.

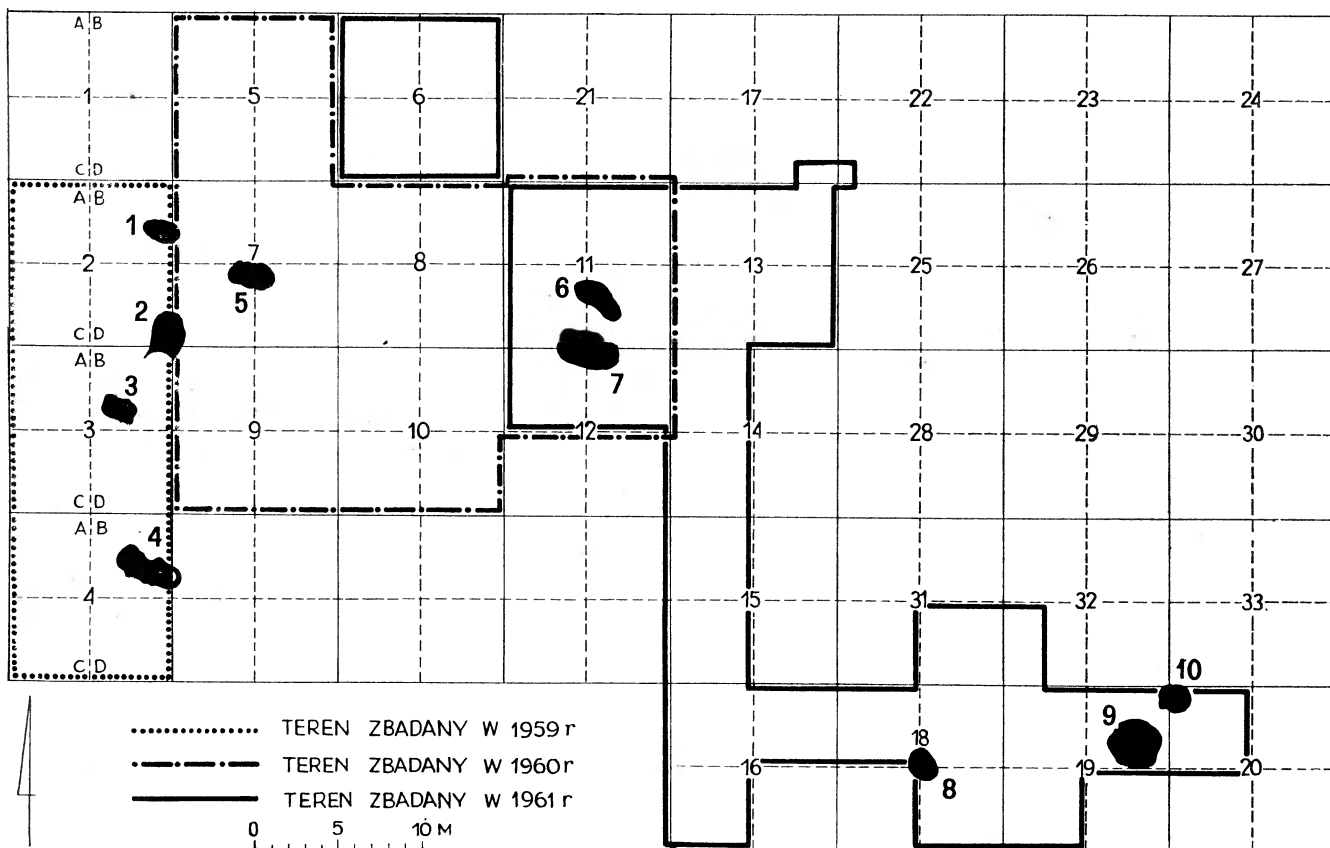
zastanowić się nad pochodzeniem nazwy miejscowości Poświętne. A. Wawrzyńczyk omawiając zagadnienia związane z organizacją gospodarki chłopskiej na Mazowszu w XVI i początku XVII w., zwraca uwagę na „włóki poświętne” tj. nadziały stanowiące uposażenie duchowieństwa⁸. Prawdopodobnie więc w istnieniu tu „włóki poświętnej” należy upatrywać pochodzenie interesującej nas nazwy. W łączności z położeniem Poświętnego należy podkreślić jeszcze jeden fakt. Mianowicie S. Zajchowska podnosi, że we wczesnym średniowieczu wsie kościelne lub rycerskie lokowano na piaskach dolinnych, podczas gdy własność książęca unikała na ogół tego rodzaju gleb⁹.

Interesujące nas osiedle wiejskie w Poświętnem należy omówić w oparciu o analizę źródeł archeologicznych uzyskanych w czasie kilkuletnich prac badawczych. Prace wykopaliskowe rozpoczęte w 1959 r. trwały do r. 1963. Objęły one płaszczynę od górnej platformy wzniesienia ku dolinie rzeki wzdłuż wschodniego cypla tarasu. Pod warstwą ziemi ornej wystąpiła płytka, jednolita warstwa kulturowa o przeciętnej miąższości 30 cm, przemieszana z polepą i zawierająca znaczne ilości fragmentów naczyń. Po zdjęciu górnej części warstwy kulturowej wystąpiły obiekty. Były to przede wszystkim jamy rysujące się dobrze w piaszczystym podłożu o głębokości mniejszej, a w kilku wypadkach większej aniżeli pół metra. Prace wykopaliskowe 1959 r. objęły przestrzeń równą 3 arom (ary 2—4), ułożonym w jednej linii od platformy wzniesienia ku dolinie rzeki na południu. W roku tym odkryto 4 obiekty wczesnośredniowieczne: na arze 2 jedną małą jamę i część drugiej, na arach 3 i 4 po jednej jamie. W 1960 r. rozszerzono wykop w kierunku wschodnim odsłaniając 7 arów, oznaczonych numerami: 5 i od 7 do 12, z jedną całkowitą jamą na arze 7 i częścią drugiej na arze 2, oraz dwoma na arze 11. Wreszcie w 1961 r. została przebadana znaczna część terenu, na której w arach 18, 19 i 20 odkryto trzy dalsze jamy (Ryc. 2).

Tak więc w trzech sezonach badawczych odsłonięto łącznie 10 jam wczesnośredniowiecznych.

⁸ A. Wawrzyńczyk: Gospodarstwo chłopskie na Mazowszu w XVI i początku XVII w., Warszawa 1962, str. 11. Z nazwą „Poświętne” spotykamy się także w Sochaczewie. Jest to pole na którym stał mурowany kościół farny pod wezwaniem św. Wawrzyńca, poświęcony przez biskupa płockiego w 1257 r. Wielokrotnie niszczone i odbudowywany, spłonął ostatecznie w 1793 r. Po rozebraniu murów na jego miejscu założono stał mурowany grzebalny. K. Musianowicz: Ze studiów nad rozplanowaniem Sochaczewa przedlokacyjnego, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVII, 1962, str. 345—357.

⁹ S. Zajchowska: Rozwój sieci osadniczej okolic Poznania (XI—XX w.), „Przegląd Zachodni”, R. IX, 1953, str. 122—123.

Ryc. 2. Poświętne, pow. Płońsk. Plan zbadanego terenu w latach 1959—1961

W 1963 r. zbadał dr J. Pyrgała skupisko arów oznaczonych numerami od 40 do 50, położone o 100 m na zachód od właściwego wykopu. W skupisku tym nie wystąpiła ani jedna jama wczesnośredniowieczna tylko jedno palenisko omówione przez W. Szymańskiego. W warstwie kulturowej podanych powyżej arów poza fragmentami wczesnośredniowiecznej ceramiki znajdowano pewną ilość skorup z okresu lateńskiego i rzymskiego. Także wymienione powyżej jamy zawierały domieszkę od kilku do kilkunastu skorup z młodszymi okresami.

Ar 2 ćwiartki A—D. Warstwa kulturowa o miąższości przeciętnej 35—40 cm, ciemnoszara z dużą ilością małych grudek polepy. W ćwiartkach A, C brak było obiektów, natomiast w ćwiartce B wystąpiła jama oznaczona numerem 1, a w ćwiartce D jama 2, przylegająca do lateńskiego pieca wapienniczego i przechodząca swym wschodnim krańcem na ćwiartkę C aru 7. W warstwie kulturowej aru znalazła się dość duża ilość fragmentów ceramiki i kilka przedmiotów. Są to: z powierzchni ziemi ćwiartki A dwa ułamki brązowego pustego kabłączka zdobionego liniami rytymi i przekłutymi punktami ustawionymi w polach utworzonych przez skrzyżowanie linii. Zakończenie ongiś było esowate, a średnica mogła wynosić około 60 mm (Ryc. 3a)¹⁰. Kabłączek esowaty, zwi-

nięty o średnicy 31 mm z drutu ołowianego z przymieszką cyny, pochodzący także z powierzchni ziemi ornej tejże samej działki (Ryc. 3b). Z warstwy ziemi ornej pochodziły ponadto: mały skobelek długości 45 mm (Ryc. 3j), kołec sprzączki długości 45 mm (Ryc. 3i), mały ułamek obręczy wiadra, część płaskiego kółka żelaznego o średnicy 43 mm, oraz dwa gwoździe: jeden o szerokiej, parasolowatej główce o średnicy 25 mm, długości 71 mm (Ryc. 3e), drugi bez zaznaczonej główki wygięty o długości 70 mm (Ryc. 3d). W paśmie czarnej ziemi z drobnymi węgielkami drzewnymi przebiegającej ukośnie przez ćwiartkę A, znalazł się nożyk o ostrzu wyodrębnionym dwustronnie od kolca, długości 105 mm (Ryc. 3g), i kość zwierzęca z pięciu korbami wyciętymi nożem na jednym z jej końców.

Jeżeli chodzi o naczynia z aru 2 to reprezentowane są trzy ich rodzaje: z kołnierzem wychylonym na zewnątrz, z cylindrycznymi szyjkami i miski. Stosunek ilościowy i procentowy tych trzech form naczyń przedstawia się następująco:

z wychylonymi kołnierzami	28 szt. — 82,36%
	(Ryc. 3f, h; 4a)
z cylindrycznymi szyjkami	3 szt. — 8,82% (Ryc. 4c)
miski	3 szt. — 8,82% (Ryc. 4d—f)
razem	34 szt. — 100,00%

Ponadto mamy tu kilkanaście ułamków z brzuśców i części przydennych naczyń oraz fragment zdobiony liniami falistymi (Ryc. 4b), a w ćwiartce A część dna naczynia ze znakiem małego krzyżyka (Ryc. 3c).

¹⁰ J. Pyrgała: Osady z okresu późnolateńskiego ... str. 396—397, ryc. 2.

Jama 1. W ćwiartce B aru 2 wystąpiła przy ścianie wschodniej wykopy mała jama wydłużonego kształtu o wymiarach 1,4×0,4 m i głębokości 20 cm (Ryc. 5). Dno jej było prawie płaskie, a wypełniała ją jednolicie ciemna ziemia. Na powierzchni jamy i w jej wypełnisku wystąpiło parę kamieni polnych oraz kilkadziesiąt ułamków naczyń. Były to:

z cylindrycznymi szyjkami 3 sztuki — 23,07% (Ryc. 4h)
z wychylonymi kołnierzami 10 sztuk — 76,93% (Ryc. 6a)
razem 13 sztuk — 100,00%

Ponadto jak zwykle ułamki brzuśców z ornamentem żłobków dookólnych, przydenne bez zdobin i fragmenty den lekko wklęsłych, kości zwierzęce oraz fragment glinianego walcowatego przedmiotu, prawdopodobnie część ciężarka do sieci (Ryc. 4g).

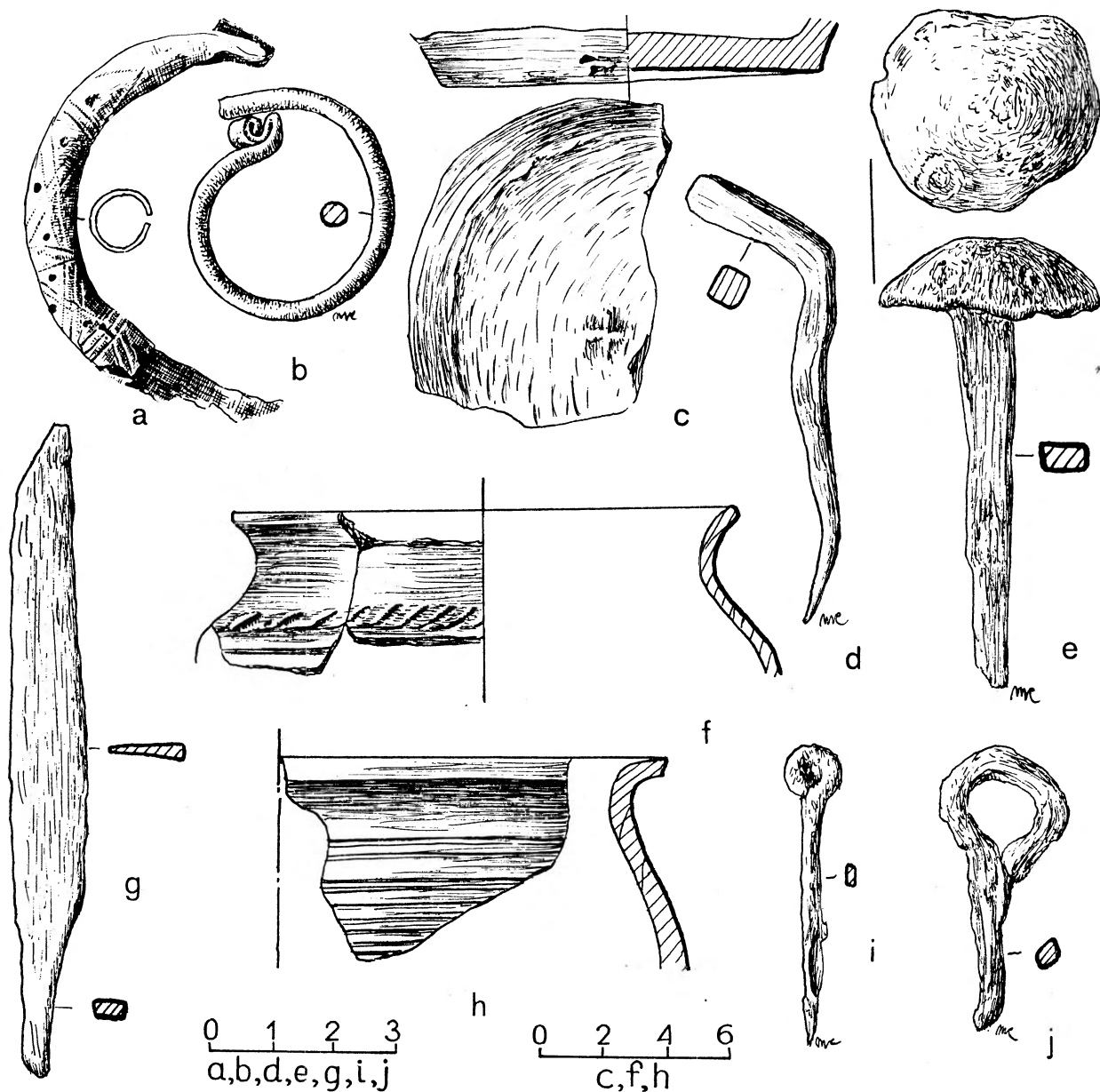
Jama 2 wystąpiła w ćwiartce D aru 2 i ćwiartce C aru 7. Dochodziła ona do ściany lateńskiego pieca wa-

pienniczego i opierała się o nią nie niszcząc wspomnianego obiektu. Wymiary jamy wynosiły 1,8×1,8 m, a głębokość dochodziła do 40 cm (Ryc. 7). Dno jamy było niemal płaskie. Wypełnisko jej stanowiła jednolicie ciemna ziemia z dużymi grudami polepy i uławkami ceramiki dwu typów:

z wychylonymi kołnierzami 7 sztuk — 77,77% (Ryc. 6d)
z cylindrycznymi szyjkami 2 sztuki — 22,23% (Ryc. 6b,c)
razem 9 sztuk — 100,00%

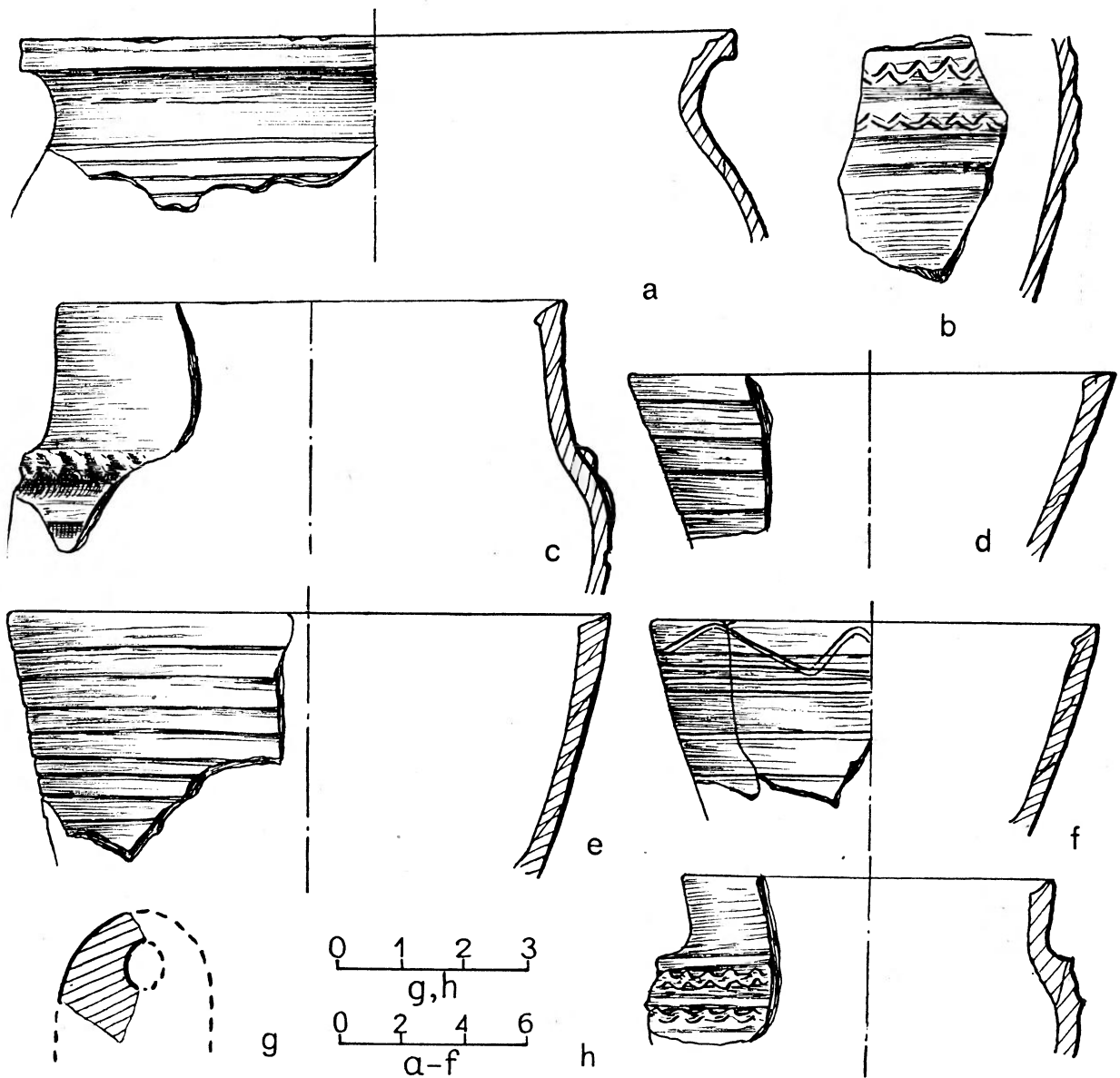
Wystąpiły tu także dwa ułamki den, na jednym widoczny jest ślad spękania deski, oraz kilkanaście ułamków z brzuśców naczyń z ornamentem żłobków dookólnych.

Ar 3 ćwiartki A, B, D. Warstwa kulturowa płytka wynosząca zaledwie 20 cm, zalegała głównie ćwiartkę B nad występującą tu jamą i sięgała częściowo na ćwiartki A i D. W warstwie mała ilość fragmentów ceramiki. Znalazły się tu tylko dwa ułamki o kołnierzach wychylo-

Ryc. 3. Poświętne, pow. Płońsk. Osada, Ar 2 (a—j)

Ryc. 4. Poświętne, pow. Płońsk. Osada, Ar 2 (a—f). Jama 1 (g, h)

nych, trzy ułamki części dolnych z fragmentami wkleślonych den i nieco ułamków z brzuśców z ornamentami żłobków dookólnych.

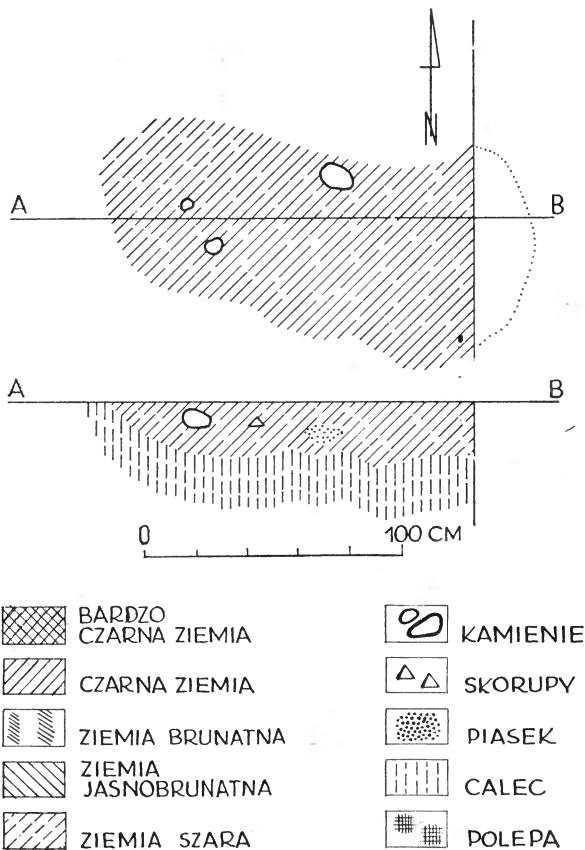
Jama 3. Niewielka owalna jama 3 leżała na południowy zachód od lateńskiego pieca wapienniczego w ćwiartce B aru 2 (Ryc. 8). Wymiary jej wynosiły 1,8×1,2 m przy głębokości 65 cm. Największe zagłębienie jamy widoczne było w części środkowej. W wypełnisku znalazły się pojedyncze kamienie, dużo większych i mniejszych grud polepy i niewiele ułamków ceramiki. Najwięcej z nich znajdowało się w części środkowej intensywnie ciemnej, gdy część dolna jamy, odróżniająca się wyraźnie od górnej i środkowej, była ich pozbawiona. Mamy więc w tej jamie dwa fragmenty części górnych o wychylonych kołnierzach, oraz skorupy bez zdobin pochodzące z dolnych części naczyń lub z brzuśców pokrytych żłobkami i kilka kości zwierzęcych.

Ar 4 ćwiartka B. Nikła warstwa kulturowa występowała tylko na ćwiartce B pod jamą 4 i wynosiła zaledwie 20 cm. Skorup w warstwie bardzo mało. Na inwentarz składało się zaledwie kilka niewielkich fragmen-

tów zdobionych żłobkami dookólnymi. Przy ścianie wschodniej ćwiartki wystąpiła wydłużona jama leżąca ukośnie z północnego zachodu na południowy wschód.

Jama 4. Wymiary jamy 4 wynosiły 3,8×1,1 m, przy głębokości liczącej niespełna 40 cm (Ryc. 9). Zabarwienie szarobrunatne, krańce jamy jaśniejsze. W wypełnisku zalegały małe kamienie polne tworzące niewielkie skupisko we wschodniej części jamy, oraz liczne większe i mniejsze grudy polepy. Wschodni kraniec jamy nie był zbadany. Jedyne jej inwentarz stanowiło kilkanaście fragmentów ceramiki z których dwa to ułamki naczyń z cylindrycznymi szyjkami (Ryc. 6f), a jeden to okaz z wychylonym kołnierzem (Ryc. 6g). Pozostałe ułamki z brzuśców zdobią żłobki dookolne, a tylko jeden pojedyncza linia falista.

Ar 7 ćwiartki A—D. Warstwa kulturowa nikła, o miąższości zaledwie 20 cm i z małą ilością niewielkich skorup głównie z brzuśców naczyń zdobionych żłobkami. Największe ich skupisko i najbardziej intensywna warstwa zalegała na styku czterech ćwiartek, gdzie w ćwiart-

Ryc. 5. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 1. Legenda na rysunku dotyczy wszystkich planów zamieszczonych w tym artykule

kach C—D tuż przy granicy z ćwiartkami A—B położona była jama oznaczona numerem 5.

Jama 5. Wymiary jamy 5 wynosiły 2,85×1,65 m, głębokość 58 cm. Jama była owalna, o dnie płaskim, z płytką częścią (jak gdyby schodkiem) po stronie zachodniej (Ryc. 10). Wypełnisko jej stanowiła ciemnoszara ziemia, ciemniejsza na jej krańcach, bardzo duża ilość drobnych grudek polepy i nieco ułamków ceramiki:

z wychylonymi kołnierzami 10 sztuk — 71,43% (Ryc. 11a)
 z cylindrycznymi szyjkami 4 sztuki — 28,57% (Ryc. 6e)
 razem 14 sztuk — 100,00%

Ponadto kilka ułamków części dolnych naczyń z lekko wklęsłymi dnami, kilkadziesiąt z brzuśców naczyń zdobionych żłobkami i z części przydennych bez zdobin. Mamy tu także jeden ułamek z ornamentem falistym, kilkanaście kości zwierzęcych i jeden nóż długości 105 mm (Ryc. 11e).

Ary 8 i 9. Warstwa kulturowa bardzo niska z małą przymieszką drobnych skorup. W ćwiartce B aru 8 znalazła się tuż pod ziemią orną część półkolistej sztabki żelaznej o grubości 7—10 mm, oraz część drugiej płaskiej. Z ziemi ornej aru 9 pochodzi duży klucz długości 215 mm z masywnym piórem, zapewne nowożytny, a z warstwy kulturowej dwa gwoździe o zwykłych głął wczesnośredniowiecznych kształtach oraz długości 40 i 63 mm (Ryc. 11i, j).

Ary 11 i 12, ćwiartki A—D. W arach 11 i 12 warstwa kulturowa nie przekraczała 30 cm. Była ona ciemnoszara z grudkami polepy i niezbyt licznymi fragmen-

ami ceramiki. Najbardziej intensywną stawała się ona w ćwiartkach C—D, gdzie wystąpiły jamy oznaczone kolejnymi numerami 6 i 7. Duża część jamy 7 leżała w ćwiartkach A—B aru 12.

Jama 6 wydłużona, o wymiarach 3,8×1,9 m i głębokości 35—50 cm, leżała ukośnie w obrębie wymienionych działek z północnego zachodu na południowy wschód. Dno jamy nierówne z zagłębieniem w części środkowej. Wypełnisko intensywnie ciemne z licznymi kamieniami leżącymi na całej powierzchni i na różnych poziomach (Ryc. 12). Najliczniej grupowały się one na krańcach wschodnim i zachodnim jamy. Liczne niewielkie grudki polepy głównie w górnych partiach jamy¹¹.

Jama 7 dość duża, była wkopana w lateńskie domostwo i niszczyła go na znacznej przestrzeni. Wymiary jamy 3,85×2,2 m i głębokość 75 cm, kształt prostokątny o zaokrąglonych narożnikach i prawie płaskim dnie (Ryc. 13). Na pewnej przestrzeni dna jamy, pod żółtym piaskiem calcowym wystąpiła jeszcze wkładka ciemnoszarej ziemi. Pod dnem jamy widoczny był ślad po słupie lateńskiego domostwa. Wypełnisko jamy intensywnie czarne, ciemniejsze w części środkowej, z niewielkimi grudkami polepy i kamieniami polnymi. Z przedmiotów znalazły się tu dwa gliniane przeszłiki: jeden na głębokości 65 cm, drugi przy samym jej dnie. Jeden z przeszłików dwustożkowy o średnicy 29 i grubości 19 mm był toczony i zdobiony sześciu rytmami żłobkami (Ryc. 11g), drugi płaski, ręcznie lepiony o średnicy 29 i grubości 13 mm (Ryc. 11h).

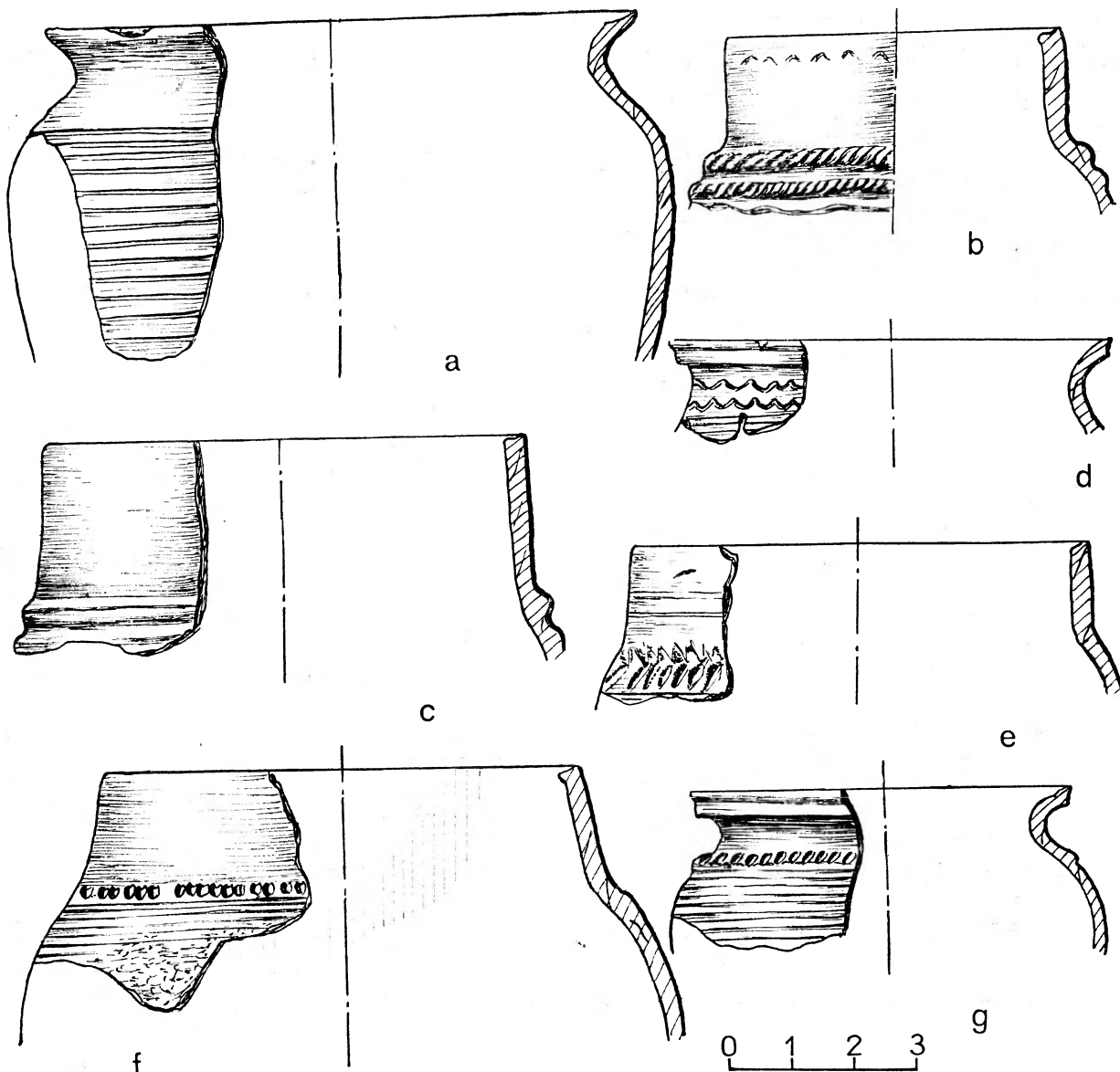
Pozostałe ary od 13 do 16, zbadane w 1961 r. nie zawierały zupełnie warstwy wczesnośredniowiecznej. Pojawiła się ona znowu na arach 18—20, gdzie wystąpiły pod nią trzy jamy oznaczone numerami od 8 do 10.

Jama 8 znajdowała się w ćwiartkach A—D aru 18 (Ryc. 14). Była to niewielka jama, niemal że okrągła o wymiarach 1,6×1,65 m i głębokości 35 cm. Dno miała nieckowato zagłębione w piasku calca. Jamę wypełniała jasnoszara ziemia kulturowa prawie że jednolita z dość licznym materiałem ceramicznym i kostnym. Naczynia wyłącznie z wychylonymi kołnierzami, których odkryto sześć ułamków bogato ornamentowanych liniami falistymi, odciskami grzebienia i stempla (Ryc. 11c, d). Jeden ułamek zdobiony był tylko żłobkami dookólnymi (Ryc. 11f). Dna naczyń lekko wklęsłe, na jednym w części środkowej duży, wypukły guz (Ryc. 11b). Liczne ułamki zdobione żłobkami dookólnymi pochodzące z brzuśców naczyń i bez zdobin, oraz dwa fragmenty prążnic dopełniały inwentarza jamy. Pod względem techniki wykonania ceramika z jamy 8 stoi niżej od wszystkich pozostałych fragmentów ceramiki zarówno z obiektów, jak i z warstwy kulturowej.

Jama 9. W ćwiartce B aru 19 wystąpiła jama 9, duża niemal że okrągła o wymiarach 3,4×3 m i głębokości 63 cm (Ryc. 15). Ku środkowi jama obniżała się, tworząc tu punkt najgłębszy. Wypełnisko jej stanowiła jasnoszara ziemia z nielicznymi większymi i mniejszymi kamieniami polnymi, rozrzuconymi na różnych poziomach oraz z małą ilością grudek polepy.

Jama 10. Ostatnia z odkrytych jam leżała w ćwiartkach B aru 19 i A aru 20. (Ryc. 16). Została ona zbadana tylko w połowie. Była to niewielka i płytka jama, o zapewne okrągłym kształcie i o średnicy wzdłuż osi wschód-

¹¹ Fragmenty ceramiki z jam 6, 7, 9 i 10 nie zostały w niniejszym opracowaniu uwzględnione, gdyż są one chwilowo niedostępne.

Ryc. 6. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Jama 1 (a). Jama 2 (b—d). Jama 4 (f, g). Jama 5 (e)

zachód 1,7 m i głębokości zaledwie 25 cm. Jamę wypełniała jasnoszara jednolita ziemia.

Osobno od omówionego powyżej skupiska arów o 100 m na zachód, w 1963 r. dr J. Pyrgała zbadał przestrzeń równą trzem i pół ara, z której tylko ary 41 i 46 były zbadane w całości, natomiast z arów oznaczonych numerami 40, 43 i 50 tylko ćwiartki C i D.

Ar 40 ćwiartki C,D. Warstwa kulturowa o zabarwieniu identycznym jak powyżej omówione miała nieco większą miąższość, gdyż dochodziła pod warstwę ziemi ornej do 35—40 cm. Znalazły się w niej liczne fragmenty ceramiki. Wśród nich mamy:

z wychylonymi kołnierzami	27 sztuk	—	84,4%
			(Ryc. 17a, b, g, k)
z cylindrycznymi szyjkami	4 sztuki	—	12,5%
miski	1 sztuka	—	3,1%
			(Ryc. 17c)
razem	32 sztuki	—	100,00%

Oprócz nich wystąpiła tu duża ilość dolnych części naczyń z ułkami den. Na jednym silnie wklęsłym ślad, spękania deski. Poza tym przeszło 50 skorup z brzuśców

naczyń z dookólnymi żłobkami, oraz kilka niezdobionych z części przydennych. Naczynia były bogato zdobione nakłuciami grzebienia i ornamentem falistym.

Ar 41 ćwiartki A—D. Warstwa kulturowa o identycznym składzie i zabarwieniu jak powyżej omówione, o mniejszej jednak ilości ułamków naczyń. Znalezione tu fragmenty są mniej różnorodne zarówno co do kształtów, jak i zdobnictwa aniżeli na arze 40. Wystąpiły tu bowiem tylko naczynia o wychylonych kołnierzach w ilości 10 sztuk, zdobione wyłącznie żłobkami dookólnymi (Ryc. 17h), a tylko jeden okaz linią falistą. Jedyna część dolna naczynia ma dno wklęsłe. Kilka ułamków naczyń jest gąbczastych, silnie wtórnie przepalonych. Wśród dość jednolitego materiału ceramicznego wyróżnia się część silnie rozchylonej miski, zdobionej gęsto obok siebie ustawionymi żłobkami. Wreszcie odkryto tu na głębokości 40 cm kilka przedmiotów. W ćwiartce C połowę glinianego przesłika, dwustożkowego, toczzonego o średnicy 27 i grubości 16 mm (Ryc. 17e) i fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu żelaznego, a w ćwiartce D mały gwóźdź żelazny z wypukłą główką, długości 30 mm (Ryc. 17f) i

część płaskiego, rogowego sztybla o wypracowanym, zaostrowanym końcu (Ryc. 17d).

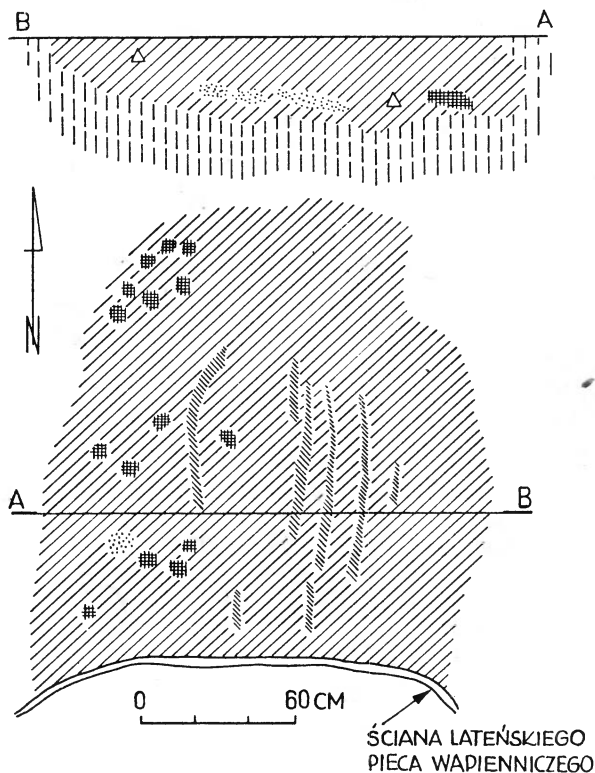
Ar 43 ćwiartki C—D. Miąższość warstwy i zabarwienie nie różniło się od powyżej opisanych. Ilość fragmentów ceramiki znaczna. Wśród nich:

z wychylonymi kołnierzami 16 sztuk — 64,00% (Ryc. 17j)
z cylindrycznymi szyjkami 9 sztuk — 36,00% (Ryc. 18a)

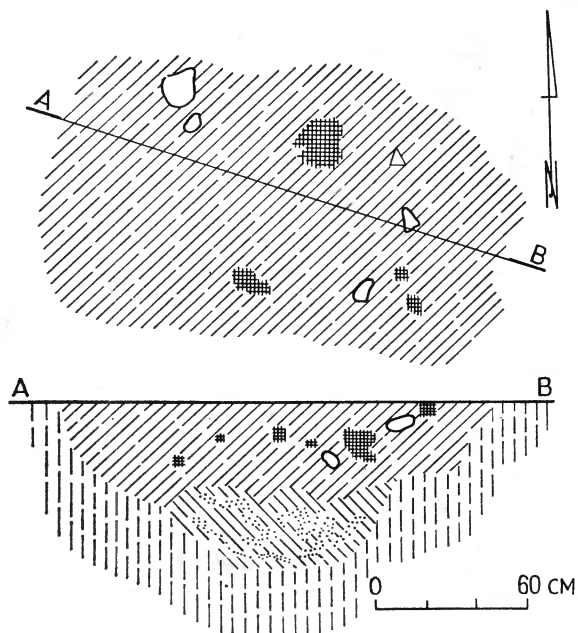
razem 25 sztuk — 100,00%

Na fragmentach pochodzących z brzuśców naczyń poza żłobkami dookólnymi, wystąpiły linie faliste i pasy pojedynczych nakłuć. Widzimy tu także dużą ilość dolnych części naczyń z ułamkami den lekko wklęsłych. Na jednym z den znak garncarski (Ryc. 18b), oraz przeszło 50 skorup z brzuśców naczyń.

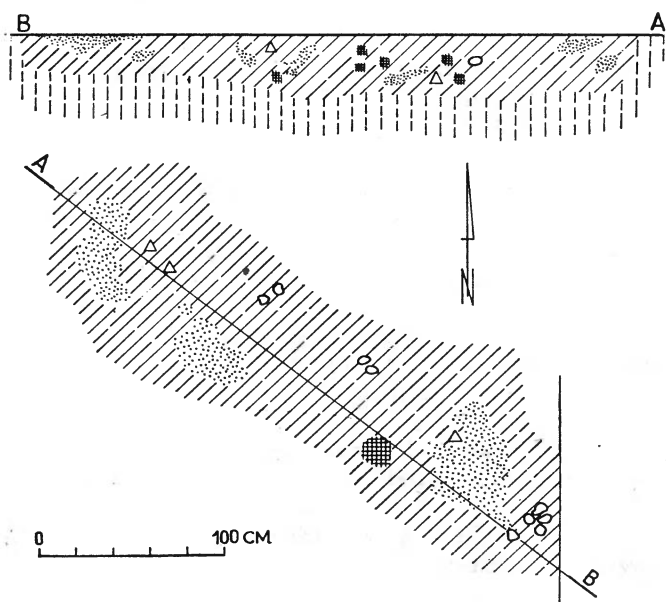
Ar 46 ćwiartki A—D. Warstwa kulturowa o miąższości zaledwie 20 cm. Barwa i konsystencja warstwy jak

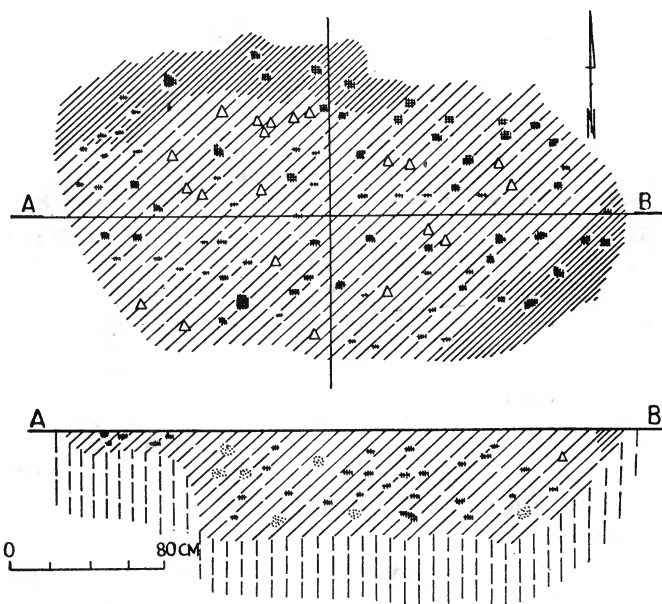
Ryc. 7. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 2

Ryc. 8. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 3

Ryc. 9. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 4

Ryc. 10. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 5

powyżej opisanych. Z ziemi ornej i płytkiej warstwy kulturowej pochodziły następujące fragmenty naczyń:

z wychylonymi kołnierzami	17 sztuk — 94,4%	(Ryc. 18c, d)
z cylindryczną szyjką	1 sztuka — 5,6%	
razem	18 sztuk — 100,00%	

Zdobiny na naczyniach stanowią wyłącznie żłobki dookolne. Znalazło się tu ponadto kilkanaście fragmentów części dolnych naczyń. Na dnach lekko wklęsłych odciski spękania deski. Przeszło 30 ułamków z brzuśców naczyń, a wśród nich jeden o dwustożkowym brzuścu.

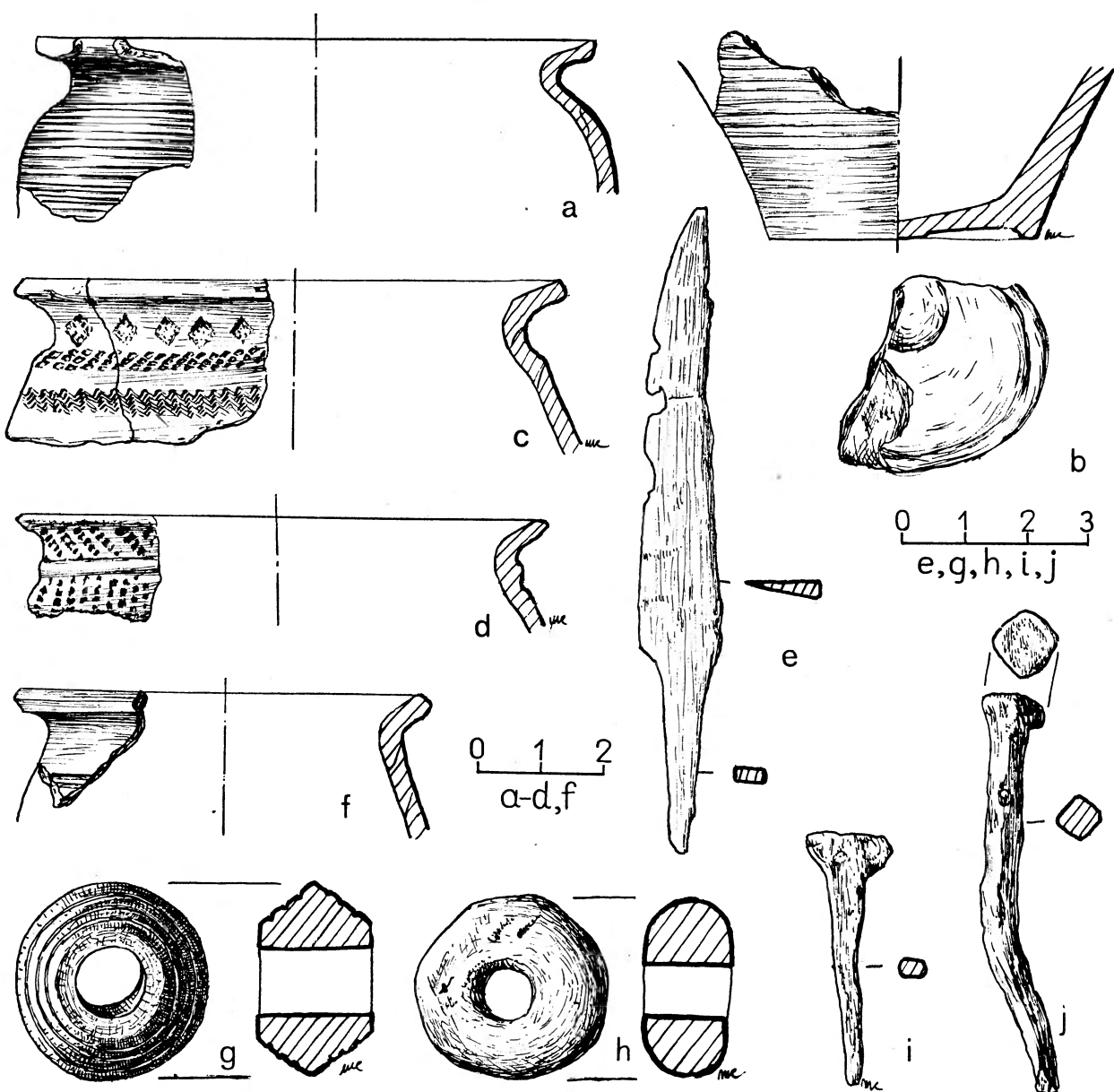
Ar 50 ćwiartki C—D. Ostatni ze zbadanych arów. Warstwa kulturowa płytka, a w niej kilkadziesiąt ułamków naczyń. Wśród nich należy wymienić:

z wychylonymi kołnierzami	11 szt. — 84,6%	(Ryc. 18e, 19c)
z cylindrycznymi szyjkami	2 szt. — 15,4%	(Ryc. 19a)
razem	13 szt. — 100,00%	

Oprócz nich w warstwie wystąpiły jak zwykle ułamki brzuśców naczyń zdobionych żłobkami i przydenne bez zdobiony jest pojedynczą linią falistą, a fragment naczynia z cylindryczną szyjką ma na brzuścu płytke nakłucia ustawione w jodełkę.

Znikomą ilość przedmiotów znalezionych na osadzie wzbogaca wyorane przez właściciela pola narzędzie żelazne o tulejce z tkwiącym w niej kawałkiem drewna, o małym ostrzu łopatkowatym tępo uciętym (Ryc. 19b). Długość przedmiotu wynosi 310 mm, szerokość ostrza pracującego 20 mm, a tulejki 30 mm.

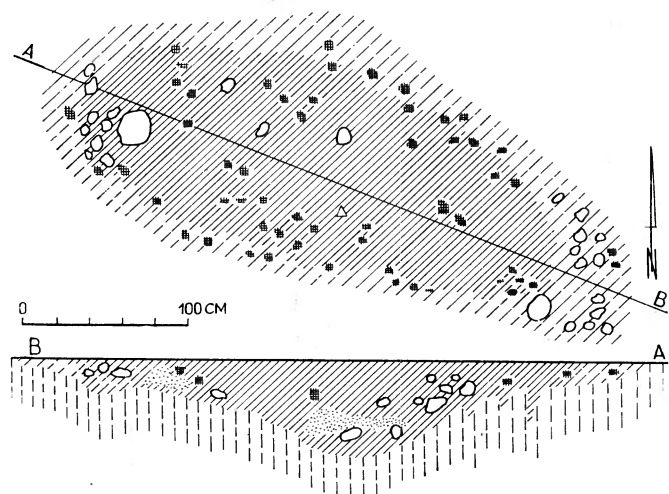
Przystępując do omówienia zbadanej części osady w Poświętnem rzuca się od razu w oczy mała ilość obiektów na stosunkowo dużej przestrzeni. Jamy rozmieszczone były rzadko. Na pierwsze ich skupisko składało się tylko cztery, ewentualnie pięć obiektów położonych na arach 2, 3, 7 i 8 oraz odsunięta od nich nieco ku południowi jama

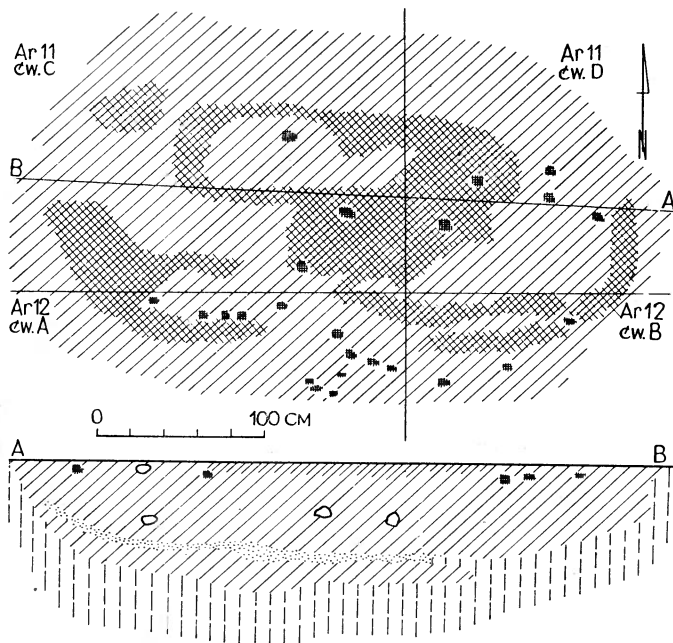
Ryc. 11. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Jama 5 (a, e). Jama 7 (g, h). Jama 8 (b—d, f). Ar 9 (i, j)

4 na arze 4. Na drugie skupisko przypadały dwie jamy na arach 11 i 12, a na trzecie oddalone od nich ku południowemu wschodowi skupisko z trzema jamami położonymi na arach 18—20. Ponieważ stanowisko w Poświętnem nie zostało w całości zbadane, a osada lateńsko-rzymska zajmuje

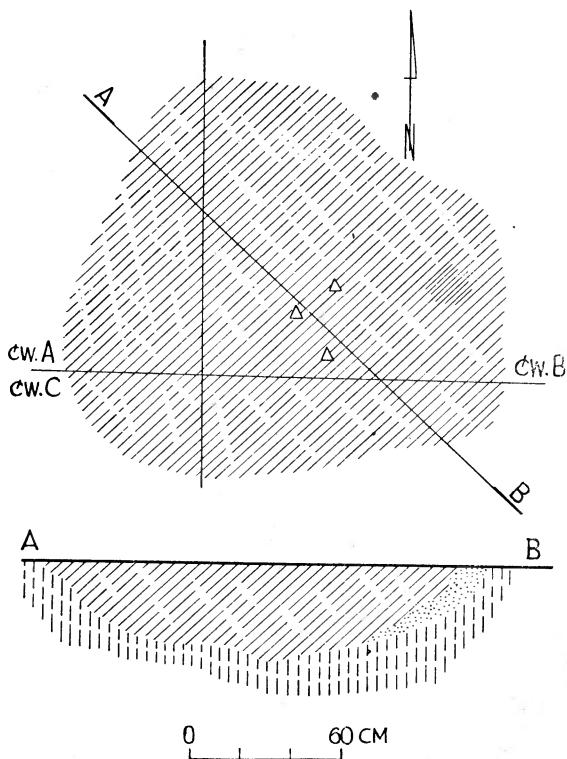
znacznie większą przestrzeń aniżeli ta, którą odkrył dr J. Pyrgała, można sądzić, że ilość obiektów z wczesnego średniowiecza była większą. Nie mniej w chwili obecnej pozostaje stwierdzonym fakt bardzo rzadkiego rozmieszczenia jam na znanej nam części osady. Przystępując do rozpatrzenia

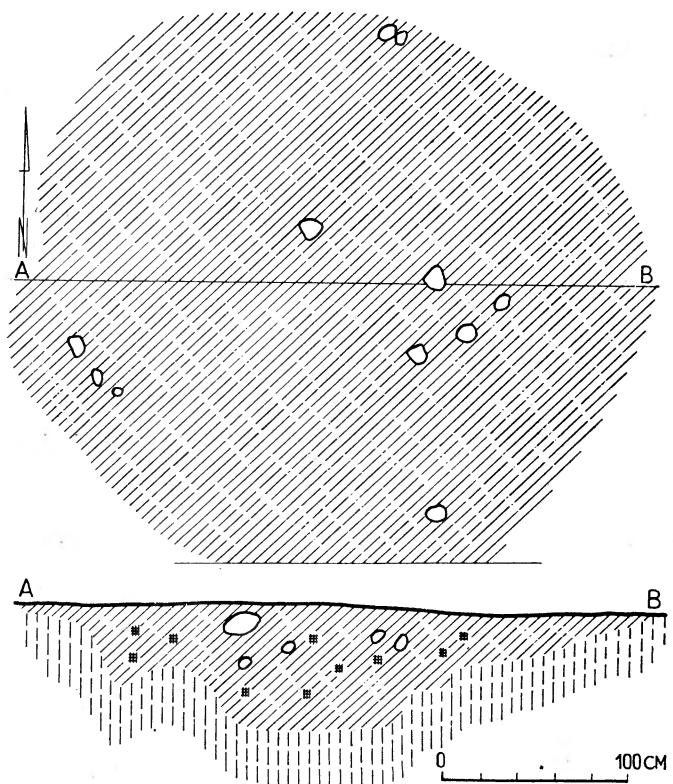
Ryc. 12. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 6

Ryc. 13. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 7

Ryc. 14. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 8

Ryc. 15. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 9

nia pierwotnego przeznaczenia odkrytych obiektów, to jamę 7 wkopaną w późnolateńskie domostwo możemy z całą pewnością uznać za budynek mieszkalny. Jest to obiekt stosunkowo duży, niemal prostokątny o płaskim dnie. W wypełniku jamy wystąpiły pojedyncze kamienie ze zniszczonego paleniska. Budynek był częściowo zagłębiony w ziemi, a jego powierzchnia mieszkalna liczyła około 10 m². W jego wnętrzu oprócz skorup naczyń, znalazły się dwa gliniane przేశliki, co także przemawia za uznaniem jamy tej za domostwo.

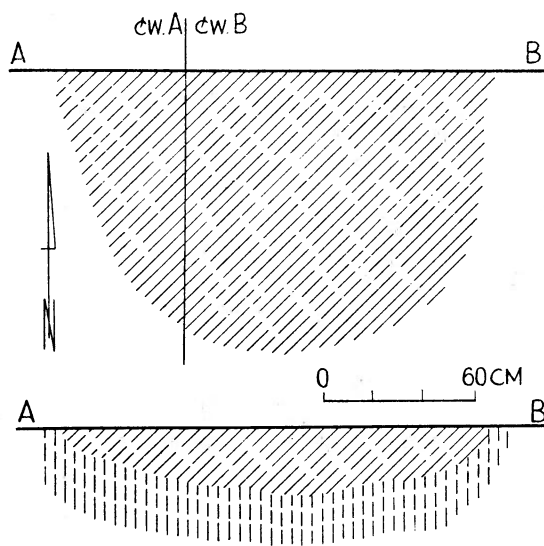
Znacznie trudniejsze do interpretacji są pozostałe jamy. Zbyt małe rozmiary stoją na przeszkodzie uznania ich za budynki mieszkalne, natomiast wydłużone kształty i płaskie dna pozwalają nam na zaliczenie przeważnej z nich części do budynków gospodarczych. Te należało by podzielić na budynki, których okres użytkowania był dłuższy, a konstrukcja bardziej trwała, oraz na budynki, których okres użytkowania był mniej lub bardziej krótki, a co za tem idzie budowano je z nietrwałych materiałów. Jako kryterium podziału na te dwie kategorie budynków brano pod uwagę wielkość jamy, kształt, intensywność jej wypełnika i inwentarz. Tak więc do budynków o dłuższym okresie trwania należało by zaliczyć jamę 2, która stanowi resztkę budowli do wzniesienia której wykorzystano bok lateńskiego pieca wapienniczego, uzyskując w ten sposób trwałą jedną z jego ścian. Podobnym obiektem będzie jama 6 wypełniona intensywnie ciemną ziemią z kamieniami pochodzącymi prawdopodobnie ze zniszczonego paleniska, lub jama 5, która od zachodu posiadała płytszą część, tworzącą jak gdyby schodek umożliwiający wejście do niżej w ziemi zagłębionej jej partii. Jako budynki o lekkiej konstrukcji typu szalowego i krótkim okresie użytkowania można uważać małą jamę 1 o płaskim dnie i wydłużonym kształcie, oraz niewielką jamę 3 o zarysach zbliżonych do kwadratu i dnie niemal płaskim. Pod jej płaskim dnem wystąpiła głębsza część wypełniona jasnoszarą ziemią, bez jakiegokolwiek inwentarza, robiąca wrażenie dołu wybranego tu wcześniej i zasypanego podczas wznoszenia budynku.

Od powyżej omówionych odróżniają się zupełnie zarówno swoimi kształtami, jak i rodzajem ułamków naczyń w nich znalezionych, jamy położone na arach 18—20. Są to obiekty o zarysach niemal okrągłych, płytkie, zagłębione nieckowato w podłożu, wypełnione jasnoszarą ziemią. Z ich kształtów widać, że wkopane zostały w ziemię dla jakichś innych celów. Zresztą nie są one współ-

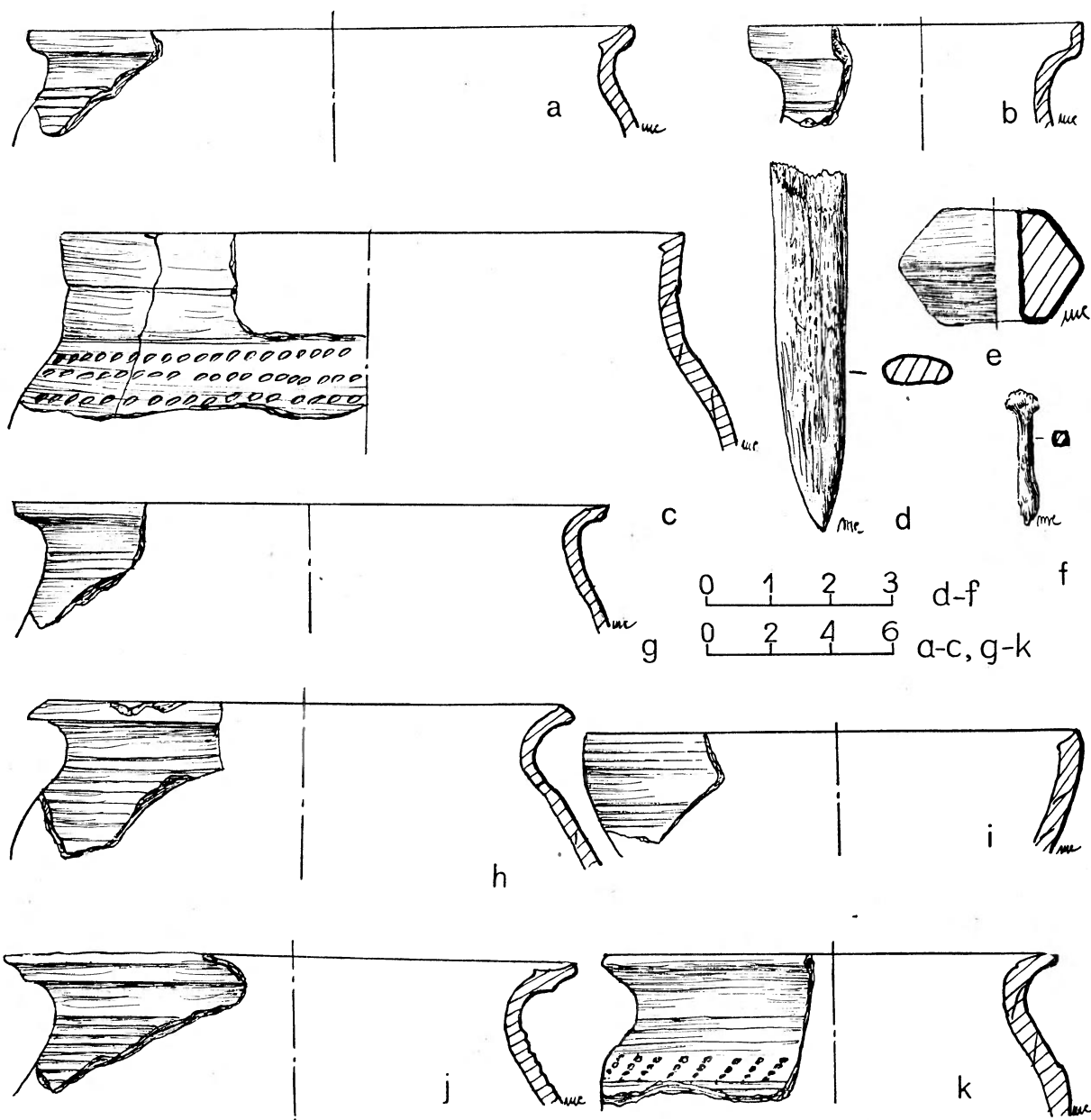
czesne wyżej omówionym obiektom i nie istniały już wtedy gdy użytkowane było domostwo i budynki gospodarcze głównej części osady. Podsumowując więc to co było powyżej powiedziane na temat przeznaczenia budynków, których resztki poświadczają nam odkryte jamy, otrzymamy:

- jama 1 — budynek gospodarczy o krótkim okresie użytkowania i lekkiej konstrukcji
- jama 2 — budynek gospodarczy o dłuższym okresie trwania
- jama 3 — budynek gospodarczy o krótkim okresie użytkowania i lekkiej konstrukcji
- jama 4 — budynek gospodarczy o dłuższym okresie trwania
- jama 5 — piwnica (?)
- jama 6 — budynek gospodarczy o dłuższym okresie trwania
- jama 7 — domostwo
- jamy 8—10 — nieokreślone

Tak więc na odkrytej części osady mielibyśmy jedno domostwo z szeregiem związanych z nim budynków gospodarczych, które nie musiały istnieć równocześnie. Wznoszone w zależności od potrzeb gospodarczych, jedne niszczały po spełnieniu swej roli, a z kolei budowano inne, których powstanie dyktowała w danym momencie potrzeba gospodarki. Przebadany w Poświętnem odcinek osady nie jest w ścisłym znaczeniu tego słowa częścią wsi, lecz pojedynczą jednostką osadniczą. K. Tymieniecki zwraca uwagę na fakt, że w XII w. nawet w tych okolicach gdzie dominowała już własność feudalna, wsie nie tworzyły z reguły

Ryc. 16. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Plan i profil jamy 10

Ryc. 17. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Ar 40 (a—c, g, i, k). Ar 41 (d—f, h). Ar 43 (j)

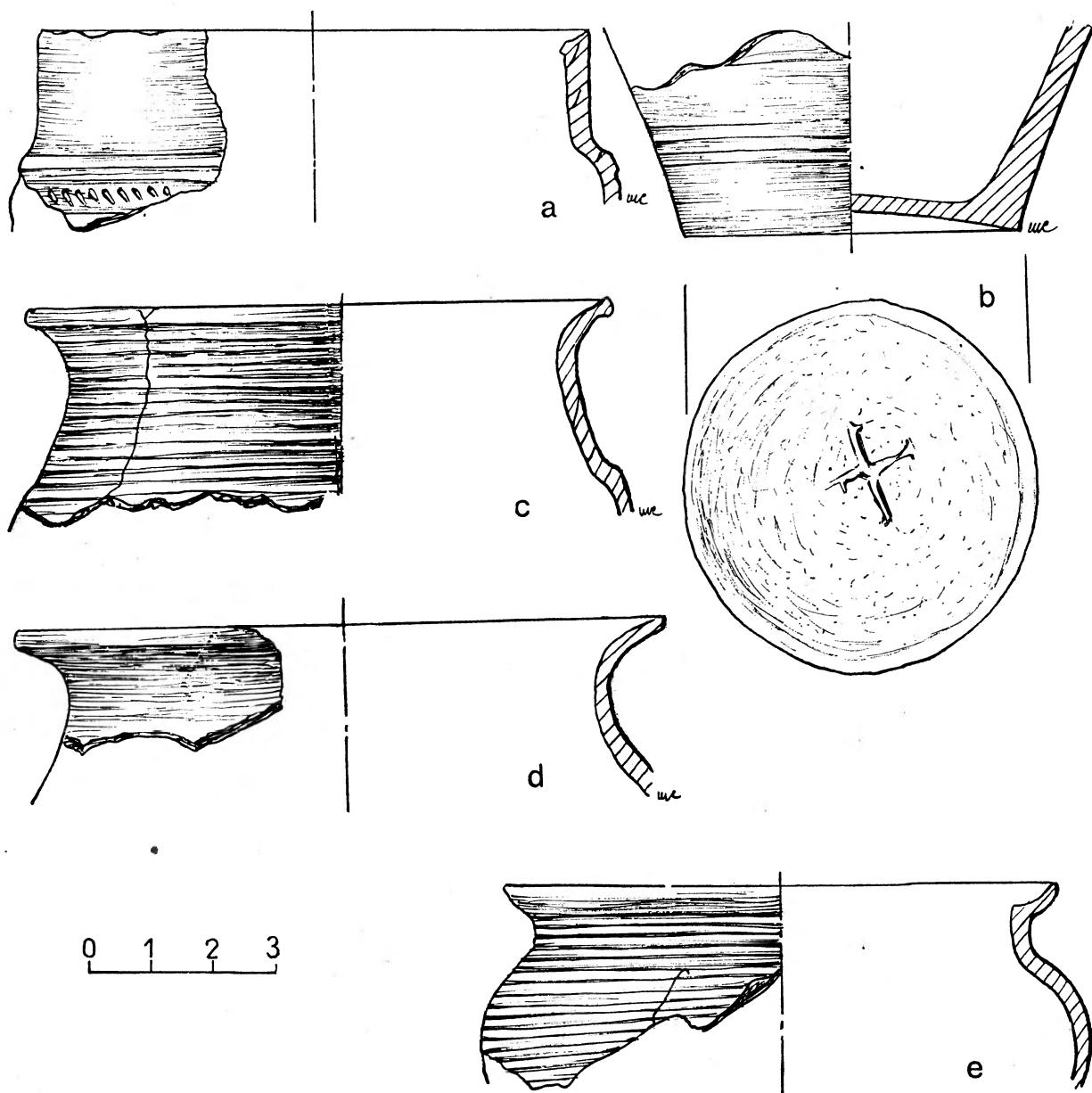
zwartych kompleksów osadniczych, lecz dzieliły się na rozrzucone siedliska, mające charakter oddzielnych jednostek gospodarczych¹². Siedlisko takie obejmowało zarówno domostwo mieszkalne, jak i całość różnorodnych zabudowań gospodarczych wraz z odpowiadającym im podwórzem. Poza siedliskiem w skład takiej jednostki gospodarczej wchodziły pola uprawne. Wielkość siedliska zależna była od potrzeb gospodarki, a to wiązało się z kolei z arealem uprawianej ziemi, liczonej we włókach. Ze względu na nieprzebadanie całości osady w Poświętnem nasze rozważania nad jej charakterem muszą pozostać niepełne. Nie

mniej rzadkie rozmieszczenie obiektów pozwala nam na dopatrywanie się takiego właśnie, a nie innego rodzaju odkrytej części osady.

Podstawę gospodarki mieszkańców domostwa w Poświętnem stanowiło rolnictwo i chów bydła. Sądzić należy że pola przez nich uprawiane rozciągały się na wyższym tarasie rzeki Płonki, począwszy od jej krawędzi i otaczały omawiane obejście. Jak wielki mógł być areal pól uprawianych przez ludzi tu mieszkających trudno odpowiedzieć, gdyż po pierwsze nie jest znana ewentualna ilość gospodarstw chłopskich mogących znajdować się w osadzie w Poświętnem, a po drugie nie są nam znane inne osiedla położone opodal naszego i z nim sąsiadujące. Że pola uprawne

¹² K. Tymieniecki: Historia chłopów polskich, T. I. Do końca XIII w. Warszawa 1965, str. 199, 208.

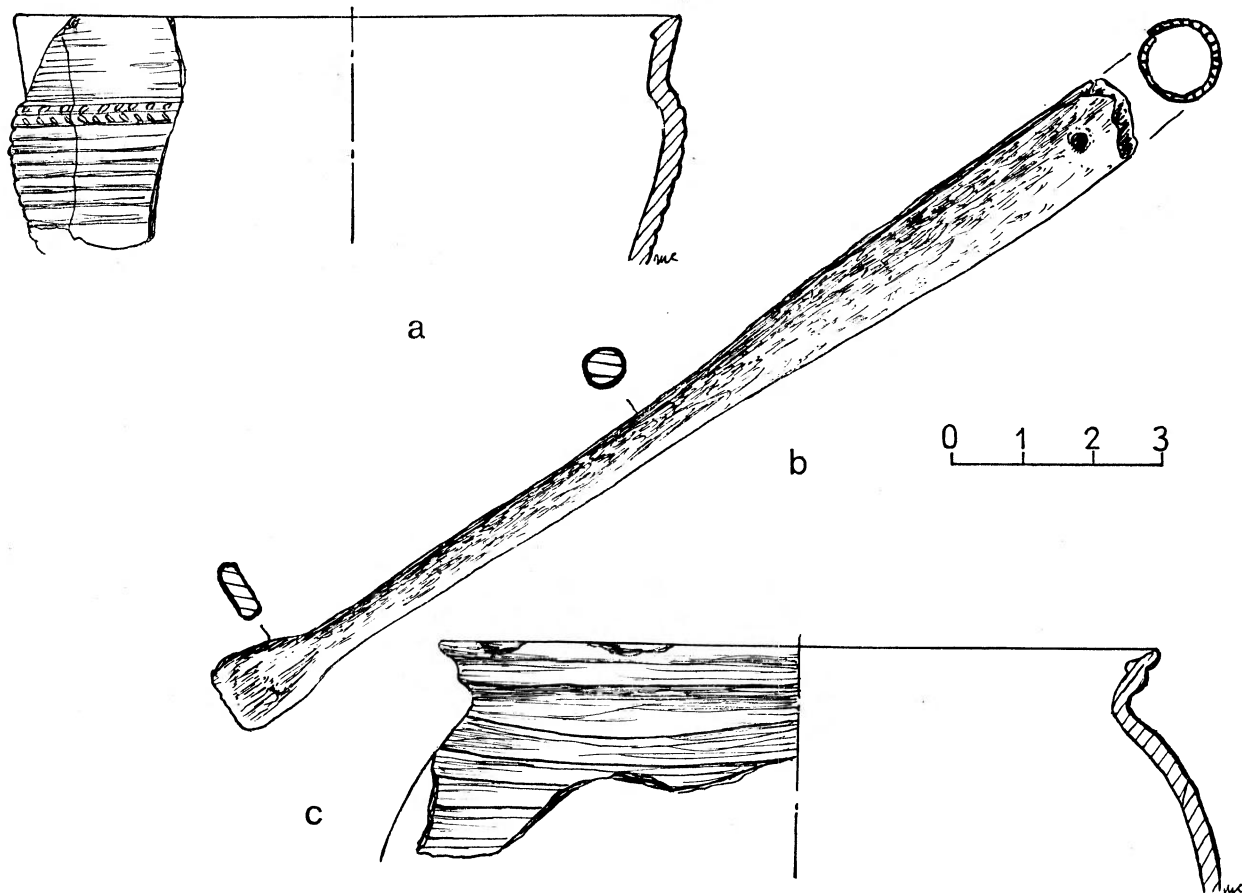
Ryc. 18. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Ar 43 (a, b). Ar 46 (c, d). Ar 50 (e)

otaczały leżące w ich obrębie obejście gospodarcze, znane nam jest z badań archeologicznych. Na przykład w osadzie w Boleszczynie, pow. Turek, pochodzącej z IX i początku X w., a składającej się z 5—6 obejść, leżących na sześćhektarowej kępie w dolinie rzeki, odkryto ślady orki rozpoczynającej się o 4 m od chaty. Tak więc poszczególne domostwa otaczały tu pola uprawne. Wielkość pola należącego w tym czasie do jednego domostwa jest mała, a autorzy szacują ją na 1 ha, co jest jednak zależne od wielkości terenu na którym założono osadę. Zresztą w ciągu XI w. obszar pól tutaj uprawianych powiększa się, co stoi w związku ze zmianą koryta rzeki i wzięciem pod

uprawę pól po dawnym jej łożysku¹⁸. Wielkość uprawianej ziemi przez jedno domostwo w Boleszczynie nie może być porównywalne z wielkością ziemi uprawianej w Poświętnem, gdzie należy spodziewać się znacznie większego jej areалу. Przytoczony przykład może służyć tylko jako fakt, że pola uprawne otaczały poszczególne obejścia, leżąc tuż nieopodal domostw.

Bydło należące do ludności osady w Poświętnem wypasano na łąkach znajdujących się w zalewowej dolinie rzeki Płonki. Zapewne w rzece tej łowiono ryby, nie tylko przy pomocy wędek, lecz

¹⁸ Informator Archeologiczny. Badania 1969 r. Warszawa 1970, str. 237.

Ryc. 19. Poświętne, pow. Płońsk. Osada. Ar 50 (a, c). Z powierzchni (b)

i sieci, o czym może mówić część glinianego ciężarka z jamy 1. Z zajęć domowych ludności należy wymienić tkactwo. Nici do tkanin uzyskiwano na wrzecionach obciążonych glinianymi przęślikami. W Poświętnem znalazły się trzy takie przęśliki, z czego dwa w jamie 7 określonej jako domostwo, a połowa przęślika w warstwie kulturowej w ćwiartce C aru 41. Tu także znalazł się kawałek płaskiego rogowego szydła służący do jakichś prac domowych. Pozostałe przedmioty związane są z codziennym życiem mieszkańców. Są to gwoździe żelazne różnych rodzajów i wielkości, kołec żelaznej sprzączki od pasa, mały kawałek obręczy od drewnianego wiadra, dwa noże, z nich jeden z jamy 5, wreszcie część żelaznych zniszczonych przedmiotów i przez to niemożliwych do określenia. Na jeszcze jeden przedmiot należy zwrócić uwagę. Jest to wspomniane już powyżej ostrze z tulejką i krótką łopatkowatą częścią pracującą. Do wykonania tego przedmiotu użyto być może złamanego ostrza oszczepu, które przystosowano do wykonywania pewnych, bliżej nam nieznanых prac.

Osobne omówienie należy się dwu okazom kabłączków skroniowych znalezionych w Poświętnem. Tutaj na plan pierwszy wysuwa się pusty or-

namentowany kabłączek zachowany tylko fragmentarycznie. Jest on wykonany z brązu, a ornament jego posiada bliskie analogie w innych okazach znanych nam z terenu Mazowsza. Kabłączki o niemal identycznym zdobieniu znamy z małego kurhanu położonego na terenie wsi Biała, pow. Płock¹⁴ i z cmentarzyska w Książenicach, pow. Grodzisk Mazowiecki¹⁵. Kabłączek z Białej brązo-

¹⁴ Z. Bukowski: op. cit., str. 11, tabl. I, 3, tamże wcześniejsza literatura. Kurhan z Białej Z. Bukowski umieszcza w powiecie siedleckim (patrz mapa), co jest moim zdaniem nieporozumieniem. Wprawdzie Aspelin publikując kabłączek skroniowy z Białej nie podaje o jaką miejscowość tu chodzi, nie mniej chodzi tu zapewne o Białą w pow. Płock. To przypuszczenie znajduje obecnie potwierdzenie w bardzo ścisłym podobieństwie znalezionego tu kabłączka, do kabłączków z Książenic, pow. Grodzisk Mazowiecki, a ostatnio z Poświętnego, pow. Płońsk.

¹⁵ Z. Bukowski: op. cit., str. 31, tabl. III, 20, tamże wcześniejsza literatura. Z. Bukowski duży kabłączek z Książenic o średnicy 84 mm datuje na koniec XI w. na podstawie monety Bolesława Śmiałego (1058—1079) znalezionej na tym cmentarzysku. Wraz z kabłączkami pustymi występowały w grobach brązowe esowate kabłączki o bardzo dużych średnicach. W łączności z datowaniem Z. Bukowskiego należy podkreślić, że moneta Bolesława Śmiałego nie datuje całego cmentarzyska, lecz tylko ten grób w którym została znaleziona i że powyżej podana data nie może być odniesiona do grobów z kabłączkami skroniowymi o dużych średnicach, które w oparciu o ich wymiary należy datować na koniec XII i XIII w.

wy o przypuszczalnej średnicy 40 mm ma ornament podzielony na pięć pól wypełnionych krzyżującymi się rytymi liniami pomiędzy którymi występują przekłute punkty. Kabłączki z Książenic mają ornament także zamknięty w kilku polach, jednak ich ilość jest większa o dwa lub trzy. Poszczególne pola wypełnione są i tu identyczną zdobiną jak na kabłączkach z Poświętnego i Białej. Średnice kabłączków z Książenic są jednak duże, gdyż wynoszą około 80 mm. Przy różnych więc średnicach okazów i przy większej lub mniejszej ilości pól pokrytych ornamentem, możemy mówić o wielkim podobieństwie kabłączków z tych trzech wymienionych miejscowości. Ponieważ wszystkie okazy pochodzą z niewielkiego terenu położonego w centralnej części Mazowsza, nasuwa się przypuszczenie o miejscowym ich pochodzeniu i ośrodku produkcji położonym właśnie niedaleko tych trzech punktów.

Drugim okazem kabłączka jest esowaty o średnicy 42 mm, wykonany z ołowiu z domieszką cyny. Kształt esowaty kabłączka nie nastęrcza potrzeby zajmowania się nim bliżej, natomiast ciekawe jest użycie do jego wyrobu stopu ołowiowo-cynowego. W materiałach Mazowsza kabłączki skroniowe z tego stopu nie są notowane, co innego że nie przeprowadzono tu analiz metalu użytego do ich wyrobu. Natomiast kabłączki z tego stopu znane są z innych stanowisk. Na przykład w Gdańsku na stanowisku 1 kabłączki ołowiowo-cynowe występują często i to zarówno esowate, jak i puste zdobione¹⁶. Kobiety z osady w Poświętnem stroiły się więc w kabłączki skroniowe puste, bardziej ozdobne i w zwykłe esowate. Co innego że okaz esowaty wykonany był z metalu, który uważano zapewne za gorszy od brązu i srebra. W Gdańsku kabłączków z tego stopu używała ludność uboższa.

Tak więc poza ułamkami ceramiki, które omówione zostaną przy rozważaniach nad chronologią rozpatrywanego fragmentu osady, dokonaliśmy przeglądu niewielkiej ilości przedmiotów znalezionych na obiektach w Poświętnem. Rzucają nam one zresztą skąpe światło na zajęcia i życie mieszkańców. Poziom życia ludzi mieszkających w osiedlu nad Płonką nie odbiegał od powszechnie panujących w owym czasie stosunków. Podstawy

swej egzystencji ludność czerpała z rolnictwa, a rozpatrując cały, zresztą ubogi inwentarz osady widzimy, że mamy tu do czynienia z samowystarczalną grupą ludzką. Domostwo tworzyło jednostkę gospodarczą z wykonywanymi w obrębie niej wszelkimi pracami i prostymi wytworami na własny użytek. W osadzie nie spotykamy się jednak ze śladem uprawiania rzemiosł, a przedmioty których poziom techniczny wskazuje na to że wykonywano je w rzemieślniczych pracowniach, jak kabłączki skroniowe, naczynia, wytwory kowalskie, były nabywane zapewne na targach. Mamy więc tu do czynienia z typową dla tego okresu gospodarką chłopską.

Przystępując z kolei do ustalania ram chronologicznych odkrytych obiektów, należy przede wszystkim omówić fragmenty ceramiki pochodzącej z osady, gdyż tworzą one najliczniejszą kategorię znalezisk w odkrytych obiektach, a w niektórych wypadkach są one jedynym inwentarzem jam. Siłą rzeczy muszą więc być one głównym wyznacznikiem ram chronologicznych omawianej osady.

Pomijając materiał ceramiczny z jam 8—10, skorupy występujące na osadzie w Poświętnem pochodzą z naczyń całkowicie obtaczanych. Jako materiał schudzający do gliny użyty był drobny tłuczeń, często piasek. Domieszka piasku występuje wyłącznie wśród skorup pochodzących z arów 40—50. Wypał naczyń jest bardzo dobry. Naczynia wypalane były w atmosferze utleniającej. Przeważają takie, które były przy wypaleniu poddane tak wysokiej temperaturze, że niemal całość skorupy uzyskała jednolicie ciemne, brunatnoszare zabarwienie. Szczególnie fakt ten możemy obserwować na ostatnim skupieniu przebadanych arów. Tu także mamy przeważającą ilość cienkościennych naczyń, podczas gdy w arach badanych w latach od 1959 do 1961 r. występują częstokroć naczynia o znacznie grubszych skorupach i niejednolitej barwie przełomu, wskazujące na proces wypału odbywający się przy użyciu niższych temperatur. Przeważającym typem naczyń są garnki o kołnierzach wychylonych na zewnątrz, które górują ilościowo nad naczyniami o cylindrycznych szyjkach, zajmujących drugie miejsce. Na trzecim miejscu stoją miski, które znalazły się w Poświętnem zaledwie w ilości kilku egzemplarzy. Naczynia o wychylonych na zewnątrz kołnierzach nie tworzą jednolitej grupy lecz mają różne ukształtowane krawędzie wylewów. Wśród zdobin naczyń tej grupy przeważają dookolne żłobki, choć spotykamy tu także pewną ilość i innych orna-

¹⁶ Z. Hołowińska: Wczesnośredniowieczne rzemiosło złotnicze w Gdańsku (w) „Gdańsk Wczesnośredniowieczny”, T. I, 1959, str. 15 i dalsze. Kabłączki ze stopu cyny z ołowiem wystąpiły w Gdańsku kilkanaście razy począwszy od 13 po 4 poziom osadniczy tj. od połowy XI aż do połowy XIII w. Po za licznymi egzemplarzami esowatymi mamy tu także trzy okazy pustych zdobionych z 11, 5 i 4 poziom osadniczego.

mentów. Należy podnieść że ze znacznie większą różnorodnością zdobin na naczyniach mamy do czynienia w materiałach z badań 1959—1961 r, podczas gdy ceramika z 1963 r. odznacza się poza większym zaawansowaniem technicznym, znacznym ujednoczeniem zdobin na ceramice i silnie rozwiniętymi krawędziami wylewów.

Naczynia z cylindrycznymi szyjkami są dość bogato zdobione i wyróżniają się większą różnorodnością motywów ornamentacyjnych. Miski to w większości okazy o ściankach prostych, zwężających się ku dnu, a w jednym wypadku ścianki są nieco zaokrąglone. Wszystkie egzemplarze misek, po za jednym okazem, zdobią tylko żłobki dookolne. Dna naczyń przeważnie lekko wklęsłe, a w niewielkiej ilości wypadków silniej. Na kilku dnach widzimy ślady spękania deski. Znaki garncarskie występują tylko na dwu naczyniach raz w postaci małego krzyżyka na dnie naczynia z ćwiartki A aru 2, a raz w arze 43 jako krzyżyk bardziej już rozwinięty. Naczynia z Poświętnego są średniej wielkości i duże. Naczyń małych jest znikoma ilość.

Reasumując nasze rozważania nad ceramiką z Poświętnego należy zauważyć, że jest to ceramika o znacznym już stopniu zaawansowania technicznego, zarówno co do kształtów naczyń, różnorodnego profilowania krawędzi, tworzywa użytego do ich wyrobu i wypału. Zauważyć jednak można pewne różnice w stopniu zaawansowania technicznego naczyń pochodzących z części przebadanej w latach 1959—1961, a skupiskiem arów zbadanych w 1963 r, gdzie stopień zaawansowania technicznego jest większy. Tak więc możemy mówić o pewnych różnicach chronologicznych obu wymienionych powyżej części.

Od całości fragmentów ceramiki odbijają tylko naczynia z jamy 8¹⁷. Jest to ceramika wprowadzie całkowicie obtaczana, o formach naczyń wyłącznie z wychylonymi kołnierzami, lecz jej stopień zaawansowania technicznego różni się od pozostałych ułamków naczyń. Naczynia mają ścianki grubsze, w glinie występuje domieszka średnio grubego tłucznia, barwa naczyń jest brunatna do jasnobrunatnej. Przełom skorup wskazuje na to, że wypał naczyń odbywał się w niższej temperaturze nieprzenikającej dogłębnie w ścianki naczynia. Tak więc inwentarz ceramiczny jamy 8 i prawdopodobnie jam 9 i 10, musimy traktować

¹⁷ Jamy 9 i 10 zapewne pochodziły z tego samego okresu chronologicznego co i jama 8. Przemawia zatem niedalekie obok siebie położenie tych trzech obiektów, ich jednakowy, prawie okrągły kształt, nieckowate zagłębienia i jednakowo jasne zabarwienie wypełniska.

jako starszy od ogółu naczyń znanych nam z osady w Poświętnem.

Jak więc na podstawie omawianej ceramiki przedstawia się chronologia osady w Poświętnem? Podkreślić tu jeszcze raz należy że pochodzi ona z najmłodszych okresów wczesnego średniowiecza. Od ceramiki tej wykazującej niezbyt wielkie różnice w technice wykonania i w kształtach i tym samym mniej więcej jednorodnej, odbija jama 8 z ceramiką, która w oparciu o technikę wykonania winna być zaliczona do naczyń pochodzących z XI w. Tak więc jama ta i prawdopodobnie leżące obok jamy 9 i 10, wraz z opisanym przez W. Szymańskiego paleniskiem, w którym wystąpiły ułamki ceramiki z XI w. wraz ze skorupami ze starszego okresu, muszą być zaliczone do najstarszych obiektów na osadzie w Poświętnem. Pozostałe ułamki ceramiki nie są chronologicznie jednorodne. Przy ich analizie zwrócono już uwagę na ten fakt, że ułamki naczyń pochodzących z arów badanych w latach 1959—1961 różnią się nieco od skorup z części osady zbadanej w 1963 r. Tak więc ceramikę z pierwszej części osady z jamami 1—7 należałoby datować na XII i początek XIII w., z drugiej jako nieco młodszą na XIII w. Zresztą różnica chronologiczna między obu częściami osady jest niezbyt wielka. Także oba kabłączki skroniowe nie przeczą takiemu datowaniu.

Tak więc odkryty odcinek osady w Poświętnem z jednym domostwem i budynkami gospodarczymi stanowi jednostkę osadniczą i gospodarczą, której trwanie należy datować na XII i początek XIII w. Jednak występują tu ślady wskazujące na to, że omawiane siedlisko poprzedzało wcześniejsze osadnictwo, sygnalizowane kilku obiektami z XI w., i że to nie kończyło się w początku XIII w. lecz trwało prawdopodobnie przez niemal cały wiek dając płytką warstwę kulturową. Możemy więc mówić o poprzedniku osadniczym omawianej jednostki gospodarczej i o jej dalszej kontynuacji. Oba te okresy są jednak słabo zbadane, a prace wykopaliskowe dostarczyły najwięcej danych do poznania osadnictwa z XII i początku XIII w.

Na zakończenie naszych rozważań należałoby się zastanowić nad znaczeniem osady w Poświętnem dla poznania dziejów wsi mazowieckiej. Znaczenie to moim zdaniem polega na tem, że po raz pierwszy zostało odkryte jedno domostwo z przynależnymi doń gospodarczymi zabudowaniami, tworzące jednostkę osadniczą i gospodarczą, potwierdzającą istnienie na Mazowszu osad jednodworczych.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В Посвентнем повят Плоньск в 1959 г. группа научных работников Отдела польского археологического атласа открыла на берегу террасы реки Плонки поселения относящиеся к периодам латенскому, римскому и раннего средневековья. Исследовательские работы в Посвентнем проводил др. Я. Пыргала. Поселение раннего средневековья, являющееся предметом настоящей статьи, состояло из 10 редко разбросанных на большой поверхности ям. 7-ая яма представляла собой остатки жилого помещения, яма 5 — может быть остатки погребца. Ямы 1—4 и 6 являлись остатками хозяйственных помещений длительного или короткого периода пользования. Первоначальное предназначение ям 8—10 не выяснено. Ямы 1—7 были выполнены тёмной землей культурного яруса содержащей большее или меньшее количество обломков сосудов, которые следует датировать на XII и начало XIII вв. Ямы же 8—10 наполненные светлосерой землей, содержали черепки сосудов датированных на XI в. Независимо от исследованного участка в 1959—1961 гг., был исследован в 1963 г. участок культурного яруса не содержащий никаких объектов. Кроме черепков в ямах обнаружено небольшое количество предметов. В яме 7 определенной как жилое помещение, открыто глиня-

ные пряслицы, в яме 1 — часть глиняного грузила для сети, а в яме 5 — железный нож. В культурном ярусе наиболее интересными предметами были: височное кольцо из сплава свинца и олова в виде буквы „S” и часть дутого бронзового кольца с орнаментировкой. Это последнее кольцо вместе с подобными же экземплярами дутых колец с орнаментировкой из Ксёнжениц, повят Гродзиск Мазовецки и из Бялой, повят Плоцк указывают, что место их изготовления находилось повидимому в центральной части Мазовья. В поселении обнаружен также очаг содержащий обломки керамики с XI в. вместе с черепками от сосудов обточенных только сверху. Исследованная часть поселения с одним жилым помещением и соответствующими хозяйственными помещениями является поселенческой и хозяйственной единицей сельского типа. Население занималось сельским хозяйством и разведением скота. Не имеется следов свидетельствующих о ремесленных занятиях населения, что указывает на факт изготовления специалистами ремесленниками сосудов, ювелирных (височные кольца) и кузнечных изделий, а также остальных предметов, которые они продавали на разных рынках и ярмарках.

SUMMARY

In 1959, settlements dating from the La Tène, Roman and early mediaeval periods were discovered by the team of research workers from the Section of Polish Archaeological Atlas of the Polish Academy of Sciences, on the bank of the terrace of the Płonka river at Poświętne, Płońsk district. The excavations were directed by J. Pyrgała. The remains of the early mediaeval settlement, which is the subject of this article, consisted of 10 pits, loosely distributed on a large area. Pit no. 7 was the remnant of a dwelling hut, pit. no. 5 was probably that of a cellar, the remaining pits (nos. 1—4 and 6) were the remnants of farm buildings which had been in use for shorter or longer periods. What were the pits 8—10 to serve to — was not determined. The pits nos. 1—7 were filled with a dark culture-bearing layer with a smaller or larger number of sherds which should be dated to the 12th and to the beginning of the 13th cent. The pits nos. 8—10, filled with light grey earth, contained sherds dated to the 11th century. Beside the sherds, only a few objects were found in the pits; in the pit no. 7, determined as a dwelling hut — two clay spindle whorls, in that no. 1 — a part of a clay net weight, in the pit no.

5 — an iron knife. In 1963, an area showing no pits, only a culture bearing layer, was also excavated. An S-shaped pendant (such pendants had been worn on temples) made of lead and tin alloy and a part of an other, hollowed, ornamented one made of bronze, were the most interesting objects found in the culture-bearing layer. The latter pendant together with the almost identical hollowed and ornamented specimens from Książenice, in the Grodzisk Mazowiecki district, and from Biała, Płock district, seem to indicate that the place of their manufacture was situated in the central part of Masovia. In the settlement there was also discovered a hearth containing pottery fragments of the 11th century together with sherds being the fragments of vessels of which only the upper parts were turned on the pottery wheel. The examined part of the settlement with one hut and with corresponding farm buildings constituted a settlement and economic unit of rural type. Its inhabitants lived on farming and stock breeding. No traces of handicrafts were discovered there; all the objects: vessels, blacksmith's artefacts, jewellery (the pendants worn on temples) had been made by specialized craftsmen and bought on markets.

LECHOSŁAW RAUHUT, LUDGARDA DŁUGOPOLSKA

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKO SZKIELETOWE
W OBUDOWIE KAMIENNEJ W ŁĄCZYNIIE STARYM, POW. PRZASNYSZ

МОГИЛЬНИК РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ В КАМЕННОЙ ОБКЛАДКЕ В ЛОНЧИНЕ СТАРОМ ПОВЯТ
ПІІАСНЫШ

AN EARLY MEDIAEVAL CEMETERY WITH STONE SETTING AT ŁĄCZYNO STARE,
PRZASNYSZ DISTRICT

W S T Ę P

Cmentarzysko szkieletowe w Łączynie Starym, pow. Przasnysz na stan. 1 „Żal” (Ryc. 1) zostało odkryte w r. 1949 przez J. Antoniewicza i M. Gozdowskiego¹, prowadzących na tym terenie badania powierzchniowe. W r. 1960 prowadzili tu badania J. i Ł. Okuliczowie na kurhanach wczesnolateńskich usytuowanych w zachodniej i południowo-zachodniej części cmentarzyska. Przebadali oni wtedy również 21 grobów wczesnośredniowiecznych zawierających 27 pochówków szkieletowych². Systematyczne prace wykopaliskowe na

omawianym cmentarzysku prowadził L. Rauhut w 1961 r. z ramienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na województwo warszawskie i PMA. W sezonie tym przebadano 24 groby wczesnośredniowieczne zawierające 26 pochówków szkieletowych oraz groby lateńskie, które wraz z dokumentacją przekazano Ł. Okulicz³. W r. 1970 kontynuowano badania na południowo-wschodnim, wschodnim i północno-wschodnim krańcu cmentarzyska. Odkryto tu 17 grobów zawierających 20 pochówków szkieletowych. W trakcie prac w południowej części cmentarzyska natrafiono na zniszczone groby ciałopalne prawdopodobnie z okresu lateńskiego. Badania były prowadzone z ramienia PMA. W 1971 r. przeprowadzono prace uzupełniające na północnym krańcu cmentarzyska. Wyeksplorowano tu dwa groby szkieletowe. Ogółem na stanowisku odkryto 65 grobów wczesnośredniowiecznych z 76 pochówkami oraz jeden grób pusty.

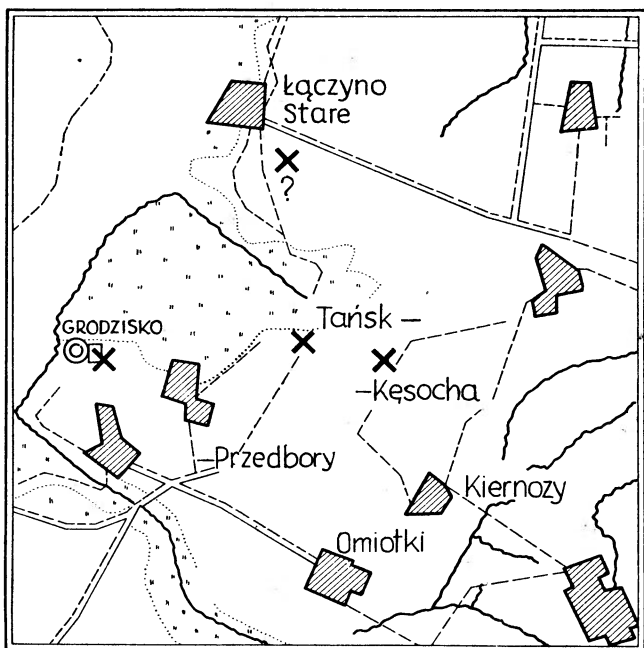
Stanowisko 1 „Żal” obejmujące omawiane cmentarzysko wczesnośredniowieczne jest usytuowane na polu Stanisława Łaczyńskiego. Znajduje się ono około 120 m na południowy wschód od

bliki planu cmentarzyska ciałopalnego, co umożliwiłoby pełniejszą analizę rozplanowania pochówków wczesnośredniowiecznych.

³ Por. przypis 2.

¹ J. Antoniewicz, M. Gozdowski: Wyniki badań powierzchniowych w dorzeczu górnego Orzycza, „Sprawozdania PMA”, T. IV, 1951, str. 64.

² Ł. Okulicz: Cmentarzysko ciałopalne z wczesnej epoki żelaza w miejscowości Łączyno Stare, pow. Przasnysz, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I, 1971, str. 99, przytacza błędną datę prowadzonych przez nią badań, które miały miejsce nie w 1961 r., lecz w 1960 r. Autorka wspomina (przypis 3) o przekazaniu L. Rauhutowi materiałów oraz dokumentacji, natomiast przekazanie dla niej przez wymienionego materiałów i dokumentacji z badań z 1961 r., a nie z 1962 r. jak pisze, kwituje ona zdaniem „... w skład niniejszego opracowania wchodzi także odkrycia uzyskane w 1962 r.”. Nie wnikając głębiej w treść powyższej pracy trzeba zaznaczyć, że autorka na ryc. 1 umieszczonej na str. 100 zamieszcza całkowicie błędnie lokalizację cmentarzyska. Prawidłową lokalizację cmentarzyska podaje L. Rauhut: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I, 1971, str. 547, poz. 75 oraz w niniejszym opracowaniu. Należy również wyrazić żal, że Ł. Okuliczowa wbrew przyjętym zasadom nie pu-

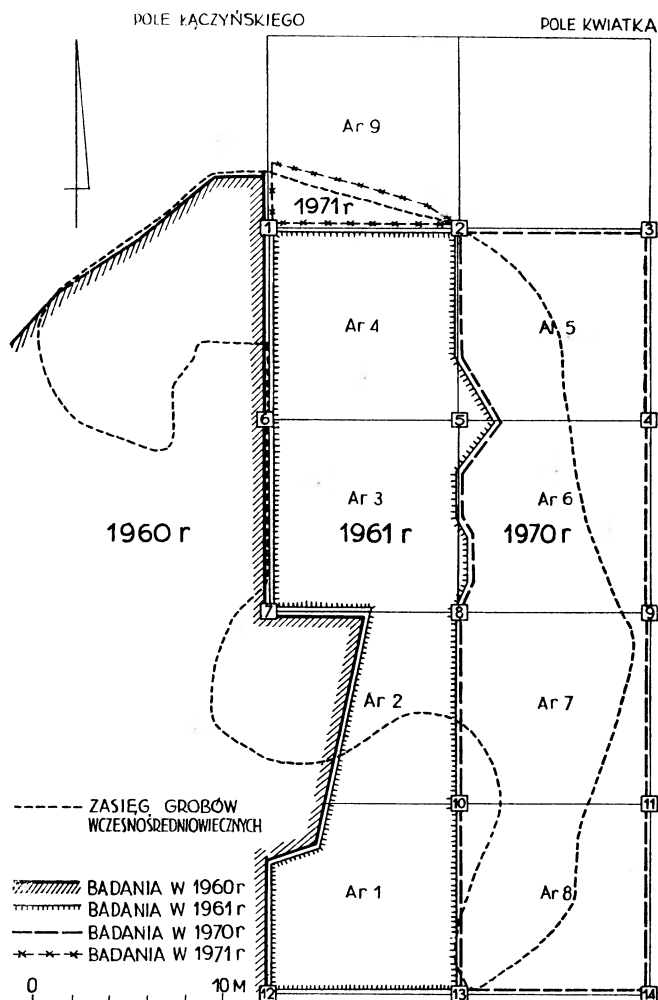
Ryc. 1. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan lokalizacji cmentarzyska. Osada-prostokąt. Cmentarzysko-krzyżyk. Cmentarzysko bliżej niezidentyfikowane-znak zapytania

skrajnych zabudowań wsi, na niewielkim wyniesieniu łagodnie opadającym w kierunku północy i północnego wschodu. Cmentarzysko zostało częściowo założone na terenie kurhanowego cmentarzyska ciałopalnego z wczesnego latenu, posiadającego konstrukcje kamienne. Pierwotna powierzchnia cmentarzyska wynosiła około 1000 m. Zniszczeniu przez orkę uległa południowo-wschodnia część cmentarzyska. Stwierdzono tu brak obudów i bruków. Również ustromienie skraju południowego i zachodniego jest spowodowane długotrwałym oborywaniem. Na marginesie należy nadmienić, że w czasach nowożytnych na zachodnim skraju wyniesienia był usytuowany duży piec garncarski, który częściowo uszkodził występujące tam kurhany lateńskie.

OPIS CMENTARZYSKA

Wschodni skraj cmentarzyska został uchwycony na arach 5, 6, 7, 8 (Ryc. 2). Północna granica cmentarzyska to ar 4 i 5 oraz teren nieco dalej położony na północ od nich. Granica zachodnia, dość nieregularna, przebiega około 12 m na zachód od zachodniego krańca aru 4 i około 2 m na zachód od aru 2. Południowy skraj cmentarzyska jest mniej wyraźny. W arze 1 i na zachód od niego stwierdzono tylko groby ciałopalne lateńskie, natomiast w arze 8 obok grobów lateńskich odkryto 3 groby szkieletowe. W części zachodniej i częs-

ciowo południowej prowadzili badania J. i Ł. Okuliczowie. Stosowane tu metody wykopalisk polegające na zdejmowaniu obudów grobów przed ich eksploracją, przy równoczesnym bardzo złym stanie zachowania szkieletów, nie pozwoliły na właściwe wyróżnienie wszystkich grobów, a zwłaszcza ilości pochówków. Dodatkowe utrudnienie przy opracowaniu stanowiła również niekonsekwentnie przeprowadzona w materiałach z 1960 r. zmiana numeracji grobów. Zmiana ta utrudniła w poważnym zakresie analizę antropologiczną materiału szkieletowego, stawiając pod znakiem zapytania identyfikację poszczególnych osobników. Ustalenie faktycznej liczby grobów stało się możliwe dopiero po naniesieniu, w trakcie opracowania, planów obudów kamiennych na plany szkieletów. Zgranie wyników analizy archeologicznej i antropologicznej stało się z wyżej wymienionych względów w przypadku szeregu grobów z 1960 r. praktycznie niemożliwe. W latach późniejszych zastosowano indywidualną numerację dla poszczególnych osobników.

Ryc. 2. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan arów na cmentarzysku

Ryc. 3. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Ogólny plan konstrukcji kamiennych i grobów cmentarzyska

Ryc. 4. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Widok aru 3 od zachodu po zdjęciu próchnicy ornej (a).
Widok aru 3 od południa po zdjęciu próchnicy ornej (b)

Poważne ślady zniszczeń stwierdzono w części zachodniej cmentarzyska, gdzie w czasach nowożytnych stał duży piec garncarski. Część środkowa cmentarzyska też ucierpiała przez eksplorację kamieni. Największe jednak zniszczenia zaobserwowano na wschodnim krańcu cmentarzyska, ponieważ część ta znajdowała się pod orką i prawie wszystkie kamienie obstaw i bruków zostały tam usunięte. Odkryte tu groby pozbawione zupełnie kamieni ocalały dzięki temu, że należały do typu podbrukowych z zagłębioną jamą grobową, bądź obiektów bez obudów.

Po zdjęciu darni odsłonięte konstrukcje kamienne układały się przeważnie w regularnych rzędach zgodnie z generalną osią z północnego wschodu na południowy zachód (Ryc. 3). Równocześnie wyraźnie rysuje się układ z północnego zachodu na południowy wschód spowodowany orientacją poszczególnych grobów. Warto zwrócić uwagę, że oprócz wyraźnych skupisk grobów, występowały na cmentarzysku duże połacie pokryte luźnym kamiennym brukiem nie kryjącym grobów. Zjawisko to zaobserwowano zwłaszcza w zachodniej części arów 4 i 3 (Ryc. 4). Należy przypuszczać, że podobne zjawisko wystąpiło również dalej w kierunku zachodnim na terenie zbadanym w 1960 r. Niestety zastosowana metoda eksploracji, jak i brak właściwie pojętego dziennika (opisy poszczególnych grobów na luźnych kartkach), nie pozwala na dokładne odtworzenie sytu-

acji. Zjawisko to jest wyraźnie widoczne na głównym planie konstrukcji kamiennych cmentarzyska (Ryc. 3). W szeregu przypadków zakładanie grobów wczesnośredniowiecznych doprowadziło do spłantowania kurhanowych pochówków lateńskich, czego dowodem jest choćby, odkrycie resztki takiego pochówku w obrębie grobu 17. Z całą pewnością zwłaszcza do budowy bruków używano kamieni rabowanych z sąsiednich kurhanów z tym jednak, że w większości transportowano kamienie z okolicznych pól, dobierając zwłaszcza kamienie do konstrukcji obstaw. Na marginesie należy stwierdzić, że skutecznie opierający się ekspansji pól uprawnych teren, zwłaszcza aru 4, stanowił w czasach nowożytnych i współcześnie „kamionkę”, na którą zsypywano wyorane i zebrane drobne kamienie. Mimo zwiększenia trudności technicznych przy eksploracji, fakt ten nie utrudniał wyróżnienia właściwych konstrukcji grobowych.

OPIS GROBÓW

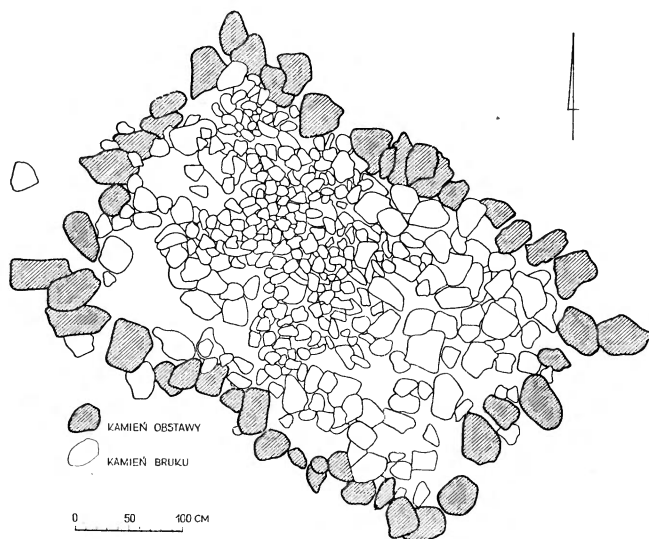
Grób 14 — kobiety

Znajdował się on w odległości 5 m na zachód od zachodniej granicy aru 4 i przy przedłużeniu w kierunku zachodnim linii granicznej między arami 3 i 4. Posiadał

⁴ Groby od 1 do 20 pochodzą z badań Ł. Okuliczowej prowadzonych w 1960 r.

kształt prostokątnego płaskiego kurhanu i był zorientowany z kierunku północno-zachodniego na południowy wschód. Wymiary bruku zewnętrznego mierzone po zewnętrznej stronie zarysu wynosiły $5 \times 3,25$ m, a odpowiednie wewnętrzne $4 \times 2,5$ m (Ryc. 5). Prostokątny zarys wyznaczało 45 kamieni granicznych o wymiarach od $50 \times 60 \times 40$ cm do $35 \times 25 \times 20$ cm. Płaszczyzna kurhanu składała się z kamieni mniejszych, głównie o wymiarach $15 \times 15 \times 10$ cm i podobnych. Sporadycznie stwierdzono tu również kamienie znacznie większe. Między kamieniami bruku występowała szarozółta ziemia. Wysokość płaszcza kamiennego kurhanu wynosiła około 75 cm. Należy podkreślić, że wbrew sytuacji widocznej na planie zarówno warstwy bruku w płaszczu, jak i w obrębie jamy grobowej były bardzo zwarte. Widoczne na zewnątrz luki między kamieniami oddają uszkodzenia układów kamieni.

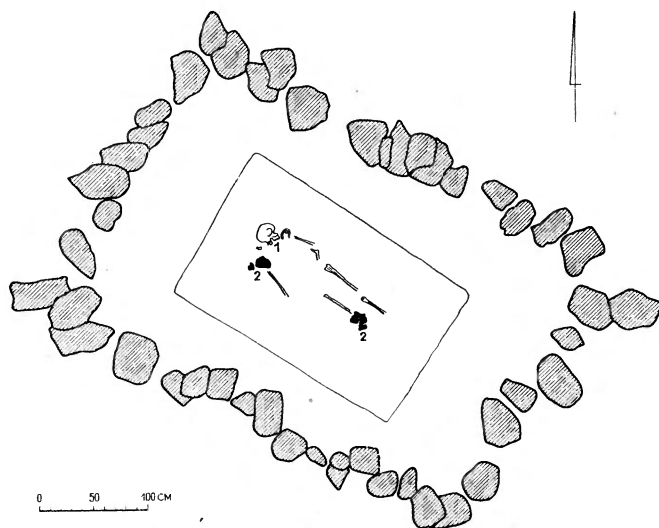
Pod warstwami bruku znajdowała się w przybliżeniu prostokątna jama grobowa o wymiarach $2,25 \times 1,5$ m i głębokości od podnóża kurhanu 86 cm (Ryc. 6). Głębokość ta, licząc od kulminacji kurhanu, wynosiła 161 cm. Zarys jamy był znacznie szerszy w górnych partiach niż na dnie. Wypełnisko jamy składało się z warstw bruku podobnych, jak w górnych partiach, a treść stanowiła identycznie zabarwiona ziemia. Jama posiadała tę samą orientację co zewnętrzny bruk i była w stosunku do niego położona centralnie. Zarys jamy przy dnie wyznacza-

Ryc. 5. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 1 po zdjęciu próchnicy. Legenda na rysunku dotyczy wszystkich planów zamieszczonych w tym artykule

ły kamienie najniższej warstwy bruku zalegającej bezpośrednio nad szkieletem. Nieboszczyk zorientowany czaszką na północny-zachód. Stan zachowania kości bardzo zły. Należy przypuszczać, że ręce szkieletu były pierwotnie złożone na miednicy.

Na inwentarz grobu składały się dwa małe srebrne esowate kabłączki skroniowe o stykających się zakończeniach, leżące pod lewą stroną czaszki (Tabl. Ia, b). Kabłączki były wykonane z drutu $1,5$ mm, a średnica ich wynosiła $1,4$ cm i $1,6$ cm, szerokość esowatych uszek wynosiła w obu wypadkach 2 mm. Ponadto na wysokości prawego ramienia oraz na prawym goleniu odkryto fragmenty całkowicie obtoczonego naczynia z gliny szarobru-

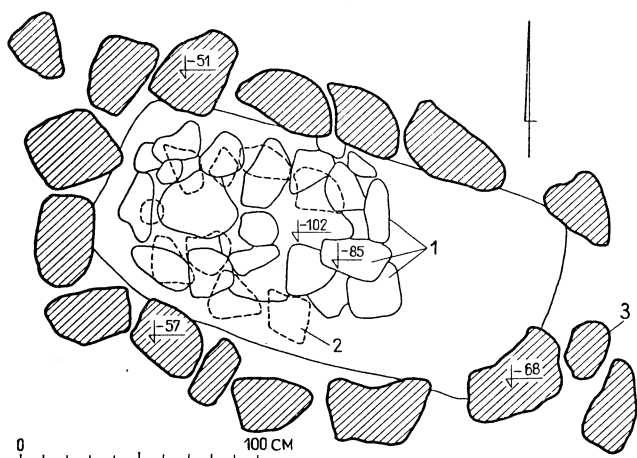
Ryc. 6. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 1 po zdjęciu bruku. Kabłączki skroniowe (1). Ułamki naczynia (2)

natnej z drobno i średnioziarnistą domieszką, o cylindrycznej szyjce i wklęsłym dnie z miałką podsypką piasku (Tabl. Ic). Na przejściu między szyjką a górną partią brzuśca, wystąpił rząd skośnych nacięć, a brzusiec był zdobiony pojedynczą linią poziomą. Wysokość około $13,2$ cm; średnice: wylewu 9 cm, największa $11,8$ cm do $12,5$ cm na wysokości $7,5$ cm, dna $6,5$ cm.

Między górnymi warstwami bruku stwierdzono fragment górnej części naczynia całkowicie obtoczonego z gliny szarobrunatnej z niewielką domieszką średnioziarnistego tłucznia. Naczynie posiadało rozchylony wylew o skośnie ściętej krawędzi (Tabl. Id). Niewyodrębnioną szyjkę naczynia pokrywały szerokie rowki. Po stronie wewnętrznej widoczne są niezbyt dokładnie zagładzone ślady zlepiania wałków. Średnica wylewu 13 cm. Nie ulega wątpliwości, że omawiany grób zawiera pochówek kobiety. Analiza antropologiczna określa nieboszczyka jako osobnika płci męskiej. Jest to zapewne wynik kilkakrotnego przemieszania metryk.

Grób 2

Bezpośrednio przy południowo-wschodnim narożniku grobu 1 ujawniono grób 2 zorientowany po osi południowy wschód-północny zachód. Grób ten miał pierwotnie zarys prostokąta, obecnie zbliżony do owalu, o wymiarach około $2,5 \times 1,6$ m. Zarys grobu wyznaczały kamienie graniczne w liczbie 15 o wymiarach $50 \times 35 \times 30$ cm i $35 \times 25 \times 20$ cm oraz podobne (Ryc. 7). Wewnątrz obstawy grób był zabrukowany kamieniami o wymiarach $25 \times 15 \times 10$ cm i nieco mniejszymi. Głębokość jamy grobowej wynosiła $80-90$ cm, licząc od powierzchni grobu. Wypełnisko jamy stanowiło kilka warstw bruku zgrupowanych w północno-zachodniej części. Między kamieniami bruku wystąpił żółtawy piasek o nikłym zabarwieniu kulturowym. Drugą warstwę bruku stanowiły płaskie duże kamienie. Ostatnia warstwa zalegała na calcu. Dolne warstwy bruku miały tu tworzyć rodzaj miniaturowej komory. W obrębie wypełniska znaleziono węgielki drzewne oraz dwie spalone kosteczki. Na dnie nie stwierdzono żadnych zaćmień. Nie można wykluczyć, że spalone kostki mogły równie dobrze pochodzić z sąsiednich grobów lateńskich.

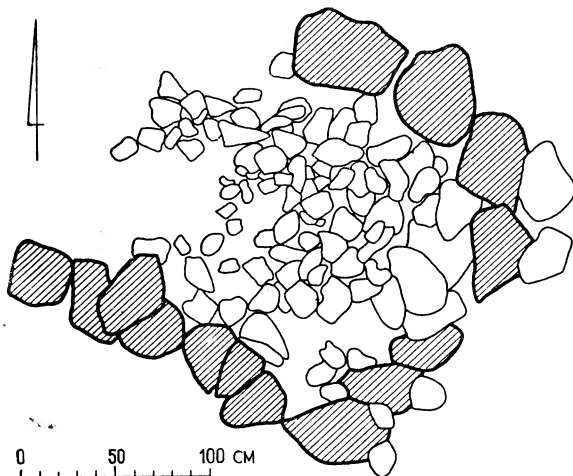

Ryc. 7. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 2 po zdjęciu wierzchnich warstw bruku. Bruk wewnętrzny (1). Obstawa wewnętrzna (2). Kamienie obstawy (3)

Wydaje się, że grób 2 mógł być miejscem pochówku małego dziecka, którego kości uległy całkowitemu rozkładowi. W grobie nie było przedmiotów inwentarza.

Grób 3

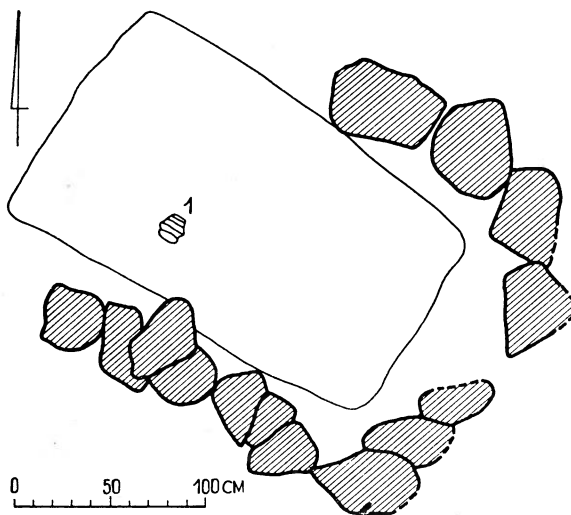
Do grobu 1 od strony północno-zachodniej przytykał grób 3, przy czym południowo-wschodnią granicę zewnętrznego prostokąta stanowiły kamienie ściany północno-zachodniej grobu 1. Zachowane kamienie graniczne miały wymiary $60 \times 45 \times 35$ cm, $35 \times 35 \times 30$ cm i podobne. Pierwotny zewnętrzny wymiar prostokąta wynosił około $3 \times 2,2$ m (Ryc. 8). Zarys był zorientowany po osi północny

Ryc. 8. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 3 po zdjęciu próchnicy

zachód-południowy wschód. W północno-zachodniej części zarówno kamienie graniczne, jak i kamienie bruku zostały wyrabowane. W obrębie kamieni granicznych bruk składał się z kilku warstw. Kamienie bruku miały wymiary $10 \times 12 \times 7$ cm, $20 \times 12 \times 10$ cm i podobne. Mimo silnego uszkodzenia bruku należy sądzić, że wierzchnia jego warstwa była wypukła. Wypełnisko zabrukowanej jamy grobowej stanowiła szarawożółta ziemia, a na samym dnie wystąpiła 10 cm warstwa szarawozgniozielon-

kawej ziemi z zaciemnieniami przypominającymi zarys całkowicie rozłożonych kości szkieletu. Jama miała wymiary $2,2 \times 1,3$ m przy głębokości od powierzchni 1,3 m. Była ona usytuowana w obrębie prostokąta wyznaczonego przez kamienie graniczne (Ryc. 9). Jedynym składnikiem inwentarza było całe naczynie znalezione na dnie jamy w odległości 25 cm od południowo-zachodniej krawędzi jamy i 70 cm od północno-zachodniej. Gdyby przyjąć jako podstawę miejsce zalegania naczynia w jamie, ustawianego na ogół w nogach szkieletu, mielibyśmy do czynienia z pochówkiem dziecka, którego kości uległy

Ryc. 9. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 3 po zdjęciu bruku. Naczynie (1)

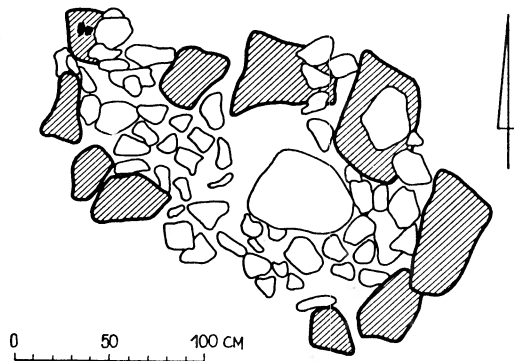
całkowitemu rozpłynięciu, a szkielet byłby ułożony czaszką na południowy-wschód.

Naczynie było całkowicie obtoczone, wykonane z gliny szarobrunatnej z drobnoziarnistą domieszką. Na wklęsłym dnie znajdowała się drobnoziarnista podsypka. Naczynie o lekko wychylonym profilowanym wylewie z progiem na pokrywę po stronie wewnętrznej i łagodnie podciętej krawędzi, posiadało niewyodrębnioną szyjkę przechodzącą w ostry bark odpowiadający równocześnie największej średnicy naczynia (Tabl. Ik). Szyjka, część poniżej ostrego załomu i dolna część naczynia była zdobiona pojedynczymi wąskimi poziomymi żłobkami. Natomiast w dolnej partii szyjki przy ostrym załomie i na brzuścu nieco poniżej wystąpiły dwa pasma skośnych nakłuc wykonanych grzebieniem. Naczynie miało wysokość 11,3 cm; średnice: wylewu 10,9 cm, brzuśca 11,1 cm na wysokości 7,7 cm, dna 7,8 cm.

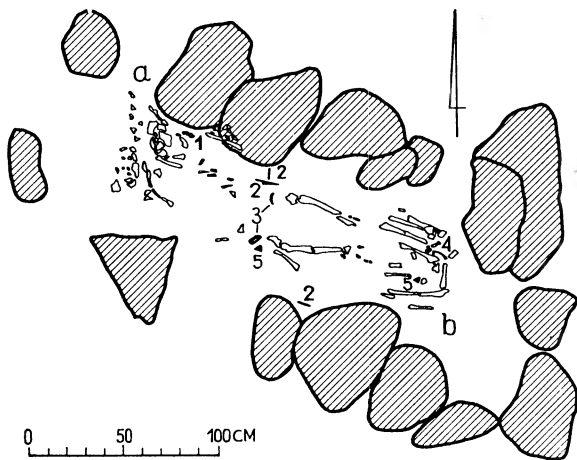
Grób 4

W odległości 5,5 m na zachód od zachodniej granicy aru 4 i 2,5 m na północ od grobu 1 wystąpił zorientowany wzdłuż osi północny zachód-południowy wschód grób 4. Częściowo uszkodzona od strony północno-zachodniej obstawa, składała się z 16 kamieni o wymiarach $60 \times 50 \times 40$ cm, $90 \times 50 \times 45$ cm oraz nieco mniejszych (Ryc. 10). Zewnętrzny wymiar obstawy wynosił $3,4 \times 1,7$ m, a wewnętrzny $2,60 \times 0,70$ m. Dno jamy grobowej nieco zagłębione w całość wystąpiło na głębokości 55 cm, licząc od szczytu kamieni obstawy. Wnętrze obstawy było zabrukowane kamieniami niewielkich rozmiarów $15 \times 10 \times 5$ cm, $10 \times 5 \times 5$ cm i rzadziej większych o wymiarach $45 \times 25 \times 20$ cm.

Przestrzeń między tymi kamieniami wypełniała zhumusowana ziemia o barwie szarobrunatnej. W grobie odkryto pozostałości dwóch szkieletów zorientowanych czaszkami na północny zachód (Ryc. 11). Mimo złego zachowania kości widać, że mamy tu do czynienia z pochówkiem

Ryc. 10. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 4 po zdjęciu próchnicy

Ryc. 11. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 4 po zdjęciu bruku. Pochówek kobiety (a). Pochówek mężczyzny (b). Sprzączka (1). Noże (2). Krzesiwa (3). Ostroga (4). Ułamki ceramiki (5)

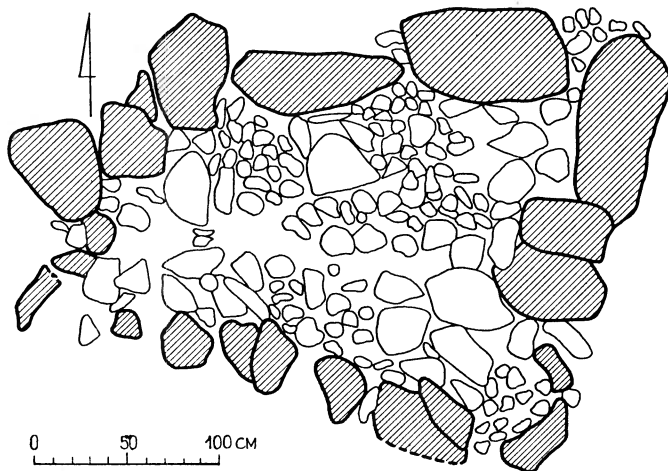
wtórny, który zakłócił układ pochówka pierwotnego „a”, przy czym z kolei został uszkodzony w trakcie rabowania kamieni. W obrębie grobu znaleziono szereg przedmiotów, których powiązanie z poszczególnymi pochówkami może być dokonane w oparciu o typowy układ w odniesieniu do pochówka „b”.

Z pochówkiem „a” wiążemy leżącą na wtórnym złożu brązową sprzączkę z żelaznym tępym końcem (Tabl. Ie). Ramka sprzączki odlana jest razem z ozdobnym przedłużeniem, na którego stronie wewnętrznej znajdują się dwa zagięte zaczepy do przytwierdzenia rzemienia. Długość całkowita 3,2 cm, wymiary owalnej ramki 2×1,5 cm, szerokość kolca 3 mm przy długości 1,6 cm. Przy lewym boku w odniesieniu do pierwotnego układu szkieletu, wystąpił fragment skorodowanego przedmiotu żelaznego o przekroju prostokątnym stanowiący być może fragment krzesiwa ogniwkowego (Tabl. If). Na wtórnym złożu, pierwotnie na wysokości prawego boku, odkryto złamany nożyk żelazny o prostym tylcu i jednostronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. Ig). Długość całkowita 9 cm, największa szerokość ostrza 1,2 cm, długość kolca 2 cm.

Z pochówkiem „b” łączy się złamany nożyk żelazny o jednostronnie, od strony ostrza, wyodrębnionym kolcu (Tabl. Ih), znaleziony przy lewym boku. Zachowana długość 5,5 cm, długość kolca 2 cm, szerokość tylca 4 mm i największa szerokość ostrza 13 mm. Na lewym boku nieco wyżej miednicy leżał nóż żelazny o prostym tylcu szerokości 3 mm i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. Ii). Na ostrzu zachowały się przerdzewiałe resztki tkaniny o splocie prostym i grubości nitki 0,5 mm. Zachowana długość noża 15,5 cm, przypuszczalna długość całkowita 17,7 cm, długość kolca 3 cm, największa szerokość ostrza 2,6 cm. Przy prawym boku leżało krzesiwo ogniwkowe o charakterystycznie poszerzonych zakończeniach otworu (Tabl. Ij). Długość 8,5 cm, największa szerokość: 2,5 cm, na końcach 2,2 cm, długość otworu 6,9 cm. Przy lewej nodze nieboszczyka leżała ostroga żelazna o kabłąku w kształcie litery „V” wygiętym łukowato (Tabl. Il). Ramiona z cienkiej sztabki o przekroju półkolistym, styk ramion niewyodrębniony, zaczepy płytkowate w kształcie ósemek, z dwoma otworami, w tym lewy złamany. Bodec składający się z szyjki o przekroju trójkątnym i piramidalnego kolca, odgięty, osadzony asymetrycznie. Długość ostrogi 13,1 cm, rozpiętość ramion 8,5 cm, długość bodźca 4 cm, wysokość kolca 2 cm, wysokość szyjki 2 cm, szerokość ramion 7—8 mm. Według Z. Hilczarównej ostroga należy do typu II odmiany 4. Ponadto w obrębie jamy grobowej znaleziono drobne ułamki naczyń całkowicie obtoczonych, zdobionych liniami poziomymi oraz fragment przydennej części naczynia o średnicy dna lekko wklęsłego ok. 8 cm. W oparciu o analizę antropologiczną oraz zawarte przedmioty inwentarza możemy przyjąć, że pochówek pierwotny „a” zawierał osobnika płci żeńskiej w wieku juvenis-adultus, natomiast wtórny pochówek „b” osobnika męskiego w wieku maturus.

Grób 5

Bezpośrednio na zachód od północno-zachodniego narożnika aru 4 wystąpił kompleks kamieni obstaw i bruków oznaczony przez badaczy jako grób 5. Dość silne zakłócenia w części środkowej, jak i nieregularne zarysy wyznaczone przez kamienie obstaw, utrudniły właściwą interpretację (Ryc. 12). Dodatkowe trudności w tym względzie wynikały z powodu zastosowanej metody ek-

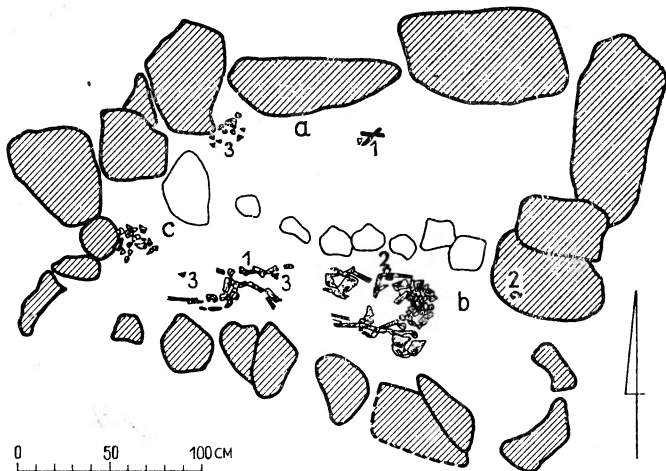
Ryc. 12. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 5 po zdjęciu próchnicy

sploracji, polegającej na zdejmowaniu obudów przed wyeksplorowaniem grobu oraz złego stanu szkieletów. Dopiero bliższa analiza tego kompleksu i naniesienie elementów obudów na plany rozmieszczenia szkieletów, pozwoliły na stwierdzenie występowania tu dwóch odrębnych grobów (Ryc. 13), mianowicie grobu 5a leżącego w północnej części kompleksu oraz grobu 5b,c obejmujące-

oraz podobne. Przestrzeń między kamieniami obstawy wypełniły warstwy bruku o dość luźnym układzie. Wymiary kamieni były zbliżone do występujących w grobie 5a. Przestrzeń między kamieniami bruku, aż do dna jamy grobowej występującej na głębokości 50 cm, wypełniał humus. Mamy tu do czynienia z dwoma pochówkami, pierwotnym „b” i wtórnym „c”.

Pochówek 5b, kobieta. Szkielet pochówka pierwotnego był zorientowany czaszką na południowy wschód. Czaszka szkieletu była zgnieciona przez kamienie bruku, a następnie kości jej uległy przemieszczeniu przy wkopywaniu pochówka wtórnego. Ogólny stan zachowania kości można określić jako ułamkowy. Inwentarz grobu stanowiły dwa brązowe platerowane srebrem kabłączki (Tabl. IIb, c) o średnicach 2,7 cm i 2,5 cm. Średnica drutu 4 mm. Oba miały uszkodzone esowate zakończenia. Jeden leżał bezpośrednio przy rozbitej czaszce, natomiast drugi 40 cm na wschód od niej. W skład inwentarza wchodził również brązowy pierścienek wykonany z taśmy, wity w ponad dwa zwoje (Tabl. II d). Długość taśmy 15 cm, średnica pierścienka 1,9 cm. Położenie pierścienka w grobie jest nieznane, gdyż nie został on wymieniony w opisie oraz zaznaczony na planie. To samo dotyczy uszkodzonego noża żelaznego o prostym podgiętym ku czubkowi tyłcu i łukowato podwiniętym ostrzu (Tabl. II e). Na ostrzu zachowały się fragmenty pochewki skórzanej. Zachowana długość 8,1 cm, szerokość tyłca 3 mm, największa szerokość ostrza 1,2 cm. Na podstawie charakterystycznego inwentarza można określić płeć zmarłego jako kobietę.

Pochówek 5c. Został on umieszczony w grobie po zerwaniu bruku nad pochówkiem „b”. Był zorientowany czaszką na północny zachód. Stan zachowania kości należy określić jako bardzo zły. Uległy one połamaniu przez kamienie bruku. Na inwentarz złożył się nóż żelazny leżący przy lewym boku szkieletu. Posiadał on prosty ku ostrzu wygięty tylec, łukowato podwinięte ostrze i obustronnie wyodrębniony złamany kolec (Tabl. II h). Nóż nosi ślady silnego zużycia w środkowej części ostrza. Największa szerokość ostrza 1,8 cm, a zachowana długość 8,5 cm. Ponadto z inwentarzem pochówka wiąże się zachowane w dwóch fragmentach kółko brązowe (Tabl. II g) o owalnym przekroju drutu 3,5×2 mm i średnicy 2,6 cm. Kółko to nie było zaznaczone na planie. Istnieje prawdopodobieństwo, że zmarły był osobnikiem płci męskiej. Należy przypuszczać, że z pochówkami „b, c” łączy się 10

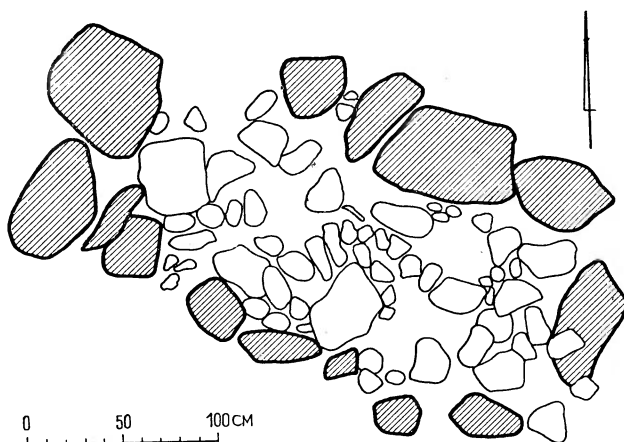
Ryc. 13. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal” Plan grobu 5 po zdjęciu bruku. Pochówki (a, b, c). Noże (1). Kabłączki skroniowe (2). Ułamki ceramiki (3)

go część południową. Ze względów praktycznych zmuszeni byliśmy pozostawić dotychczasową jednolitą numerację kompleksu.

Grob 5a. Obstawa grobu o zbliżonym do prostokąta kształcie zorientowana w przybliżeniu po osi wschód-zachód, składała się z 16 kamieni (Ryc. 13). Ściany: wschodnia, północna i zachodnia były ustawione z wielkich kamieni o wymiarach 110×60×50 cm, 85×65×50 cm i mniejszych, natomiast ściana południowa, wspólna z grobem 5b,c była ułożona z kamieni o wymiarach 20×15×10 cm i podobnych. Zewnętrzne wymiary obstawy wynosiły 3×1,3 m, wewnętrzne 220×70 cm. W obrębie obstawy znajdował się kilkuwarstwowy bruk ułożony z kamieni o wymiarach od 15×15×10 cm do 5×5×6 cm. Przestrzeń między kamieniami wypełniał humus. Warstwy bruku sięgały do dna jamy grobowej o głębokości 40 cm. Bardzo źle zachowany szkielet zorientowany czaszką na zachód.

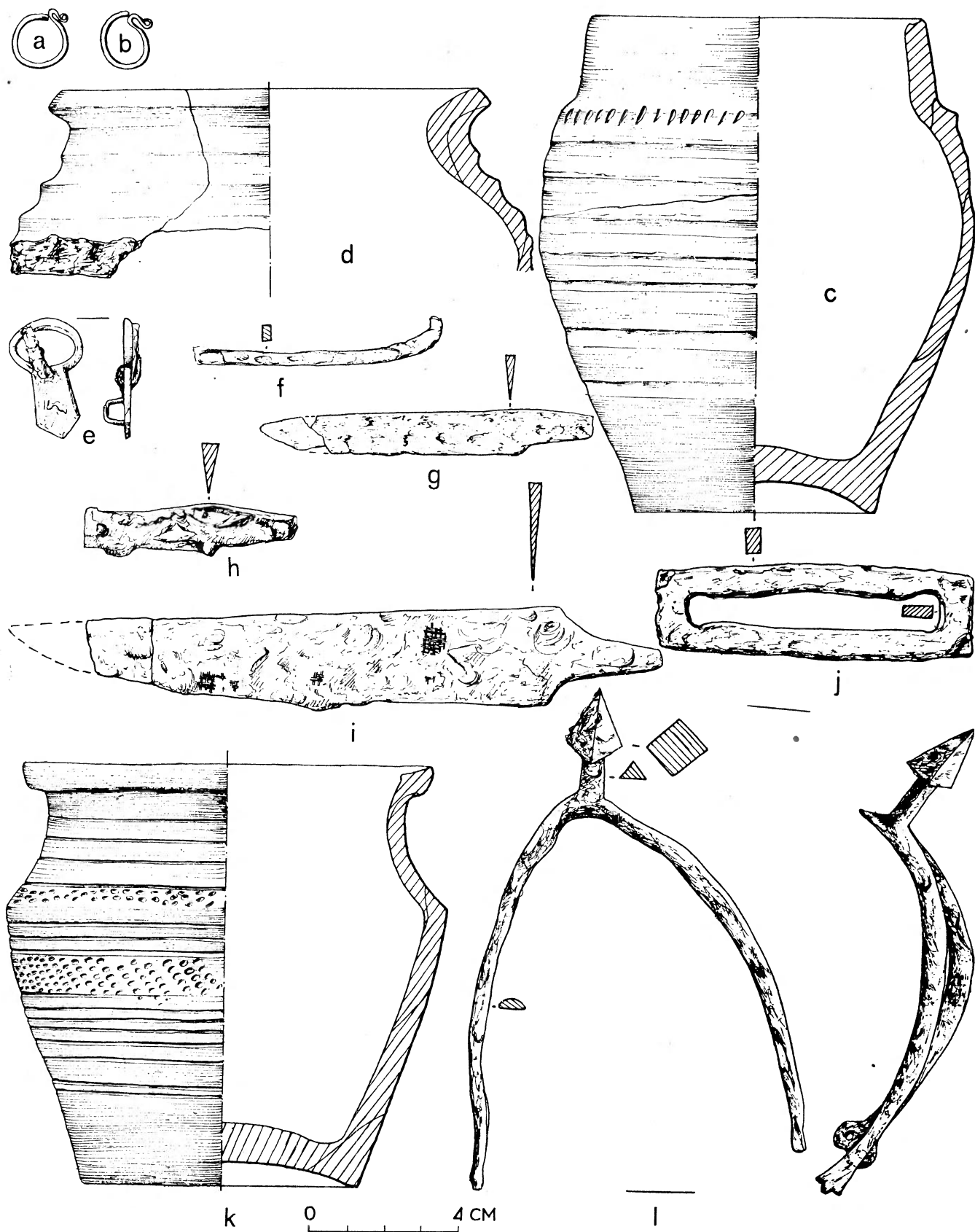
Przy lewym boku nieboszczyka leżał nóż żelazny złamany i silnie skorodowany (Tabl. II a). Posiadał on prosty tylec o szerokości 4 mm i obustronnie wyodrębniony kolec ze śladami rękojeści drewnianej. Na kolcu oraz sąsiedniej części ostrza zachowała się żelazna oprawka wykonana z blachy, o szerokości 15 mm i o grubości 2 mm. Na ostrzu dają się zauważyć niktłe resztki pochwy skórzanej. Zachowana długość noża 9 cm, największa szerokość ostrza 1,3 cm. Ponadto w okolicy czaszki wystąpiło kilka drobnych ułamków ceramiki. Ze względu na zły stan kości i mało charakterystyczny inwentarz, nie określono płci nieboszczyka.

Grob 5b,c. Obstawa grobu była zorientowana po osi południowy wschód-północny zachód i składała się z 21 kamieni ograniczających zarys wydłużonego prostokąta o wymiarach zewnętrznych 2,9×1,2 m i wewnętrznych 240×60 cm (Ryc. 13). Kamienie w zachodniej, południowej i wschodniej ścianie miały wymiary 40×35×30 cm

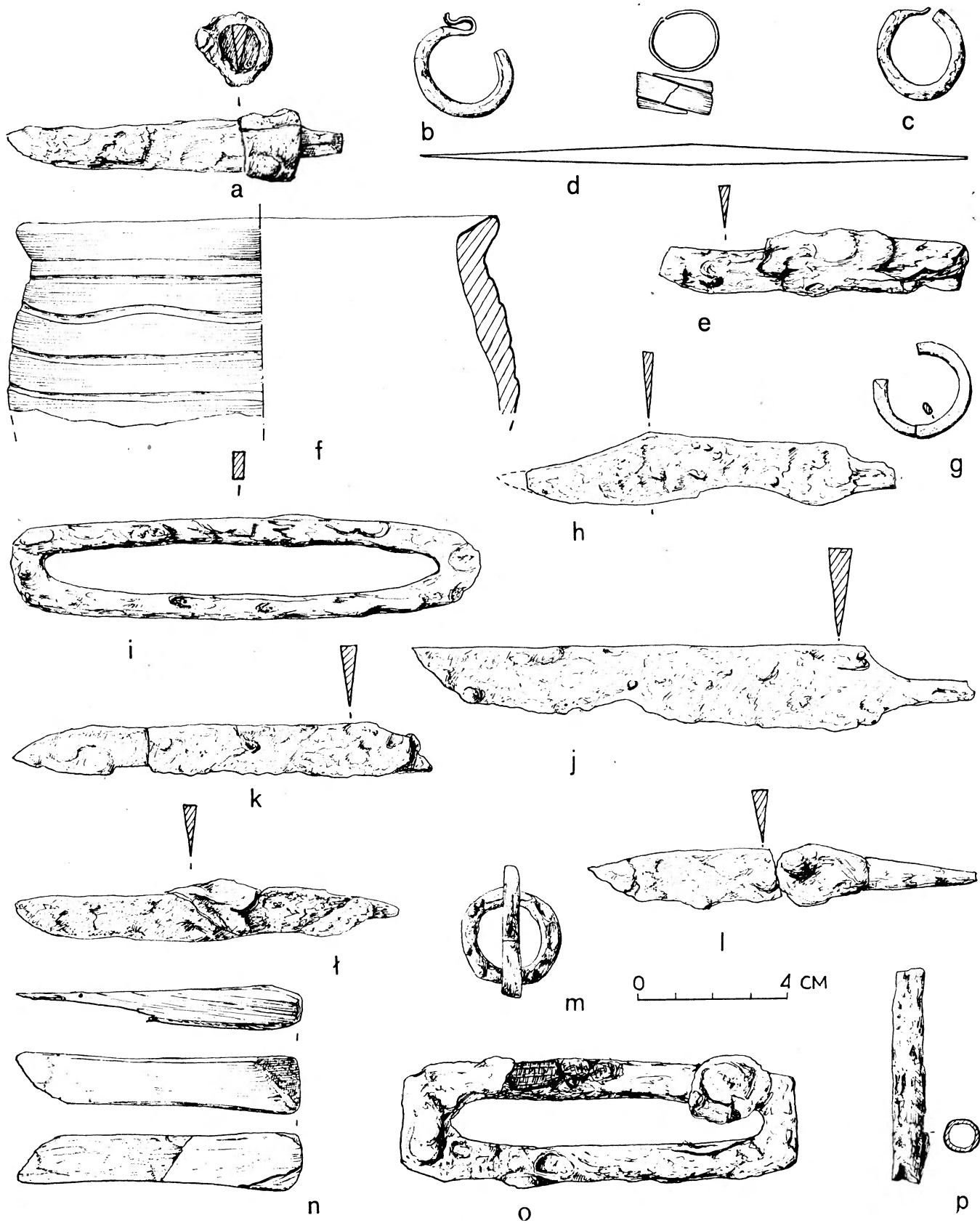
Ryc. 14. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 6 po zdjęciu próchnicy

TABLICA I

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 1 (a—d). Grób 3 (k). Grób 4a (e—g). Grób 4b (h—j, l). Srebro (a, b), żelazo (f—j, l), żelazo, brąz (e), glina (c, d, k).

TABLICA II

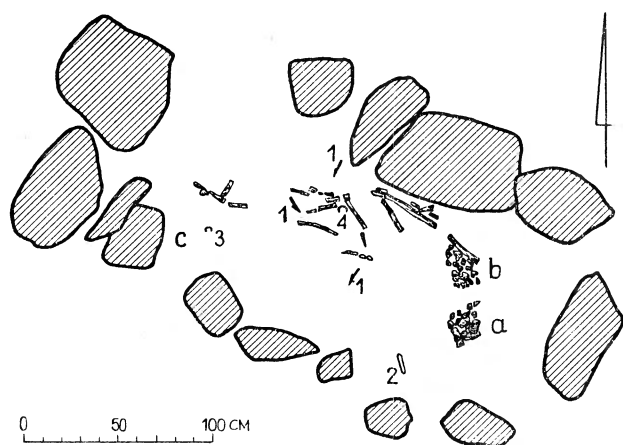

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 5a (a). Grób 5b (b—e). Grób 5c (g, h). Grób 5bc (f). Grób 6a (i, j). Grób 6b (k). Grób 6c (l). Grób 7 (l—p). Żelazo (a, h—l, m, o, p), żelazo, skóra (e, l), brąz platerowany srebrem (b, c), brąz (d, g), szary łupek (n), glin (f)

fragmentów naczynia całkowicie obtoczonego, z gliny brązowobrunatnej z drobnoziarnistą domieszką. Naczynie posiadało dna lekko wklęsłe z wyniesioną krawędzią i odciśkami spękanej nakładki (Tabl. II f). Średnice: wylewu około 13 cm, dna około 9 cm. Można sądzić, że celowo zbitte niekompletne naczynie zostało wrzucone do grobu przed jego zabrukowaniem.

G r ó b 6 a, b, c

Bezpośrednio na południe od grobu 5 i w odległości 35 cm na zachód od zachodniej granicy aru 4, wystąpiła prostokątna obstawa grobu 6 (Ryc. 14). Składała się ona ogółem z 14 kamieni. Ściany: północno-wschodnia, południowo-wschodnia i północno-zachodnia zbudowane były z kamieni o wymiarach 75×55×47 cm, 75×60×50 cm i nieco mniejszych. Natomiast południowo-zachodnia część obstawy grobu, wspólna z grobem 10, miała kamienie o wymiarach 45×35×20 cm, 35×30×15 cm i podobnych. Obstawa grobu była zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. Jej zewnętrzne wymiary wynosiły 3,3×1,7 m, a wewnętrzne 2,4×1 m. Przestrzeń między kamieniami obstawy zabrukowano niezbyt ścisłymi war-

Ryc. 15. Łączyńno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 6 po zdjęciu bruku. Pochówki (a, b, c). Noże (1). Krzesiwa (2). Kabłączek skroniowy (3). Pierścienek (4)

stwami kamieni o wymiarach 20×15×10 cm, 7×5×5 cm i pojedynczymi o wymiarach zbliżonych do kamieni obstawy. Bruk pokrywał bezpośrednio kości szkieletu. Przestrzeń między kamieniami wypełniał szarobrunatny humus. Na dnie jamy grobowej na głębokości 50 cm od powierzchni bruku, w okolicach kości szkieletów wystąpiła szara ziemia zbliżona wyglądem do popiołu, zawierająca również pojedyncze węgielki drzewne. Zaburzony układ kości oraz zły stan ich zachowania pozwala jedynie przypuszczać, że w obrębie grobu 6 mamy do czynienia z co najmniej dwoma kolejnymi pochówkami. Cpierając się na rozrzucie inwentarza oraz kości długich można przyjąć, że pochowano tu trzech zmarłych (Ryc. 15). Na tego rodzaju rozwiązanie zdaje się wskazywać fakt, że w północno-zachodniej części grobu odkryto brązowy kabłączek skroniowy, gdy dwa zachowane skupiska rozbitych czaszek znajdowały się w południowo-wschodniej części grobu. Zmarli nie byli pochowani równocześnie, lecz po pierwotnym pochówku dwukrotnie jeszcze otwierano grób. Niestety stan zachowania kości nie pozwala definitywnie

stwierdzić, który z osobników był pochowany wcześniej i w jakiej kolejności. Przyjeliśmy więc jedynie wyróżnienie osobników i ich wyposażenie.

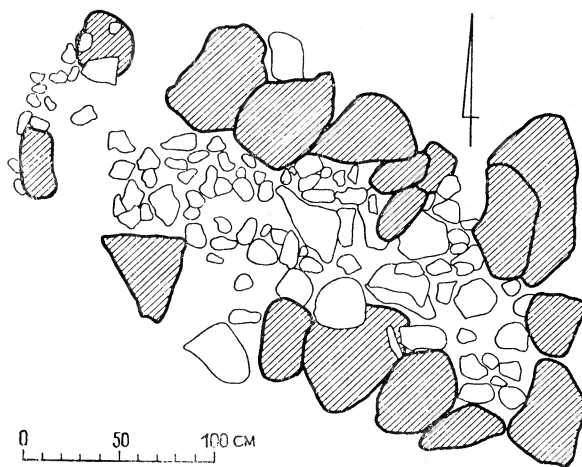
Pochówek „a”, mężczyzna. Szkielet był zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 15). Inwentarz stanowiło leżące luzem w sąsiedztwie rozbitej czaszki krzesiwo ogniwkowe o zaokrąglonych końcach (Tabl. III), grubości 3—4 mm, długości 12,6 cm, szerokości 2,7 cm i szerokości przy zakończeniach 2,3 cm. Drugim przedmiotem inwentarza był masywny nóż żelazny (Tabl. II j) leżący przypuszczalnie przy prawym boku zmarłego. Nóż posiadał prosty tylec o szerokości do 6 mm i podgięte ostrze o największej szerokości 2,3 cm. Kolec noża obustronnie wyodrębniony. Zachowana długość wynosiła 15 cm, przy długości ostrza 12 cm. Można przypuszczać, że pochowano tu mężczyznę.

Pochówek „b”, mężczyzna. Szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 15). Jedynym przedmiotem inwentarza stanowił leżący przy prawym boku nieboszczyka złamany nóż żelazny o prostym, zagiętym przy czubku tylcu (Tabl. II k) szerokości 4 mm, podwiniętym ostrzu oraz obustronnie wyodrębnionym złamany kolec ze śladami rękocyfki drewnianej. Największa szerokość ostrza wynosiła 1,6 cm. Zachowana długość noża 11 cm, w tym długość ostrza 9,7 cm. Był to, jak można przypuszczać, osobnik męski.

Pochówek „c”, kobieta. Zorientowany głową na północny zachód. Na inwentarz grobu złożył się skorodowany kabłączek brązowy znaleziony w okolicy niezachowanej czaszki, odkryty w złym stanie lity pierścienek brązowy umieszczony przypuszczalnie na palcu lewej ręki oraz przy lewym boku nieco powyżej miednicy leżał zachowany w czterech fragmentach nóż żelazny o łukowato wygiętym tylcu grubości 4 mm (Tabl. III). Ostrze noża podwinięte, kolec długości 3,6 cm, słabo wyodrębniony ze śladami drewnianej rękocyfki. Zachowana długość noża 10,6 cm. Sądząc na podstawie inwentarza oraz orientacji pochówka można przyjąć, że była to kobieta.

G r ó b 7 — męski

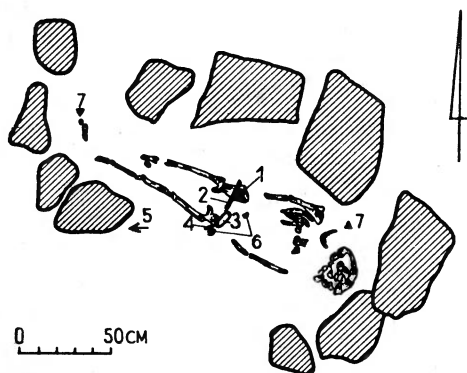
W odległości 3,7 m na zachód od aru 4 oraz na północny wschód od grobu 4 stwierdzono prostokątną obstawę grobu 7 (Ryc. 16). Od strony południowo-wschodniej i północno-wschodniej składała się ona z dużych kamieni

Ryc. 16. Łączyńno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 7 po zdjęciu próchnicy

o wymiarach 60×45×40 cm i podobnych, a w części północno-zachodniej i południowo-zachodniej z kamieni zbliżonych do wymiarów 40×35×25 cm. Obstawa zorientowana z północnego zachodu na południowy wschód. Miała ona wymiary zewnętrzne 2,4×1,3 m i wewnętrzne 190×70 cm. Jamę grobową o głębokości około 50 cm wypełniono warstwami kamieni dochodzącymi do poziomu szkieletu. Przestrzeń między kamieniami bruku zalegał humus. Należy tu zaznaczyć, że grób w zasadzie nie był

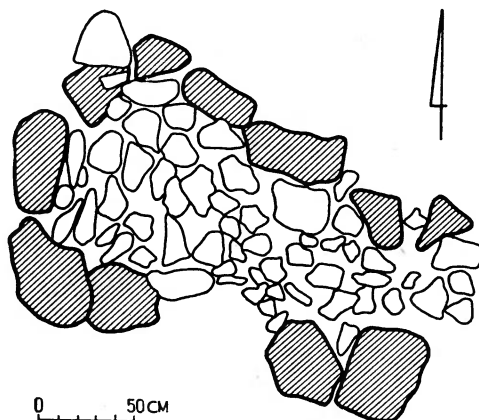
Ryc. 17. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 7 po zdjęciu bruku. Sprzączka (1). Nóż (2). Krzesiwo (3). Osełka (4). Grot strzały (5). Krzemienie (6). Ułamki ceramiki (7)

zagłębiony poniżej spódów dużych kamieni obstawy, jedynie w stosunku do mniejszych kamieni ze ściany południowo-wschodniej dno jamy było zagłębione o 15 cm. Szkielet usytuowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 17). Stan zachowania kości szkieletu zły, można jednak przypuszczać, że nieboszczyk miał ręce ułożone na miednicy.

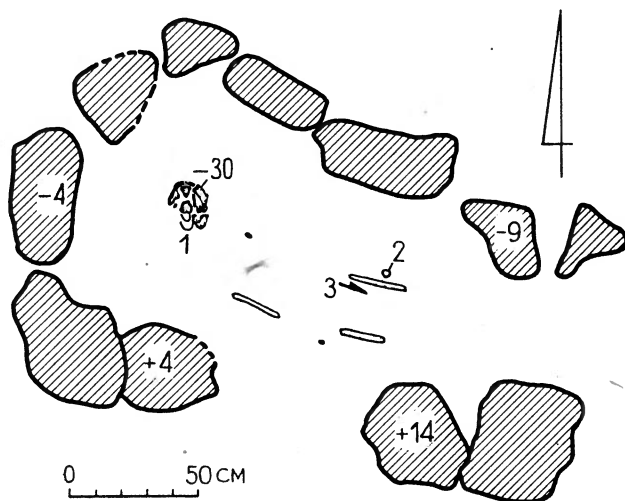
Inwentarz grobu stanowiła skorodowana sprzączka żelazna (Tabl. II m) o okrągłej w przekroju, prawdopodobnie owalnej ramce, o średnicy 2,8 cm i o prostokątnym w przekroju, złamanym kolecu długości 3,6 cm. Nóż żelazny ze śladami pochewki skórzanej i drewnianej rękojeści (Tabl. III). Tylec noża prosty o grubości 3—4 mm, kołec obustronnie wyodrębniony, ostrze podwinięte o największej szerokości 1,5 cm. Zachowana długość noża 10 cm. Krzesiwo ogniwkowe (Tabl. II o) o prosto ściętych zakończeniach i grubości ramki 5 mm, a na zakończeniach 2 mm. Długość krzesiwa 10,6 cm, największa szerokość 3,1 cm, długość owalnego otworu 8,6 cm przy największej szerokości 1,6 cm. Na powierzchni krzesiwa była przywarta tkanina o splocie prostym z nici o grubości 0,75 mm. Uszkodzona osełka z szarego łupku z zachowaną korą (Tabl. II n). Kamień ma tendencję do rozpadu w cieniutkie warstewki i igły. Osełka o przekroju prostokątnym. Zachowana długość 7,6 cm, szerokość 1,6 cm, grubość 1,1 cm. Ponadto wystąpiły tu dwa krzemienie używane do krzesania ognia. Wszystkie wymienione wyżej przedmioty leżały na miednicy nieboszczyka. Silnie skorodowany tulejkowaty grot strzały z zadziorami (Tabl. II p) odkryto w odległości 20 cm na południe od lewego kolana nieboszczyka. Zachowana długość 5,9 cm przy średnicy wylotu tulei 7 mm. W obrębie jamy grobowej wystąpiło kilka fragmentów ceramiki, a w okolicach nie zachowanych kości stóp niewielkie ilości węgla drzewnych. Sądząc na podstawie inwentarza oraz orientacji, mamy tu do czynienia z grobem męskim.

3 m na zachód od aru 4 i 70 cm na południowy wschód od grobu 4 wystąpiła regularna zbliżona do prostokąta obstawa (Ryc. 18). Składała się ona z 11 dużych kamieni o wymiarach 58×35×25 cm, 35×26×23 cm i podobnych. Obstawa była zorientowana z północnego zachodu na południowy wschód. W jej ścianie południowo-zachodniej i południowo-wschodniej brak wcześniej wyrabowanych kamieni. Zewnętrzne wymiary obudowy wynosiły 2,6×1 m, a wewnętrzne 220×80 cm. Bruk wewnątrz obstawy miał dwie warstwy kamieni o wymiarach 10×10×7 cm oraz nieco większych. Ostatnia warstwa bruku zalegała bezpośrednio na szkielecie. Wypełnisko składało się ze zhumusowanej ziemi. Jama o głębokości 30 cm praktycznie nie była zagłębiona w ziemię, a nieboszczyk został ułożony na pierwotnej powierzchni. Szkielet zorientowany czaszką na północny zachód. Stan jego zachowania bardzo zły (Ryc. 19).

Na inwentarz złożyły się leżące po prawej stronie czaszki dwa silnie skorodowane cynowe kabłączki skroniowe (Tabl. III a) o największej średnicy 5,9 cm i średnicy drutu 5 mm. Drugi z egzemplarzy uległ całkowitemu

Ryc. 18. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 8 po zdjęciu próchnicy

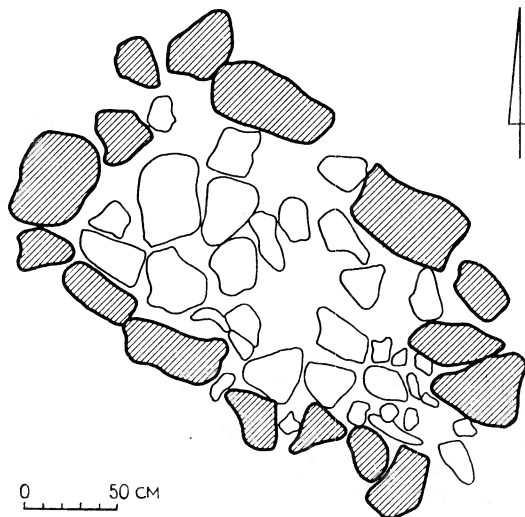

Ryc. 19. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 8 po zdjęciu bruku. Kabłączki skroniowe (1). Pierścienek (2). Nóż (3)

rozpadowi. Przy lewej nodze wystąpił brązowy pierścienek wykonany z taśmy zawężającej się ku wolnym końcom. Pierścienek był zdobiony ornamentem ze skośnych i prostopadłych kresek (Tabl. IIIb). Średnica pierścienka wynosi 2,1 cm, największa szerokość taśmy 7 mm, a na krańcach 2 mm i 1,5 mm, przy całkowitej długości taśmy 6,8 cm. Na wysokości lewego kolana odkryto złamany nóż żelazny o prostym tylcu grubości 4 mm, podwiniętym ostrzu i obustronnie wyodrębnionym kolcu ze śladami drewnianej rękojeści (Tabl. IIIc). Długość: całkowita noża 10,6 cm, w tym kolca 3,8 cm. Największa szerokość ostrza 1,3 cm. Mamy tu do czynienia z pochówkiem kobiety.

Grób 9 — kobiety

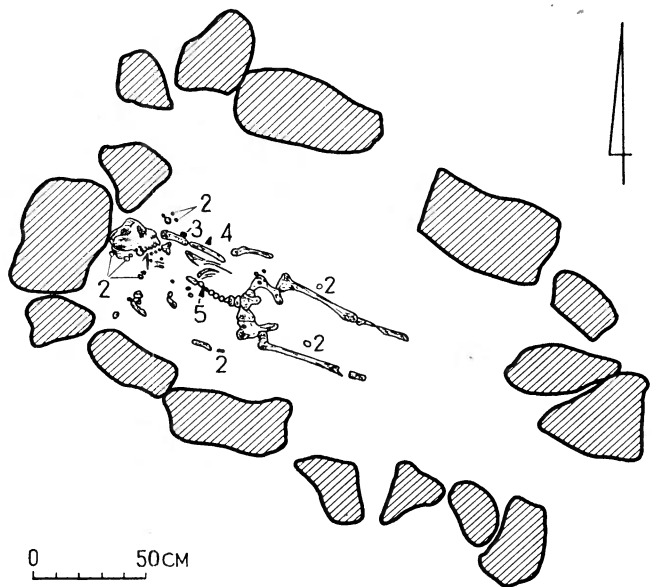
2 m na zachód od zachodniej granicy aru 4 i na północny wschód od grobu 8 wystąpiła w przybliżeniu prostokątna w zarysie obstawa grobu 9 (Ryc. 20). Składała się ona z 16 kamieni o wymiarach 50×30×20 cm oraz nieco mniejszych 25×20×10 cm. Wymiary zewnętrzne obstawy 2,8×1,6 m, a wewnętrzne 2,1×1,05 m. Przestrzeń w obrębie obstawy zalegały warstwy bruku kamiennego, między którymi wolne przestrzenie wypełniała zhumusowana ziemia. Ogólna głębokość jamy grobowej 68 cm, przy czym dno jamy było o około 10 cm zagłębione w sto-

Ryc. 20. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 9 po zdjęciu próchnicy

sonku do spodów kamieni obstawy. Szkielet usytuowany czaszką na północny zachód (Ryc. 21). Ręce wyciągnięte wzdłuż korpusu. Stan zachowania kości można uznać jako względny.

Inwentarz grobu składał się z dwóch platerowanych srebrem kabłączków skroniowych o żłobkowanym esowatym uszku (Tabl. IIIId) o średnicy 2,4 cm, leżących po prawej stronie czaszki. Po lewej stronie pod czaszką stwierdzono dwa cynowe rozsypujące się kabłączki skroniowe (Tabl. IIIe, f) o średnicy drutu 4 mm i największej średnicy 2,6 cm i 2,2 cm. W okolicach szyi i klatki piersiowej wystąpiły paciorki, których poszczególne egzemplarze znaleziono także w okolicy miednicy i kości udowych. Paciorek z krwawnika w kształcie dwóch ostrosłupów o podstawie ośmiobocznej i ściętych wierzchołkach (Tabl. IIIg). Długość paciorka 2,2 cm, a największa śred-

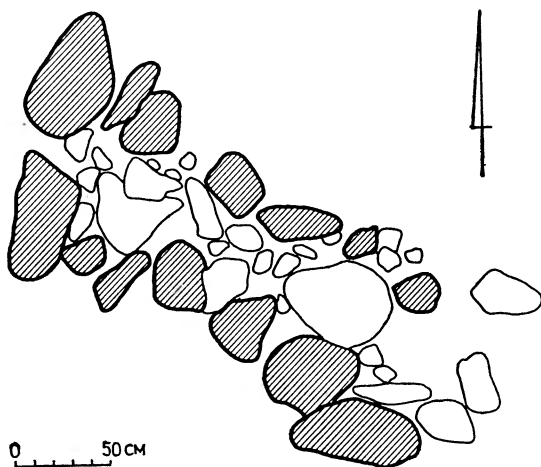
Ryc. 21. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 9 po zdjęciu bruku. Kabłączki (1). Paciorki (2). Przęślik (3). Fragment noża (4). Nóż i pochwa (5)

nica 1,1 cm. Cztery paciorki fluorytowe o zabarwieniu od fioletu przez bladoróżowy do prawie białego, kształtu dwu ostrosłupów o ściętych wierzchołkach i podstawie sześciokątnej (Tabl. IIIh). Długość paciorków 1,7 cm do 1,4 cm, a średnica 12 mm do 8 mm. Fragment paciorka melonowatego (Tabl. IIIi) z niebieskiego przezroczystego szkła. Pięćdziesiąt drobnych paciorków z nieprzezroczystego szkła (Tabl. IIIj) o średnicy 5—3 mm i wysokości 2,5—2 mm. Cztery paciorki podobnego kształtu i wymiarów (Tabl. IIIk) z nieprzezroczystego szkła barwy fioletowej. Ułamek paciorka z żółtego przezroczystego szkła. Pięć paciorków z czarnego nieprzezroczystego szkła o średnicy do 5 mm i wysokości do 5 mm (Tabl. IIIl). Fragment pustego srebrnego paciorka o wysokości 1,8 cm (Tabl. IIIm) oraz użyta jako paciorek zwinięta w rurkę taśma brązowa o szerokości 8 mm (Tabl. IIIo). Na wysokości lewego ramienia odkryto przęślik z różowego łupku o średnicy: 2,4 cm, otworu 1 cm i wysokości 1,3 cm (Tabl. IIIp). Mógł on być użyty jako paciorek lub skuwka do włosów. Na wysokości jamy brzusznej leżał złamany nóż żelazny w skórzanej pochwie (Tabl. IIIq). Nóż posiadał prosty tylec szerokości 3 mm i cienki kolec obustronnie wyodrębniony o długości 3,5 cm. Przypuszczalna długość noża ok. 13 cm. Na kolcu znajdują się ślady rękojeści drewnianej, a na nożu widoczne są fragmenty przywartej taśmy brązowej zszywającej. Pochwa skórzana zachowana w postaci dwóch fragmentów oraz trzech okuć z wytłoczonymi guzkami (Tabl. IIIr). Pochwa była uszyta z trzech kawałków skóry, z czego dwa stanowiły ścianki pochwy, natomiast na krawędzi był włożony dodatkowy pasek usztywniający o szerokości 9 mm. Skóra wzdłuż krawędzi pochwy od strony części tnącej noża była zszyta ozdobnie przy pomocy dwóch ściągów wykonanych w ten sposób, że w nacięcia wciągnięto kawałki taśmy brązowej grubości ok. 1 mm i szerokości 1,5 mm. Wydaje się, że następnie w nacięcia wpleciono ciągłą taśmę w celu wzmocnienia, uzyskując zarazem efektowne zdobienie. Od strony przeciwnej pochwa była zabezpieczona przy pomocy trzech zachowanych okuć wykonanych z cien-

kiej blaszki brązowej z wytłoczonymi guzkami. Okucia po założeniu na skraj pochwy zagięto i zbito nitami. Sądząc na podstawie inwentarza, grób zawierał pochówek kobiecy.

Grób 10

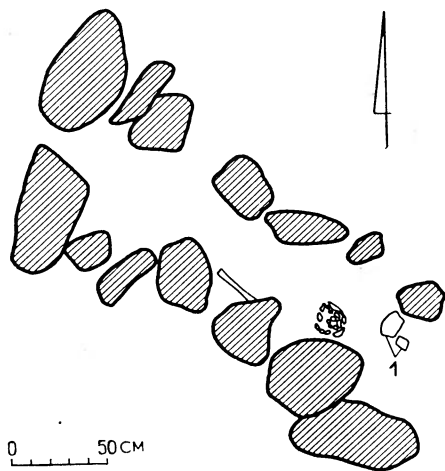
1,5 m na zachód od zachodniej granicy aru 4 między grobem 6 i 9 wystąpił grób 10. Północno-wschodnia ściana obstawy była wspólna z grobem 6, a ściana północno-zachodnia była przedłużeniem odpowiedniej ściany tegoż grobu. Zarys obstawy miał kształt wydłużonego prostokąta, przy czym brakowało ściany południowo-wschodniej (Ryc. 22). Obstawę tworzyło 14 kamieni zarówno wielkich, jak i małych. Zewnętrzne wymiary obstawy wynosiły

Ryc. 22. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 10 po zdjęciu próchnicy

270×90 cm, wewnętrzne 200×45 cm. Interesujące jest, że w warstwach bruku użyto zarówno małych kamieni, jak i wielkich, stosowanych na ogół do budowy obstaw. Grób zorientowany z północnego zachodu na południowy wschód. Słabo zachowany szkielet usytuowany głową na południowy wschód (Ryc. 23).

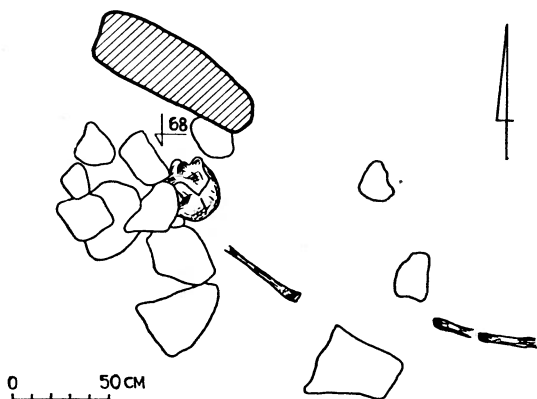
Jedynymi przedmiotami inwentarza były fragmenty skorup. Pochówek nosi wyraźne ślady zakłócenia. Opierając się jedynie na orientacji szkieletu można by ewentualnie przyjąć, że w grobie pochowano mężczyznę.

Ryc. 23. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 10 po zdjęciu bruku. Ułamki ceramiki (1)

Grób 11

1,2 m na wschód od granicy zachodniej aru 2 i 2 m na północ od południowej granicy aru 2 wystąpił zniszczony grób 11 (Ryc. 24). Znajdował się on na terenie, gdzie kamienie zarówno obstaw, jak i bruków, zostały wyрабо-

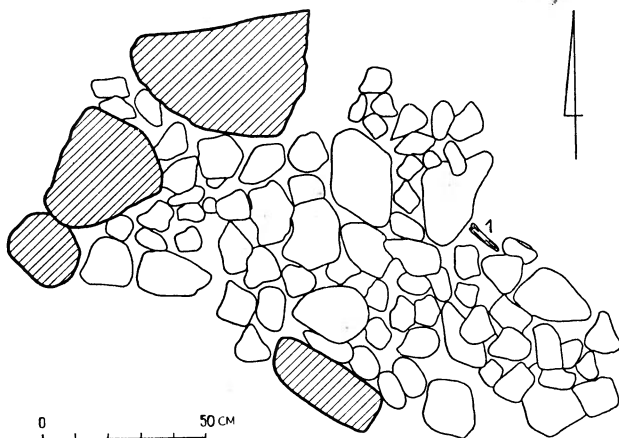

Ryc. 24. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 11

wane. Mogło to nastąpić w średniowieczu, gdyż w sąsiedztwie stwierdzono duże ilości drobnych ułamków ceramiki pochodzącej z tego czasu. Około 30 cm od powierzchni natrafiono na uszkodzoną czaszkę oraz nieco głębiej na kość prawego ramienia i prawej nogi. Szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 24). Przy szkielecie nie znaleziono żadnych przedmiotów inwentarza. Opierając się na powyższych danych określenie płci szkieletu jest niemożliwe.

Grób 11A — kobiecy

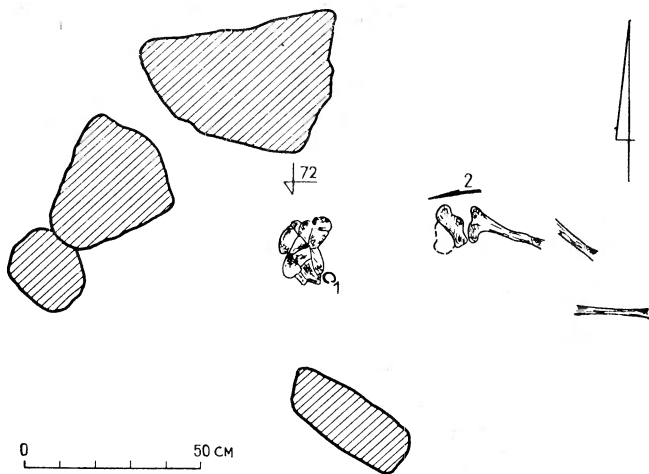
Tuż na północny zachód od grobu 11, zorientowany z północnego zachodu na południowy wschód wystąpił grób 11A. Zachowały się cztery kamienie obstawy o wy-

Ryc. 25. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 11A. Kość ludzka (1)

miarach 45×35×18 cm (Ryc. 25). Jak można przypuszczać, obstawa miała w przybliżeniu kształt protokąta. Lepiej zachował się bruk kamienny składający się z warstw kamieni o wymiarach 15×10×7 cm, 10×7×5 cm. Szkielet zorientowany czaszką na północny zachód leżał na pierwotnym humusie (Ryc. 26).

Inwentarz stanowił leżący przy czaszce rozłożony kabłączek cynowy (Tabl. IVa) o przypuszczalnej średnicy 4,8 cm i średnicy drutu 6 mm. Przy lewym biodrze, osztrzem ku czaszce, odkryto nóż żelazny z odłamanym za-

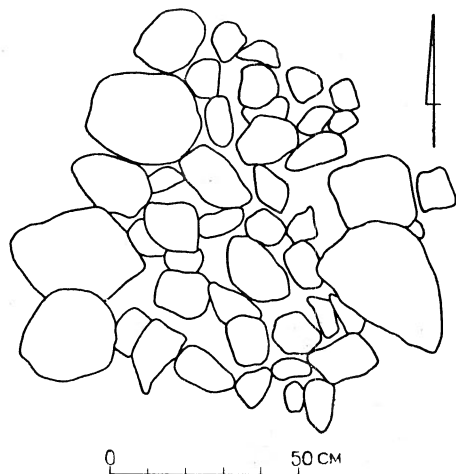
Ryc. 26. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 11A po zdjęciu bruku. Kabłączek (1). Nóż (2)

kończeniem (Tabl. IVb). Miał on prosty tylec szerokości 3 mm i obustronnie wyodrębniony kołec z przywartymi resztkami rękojeści drewnianej. Zachowana długość: noża 10 cm, kolca 2,8 cm, największa szerokość ostrza 1,5 cm. Pochowany osobnik był pici żeńskiej.

Grób 12a,b

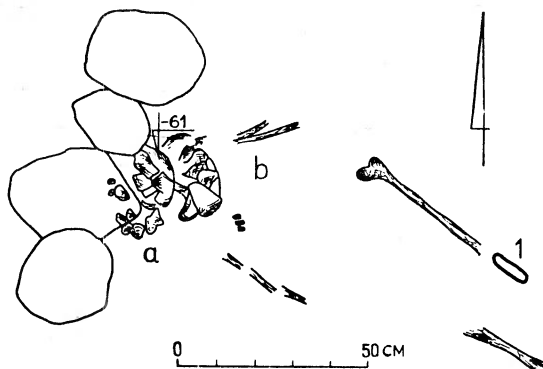
W odległości 50 cm na północny wschód od grobu 11A wystąpił zniszczony grób 12. Zachowały się tu jedynie kamienie północno-zachodniej obstawy (Ryc. 27). W północno-wschodniej części grobu zachował się fragment bruku. Pochówek leżał na głębokości 34 cm. W obrębie grobu stwierdzono dwie czaszki oraz kości długie jednego osobnika (Ryc. 28). Mamy tu do czynienia z pochówkiem wtórnym, który zniszczył pochówek pierwotny.

Pochówek „a”. Ze szkieletu zorientowanego czaszką na północny zachód pozostały jedynie fragmenty. Płeć zmarłego nie ustalona.

Ryc. 27. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 12 po zdjęciu próchnicy

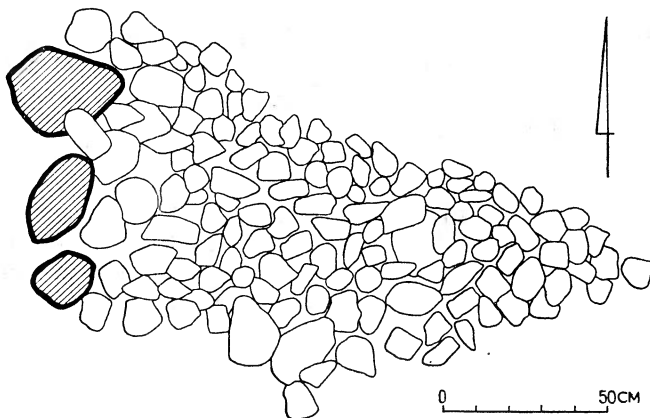
Pochówek „b”. Zachowała się tu zgnieciona czaszka, leżąca na czaszce pochówka „a” i fragmentarycznie zachowane kości rąk i kości długie (Ryc. 28). Inwentarz stanowił krzesiwo ogniwkowe, znalezione na wysokości lewego niezachowanego kolana, o prostokątnym zarysie ramki lekko zowalizowanym przy końcach (Tabl. IVc). Długość krzesiwa 9,4 cm, największa szerokość 3,9 cm, grubość ramion 8×5 mm. Jak można przypuszczać, zmarły był mężczyzną.

Ryc. 28. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 12 po zdjęciu bruku. Pochówki (a, b). Krzesiwo (1)

Grób 13a,b

Bezpośrednio na północny wschód od grobu 12 znajdował się zespół z zachowanym w części północno-zachodniej brukiem, składającym się z drobnych kamieni o wymiarach 5×5×5 cm, 7×5×4 cm i podobnych (Ryc. 29). Z obstawy zachował się jedynie fragment zarysu

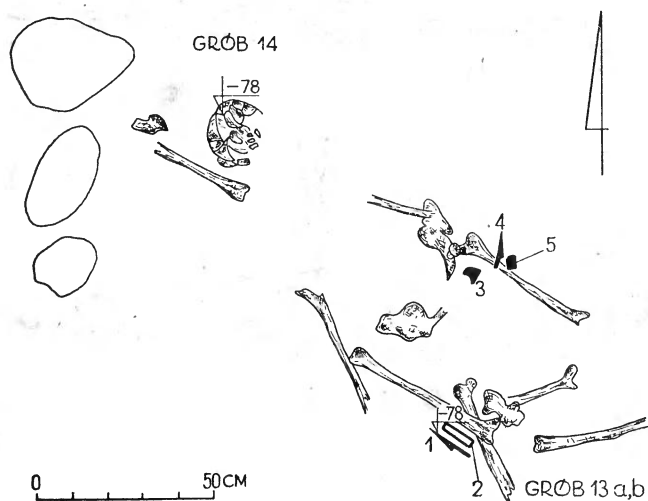

Ryc. 29. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobów 13 i 14 po zdjęciu próchnicy

ściany północno-zachodniej. Właściwie groby 13 i 14 są resztkami jednego obiektu zawierającego kilka kolejnych pochówków pochodzących z dłuższej przestrzeni czasowej. Dno jamy grobowej wystąpiło tu na głębokości 36 cm.

Pochówek „a”. W południowo-wschodniej części grobu 13 znajdowało się skupisko kości długich (Ryc. 30). Z pierwotnego pochówka zachowały się kości długie oraz fragment miednicy, odkryte w zakłóconym układzie. Brak szczątków czaszki i sąsiedztwo z obszarem, gdzie wybrano kamienie, zdaje się wskazywać, że mamy tu do czynienia ze szkieletem usytuowanym pierwotnie czaszką

na południowy wschód. Przedmiotów inwentarza nie stwierdzono. Można by przypuszczać, że był tu pochowany mężczyzna, gdyż mimo braku konsekwencji w orientacji widocznej w tym czasie, częściej pochówki męskie są układane głowami na północny wschód.

Ryc. 30. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 13 i 14 po zdjęciu bruku. Grób 13 pochówek a, b. Nóż (1). Krzesiwo (2). Krzemień (3). Grób 14. Nóż (4). Krzemień (5)

Pochówek „b”. W tym samym skupisku znaleziono dwie kości udowe i fragmenty miednicy. Mimo braku czaszki można przypuszczać, że szkielet był zorientowany na południowy wschód. Inwentarz stanowił nóż żelazny o prostym tyłcu szerokości 6 mm, obustronnie wyodrębnionym kolcu i w znacznej części zachowanej rękojeści drewnianej o owalnym kształcie i przekroju 2,5×1,5 cm (Tabl. IVd). Długość całkowita: noża 15 cm, kolca 4,5 cm, największa szerokość ostrza 1,9 cm. Obok noża leżało krzesiwo żelazne o prostokątnej ramce (Tabl. IVe). Długość krzesiwa 9 cm, szerokość 3,1 cm, grubość ramion 4×7,5 mm, a na końcach 2×7,5 mm. Oba te przedmioty leżały prawdopodobnie przy lewym boku nieboszczyka. Należący do inwentarza tego pochówka krzemień ze śladami kory, o wymiarach 2,5×1,8×1 cm odkryto w sąsiedztwie kości z grobu 14. Przypuszczalnie był tu pochowany mężczyzna.

Grób 14

Najmłodszym pochówkiem z opisanego wyżej zespołu był pochówek 14, czaszką zorientowany na północny zachód. Szkielet zachowany jedynie częściowo (Ryc. 30).

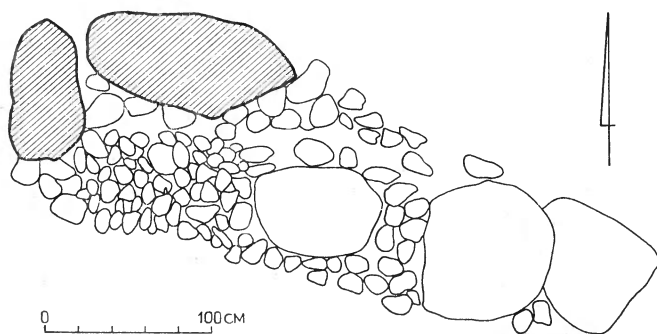
Inwentarz stanowił nóż żelazny o odłamanym czubku, prostym tyłcu, łukowato zakłęśniętym w kierunku czubka i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. IVh). Zachowana długość: noża 11,7 cm, kolca 2 cm, największa szerokość ostrza 1,7 cm, tyłca 5—6 mm. Na ostrzu widoczne nikłe ślady skórzanej pochwy. W sąsiedztwie leżał biało spatinowany krzemień do krzesiwa o wymiarach 2,1×2×1 cm (Tabl. IVg). Oba te przedmioty znajdowały się przy lewej kości udowej nieboszczyka. Przypuszczalnie pochowano tu mężczyznę.

Grób 15 — kobiety

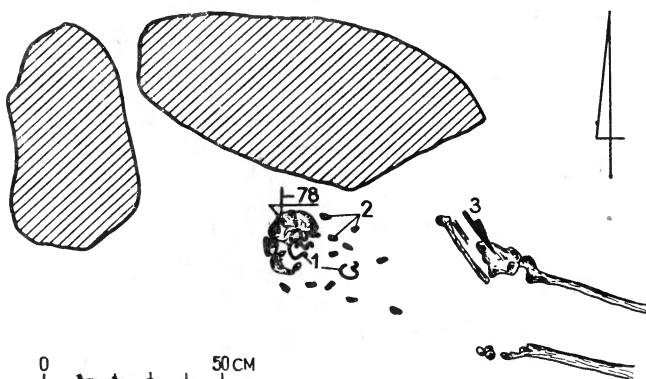
W odległości 35 cm na północny wschód od grobu 14 był położony grób 15. Obstawa grobu zachowała się w formie szczątkowej w postaci dwóch wielkich kamieni o wy-

miarach 90×45×60 cm i nieco mniejszego. Wystąpiły one w północno-zachodniej części grobu. Wydaje się, że wielkie kamienie leżące w południowo-wschodniej części grobu są wywróconymi kamieniami obstawy (Ryc. 31). Cała przestrzeń grobu była pokryta warstwami ścisłego bruku z kamieni o wymiarach 15×7×5 cm i 5×5×4 cm. Przestrzeń między kamieniami wypełniał humus i zhumusowany piasek. Szkielet słabo zachowany, zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 32).

Inwentarz stanowił cynowy kabłączek skroniowy o podwiniętym uszku (Tabl. Vb), największej średnicy 5 cm i przekroju 3,5×3 mm. Wity w 1½ zwoju kabłączek cynowy o średnicy 2,4 cm i przekroju 4×2,5 mm (Tabl. Vc) oraz zupełnie rozkruszony kabłączek esowaty o przekroju 5 mm (Tabl. Va). Kabłączki wystąpiły w okolicy czaszki. Na klatce piersiowej i w okolicach czaszki leżały szklane paciorki w ilości 47 (całych i rozkruszonych). Paciorek z czarnego nieprzezroczystego szkła zdobiony żółtą inkrustacją (Tabl. Vd) o średnicy: 7 mm, otworu 3 mm, długość 15 mm. Pięć paciorków całych i trzy fragmenty wykonanych z czarnego nieprzezroczystego szkła zdobionych białą inkrustacją (Tabl. Ve) o średnicy: 7—8 mm, otworu 3 mm, wysokość 15 mm. Paciorek z fioletowobrazowego szkła z białymi wstawkami, o średnicy: 10 mm, otworu 3,5 mm, wysokość 7 mm (Tabl. Vf). Podwójny paciorek z żółtego nieprzezroczystego szkła o średnicy: 6 mm, otworu 2 mm, wysokość 8 mm (Tabl. Vg). Cztery paciorki z przezroczystego niebieskiego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 4 mm, wysokość 9 mm (Tabl. Vh). Paciorek z zielonego przezroczystego szkła z żółtym zdobieniem, o średnicy: 8 mm, otworu 3 mm, wysokość 9 mm. Osiem całych i drobne

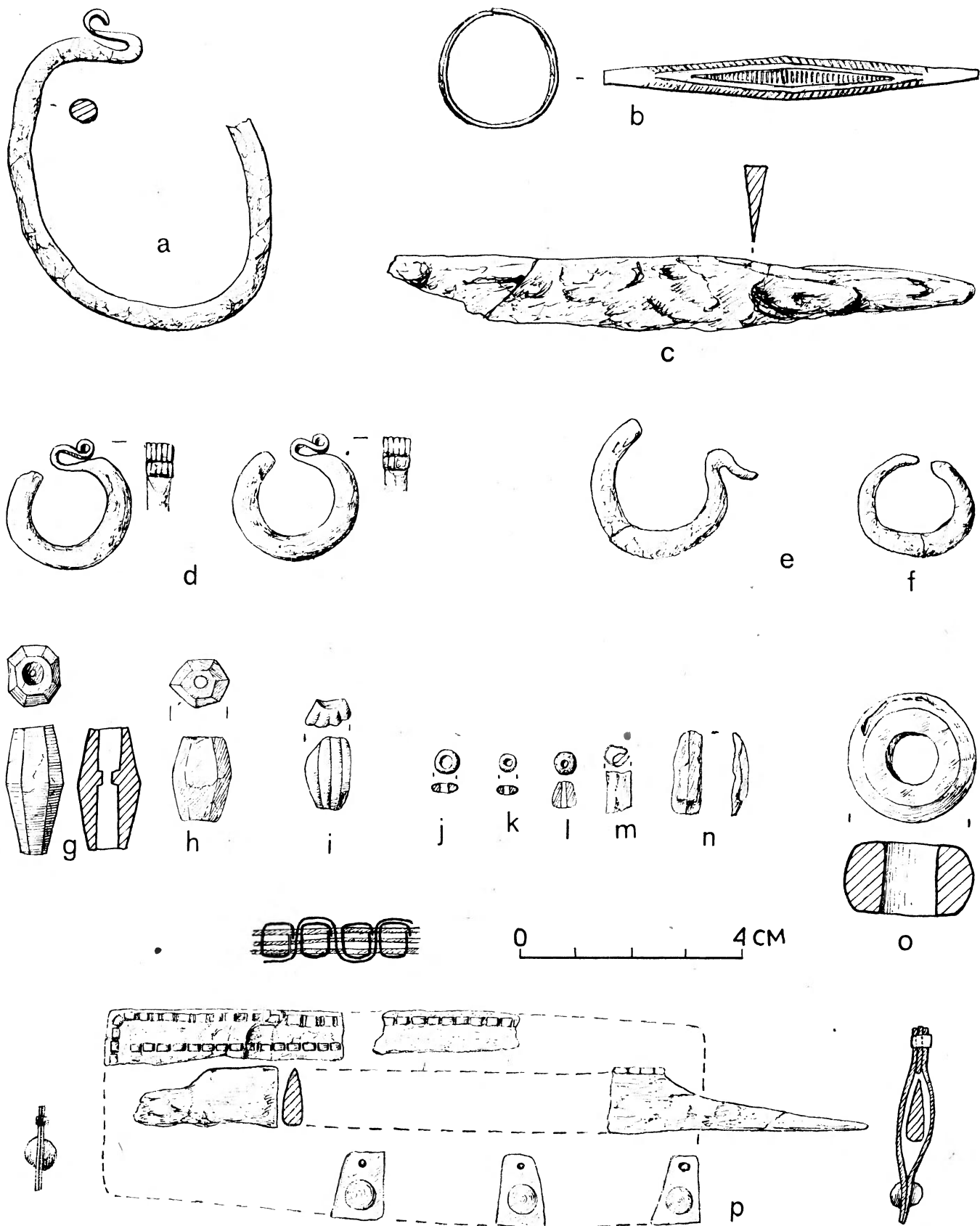

Ryc. 31. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 15 po zdjęciu próchnicy

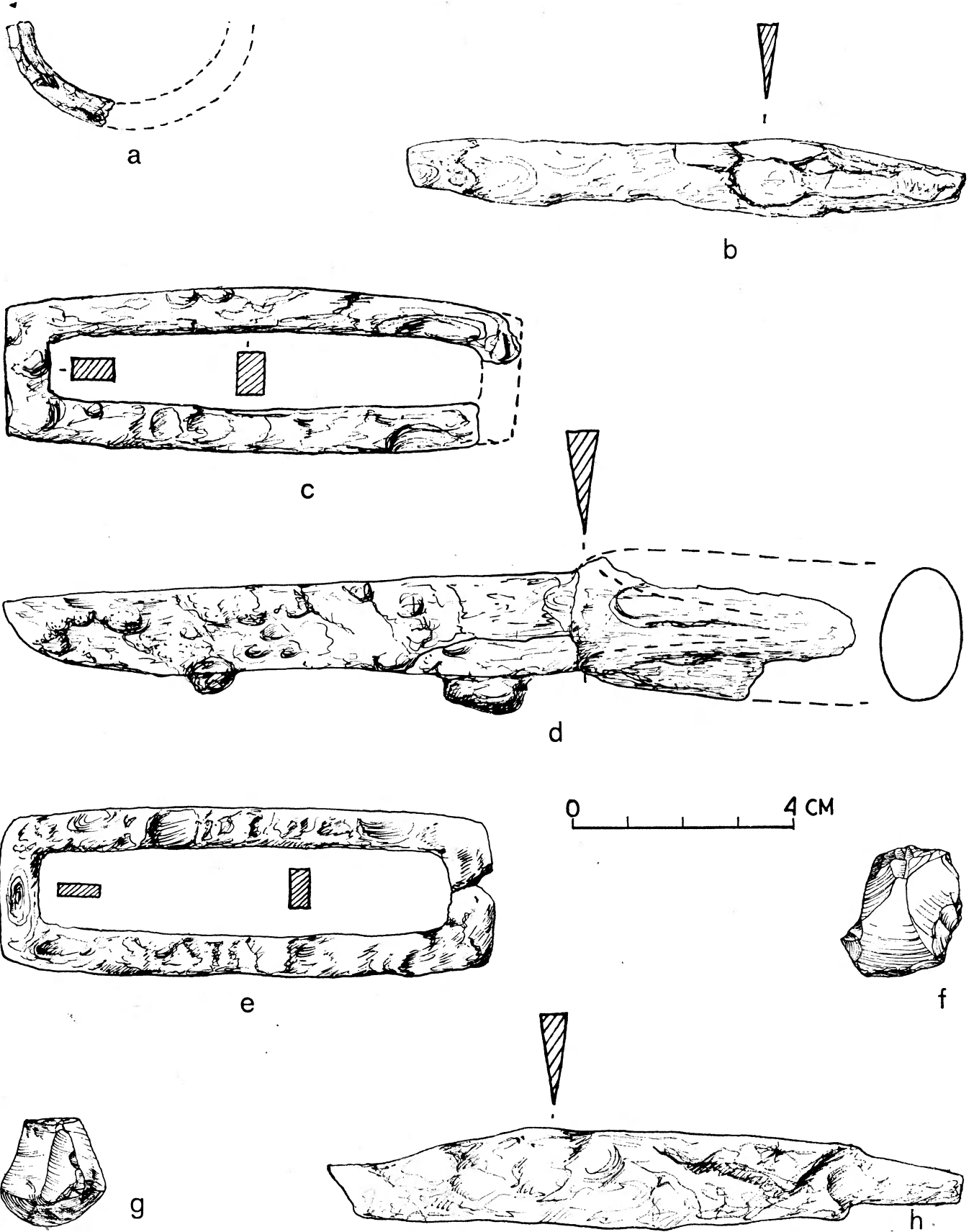
Ryc. 32. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 15 po zdjęciu bruku. Kabłączki (1). Paciorki (2). Nóż (3)

TABLICA III

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 8 (a—c). Grób 9 (d—p). Żelazo (c), żelazo, skóra, brąz (p), brąz platerowany srebrem (d), brąz (b, m), cyna (a, e, f), różowy łupek (o), krwawnik (g), fluoryt (h), szkło przezroczyste (i), szkło nieprzezroczyste (j—l), srebro (n)

TABLICA IV

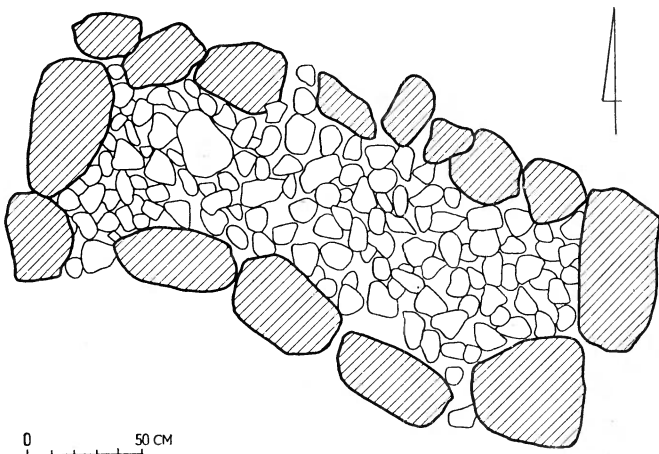

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 11A (a, b). Grób 12b (c). Grób 13b (d—f). Grób 14 (g, h).
 Żelazo (b—e, h), cyna (a), krzemień (f, g)

fragmenty paciorków z białego przezroczystego spatinowanego szkła o średnicach: 7—4 mm, otworów 3 mm, wysokość 5—2 mm (Tabl. Vi). Dwa podwójne paciorki z białego przezroczystego spatinowanego szkła o średnicach: 3 mm, otworu 1 mm, wysokość 7 mm (Tabl. Vj). Paciorek zwijany z białego przezroczystego spatinowanego szkła o średnicy: 3 mm, otworu 1 mm, wysokość 3,5 mm (Tabl. Vj) oraz 20 rozkruszonych paciorków z przezroczystego szkła. Przy lewym boku leżał złamany nóż żelazny o prostym tyłcu łukowato wygiętym w kierunku czubka i obustronnie wyodrębnionym kolcu ze śladami drewna (Tabl. VI). Długość: całkowita 13 cm, kolca 3,7 cm, szerokość: tyłca 5 mm i ostrza 15 mm. Nóż był silnie zużyty, a na powierzchni ostrza zachowały się nikłe ślady pochewki skórzanej. Zgodnie z orientacją oraz inwentarzem, jest to pochówek kobiety.

Grób 16

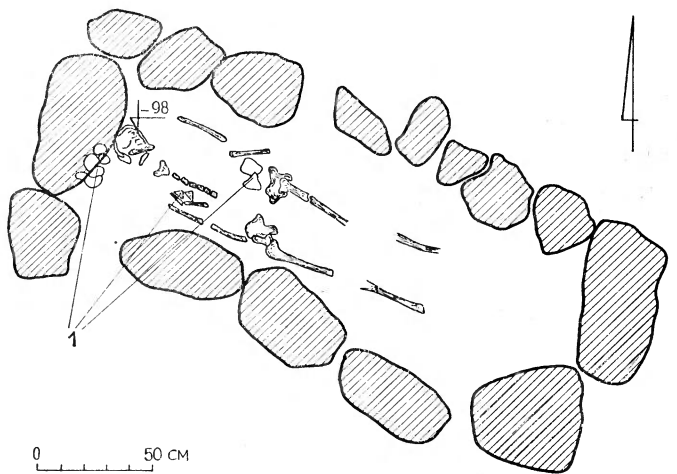
Na północny wschód od grobu 15 stwierdzono prostokątny w zarysie grób 16 (Ryc. 33). Pełna obstawa ułożona z 15 kamieni o wymiarach 70×60×34 cm, 75×65×48 cm, 58×55×33 cm, 30×25×18 cm (ściana północno-wschodnia). Wymiary zewnętrzne obstawy zorientowanej po osi z pół-

Ryc. 33. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 16 po zdjęciu próchnicy

nocnego zachodu na południowy wschód wynosiły 3×1,3 m, a wewnętrzne 230×70 cm. Wnętrze obstawy było dość ściśle zabrukowane siedmioma warstwami bruku składającego się głównie z kamieni drobnych o wymiarach: 7×5×5 cm i rzadziej 20×15×10 cm. Głębokość jamy grobowej licząc od szczytu kamieni obstawy, wynosiła 90 cm, natomiast faktyczna jej głębokość od spódów kamieni obstawy wynosiła 20—30 cm. Szkielet zorientowany czaszką na północny zachód z rękoma wyciągniętymi wzdłuż korpusu (Ryc. 34).

Nad czaszką tuż przy kamieniach obstawy oraz powyżej lewego biodra wystąpiły fragmenty naczynia całkowicie obtoczonego z gliny szarobrunatnej z dobnoziarnistą domieszką tłuczni (Tabl. Vn). Średnica wylewu o profilowanej krawędzi z progiem na pokrywkę wynosiła 17 cm. Mimo znalezienia 25 fragmentów tego naczynia, brak jest poważnej jego części, która uniemożliwiła pełną rekonstrukcję. W inwentarzu grobu odkryto również fragment cynowego kabłączka skroniowego o przekroju 4 mm (Tabl. Vk) oraz skorodowany nóż żelazny o prostym tyłcu,

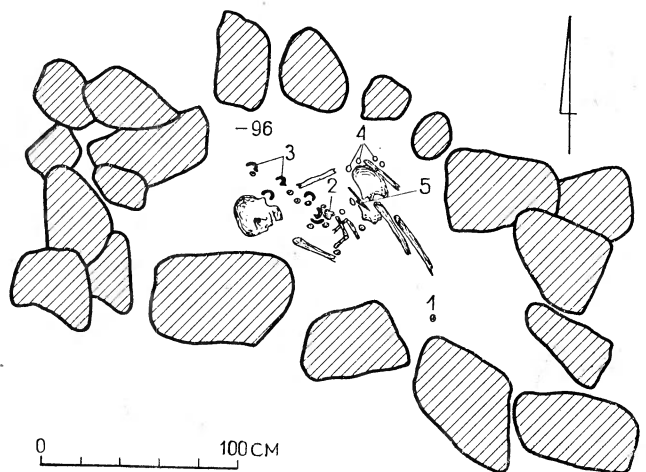

Ryc. 34. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 16 po zdjęciu bruku. Ułamki ceramiki (1)

jednostronnie wyodrębnionym kolcu i odłamanym czubku (Tabl. Vm). Zachowana długość: noża 9,3 cm, kolca 3,5 cm, największa szerokość: ostrza 1,4 cm, tyłca 3 mm. Na ostrzu widoczne ślady pochwy. Ponadto w skład inwentarza wchodzi fragment krzemienia od krzesiwa ze śladami drobnych załuskań, o wymiarach 3×2×1 cm. Wszystkie przedmioty z wyjątkiem naczynia, nie były zaznaczone ani w opisie eksploracji grobu, ani na planie. Wydaje się, że w przypadku fragmentu kabłączka mamy do czynienia z błędem w metrykacji. Jak można przypuszczać, był to pochówek mężczyzny.

Grób 17 — kobiety

Na północny wschód od grobu 16 wystąpiła obstawa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 35). Miała ona kształt nieregularnego prostokąta o wymiarach zewnętrznych 3×1,5 m i wewnętrznych 210×80 cm. Składała się z 19 kamieni o wymiarach 72×60×45 cm i nieco mniejszych. Przestrzeń wewnętrzną wypełniał bruk złożony z sześciu warstw kamieni o wymiarach 20×15×10 cm, 10×7×5 cm, 7×5×5 cm. Przestrzeń między brukiem wypełniał humus lub szara zhumusowana

Ryc. 35. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 17 po zdjęciu bruku. Pierścionek (1). Krzemień (2). Kabłączki skroniowe (3). Paciorki (4). Nóż (5)

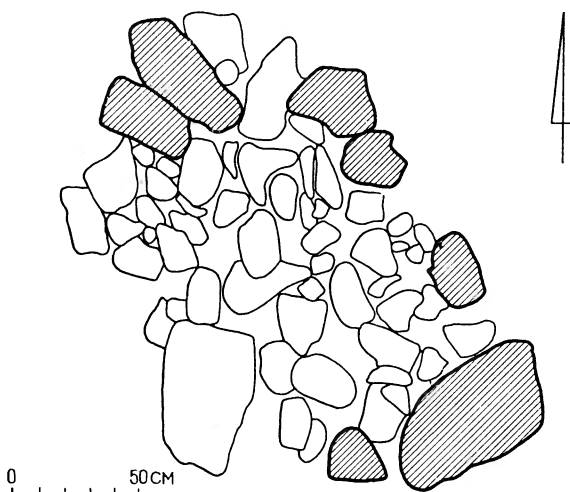
ziemia. Dno jamy licząc od wierzchołków kamieni obstawy, znajdowało się na głębokości 90 cm, przy czym faktycznie jama grobowa była zagłębiona jedynie na 10—20 cm. Szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 35). Układ szkieletu należy zaliczyć do nietypowych. Głowa zwrócona była twarzoczaszką w prawo, a szkielet robi wrażenie, że ułożono go na prawym boku z podkurczonymi nogami. Występuje tutaj pewne zakłócenie układu, niektórych kości.

W okolicy czaszki, w sporym jednak rozrzucie, wystąpiło ogółem sześć kablączków skroniowych. Brązowy platerowany srebrem z esowatym karbowanym uszkiem, o średnicy 2,5 cm i przekroju 3,2 mm (Tabl. Vo). Cynowy skrodowany kablączek esowaty o średnicy 3 cm i przekroju 5 mm (Tabl. Vp). Uszkodzony cynowy kablączek esowaty o przekroju 4 mm (Tabl. Vr) oraz trzy cynowe kablączki esowate całkowicie rozkruszone. W obrębie korpusu nieboszczyka w dużym rozproszeniu leżało 35 paciorków całych i 11 ułamków. Duży paciorek z nieprzezroczystego czarnego szkła zdobiony żółtym i białym szklivem (Tabl. Vs). Największa średnica 1,8 cm, wysokość 1,8 cm, średnica otworu 9 mm. Dwa paciorki z nieprzezroczystego ciemnożółtego szkła o największej średnicy: 8 mm, otworu 1,5 mm, wysokości 7 mm (Tabl. Vt). Dwa całe i dwa fragmenty paciorków z ciemnożółtego nieprzezroczystego szkła o średnicy: 5 mm, otworu 1,2 mm, wysokości 7 mm (Tabl. Vt). Dwa paciorki z nieprzezroczystego żółtawego szkła o średnicy: 5 mm, otworu 0,5 i 2,5 mm, wysokości 7 mm. Dwa paciorki z podobnie zabarwionego szkła tylko mniejsze, o średnicy: 4 mm, otworu 1 mm, wysokości 2 mm (Tabl. Vt). 16 całych i trzy ułamki paciorków z jasnożółtego nieprzezroczystego szkła o średnicy: 4 mm, otworu 1 mm, wysokości 1 i 1,5 mm (Tabl. Vt). Dwa paciorki z jasnożółtego szkła o największej średnicy: 5 mm, otworu 1—2,5 mm, wysokości 7 mm (Tabl. Vt). Podobnego kształtu paciorek z nieprzezroczystego fioletowego szkła z żółtą inkrustacją, o średnicy: 6 mm, otworu 1 mm, wysokości 5 mm. 7 całych i 6 fragmentów paciorków z przezroczystego białego szkła o średnicy: 6 mm, otworu 2—4 mm, wysokości 8 mm (Tabl. Vu). Ponadto w skład kolii wchodziły dwie łukowato wygięte blaszki z otworem do nanizania, o wysokości 6 i 7 mm (Tabl. Vw). Na miednicy odkryto nóż żelazny z odłamanym czubkiem, o prostym tyłcu szerokości 4 mm i obustronnie wyodrębnionym kolcem ze śladami drewnianej rękojeści (Tabl. Vx). Zachowana długość noża: 11 cm, kolca 2,9 cm, największa szerokość ostrza 11 mm. Obok niezachowanych kości nóg leżał pierścionek o wolnych końcach, wykonany z taśmy brązowej o szerokości 4 mm, grubości 0,75 mm i średnicy 2 cm (Tabl. Vz). Grób 17 jest pochówkiem kobiecym. Należy wspomnieć, że w trakcie badań w południowo-wschodniej części grobu odkryto mało zniszczony ciepłopalny grób. Grób ten należy łączyć z istniejącym tu wcześniej cmentarzyskiem.

Grób 18 — męski

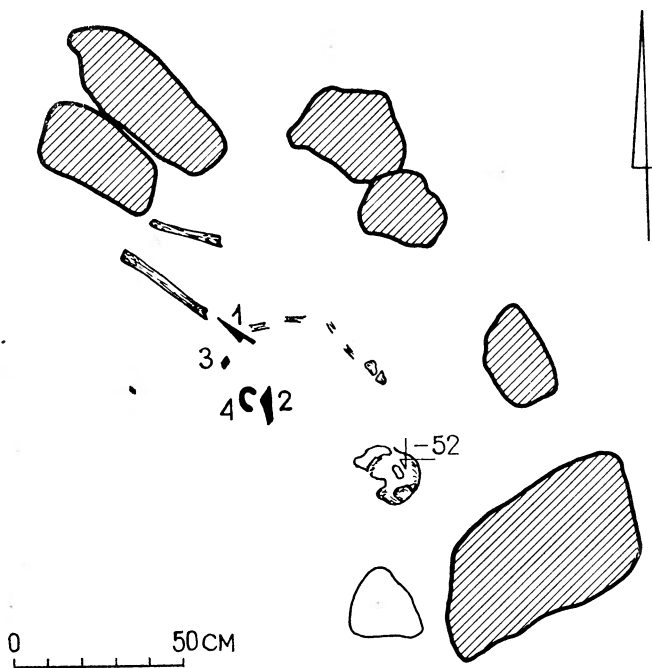
Na północny zachód od grobu 16 znajdowała się mocno zniszczona obstawa grobu 18. Nieco lepiej zachował się bruk ułożony z kamieni średnich wielkości (Ryc. 36). Jama grobowa nie była wkopana w ziemię. Szkielet o nieco naruszonym układzie, zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 37). Nieboszczyk miał ręce ułożone na biodrach.

Na prawym biodrze leżał nóż żelazny o prostym, zakłęśniętym przy czubku tyłcu szerokości 3 mm i obustronnie wyodrębnionym kolcu z nikłymi śladami drewna (Tabl. VIa). Długość całkowita noża: 12,8 cm, kolca 3,5 cm, największa szerokość ostrza 1,5 cm. Nóż nosi ślady silnego zużycia ostrza. Powyżej niezachowanej miednicy odkryto uszkodzone krzesiwo o typie przejściowym, zbliżonym do dwukabląkowego (Tabl. VIc). Zachowana długość 7,8 cm, szerokość na końcach 7 mm i grubość 3 mm. Obok krze-

Ryc. 36. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 18 po zdjęciu próchnicy

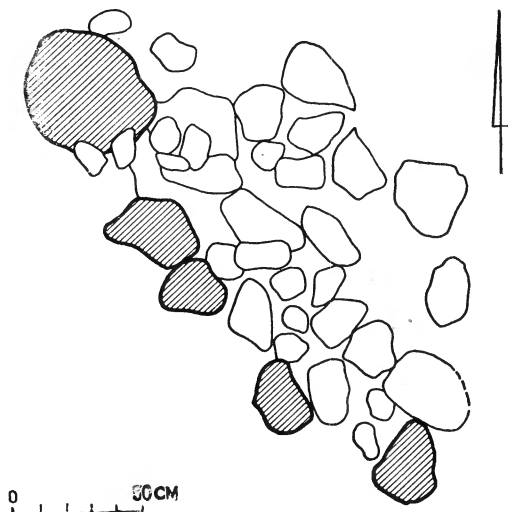
siwa wystąpiła zniszczona ramka sprzączki żelaznej o przekroju protokątnym 3×6 mm. Na wysokości noża znaleziono krzemień do krzesiwa o nieregularnym kształcie ze śladami użytkowania i długości 3,6 cm (Tabl. VIb). Na podstawie orientacji oraz inwentarza można przyjąć, że pochowany tu nieboszczyk był mężczyzną.

Ryc. 37. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 18 po zdjęciu bruku. Nóż (1). Krzesiwo (2). Krzemień (3). Sprzączka (4)

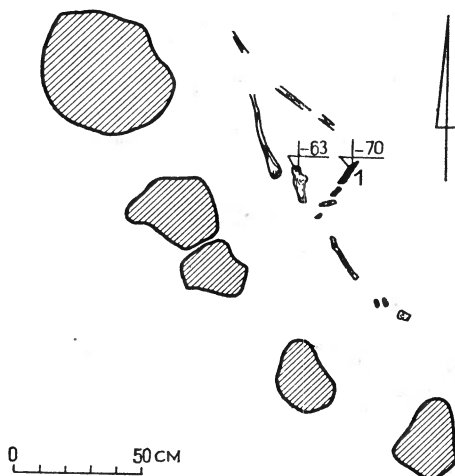
Grób 19 — kobiety

Na północny wschód od grobu 18, pod częściowo wyrabowaną obstawą i brukiem, znajdował się pochówek 19 (Ryc. 38). Nieboszczyk leżał głową na południowy wschód

Ryc. 38. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 19 po zdjęciu próchnicy

(Ryc. 39). Kości szkieletu są bardzo źle zachowane. Dno jamy grobowej wystąpiło na głębokości około 70 cm, a faktycznie było ono minimalnie wkopane w pierwotny poziom ziemi.

Ryc. 39. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 19 po zdjęciu bruku. Nóż (1)

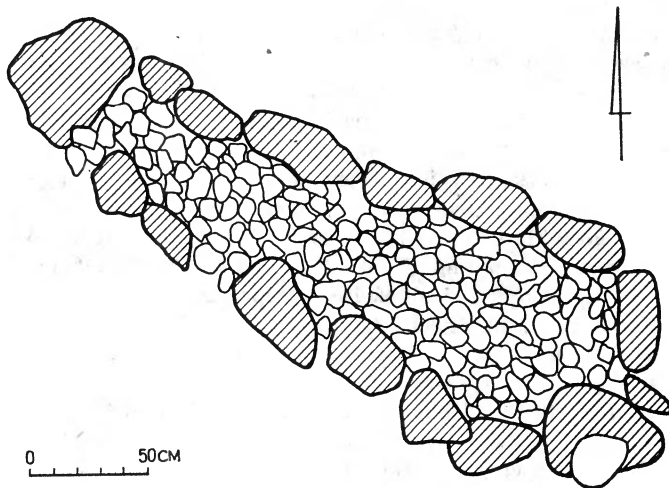
Jedynym przedmiotem inwentarza był leżący na miednicy szkieletu nóż żelazny, o złamanym ostrzu i prostym tylcu szerokości 3 mm oraz złamanym obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. VI d). Zachowana długość: 7,5 cm, kolca 2 cm i największa szerokość ostrza 13 mm. Według danych antropologicznych w grobie 19 pochowano kobietę.

Grób 20 — mężczyzna

Na północny zachód od grobów 12 i 13 wystąpił grób 20. Wąska, zbliżona do prostokąta obstawa o wymiarach zewnętrznych 300×90 cm i wewnętrznych 230×50 cm, składała się z 15 kamieni o wymiarach 60×55×53 cm,

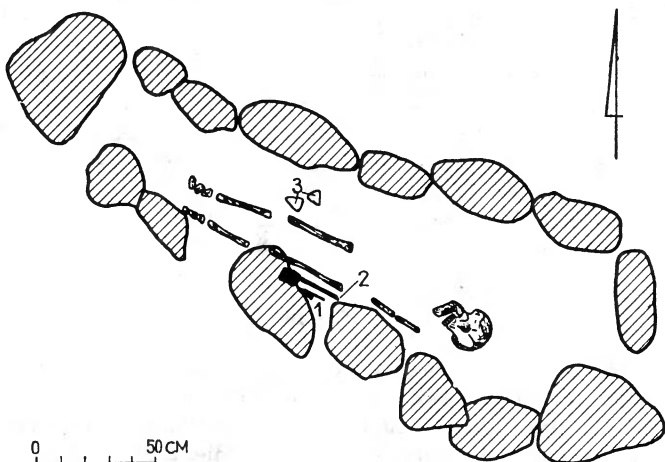
40×34×32 cm i nieco mniejszych (Ryc. 40). Obstawa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. W obrębie obstawy wystąpiło pięć warstw gęstego bruku z kamieni zbliżonych do wymiarów 7×5×5 cm. Przestrzeń między kamieniami wypełniała zhumusowana ziemia i humus. Szkielet leżący w płytko zagłębionej jamie miał ręce wyciągnięte wzdłuż korpusu i był zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 41). Stan zachowania kości względnie dobry.

Na wysokości prawego kolana stwierdzono dwa drobne fragmenty naczyń całkowicie obtoczonego. Z lewej strony nieboszczyka przy kości udowej odkryto nóż żelazny o złamanym ostrzu, lekko łukowato wygiętym tylcu grubości 4 mm i obustronnie wyodrębnionym kolcu ze

Ryc. 40. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 20 po zdjęciu próchnicy

ślądami rękojeści drewnianej (Tabl. VI f). Długość całkowita noża: 10,3 cm, kolca 3,5 cm. Nóż tkwił w pochwie skórzanej zakończonej rodzajem „trzewika” z blachy brązowej wzmocnionej nitami. Dwa fragmenty blachy z wytłoczonymi guzkami były przytwierdzone do krawędzi pochwy. Obie strony „trzewika” pochwy ozdobione liniowym ornamentem podwójnych punktów, przy czym na prawej stronie wystąpił w podobny sposób wykonany ornament w postaci poczwornie splecionego węzła (Tabl. VI h).

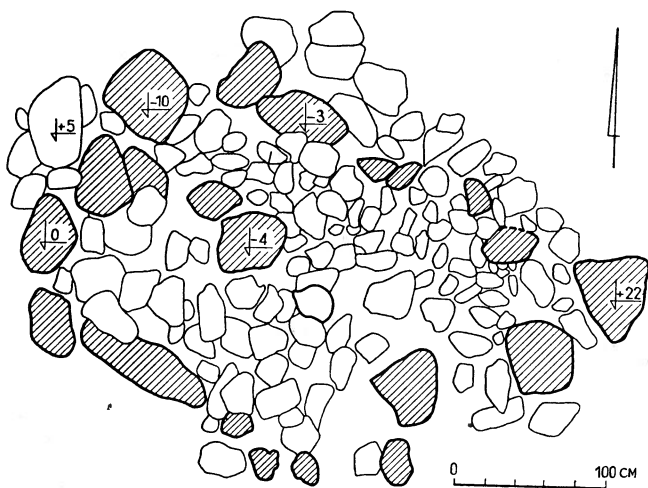

Ryc. 41. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 20 po zdjęciu bruku. Dłuto (1). Nóż w pochwie (2). Ułamki ceramiki (3)

Blacha użyta do okucia pochwy miała grubość około 0,4 mm. Równolegle do noża leżało skorodowane dłutko żelazne o wrzecionowatym kształcie i przekroju 6×6 mm (Tabl. VIe). Na dłuższej części stanowiącej kolec, zachowały się ślady drewna. Długość całkowita dłutka: 8,8 cm, części pracującej 2 cm. Pochowany tu osobnik był mężczyzną.

Grób 21—22⁵

W południowo-zachodniej części aru 3 na pograniczu z wykopem 1960 r. wystąpiła prostokątna w zarysie obstwa grobu 21/22 o wymiarach zewnętrznych 3×1,4 m i wewnętrznych 220×80 cm (Ryc. 42). Obstwa zorientowana z północnego zachodu na południowy wschód składała się z 13 kamieni o wymiarach od 80×60×30 cm do 30×20×15 cm. Wnętrze obstawy wypełniały cztery nieregularne warstwy bruku, złożone z kamieni o wymiarach 20×15×10 cm oraz mniejszych. Przestrzeń między kamieniami i niżej wypełniała szarobrazowa ziemia z drobnymi węgielkami drzewnymi. Głębokość jamy gro-

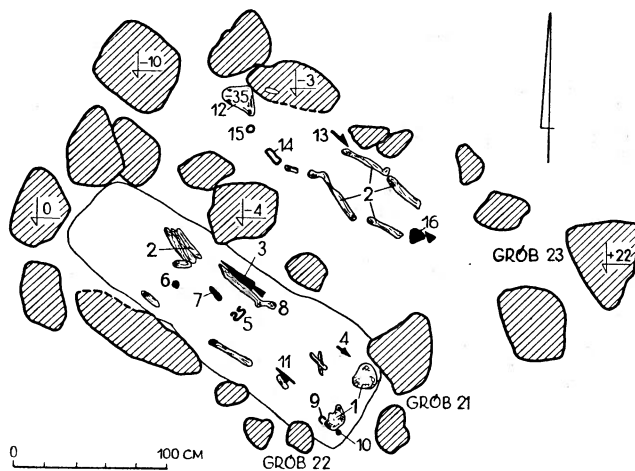

Ryc. 42. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobów 21, 22 i 23 po zdjęciu próchnicy

bowej od szczytu kamieni obstawy wynosiła około 90 cm. Faktycznie dno jamy było wkopane w dawną powierzchnię około 20 cm. Odkryto tu dwa pochówki zorientowane czaszkami na południowy wschód (Ryc. 43).

Pochówek 21, mężczyzny posiadał częściowo zakłócony układ anatomiczny i zajmował północno-wschodnią przestrzeń jamy grobowej. Układ kości wskazuje, że zwłaszcza dolna część szkieletu została przesunięta wtórnie ku ścianie grobu. W skład inwentarza wszedł skorodowany grot strzały z odłamanymi zadziornami i ze śladami drewna w tulei (Tabl. VIIa). Zachowana długość: 6,2 cm, tulei 4,5 cm, zachowana największa szerokość liścia 2,1 cm, średnica wylotu tulei 0,9 cm. Grot umieszczono na wysokości prawego ramienia, ostrzem zgodnie z orientacją grobu. Przy prawej kości udowej zwrócony ku stopom leżał skorodowany grot włóczni ze śladami drzewca w spękanej tulei (Tabl. VIIc). Długość ogólna grotu: 35,5 cm, tulei 8,5 cm, największa szerokość liścia 3 cm, najmniejsza szerokość tulei 1,5 cm, średnice: wy-

⁵ Ze względów praktycznych zmieniono pierwotną numerację grobu 22 na 23, a grobu 23 na 22.

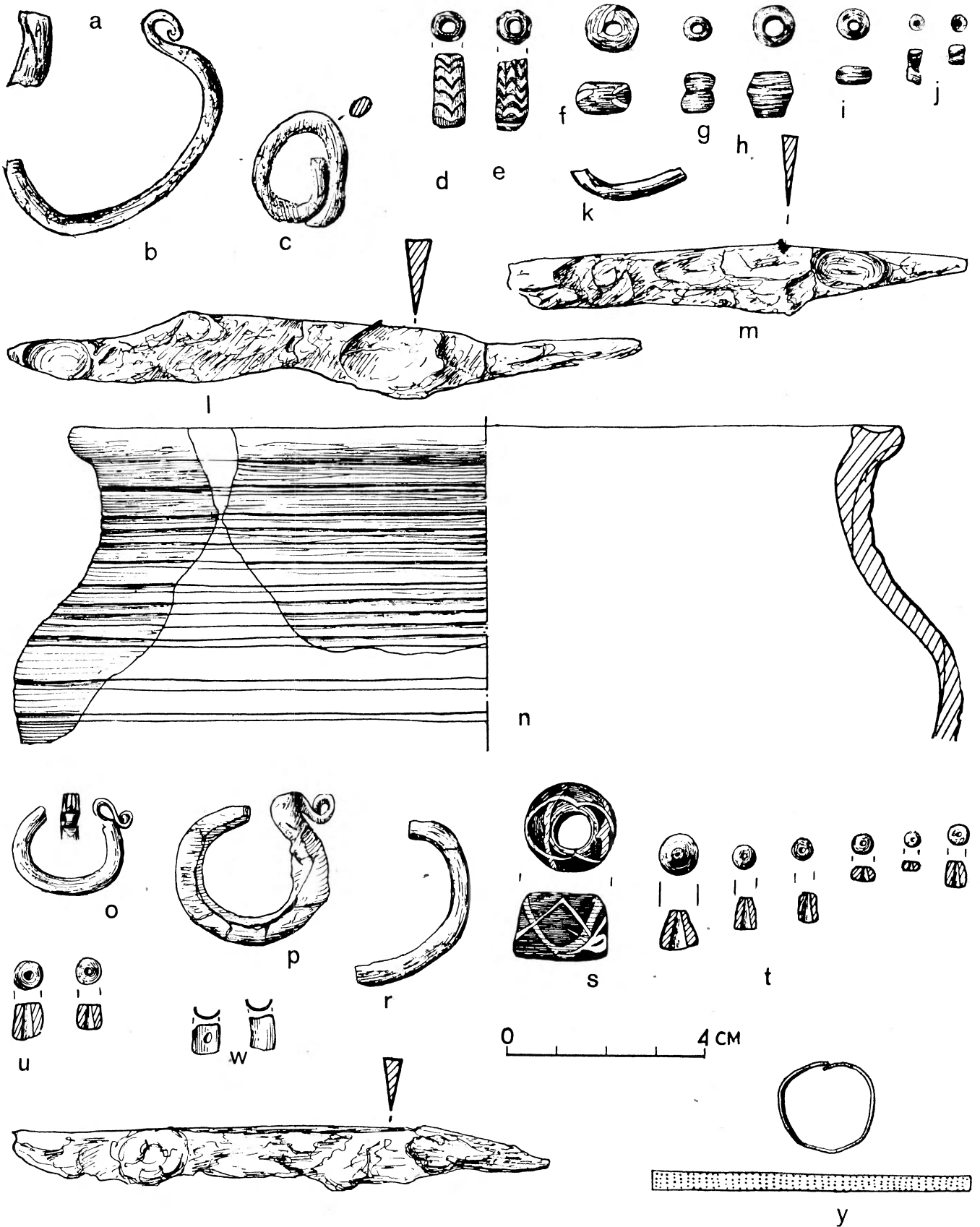

Ryc. 43. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobów 21, 22 i 23 po zdjęciu bruku. Grób 21. Czaszki (1). Kości (2). Grot włóczni (3). Grot strzały (4). Krzesiwo (5). Krzemień (6). Osełka (7). Nóż (8). Grób 22. Kabłączki (9). Paciorek (10). Nóż (11). Grób 23. Czaszka (12). Nóż (13). Krzesiwo (14). Krzemień (15). Ułamki ceramiki (16)

lotu tulei 2,7 cm, drzewca 2,5 cm. Pod grotem włóczni przy prawej kości udowej odkryto nóż żelazny o zakłniętym tyłcu grubości 5 mm i obustronnie wyodrębnionym, ułamanym kolcu z resztkami drewna (Tabl. VIIb). Zachowana długość: noża 12,4 cm, kolca 2,1 cm, największa szerokość ostrza 1,6 cm. Po wewnętrznej stronie prawej kości udowej znaleziono osełkę z droбноziarnistego szarozielonkawego łupku z otworem do zawieszania (Tabl. VIIId). Długość ogólna osełki 6,2 cm, szerokość 1,1 cm, grubość 0,7 cm. Na wysokości nie zachowanych kolan, obok zsuniętych kości goleniowych, znaleziono krzemień do krzesiwa, częściowo spatynowany ze śladami rdzy na powierzchni, o wymiarach 32×28×8 mm (Tabl. VIIIf). 10 cm na południe od prawej kości udowej, wystąpiło krzesiwo żelazne dwukabłąkowe (Tabl. VIIe). Na zwiniętych końcach kabłąków ślady odcisniętej tkaniny lnianej o prostym splocie. Wymiary krzesiwa 8,3×4,8 cm, grubość 5 mm. Pochowano tu osobnika męskiego w wieku adultus (20—30 lat).

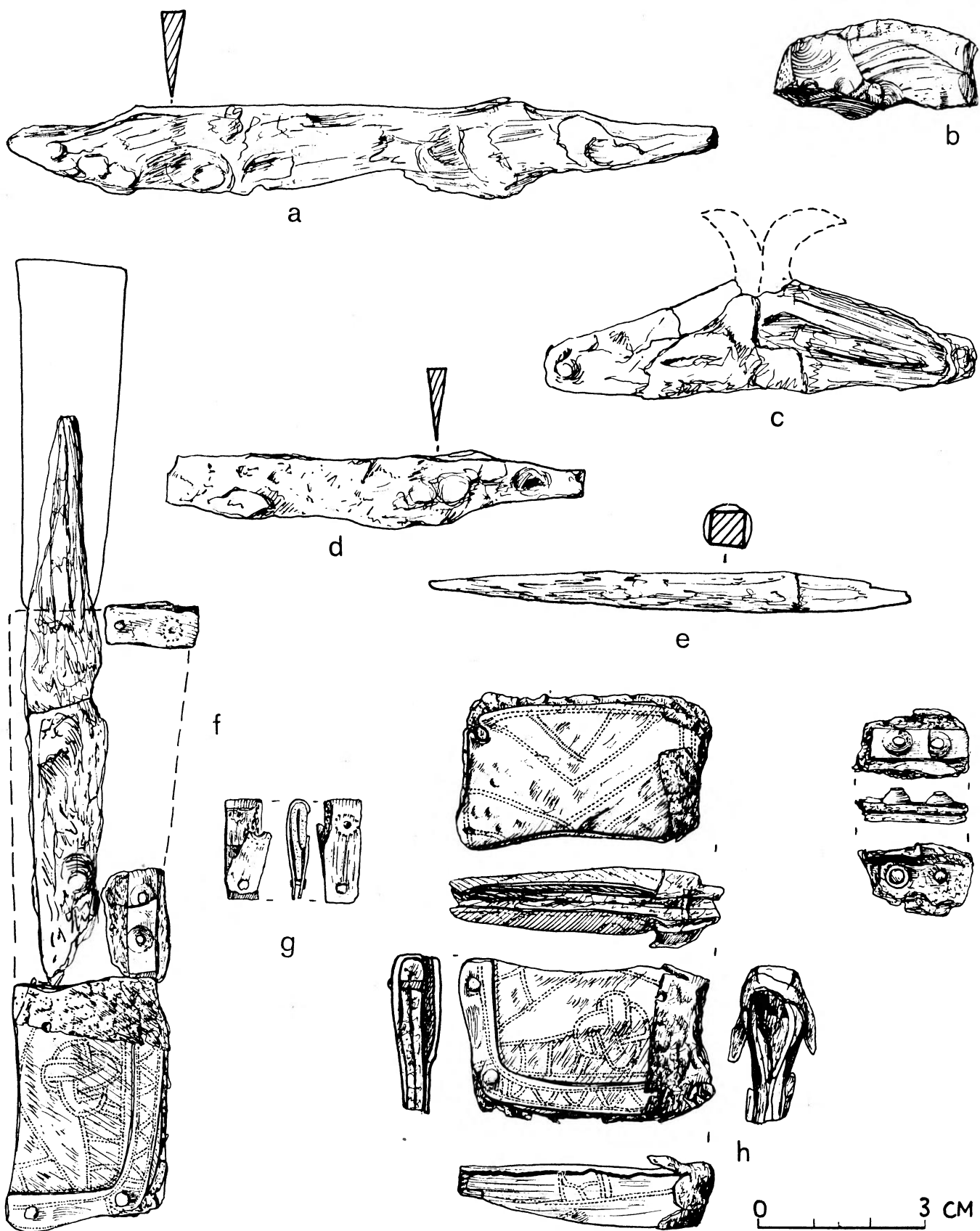
Pochówek 22, kobiety zalegał w części środkowej i południowo-zachodniej grobu (Ryc. 43). Jest on w stosunku do pochówka 21 wtórnym. Szkielet zachował się tu w stanie szczątkowym. Po lewej i prawej stronie czaszki leżały rozpadające się cynowe kabłączki skroniowe (Tabl. VIIg, h). Pierwszy z nich miał przekrój 5 mm i największą średnicę 2,4 cm. Drugi zachowany w dwóch fragmentach miał przekrój 4—5 mm i największą średnicę 3,3 cm. Za czaszką znaleziono paciorek z białego przezroczystego szkła powleczonego na powierzchni żółtym nieprzezroczystym szklivem (Tabl. VIIi). Średnica 5 mm, otworu 1—1,5 mm, wysokość 4 mm. Na wysokości lewego ramienia odkryto skorodowany nożyk żelazny o nieco wygiętym tyłcu szerokości 3 mm i słabo wyodrębnionym kolcu ze śladami drewna (Tabl. VIIj). Zachowana długość: 8,8 cm, kolca 4,4 cm, największa szerokość ostrza 1,2 cm. Między kamieniami bruku i obstawy wystąpiło 6 drobnych fragmentów naczyń całkowicie obtoczonych o brzuchu zdobionym gęstym pojedynczym ornamentem pasmowym ze śladami pionowego wygładzania po stronie wewnętrznej.

TABLICA V

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 15 (a—j, l). Grób 16 (k, m, n). Grób 17 (o—y). Żelazo (l, m, x), brąz platerowany srebrem (o), brąz (w, y), cyna (a—c, k, p, r), szkło nieprzezroczyste (d—g, s, t), szkło przezroczyste (h—j, u), glina (n)

TABLICA VI

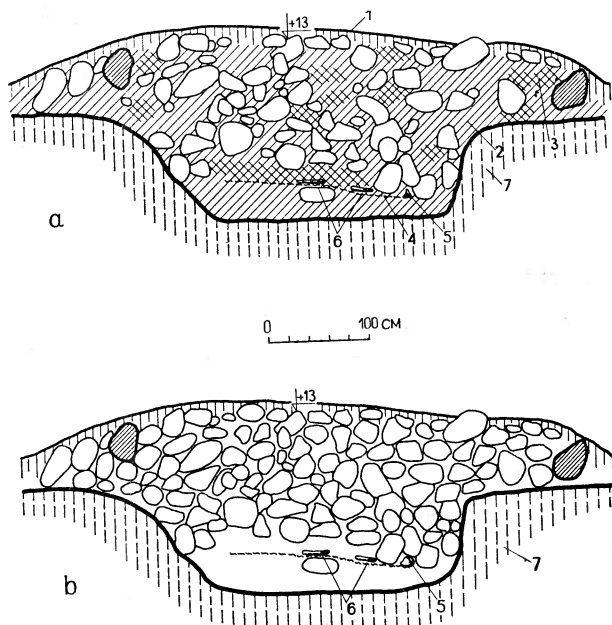
Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 18 (a—c). Grób 19 (d). Grób 20 (e—h). Żelazo (a, c—e), żelazo, brąz, skóra (f—h), krzemień (b)

Na północny wschód od grobu 21/22 w odległości 1,8 m od zachodniej granicy aru 3 ukazał się grób 23. Obstawa w formie nieregularnego prostokąta o wymiarach zewnętrznych 3,6×1,3 m i wewnętrznych 250×60 cm od strony południowo-zachodniej miała wspólną ścianę z grobem 21/22 (Ryc. 42). Kamienie obstawy o wymiarach 46×42×32 cm ułożone były nieregularnie. Przestrzeń w obrębie obstawy była zabrukowana dwiema warstwami kamieni przeważnie o wymiarach 10×7×5 cm i podobnych. Między kamieniami bruku znajdował się szaro zabarwiony humus, a niżej żółty piasek z szarymi plamami. Głębokość jamy, licząc od szczytu kamieni obstawy, wynosiła około 30 cm, przy czym szkielet leżał na poziomie pierwotnego humusu. Szkielet ułożony głową na północny zachód, a stan jego zachowania był bardzo zły (Ryc. 43).

Po lewej stronie miednicy zmarłego leżał skorodowany nóż żelazny z odłamanym kołcem (Tabl. VIIIe). Posiadał on prosty tylec szerokości 6 mm, zachowaną długość 10,5 cm i największą szerokość ostrza 1,8 cm. Przy prawym boku szkieletu powyżej miednicy odkryto krzesiwo ogniwkowe o owalnej ramce (Tabl. VIIIb). Długość ogólna: 10,5 cm, otworu 8,7 cm, największa szerokość: 3 cm, otworu 1,4 cm, grubość ramki 4 mm. Po prawej stronie powyżej krzesiwa, blisko czaszki, znajdował się krzemień do krzesania ognia, ze śladami drobnych zaszczerbień, o wymiarach 29×21×14 mm. Za niezachowaną prawą stopą nieboszczyka wystąpiło ogółem 24 ułamki naczynia całkowicie obtoczonego, z gliny szarobrazowej, z drobnoziarnistą domieszką. Brzusiec pokryty gęstym ornamentem pojedynczych poziomych linii oraz na załomie pojedynczym pasmem skośnych nakłuc wykonanych trójzębnym narzędziem (Tabl. VIII f). Naczynie nie było kompletne. Niektóre jego fragmenty zalegały między kamieniami bruku grobu 21/22. Średnica wychylonego wylęwu 15 cm. Według danych antropologicznych był to pochówek kobiety w wieku adultus (25—30 lat).

Ryc. 44. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 24/25 po zdjęciu próchnicy

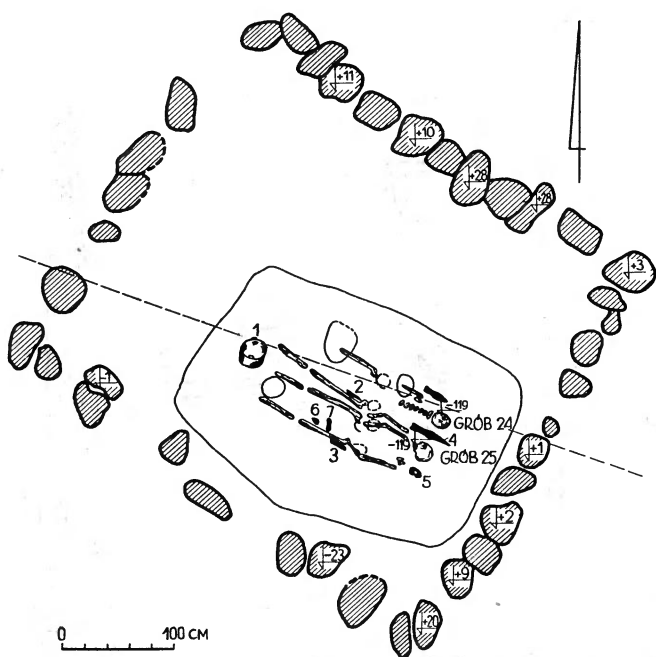

Ryc. 45. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Profil grobu 24/25 (a). Profil grobu 24/25 po wypreparowaniu kamieni (b). Humus (1). Żółty piasek (2). Piasek jasnoszarobrunatny (3). Drewno (4). Wiadro (5). Kości ludzkie (6). Całec (7)

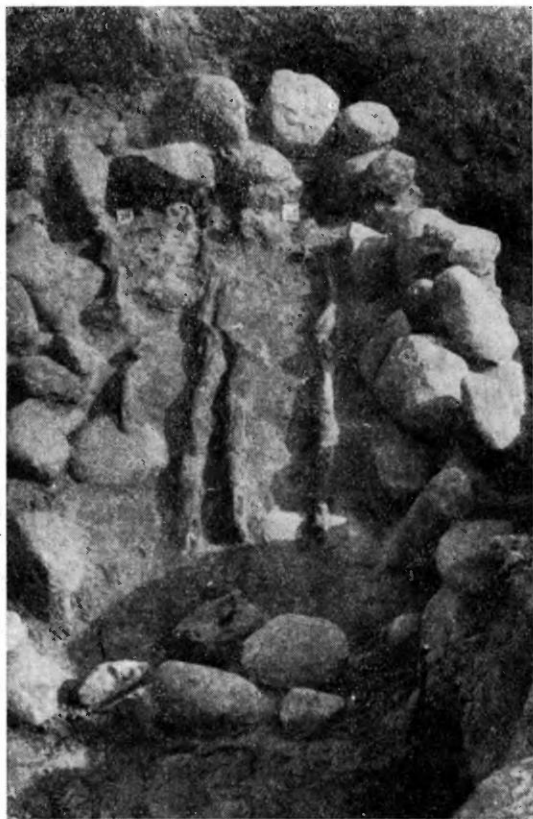
Grób 24/25

Na północny wschód od grobu 23 wystąpił wypukły na środku bruk o wymiarach 5,2×4 m zorientowany po osi z południowego wschodu na północny zachód (Ryc. 44) ograniczony wyraźnymi układami kamieni. Na zaznaczony w ten sposób prostokąt złożyło się 37 kamieni granicznych o wymiarach od 45×40×20 cm do 16×15×10 cm. Bruk składał się ogółem z ośmiu warstw kamieni o wymiarach od 46×25×20 cm do 20×15×10 cm. Grubość bruku wynosiła 1,5—1,4 m (Ryc. 45). Zwraca uwagę fakt, że najniższe warstwy bruku zalegające nad szkieletami, były wygięte łukowato tak, że skrajne ich kamienie występowały na poziomie szkieletu, wyznaczając zarazem skraj jamy grobowej. Z pełnej miąższości warstw bruku, 90 cm wypada na zewnętrzny płaszcz ponad poziomem pierwotnego humusu, natomiast pozostałość stanowi zabrukowanie jamy grobowej. Wypełnisko składało się z szarobrunatnej ziemi z ciemniejszymi wstawkami oraz licznymi drobnymi węgielkami drzewnymi. Pełna głębokość jamy grobowej wynosiła 1,8 m, przy czym szkielety pojawiły się na wysokości 40—30 cm od poziomu dna. Jama na poziomie dna miała wymiary 2,9×1,9 m i była zlokalizowana w południowo-wschodniej części zewnętrznego zarysu grobu, posiadając orientację w przybliżeniu zgodną z głównym zarysem (Ryc. 46). Pod szkieletami wystąpiła wyraźna smuga spróchniałego drewna w postaci czarnobrunatno zabarwionej ziemi. Przestrzeń między brukiem, a poziomem szkieletów wypełniała warstwa ciemnej ziemi o miąższości około 20 cm, zawierająca liczne skupiska węgla. W obrębie jamy stwierdzono dwa współczesne sobie szkielety (Ryc. 47 i 48).

Pochówek 24, mężczyzna. Słabo zachowany szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 46). Na wysokości lewego i prawego ramienia szkieletu odkryto dwa groty włóczni zorientowane zgodnie z kierunkiem układu szkieletu. Pierwszy z nich, leżący przy prawym

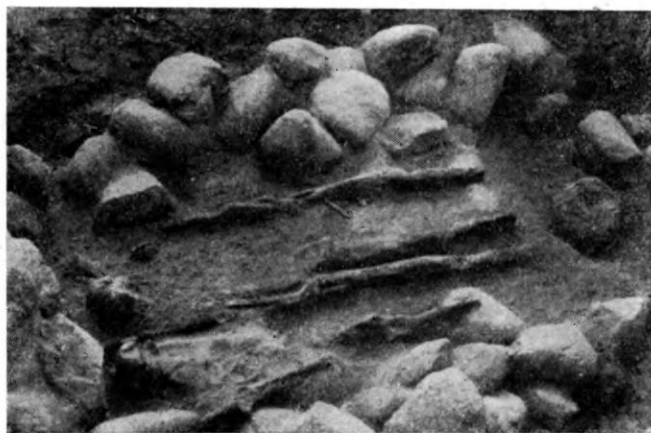
Ryc. 46. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 24/25 po zdjęciu bruku. Wiadro (1). Noże (2, 3). Groty włóczni (4). Krzesiwo (5). Krzemień (6). Osełka (7).

Ryc. 47. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 24/25. Widok z północnego-zachodu na szkielety i skrajne kamienie dolnych warstw bruku

ramieniu, miał długość: ogólną 20,5 cm, tulei 9 cm, największą szerokość liścia 3,5 cm, najmniejszą szerokość tulei 1,8 cm, średnicę wylotu tulei 3 cm (Tabl. VIIIa). W tulei zachowały się resztki drzewca. Drugi z grotów, skorodowany i złamany, posiadał długość: ogólną 41,5 cm,

tulei 14 cm, największą szerokość liścia 4,3 cm, najmniejszą szerokość tulei 1,4 cm, średnicę wylotu tulei 2,6 cm (Tabl. VIIIc). W obrębie tulei zachowały się resztki drzewca. Po wewnętrznej stronie lewej kości udowej poniżej miednicy, znaleziono nóż żelazny w pochwie skórzanej z rękojeścią drewnianą (Tabl. VIIIg). Na fragmencie pochwy zachował się odcisk tkaniny o splocie prostym. Pochwa nosi ślady zszywania. Zachowana długość ogólna: noża 15,2 cm, rękojeści 4,5 cm, przy czym pierwotna jej długość wynosiła 6,5—7 cm. W odniesieniu do płci zmarłego, w oparciu o słabo zachowany materiał kostny, analiza antropologiczna sugeruje, że pochówek 24 zawierał szkielet kobiety w wieku adultus-maturus (25—40 lat). Uwzględniając jednak zarówno stan zachowania kości, jak również jednoznaczny inwentarz pochówka, uważamy, że był to mężczyzna. Różnice między wynikami badań antropologicznych oraz analizy archeologicznej jesteśmy skłonni przyjąć za rezultat ewentualnych cech bimorficznych zmarłego.

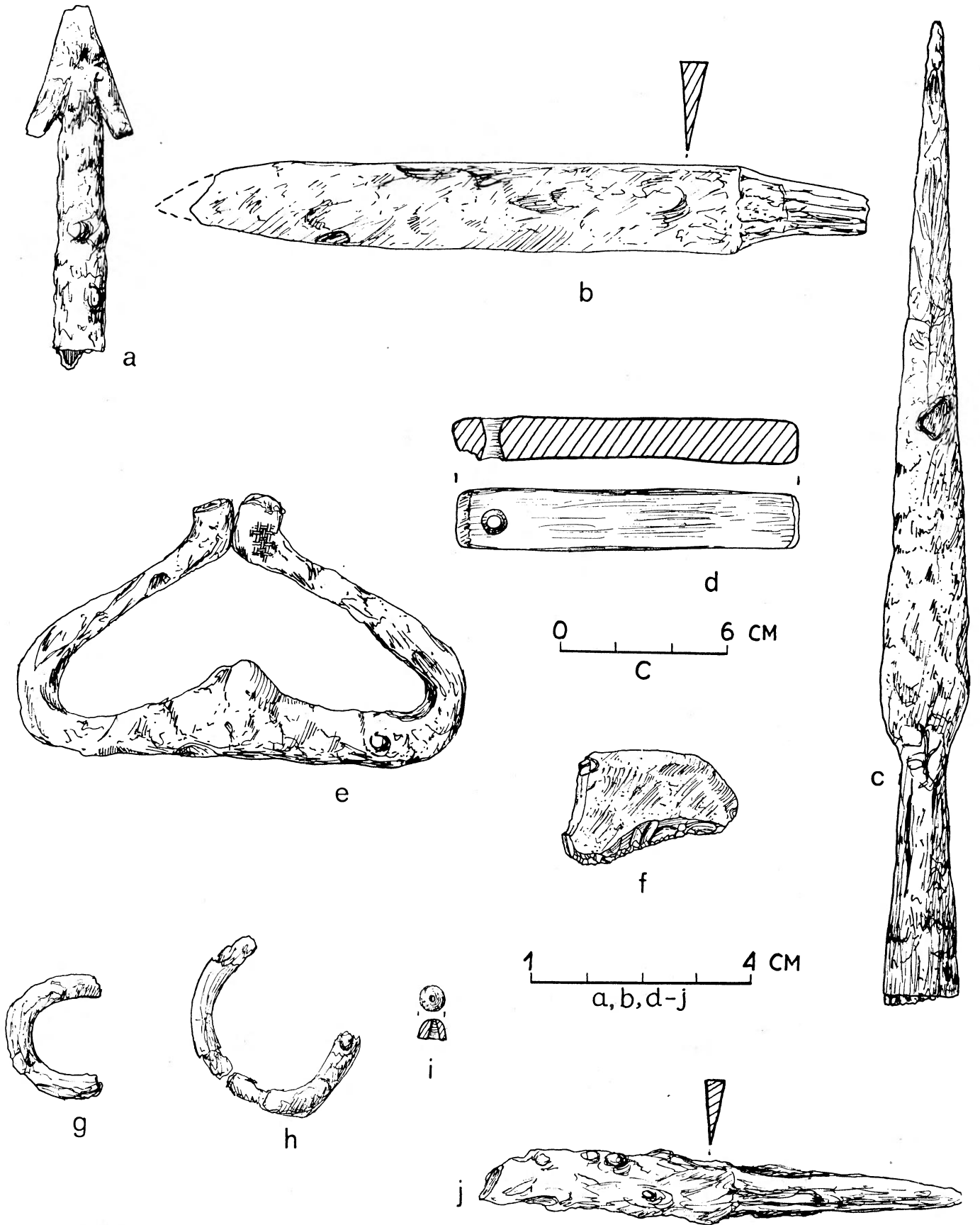

Ryc. 48. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 24/25. Widok z północnego-wschodu

Pochówek 25, kobieta. Szkielet nieco lepiej zachowany leżał równolegle do pochówka 24 i był identycznie zorientowany głową na południowy wschód (Ryc. 46). Na wysokości lewego ramienia leżało kompletnie skorodowane krzesiwo dwukabłkowe o wymiarach 9,6×3,9 cm, przy grubości 5 mm (Tabl. IXa). Przy lewej kości udowej nieco poniżej miednicy odkryto nóż żelazny w skórzanej, szytej pochwie z zachowanymi fragmentami drewnianej rękojeści (Tabl. IXc). Tylec noża o szerokości 5 mm był prosty lub nieznacznie wygięty, a kołec obustronnie wyodrębniony. Długość: ogólna 11,8 cm, kolca 3,5 cm, największa szerokość ostrza 1,6 cm. Po wewnętrznej stronie lewej kości udowej wystąpiła osełka z piaskowca ze śladami wielostronnego zużycia (Tabl. IXd). Wymiary osełki 11,2×1,4×0,9 cm. Po tej samej stronie kości udowej poniżej osełki znaleziono krzemień do krzesiwa ze śladami drobnych zaszczerbień na ostrych krawędziach (Tabl. IXb). Wymiary 30×19×20 mm. Na podstawie analizy antropologicznej wynika, że osobnik z pochówka 25 był prawdopodobnie kobietą w wieku juvenis.

W nogach pochówka 24 i 25 stało zgniecione przez kamienie bruku wiadro drewniane o połamanych i całkowicie skorodowanych obręczach, półokrągłych w przekroju, o wymiarach 10×3 mm (Tabl. IXe). W oparciu o pomiary dokonane w terenie można przyjąć, że średnice obręczy wynosiły 20,5 cm, 21,5 cm i 22,5 cm. Wiadro nie posiadało

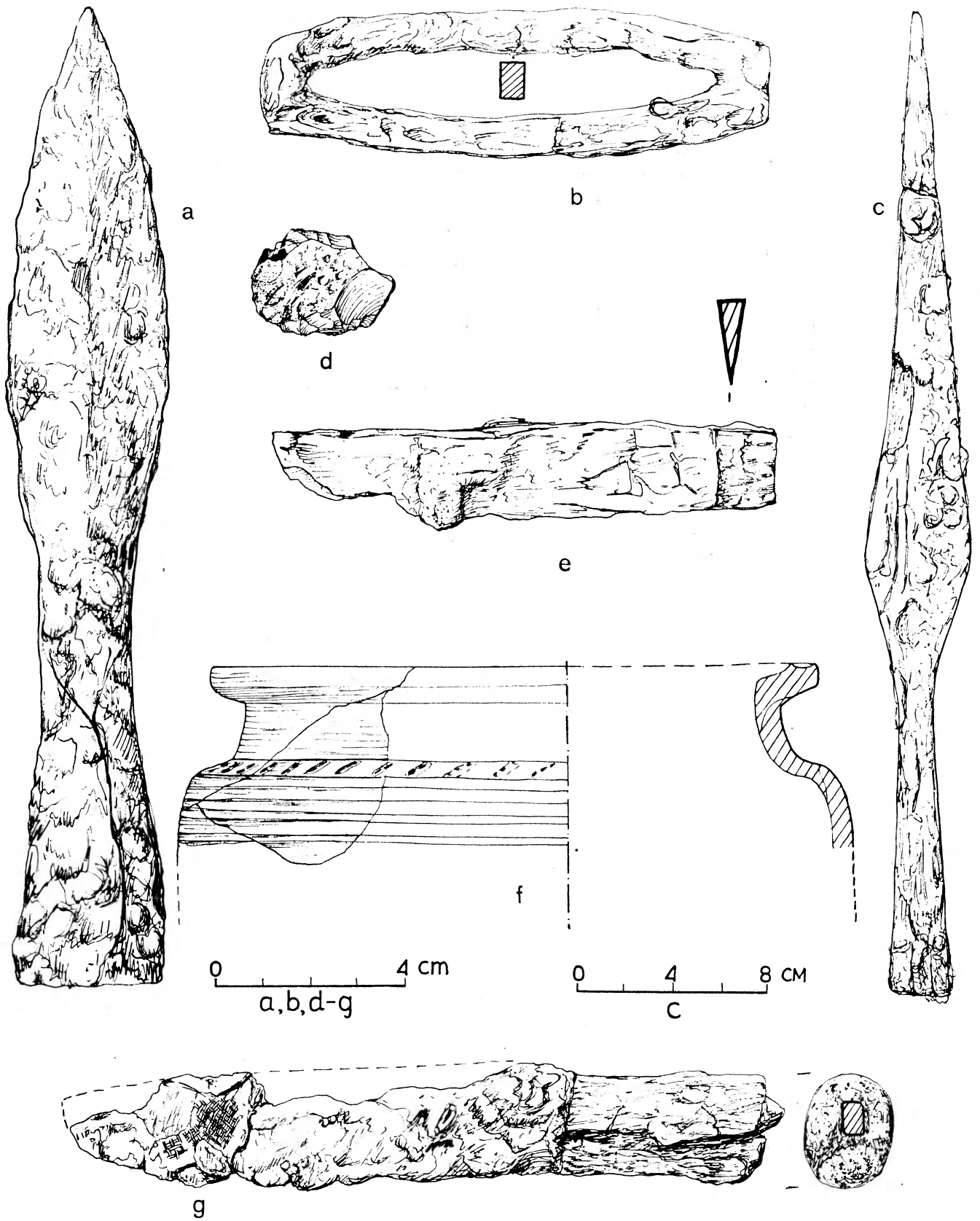
TABLICA VII

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 21 (a-f). Grób 22 (g-i). Żelazo (a-c, e, j), szary łupek (d), cyna (g, h), przezroczyste szkło (i), krzemień (f)

TABLICA VIII

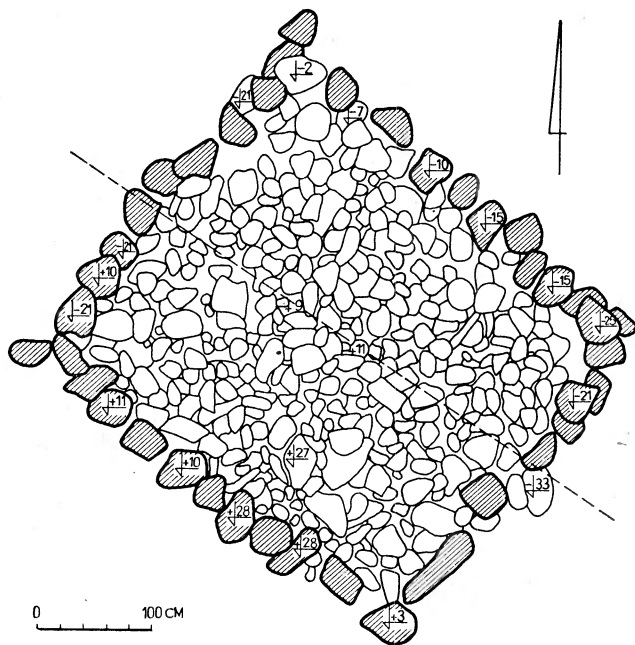

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Grób 23 (b, d—f). Grób 24 (a, c, g). Żelazo (a—c, e), żelazo, skórka, tkanina (g), glina (f), krzemień (d)

kabliaka i tylko jeden zaczep w kształcie litery „U” umocowany w klepkach, obecnie z odłamanymi zagiętymi wąsami. Na podstawie jednego zachowanego wąsa udało się stwierdzić, że grubość klepki wynosiła około 1 cm. Rekonstruowana górna średnica wiadra wynosiła około 19,5 cm, a średnica dolna nieco ponad 22,5 cm przy wysokości około 20 cm.

Grób A

Na północny wschód od grobu 24/25 wystąpił prostokątny wypukły na środku bruk kamienny o wymiarach zewnętrznych 4,3×3,7 m (Ryc. 49). Wyznaczało go 38 kamieni o wymiarach od 80×30×20 cm do 50×30×20 cm.

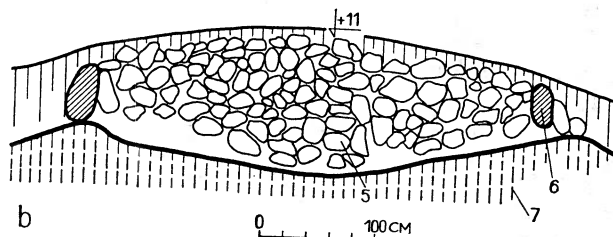
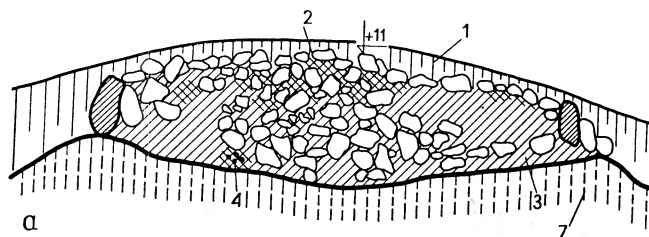

Ryc. 49. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób A. Plan konstrukcji kamiennej po zdjęciu próchnicy.

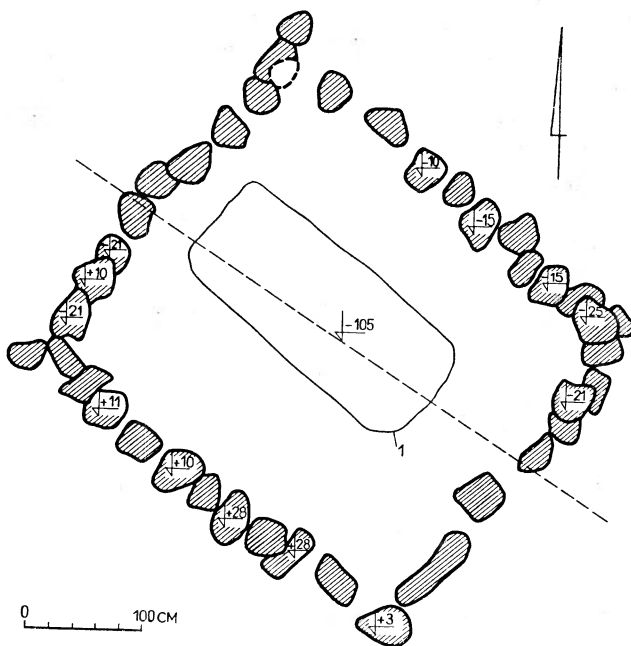
Na bruk składało się 7 warstw kamieni o wymiarach zbliżonych do kamieni granicznych i nieco mniejszych o wymiarach 20×15×10 cm (Ryc. 50). Pełna miąższość warstw bruku wynosiła 1,1 m, przy czym ponad pierwotną powierzchnię grubość płaszcza wynosiła 85 cm. Przestrzeń między kamieniami wypełniała ziemia szarobrazowa z węgielkami drzewnymi. Grób nie posiadał w praktyce wyraźnie zaznaczonej jamy grobowej (Ryc. 51). Najniższe warstwy bruku przy jej dnie były wklęsnięte. Nie stwierdzono tu śladu pochówka.

Grób 26 — kobiety

3,5 m na wschód od grobu 24/25 na granicy arów 3 i 6 odkryto w przybliżeniu prostokątny zarys jamy grobowej pochówka 26. Powierzchnia w sąsiedztwie jamy wykazywała ślady rabowania kamieni. Od strony północno-zachodniej zachowały się 3 duże kamienie prawdopodobnie w pierwotnym położeniu (Ryc. 52). Drobniejsze kamienie stwierdzono w luźnym układzie w połowie długości jamy po jej stronie północno-wschodniej. Głębokość jamy od powierzchni ziemi wynosiła 75 cm przy wymiarach 190×80 cm. Szkielet, podobnie jak i jamą grobową, był zorientowany po osi północny zachód-południowy wschód.

Ryc. 50. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Profil grobu A (a). Profil grobu A po wypreparowaniu kamieni (b). Humus (1). Piasek szarobrunatny (2). Piasek żółty (3). Węgle drzewne (4). Bruk (5). Kamienie graniczne (6). Calec (7)

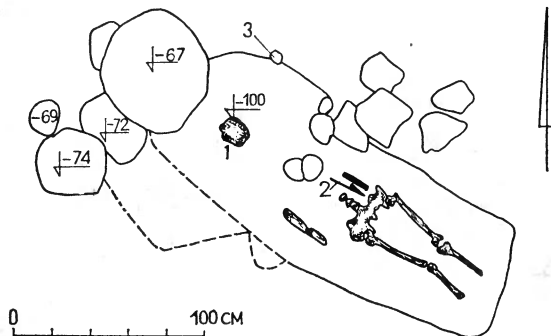

Ryc. 51. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu A po zdjęciu warstw bruku z widocznym słabo czytelnym zarysem jamy (1)

Nieboszczyk leżał czaszką na północny zachód (Ryc. 52). Górna część szkieletu uległa zniszczeniu skutkiem wybierania kamieni, lepiej natomiast zachowały się jego dolne części.

Przy lewym boku, na kości miednicy, leżał nóż żelazny w pochwie skórzanej. Nóż posiadał prosty tylec o szerokości 4,5 mm, obustronnie wyodrębniony długi kolec o przekroju okrągłym zwinięty na końcu w otwarte kółko (Tabl. IXf). Długość ogólna: noża 15,7 cm, kolca 7,5 cm, największa szerokość ostrza 1,3 cm, średnica otwartego kółka na kolcu 1,5 cm. Pochwa wykonana była ze skóry, a na jej końcu znajdował się zrobiony z jednego kawałka blachy

brązowej „trzewik” zdobiony podwójnymi trybowanymi liniami (Tabl. IXf). „Trzewik” był przymocowany czterema nitami brązowymi. Na dolnej części pochwy znajdowały się trzy wąskie okucia z blachy brązowej przytwierdzone nitami do skrajów pochwy. Okucia te były również zdobione trybowaniem. Między „trzewikiem” i dwoma okuciami, na skrajach pochwy, były umieszczone dwa nity

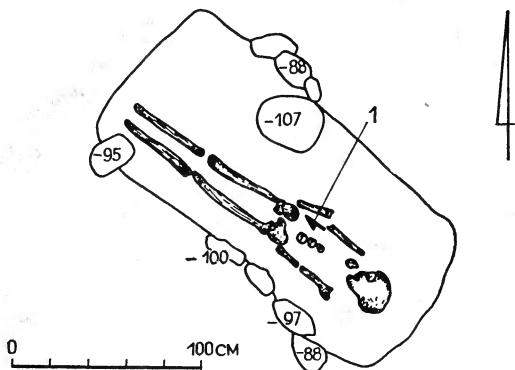

Ryc. 52. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 26. Czaszka (1). Nóż w pochwie skórzanej (2). Ułamki ceramiki (3)

z ozdobnymi wypukłymi podkładkami w kształcie cztero-listnej koniczyny (Tabl. IXf). Długość pochwy 13,7 cm przy szerokości 3,1 cm. Grubość blachy brązowej od 0,25 mm—0,5 mm. Na skrajach jamy grobowej bliżej powierzchni znaleziono drobny ułamek naczynia całkowicie obtoczonego, zdobionego ornamentem poziomych linii. Według analizy antropologicznej w grobie 26 pochowano kobietę w wieku juvenis.

G r ó b 27 — kobiety

2 m na północ od grobu 26 na granicy arów 3 i 6 ukazał się w przybliżeniu prostokątny zarys jamy o wymiarach 120×90 cm. Na powierzchni widoczne były ślady rabowania kamieni. Nieliczne małe kamienie, stanowiące przypuszczalnie część najniższej warstwy bruku, wystąpiły na skrajach jamy (Ryc. 53). Dno jamy znajdowało się na głębokości 90 cm od powierzchni. Wypełnisko jamy skła-

Ryc. 53. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 27. Nóż (1)

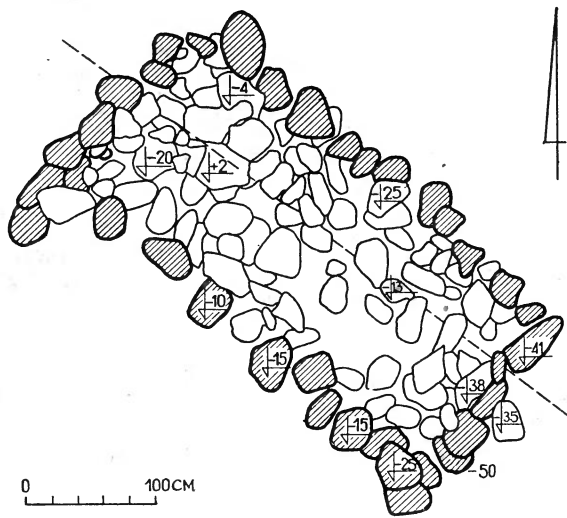
dało się z żółtego piasku przemieszanego z próchnicą oraz z drobnych węgielków drzewnych. Jama grobowa zorientowana po osi południowy wschód—północny zachód. Szkielet zachowany w stanie nienaruszonym (Ryc. 53). Na czaszce po lewej stronie stwierdzono niewielki okrągły

otwór. Nieboszcyk był ułożony głową na południowy wschód.

Na prawym boku powyżej miednicy leżał złamany i skorodowany nóż żelazny z resztką drewnianej rękojeści obciągniętej skórą (Tabl. Xa). Zachowana długość: ogólna 8,1 cm, kolca 3,5 cm, największa szerokość: ostrza 1,2 cm, tyłca 4 mm. Wymiary przekroju rękojeści 20×17 mm. Według danych antropologicznych w grobie 27 pochowana była kobieta w wieku juvenis.

G r ó b 28 — mężczy

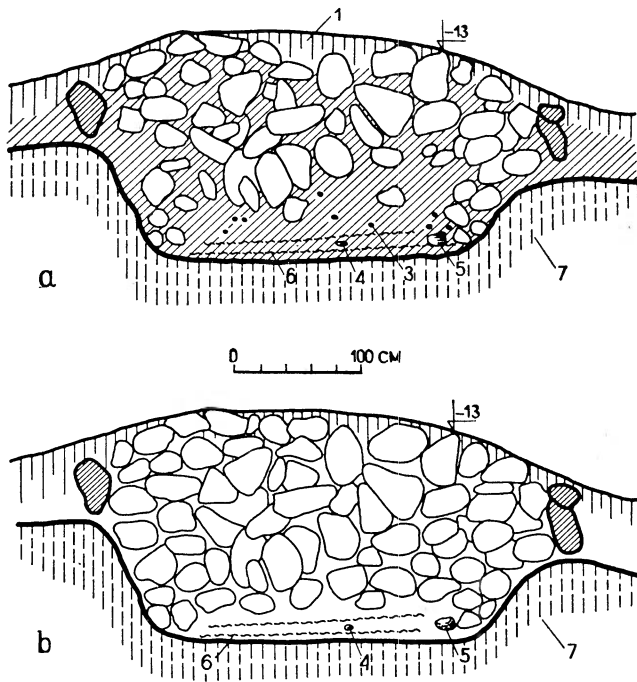
Na północny wschód od grobu A wystąpił prostokątny wypukły bruk o wymiarach 4,1×1,95 m, zorientowany po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 54). Wytoczyły go kamienie graniczne o wymiarach 50×35×25 cm,

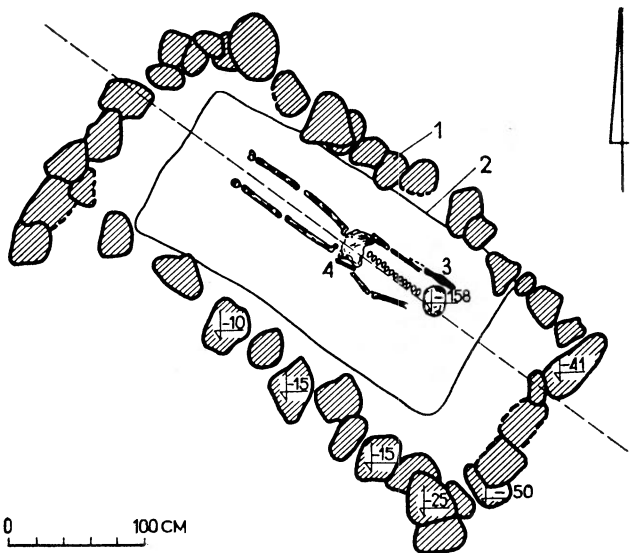
Ryc. 54. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 28 po zdjęciu próchnicy.

25×20×15 cm w liczbie 34. Kamienie graniczne od strony południowo-zachodniej były wspólne z grobem A. Bruk składał się z sześciu warstw kamieni o wymiarach często większych niż kamienie graniczne. Najniższa warstwa bruku była wygięta łukowato, tworząc nad szkieletem rodzaj sklepienia (Ryc. 55). Miąższość bruku wynosiła 165 cm, a nad poziom dawnej powierzchni przypadał 1 m. Głębokość jamy grobowej wynosiła 1,8 m, przy czym była ona zagłębiona 80 cm. Wypełnisko jamy składało się z ziemi szarobrązowej z fragmentami węgielków drzewnych występujących w większych skupiskach w sąsiedztwie głowy. Jama miała kształt prostokątny o wymiarach 2,6×1,2 m. Nad i pod szkieletem stwierdzono smugi spróchniałego drewna. Szkielet leżał w pozycji wyprostowanej z głową skierowaną na południowy wschód i z rękoma wyciągniętymi wzdłuż korpusu (Ryc. 56).

Powyżej prawego ramienia odkryto zupełnie skorodowany grót włóczni z zachowanym fragmentem drzewca (Tabl. Xc). Długość ogólna: grotu 18 cm, tulei 7,5 cm, największa szerokość liścia 3 cm, średnica wylotu tulei 2,6 cm, najmniejsza szerokość tulei 1,4 cm. Drzewce osadzone w tulei było zakończone stożkowato. Na lewym boku obok miednicy znaleziono skorodowany nóż żelazny w pochwie skórzanej z „trzewikiem” brązowym spojonym czterema nitami (Tabl. Xb). Na skórze zachowały się ślady zszywania. Zachowana długość pochwy 11,9 cm. Skorodowany

Ryc. 55. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Profil grobu 28 (a). Profil grobu 28 z wypreparowanymi kamieniami (b). Humus (1). Żółty piasek (2). Węgle drzewne (3). Kość miednicy (4). Czaszka (5). Drewno (6). Calec (7)

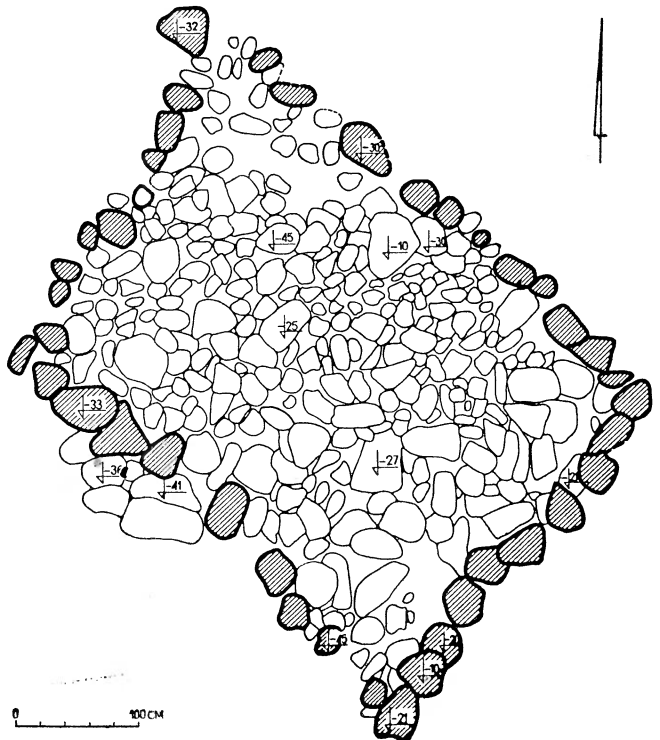
Ryc. 56. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 28 po zdjęciu bruku z widocznym zarysem jamy grobowej. Kamienie graniczne (1). Dno jamy grobowej (2). Grot włóczni (3). Nóż w pochwie (4)

nóż miał obustronnie wyodrębniony kolec. Zachowana długość 12 cm, największa szerokość: ostrza 1,5 cm, tyłka 4 mm. Na powierzchni pochwy były przywarte fragmenty tkaniny o splocie prostym. Zmarły był mężczyzną w wieku matusus.

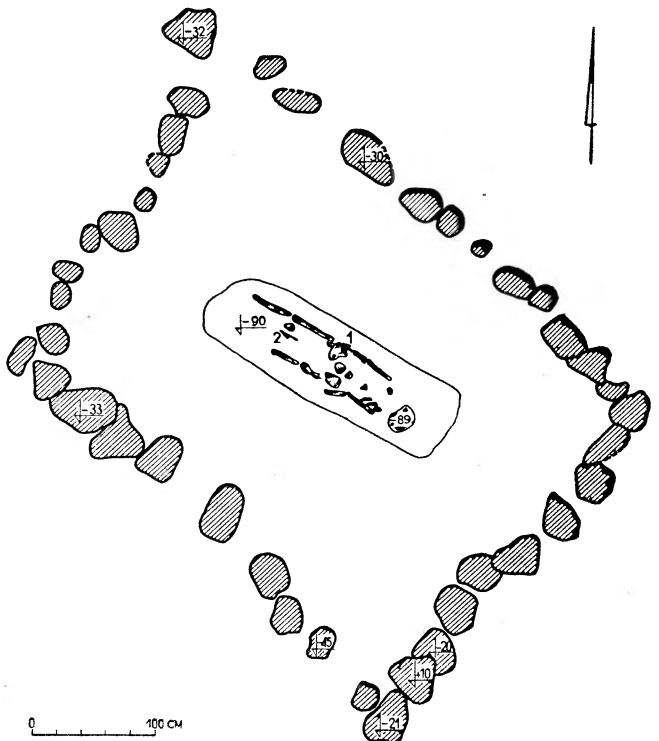
G r ó b 29 — męski

Na północny zachód od grobu A ukazał się zbliżony do prostokąta zarys bruku grobu 29 o wymiarach 4,5×3,3 m (Ryc. 57). Wytyczały go kamienie graniczne o wy-

miarach od 40×34×25 cm do 22×20×15 cm. Od strony południowo-wschodniej kamienie graniczne były wspólne z grobem A. Bruk składał się z dwóch warstw kamieni średnich i małych. Między kamieniami bruku wystąpiła ziemia szarobrzowa z węgielkami drzewnymi. Jama grobowa o wymiarach 220×70 cm była zorientowana, podobnie jak i bruk zewnętrzny, po osi północny zachód-po-

Ryc. 57. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 29 po zdjęciu próchnicy

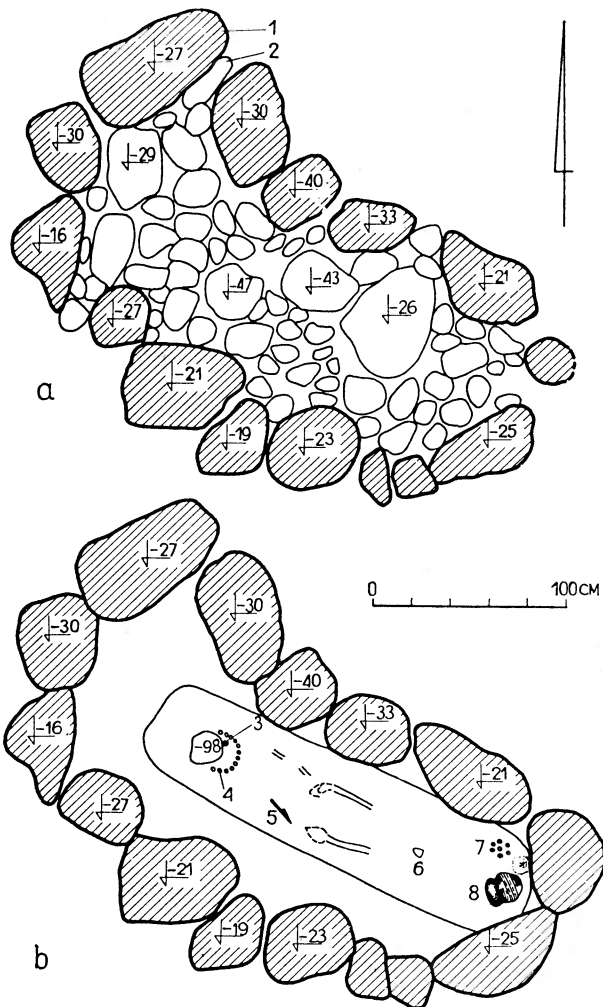
Ryc. 58. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 29 po zdjęciu bruku. Grot strzały (1). Nóż (2)

łudniowy wschód. Dno jamy wystąpiło na głębokości 65 cm od powierzchni bruku. Szkielet zorientowany głową na południowy wschód (Ryc. 58).

Przy prawym boku na wysokości miednicy leżał złamany groń, strzały z zadziarami, skierowany ostrzem ku nogom (Tabl. Xd). W tulei zachowały się ślady drewna. Długość ogólna: grotnu 7,8 cm, tulei 4,9 cm, największa szerokość liścia 2,9 cm, średnica wylotu tulei 0,8 cm. Na wysokości kolan, między nimi, odkryto skorodowany i złamany nóż żelazny o zakłębionym tyłcu szerokości 4 mm (Tabl. Xe). Zachowana długość 7,8 cm, największa szerokość ostrza 1,6 cm. Zmarły był mężczyzną w wieku matusus.

Grób 30 — kobiety

Na północny wschód od grobu 29 na arze 3 wystąpiła zbliżona do prostokąta obstwa grobu 30 o wymiarach zewnętrznych 3×1,5 m, zorientowana po osi północno-zachód-południowy wschód (Ryc. 59a). Obstwa składała się z 15 kamieni o wymiarach 70×60×50 cm i nieco mniejszych. Grób zabrukowano trzema warstwami kamieni, górą małych 12×7×5 cm, niżej większych do 35×30×30 cm. Głębokość jamy grobowej od szczytów kamieni obstawy wynosiła 80 cm. Jama miała wymiary 220×60 cm. Zabar-

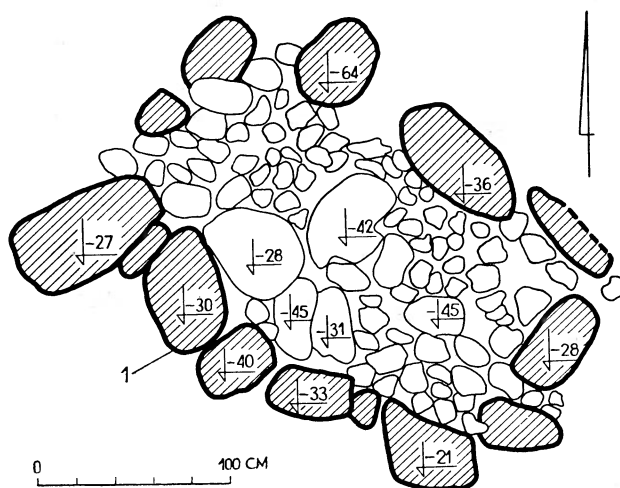
Ryc. 59. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 30 po zdjęciu próchnicy (a). Plan grobu 30 po zdjęciu bruku (b). Obstwa (1). Bruk (2). Kabłączki skroniowe (3). Paciorki (4). Nóż (5). Krzemień (6). Węgla drzewne (7). Naczynie (8)

wienie wypełniska ciemnoszare, a przy dnie szarobrazowe. W obrębie wypełniska, zwłaszcza przy nogach szkieletu, stwierdzono sporą ilość dużych węgli drzewnych. Szkielet ułożony głową na północny zachód (Ryc. 59b).

Z lewej strony pod zgniecioną czaszką wystąpiły dwa brązowe platerowane srebrne kabłączki esowate o średnicy 25 mm i przekroju 4—3,7 mm (Tabl. Xf,g). Również pod czaszką odkryto fragment witego z trzech drutów kabłączka skroniowego o przekroju 2 mm (Tabl. Xh). Przy głowie i na piersiach szkieletu leżały 52 drobne paciorki przeważnie z żółtego, czarnego i brązowego nieprzezroczystego szkła oraz 12 ziryzowanych nieco większych paciorków z białego przezroczystego szkła. Średnice od 4 mm do 6 mm, otworu 1 mm, wysokość 2—4 mm. Przy prawym boku powyżej miednicy znaleziono skorodowany, prawdopodobnie wtórnie oprawiony nożyk żelazny ze śladami drewna na szerokim słabo wyodrębnionym kolcu (Tabl. Xj). Tylec łukowato zagięty szerokości 4 mm. Długość ogólna: noża 8,1 cm, kolca 2,5 cm, największa szerokość ostrza 1,2 cm. Między niezachowanymi kolanami wystąpił krzemień do krzesiwa ze śladami użytkowania, o wymiarach 25×22×19 mm (Tabl. Xi). W nogach szkieletu stało naczynie całkowicie obtoczone ze śladami zagładzania taśm po stronie wewnętrznej. Przy dnie po stronie zewnętrznej widoczne są niedokładnie wygładzone ślady odcinania. Dno płaskie ze znakiem wypukłego krzyża oraz drobnoziarnistą podsypką (Tabl. Xk). Głina naczynia szarobrunatna z drobnoziarnistą domieszką. Wysokość 12,7 cm; średnice: wylewu 12,4 cm, największa szerokość 13,1 cm na wysokości 7,8 cm, dna 6,8 cm. Ponadto w treści wypełniska znaleziono ułamek brzuśca naczynia całkowicie obtoczonego, zdobionego liniami poziomymi. Jest to pochówek kobiety w wieku adultus-matusus.

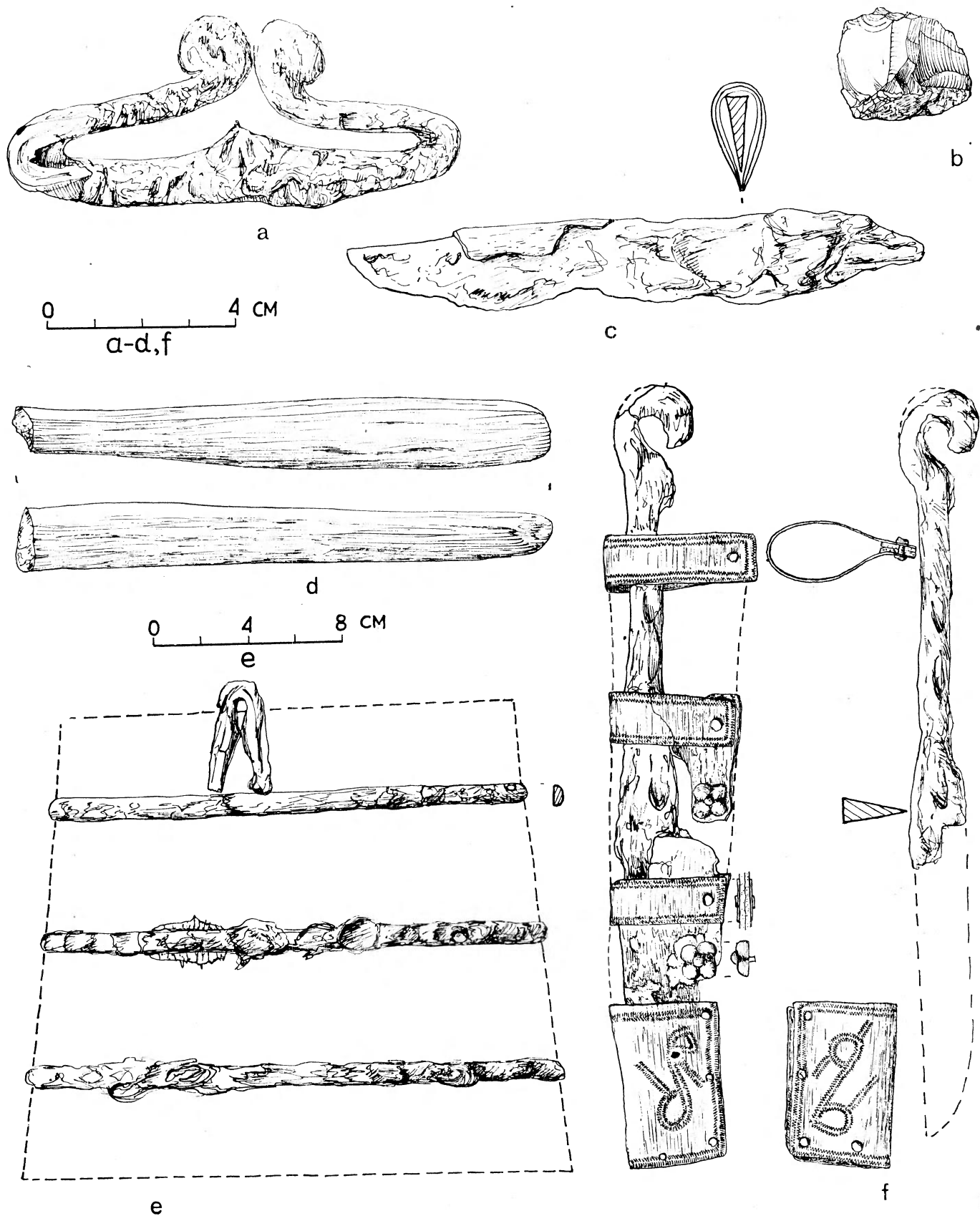
Grób 31

Na północny wschód od grobu 30 w bezpośrednim jego sąsiedztwie wystąpiła nieregularna, zbliżona do prostokąta obstwa o wymiarach zewnętrznych 2,6×1,9 m, składająca się z 14 kamieni o wymiarach 75×50×40 cm i mniejszych (Ryc. 60). Obstwa zorientowana po osi północno-zachód-południowy wschód, przy czym południowo-zachodnia ściana była wspólna z grobem 30. Pod jedną warstwą ka-

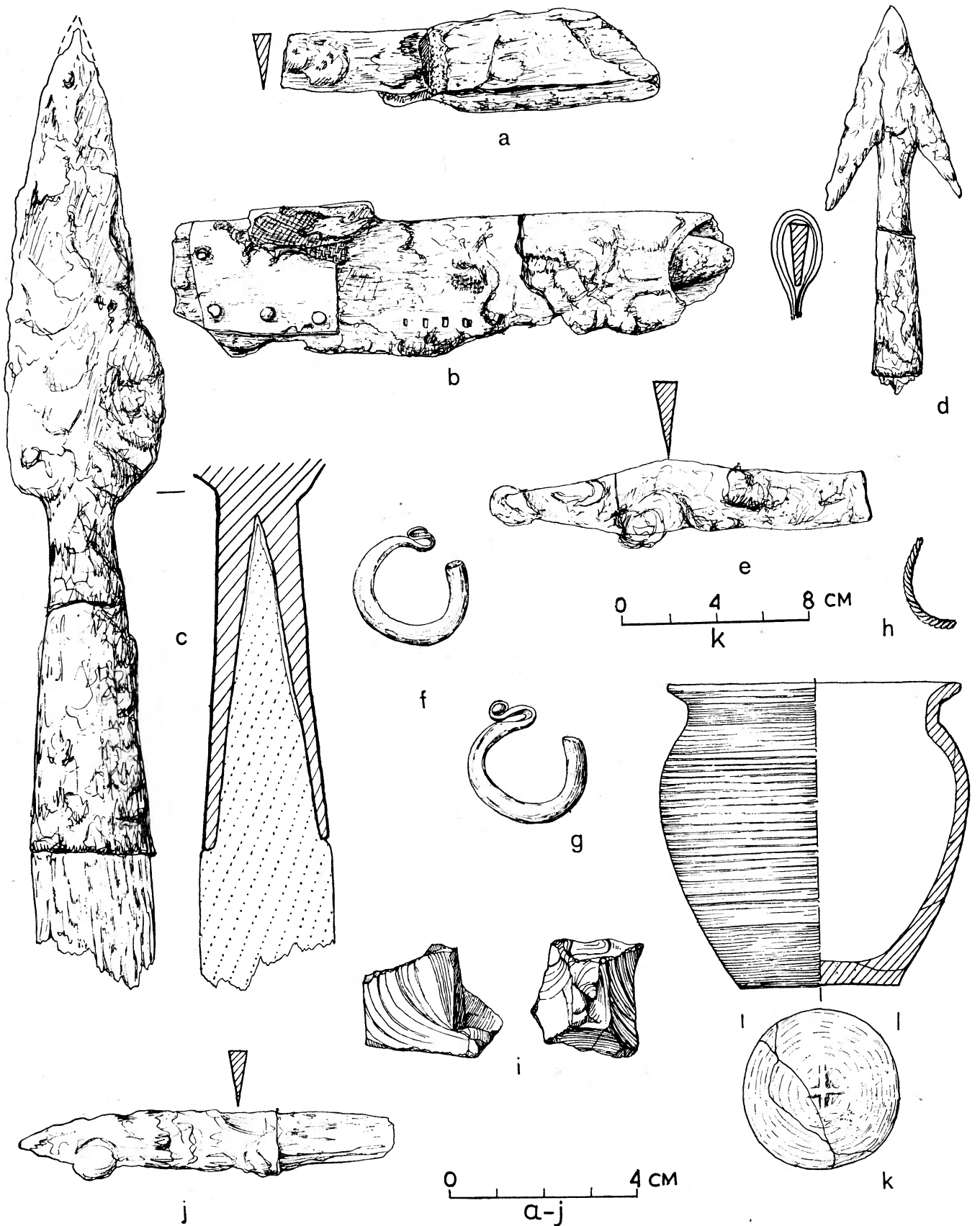
Ryc. 60. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 31 po zdjęciu próchnicy. Kamienie obstawy wspólne z grobem 30 (1)

TABLICA IX

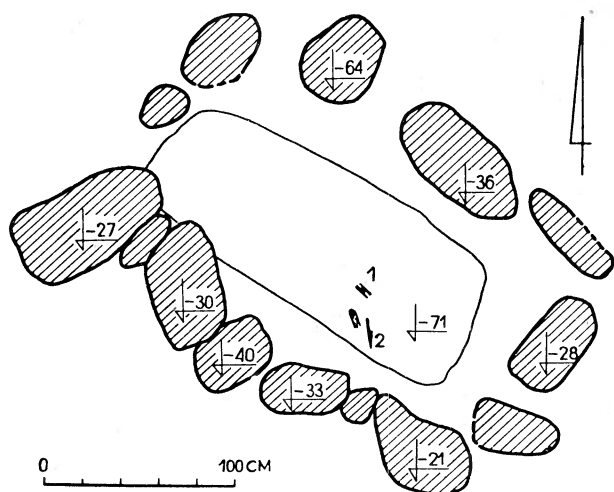
Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan 1 „Żal”. Grób 25 (a—d). Grób 24/25 (e). Grób 26 (f). Żelazo (a, e), żelazo skóra (c), żelazo skóra, brąz (f), piaskowiec (d), krzemień (b)

TABLICA X

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Grób 27 (a). Grób 28 (b, c). Grób 29 (d, e). Grób 30 (f—k). Żelazo (c—e, j), żelazo, skóra (a), żelazo, skóra, brąz (b), brąz platerowany srebrem (f, g), brąz (h), glina (k), krzemień (i)

mieni na głębokości 40 cm leżały resztki szkieletu w postaci dwóch fragmentów kości długich (Ryc. 61 i 62). Szkielet zorientowany głową na północny zachód.

Ryc. 61. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 31 po zdjęciu bruku. Fragmenty kości (1). Nóż (2)

Ryc. 62. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Obstawa grobu 31 po wyeksplorowaniu pochówka. Widok z północnego-zachodu

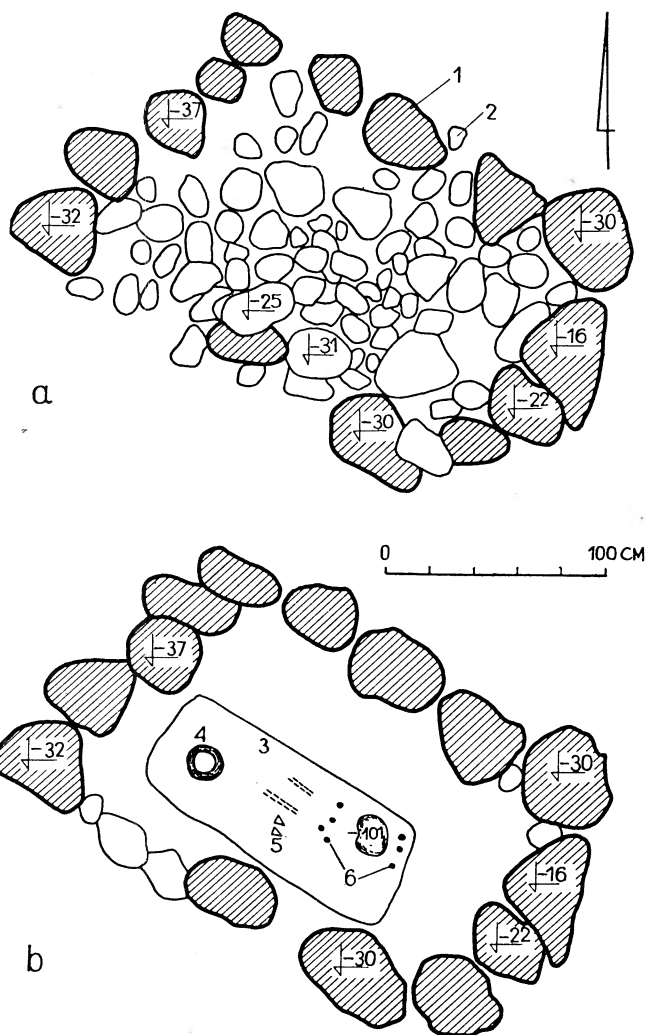
Przy prawym fragmencie kości długiej stwierdzono złamany fragment noża żelaznego o prostym tyłcu szerokości 3,5 mm (Tabl XIa). Zachowana długość 5 cm, największa szerokość ostrza 12 mm. Pochowano tu osobnika o nieustalonej płci, w wieku adultus-maturus. Jak można przypuszczać był to wtórny pochówek, ponieważ pod kośćmi szkieletu wystąpiły dalsze warstwy kamieni,

pod którymi nie stwierdzono śladów pochówka. Był to więc pierwotnie grób pusty lub małego dziecka.

Grób 32

Na północny wschód od grobu 29 ukazał się prostokątny zarys obstawy o wymiarach zewnętrznych 2,7×1,5 m, zorientowanej po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 63a). Obstawa składała się z 14 kamieni o wymiarach 32×24×20 cm i mniejszych. Od północnego zachodu obstawa była wspólna z grobem 29. Przestrzeń między kamieniami obstawy zabrukowano czterema warstwami różnej wielkości kamieni. Wypełnisko stanowiła ziemia szarozółtawobrazowa z licznymi węgielkami drzewnymi, koncentrującymi się głównie w południowo-wschodniej części jamy grobowej, przy czaszce. Jama grobowa zorientowana po osi południowy wschód-północny zachód, miała wymiary 130×54 cm. Słabo zachowany szkielet zorientowany głową na południowy wschód (Ryc. 63b). Na i pod szkieletem wystąpiły smugi po spróchniałych deskach. Szkielet zachowany bardzo źle.

W nogach szkieletu stało naczynie całkowicie obtoczone z gliny szarobrunatnej z domieszką drobnego- i średnioziarnistego tłucznia. Dno lekko wklęsłe z droбноziarnistego tłucznia.

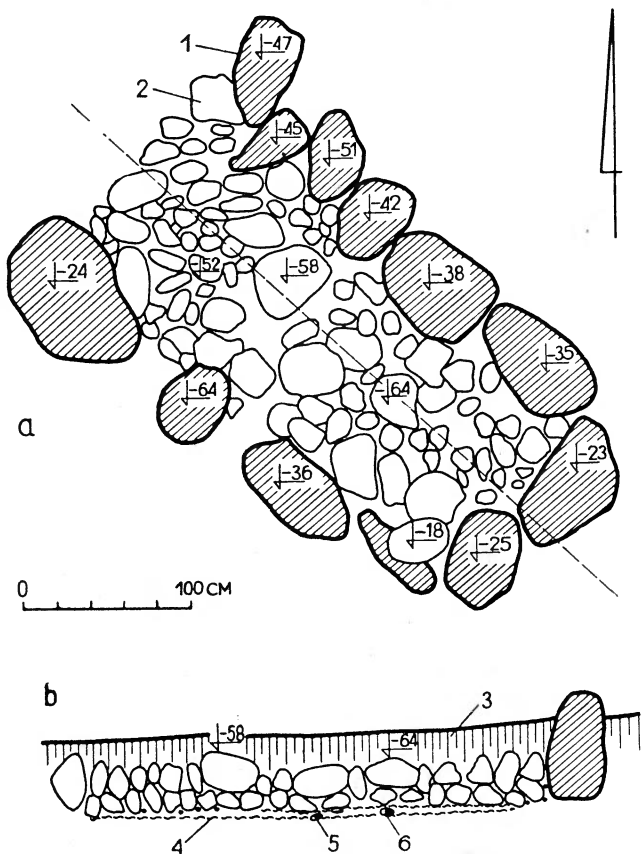
Ryc. 63. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 32 po zdjęciu próchnicy (a). Plan grobu 32 po zdjęciu bruku (b). Obstawa (1). Bruk (2). Dno jamy grobowej (3). Naczynie (4). Skorupy lateńskie (5). Węgla drzewne (6)

nistą podsypką. Na dnie wystąpił znak garncarski (Tabl. XIb). Średnice: wylewu 13,4 cm, największa brzuśca 14,3 cm na wysokości 7 cm, dna 8,7 cm; wysokość 11,3 cm. Naczynie zgniecione przez kamienie bruku. Ponadto w jamie znaleziono dwa drobne ułamki naczyń lateńskich. Płci zmarłego nie udało się ustalić. Było to dziecko w wieku infans II (11—12 lat).

Grób 33 — męski

Na północny wschód od grobu 31 wystąpiła regularna, otwarta od strony północno-zachodniej, obstawa o wymiarach zewnętrznych 3,5×2 m zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 64a). Składała się ona z 11 kamieni o wymiarach 80×65×50 cm. Duże kamienie

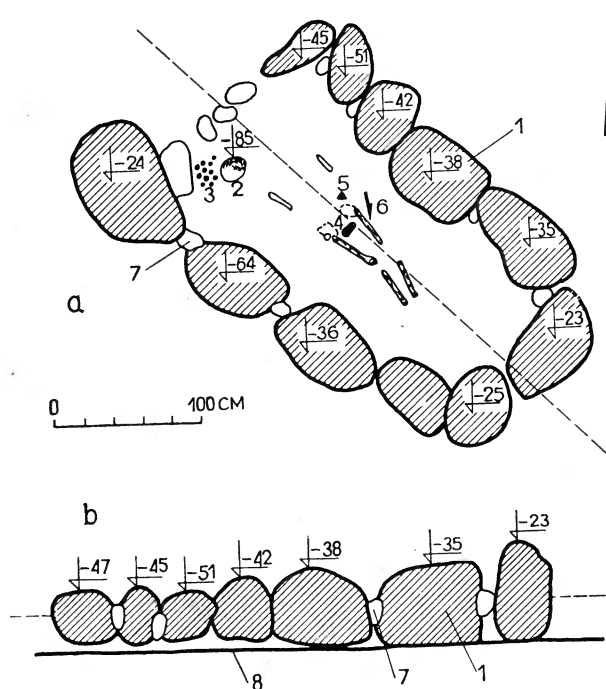

Ryc. 64. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 33 po zdjęciu próchnicy (a). Profil grobu 33 (b). Obstawa (1). Bruk (2). Humus (3). Spróchniałe drewno (4). Krzesiwo (5). Kość (6)

obstawy umocniono małymi kamieniami klinującymi (Ryc. 65b). Wnętrze obstawy wypełniał dwuwarstwowy bruk ułożony bezpośrednio nad szkieletem (Ryc. 64b). Wypełnisko jamy składało się z próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych rozsianych po całej jamie oraz skupionych powyżej czaszki. Nad i pod szkieletem stwierdzono smugi próchnicy drzewnej. Grób nie posiadał praktycznie wgłębionej jamy, a deska, na której umieszczono zmarłego, leżała na pierwotnym humusie. Stan zachowania kości bardzo słaby. Szkielet leżał czaszką na północny zachód (Ryc. 65a i 66).

Przy lewym boku na wysokości miednicy odkryto nóż żelazny o prostym tyłcu szerokości 5 mm i obustronnie wyodrębnionym złamanym kolcu (Tabl. XIc). Długość:

noża 12,4 cm, kolca 2,3 cm, największa szerokość ostrza 1,7 cm. Po tej samej stronie co nóż powyżej miednicy, znaleziono krzemień do krzesiwa ze śladami zaszczerbień (Tabl. XIId). Krzemień nosi ślady patyny powierzchniowej

Ryc. 65. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 33 po zdjęciu bruku (a) Widok boczny północno-wschodniej ściany obstawy od wnętrza (b). Obstawa (1). Czaszka (2). Węgle drzewne (3). Krzesiwo (4). Krzemień (5). Nóż (6). Kamienie klinujące (7). Dno komory grobowej (8)

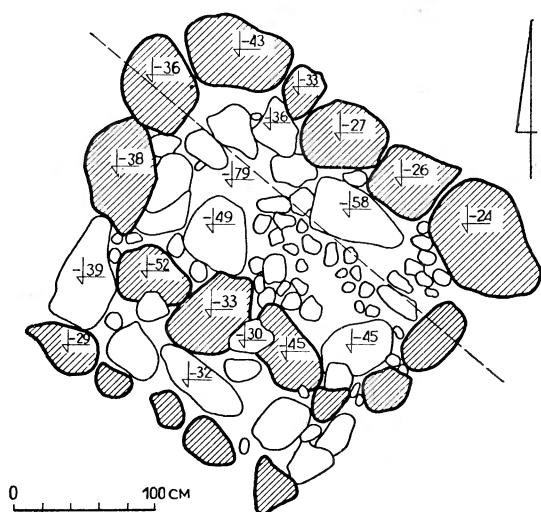

Ryc. 66. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 33 po zdjęciu bruku. Widok z północnego-zachodu

oraz odbić przy obróbce. Wymiary $25 \times 15 \times 9,5$ mm. Na wysokości kości łonowej wystąpiło krzesiwo ogniwkowe długości: 12,5 cm, otworu 10 cm, największej szerokości 3,1 cm i przekroju ramki $8 \times 4,5$ mm (Tabl. XIe). Pochowany osobnik był mężczyzną w wieku maturus.

Grób 34 — męski

Na północny zachód od grobu 31 wystąpiła zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód w przybliżeniu prostokątna obstawa, której kamienie były częściowo widoczne już przed zdjęciem próchnicy (Ryc. 67). Na obstawę o wymiarach zewnętrznych $3,1 \times 2,2$ m skła-

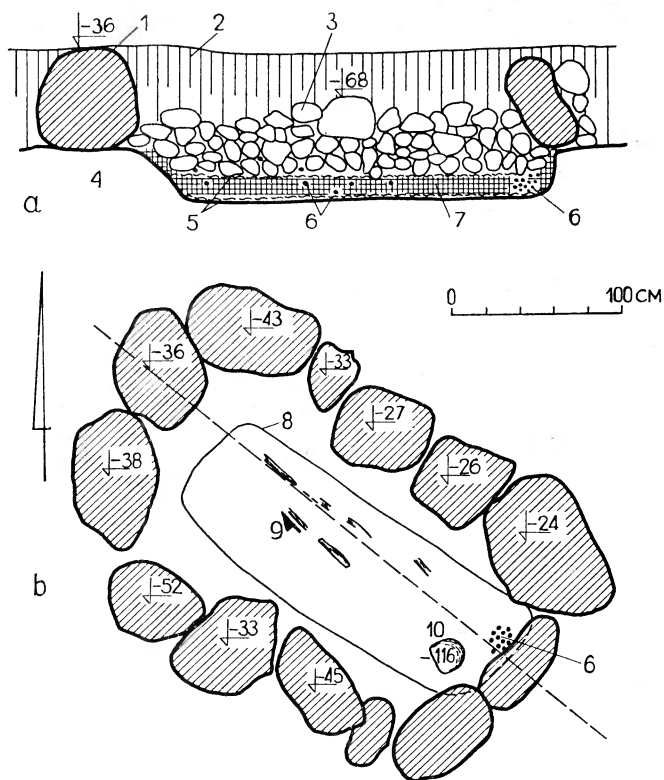
Ryc. 67. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 34 po zdjęciu próchnicy

dało się 14 kamieni o wymiarach $120 \times 90 \times 60$ cm i nieco mniejszych. Przestrzeń wewnętrzną zabrukowano czterema ścisłymi warstwami kamieni średniej wielkości, choć sporadycznie napotkano tu również kamienie o wymiarach $70 \times 60 \times 50$ cm (Ryc. 68a). Warstwy bruku nie dochodziły do kości szkieletu. Treść wypełniska stanowiła: górą szara próchnica, a niżej szarobrazowa ziemia z drobnymi węgielkami drzewnymi. Skupisko węgli drzewnych wystąpiło z prawej strony nieco powyżej czaszki. Faktyczna głębokość dna jamy, od powierzchni pierwszej warstwy bruku, 30 cm. Jama o wymiarach 230×70 cm zorientowana zgodnie z obstawą. Nad nieboszczykiem i pod nim widoczne były smugi drewna. Szkielet zachował się w stanie szczątkowym (Ryc. 68b i 69).

Poniżej niezachowanego lewego kolana leżał skorodowany fragment noża o wygiętym tyłcu szerokości 4 mm i łukowato podgiętym ostrzu (Tabl. XIIf). Zachowana długość 6,3 cm, największa szerokość ostrza 12 mm. Obok noża wystąpił skorodowany żelazny grot strzały z odłamanym ostrzem i zadziórami (Tabl. XIg). Zachowana długość 4,3 cm, średnica wylotu tulei 8 mm. Pochowany osobnik był mężczyzną w wieku maturus.

Grób 35 — męski

Na północny wschód od grobu 34 ukazała się nieregularna obstawa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 70). Od strony południowo-zachodniej obstawa była wspólna z grobem 34. W skład obstawy wchodziło 13 kamieni średniej wielkości, tworząc niere-

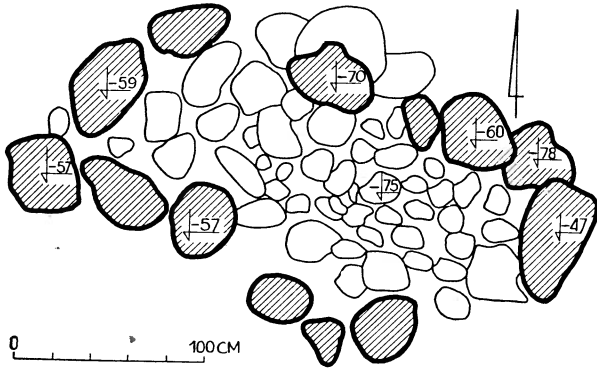

Ryc. 68. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Profil grobu 34 (a). Plan grobu 34 po zdjęciu warstw bruku (b). Obstawa (1). Humus (2). Bruk (3). Calec (4). Spróchniałe drewno (5). Węgłe drzewne (6). Szarobrazowa ziemia (7). Dno jamy grobowej (8). Nóż (9). Czaszka (10)

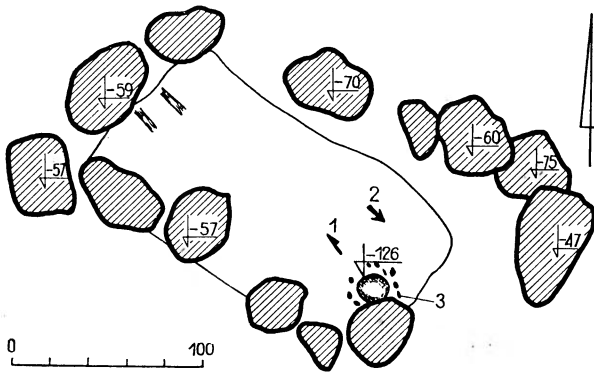

Ryc. 69. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 34 po zdjęciu warstw bruku. Widok z północnego-zachodu

gularny prostokąt o wymiarach zewnętrznych 2,8×1,4 m i wewnętrznych 210×80 cm, zabrukowany wewnątrz trzema warstwami kamieni. Wypełnisko stanowiła próchnica szarobrazowa z węgielkami drzewnymi skupiającymi się głównie wokół czaszki. Dno jamy grobowej wystąpiło na głębokości 60 cm od powierzchni bruku. Jama zorientowana w przybliżeniu zgodnie z kierunkiem obstawy miała wymiary 170×90 cm. Na i pod szkieletem stwierdzono ślady spróchniałego drewna. Szkielet ułożony czaszką na południowy wschód (Ryc. 71). Stan zachowania kości bardzo zły.

Ryc. 70. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 35 po zdjęciu próchnicy

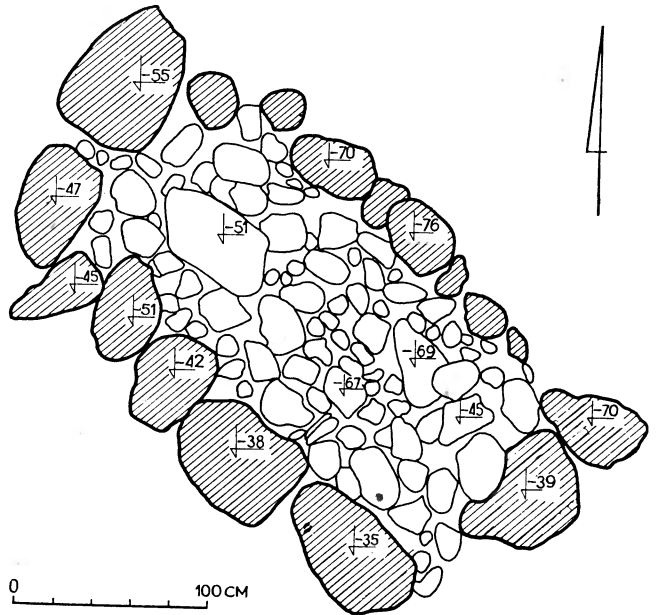
Ryc. 71. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 35 po zdjęciu bruku. Nóż (1). Grot strzały (2). Węgle (3)

Na inwentarz złożył się odkryty na wysokości niezachowanego prawego ramienia grot strzały z odłamanym ostrzem i zadziorami (Tabl. XIh). Zachowana długość 4,6 cm, średnica tulei 9 mm. W tulei widoczne resztki drewna. Grot skierowany ostrzem na południowy wschód. Na klatce piersiowej nieboszczyka, rękojeścią ku czaszce, leżał skorodowany i złamany nóż żelazny z resztkami drewna przywartymi do wyodrębnionego kolca (Tabl. XII). Zachowana długość: noża 9,5 cm, kolca 2,5 cm, szerokość: ostrza 1,3 cm, tylca 4 mm. Pochowany osobnik był mężczyzną w wieku juvenis.

G r ó b 36 — męski

Na północny wschód od grobu 33 wystąpił grób 36. Regularna obstawa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód składała się z 17 kamieni o wymiarach 70×60×50 cm (Ryc. 72). Kamienie graniczne tworzyły prostokąt o wymiarach zewnętrznych 3,5×1,9 m i we-

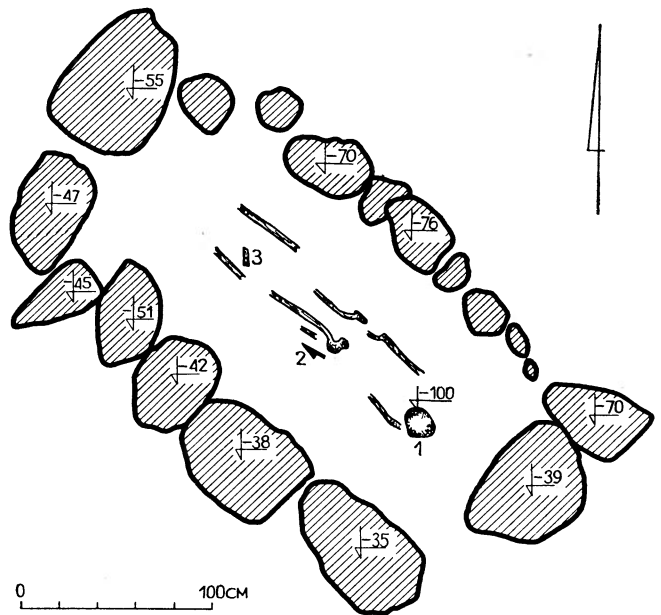
wewnętrznych 2,5×1,1 m. Od strony południowo-zachodniej kamienie obstawy były wspólne z grobem 33. Bruk składał się z dwóch gęsto ułożonych warstw kamieni. Ostatnia warstwa leżała bezpośrednio na kościach szkieletu. Wypełnisko jamy stanowiła szara próchnica. Pod szkieletem,

Ryc. 72. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 36 po zdjęciu próchnicy

zorientowanym czaszką na południowy wschód, wystąpiły smugi spróchniałego drewna. Szkielet spoczywał na głębokości pierwotnego humusu, około 50 cm od powierzchni bruku (Ryc. 73).

Po lewej stronie kości miednicy znaleziono silnie skorodowany nóż żelazny o zakłniętym tylcu szerokości 4 mm i podwiniętym ostrzu (Tabl. XIj). Zachowana długość 6 cm, największa szerokość ostrza 1,6 cm. Przy lewej kości goleniowej po jej stronie wewnętrznej odkryto oseł-

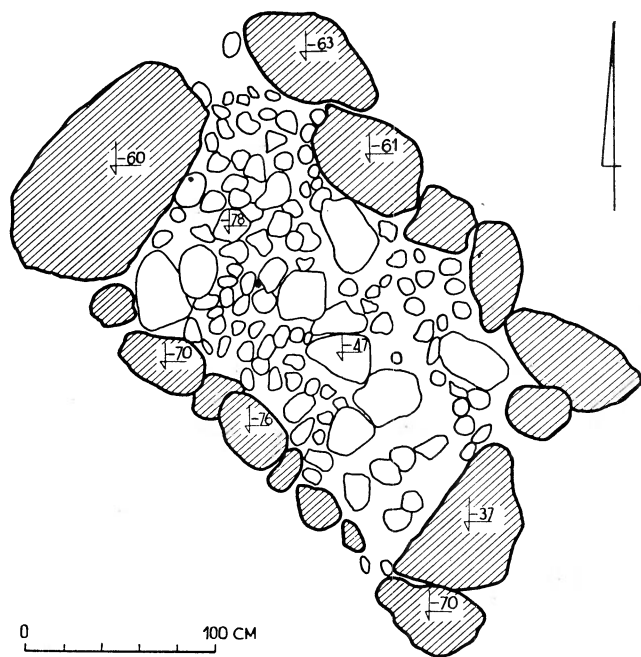

Ryc. 73. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 36 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Nóż (2). Osełka (3)

kę z szarego łupku z otworem o średnicy 3 mm (Tabl. XIk). Osełka nosiła wyraźne ślady zużycia na wszystkich płaszczyznach. Wymiary 61×10×11 mm. Grób zawierał szkielet mężczyzny w wieku wczesny maturus (30—40 lat).

Grób 37/38

Na północny wschód od grobu 36 zarysowała się prostokątna obstawa grobu 37/38, od strony południowo-zachodniej wspólna z grobem 36 (Ryc. 74). Obstawa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód składała się z 15 kamieni o wymiarach 130×80×70 cm, 80×

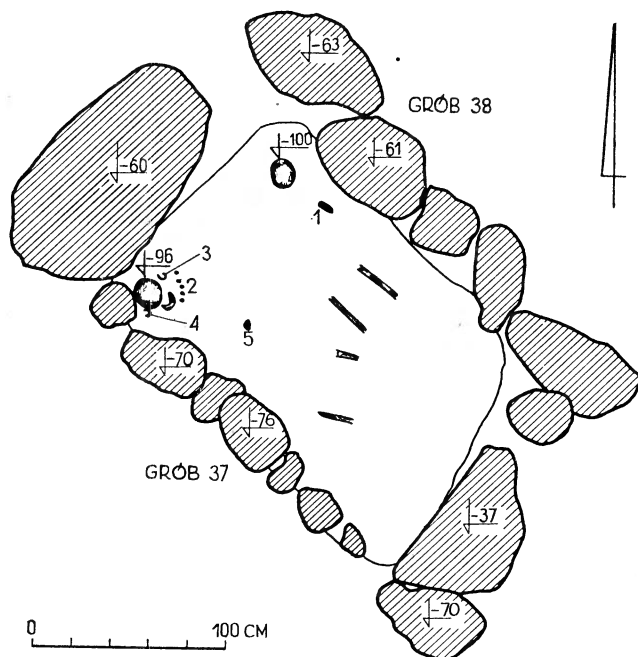

Ryc. 74. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 37 i 38 po zdjęciu próchnicy

×60×50 cm i 40×30×25 cm. Zewnętrzne wymiary obstawy wynosiły 3,3×1,9 m, a wewnętrzne 2,1×1,1 m. Prześtrzeń w obrębie obstawy była zabrukowana dwiema warstwami kamieni drobnych i średnich. Treść wypełniska stanowiła szara próchnica.

Pochówek 37, kobieta. Szkielet leżał na poziomie pierwotnego humusu przy południowo-wschodniej ścianie obstawy, zorientowany głową na południowy wschód (Ryc. 75). Stan kości bardzo zły. Zachowała się tylko zgnieciona czaszka i fragmenty kości goleniowych. Z lewej strony czaszki leżał brązowy, platerowany srebrem, esowaty kabłączek skroniowy o średnicy 3,9 cm i przekroju 3,5 mm (Tabl. XIIa). Po prawej stronie czaszki stwierdzono dwa drobne ułamki zupełnie skorodowanego kabłączka cynowego o przekroju 3 mm (Tabl. XIIb). Z lewej strony czaszki na wysokości lewego ramienia odkryto 7 drobnych ułamków niebieskich paciorków dwuściskowych z przezroczystego szkła (Tabl. XIIc). Przy lewym boku poniżej niezachowanej miednicy znaleziono krzemień do krzesiwa będący płaskim odlupkiem pokrytym z jednej strony patyną powierzchniową (Tabl. XII d). Wymiary 27×20×4 mm. Pochówek należał do kobiety w wieku maturus.

Pochówek 38. Szkielet leżał przy północno-wschodniej ścianie obstawy czaszką skierowany na pół-

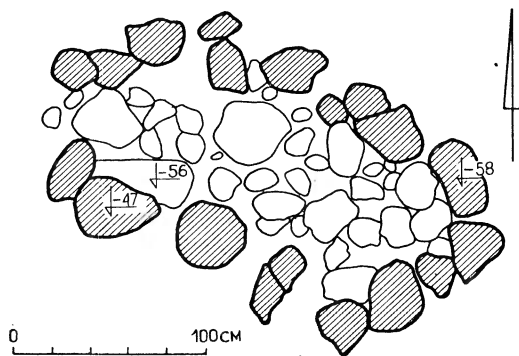

Ryc. 75. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 37 i 38 po zdjęciu bruku. Fragment krzesiwa (1). Paciorki (2). Kabłączek brązowy (3). Kabłączek cynowy (4). Krzemień (5)

nocny zachód na poziomie pierwotnego humusu (Ryc. 75). Ze szkieletu zachowała się zgnieciona czaszka oraz fragmenty kości długich. Jedyнным przedmiotem inwentarza był fragment krzesiwa ogniwkowego odkryty po lewej stronie niezachowanej kości lewego przedramienia (Tabl. XIIe). Zachowana długość fragmentu 5,6 cm, przekrój ramki prostokątny o wymiarach 4×6 mm. Pochowany tu osobnik był przypuszczalnie chłopcem w wieku wczesny juvenis.

Grób 39 — męski

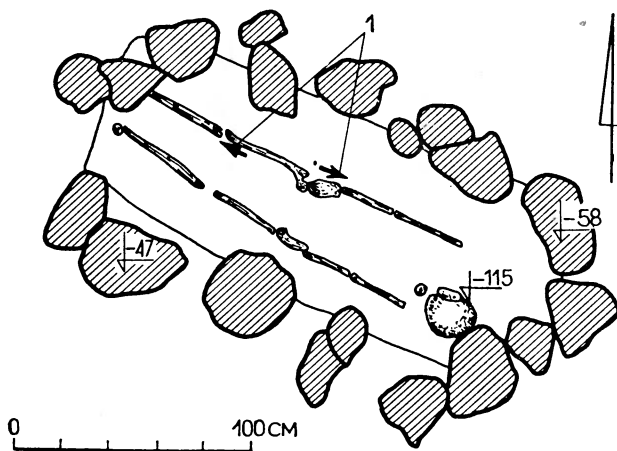
Na północny zachód od grobu 34 zarysowała się nieregularna w przybliżeniu prostokątna obstawa o wymiarach zewnętrznych 2,6×1,3 m i wewnętrznych 200×80 cm (Ryc. 76). Utworzona została z 17 kamieni o wymiarach 40×30×20 cm i podobnych, rozklinowanych drobniejszymi kamieniami. Zorientowana była po osi północny zachód-południowy wschód. Bruk składał się z trzech warstw kamieni średnich i małych. Wypełnisko stanowiła szarobrązowa ziemia z nielicznymi węgielkami drzewnymi. Pod

Ryc. 76. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 39 po zdjęciu próchnicy

szkieletem zorientowanym czaszką na południowy wschód znaleziono smugi rozłożonego drewna. Stan zachowania kości szkieletu dość dobry (Ryc. 77).

Inwentarz stanowiły dwa grot strzał. Jeden leżał po prawej stronie miednicy. Był on skorodowany i złamany (Tabl. XII f). Długość: ogólna 8,7 cm, tulei 6,9 cm, największa szerokość liścia 2,2 cm, średnica wylotu tulei 1 cm. Drugi skorodowany i złamany grot strzały z zadziorami

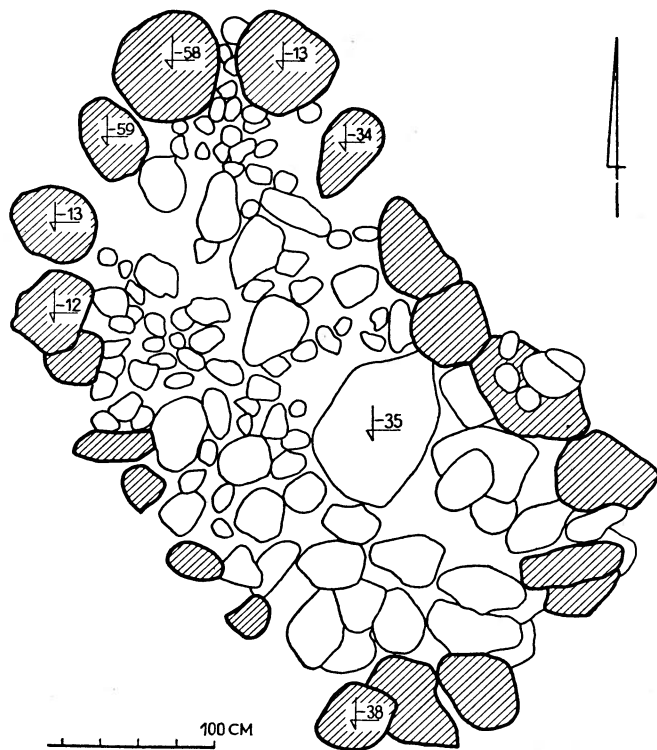
Ryc. 77. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 39 po zdjęciu bruku. Grot strzały (1)

odkryto na wysokości prawego kolana po jego stronie wewnętrznej, skierowany ostrzem ku stopom (Tabl. XII g). W tulei stwierdzono ślady drewna, natomiast na ostrzu zachował się wyraźny odcisk tkaniny o splocie prostym. Długość: ogólna 6,8 cm, tulei 3,4 cm, szerokość liścia 2,2 cm, średnica wylotu tulei 1 cm. Pochowany osobnik był mężczyzną w wieku matusus.

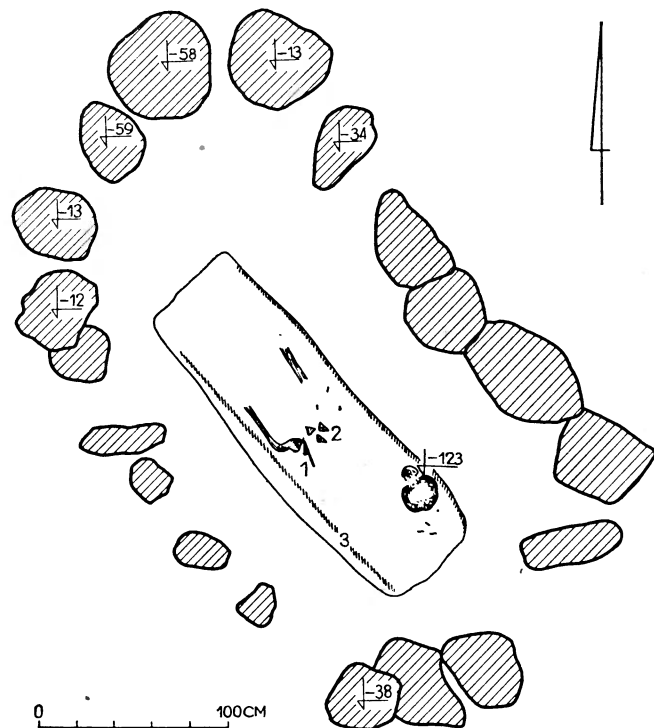
Grób 40 — męski

Na północny wschód od grobu 28 wystąpił bruk o zarysie w przybliżeniu prostokątnym, zorientowany po osi północny zachód-południowy wschód, o wymiarach zewnętrznych 4,1×2,2 m (Ryc. 78). Wytyczały go kamienie graniczne o wymiarach 75×45×40 cm, 50×45×40 cm i mniejsze. Od strony południowo-zachodniej kamienie graniczne były trudne do uchwycenia. Bruk składał się z sześciu warstw średniej wielkości kamieni. Wypełnisko stanowiła szarobrazowa ziemia z węglem drzewnym, którego koncentracja wystąpiła za czaszką szkieletu. Jama wkopana w ziemię posiadała dno na głębokości 1 m od powierzchni. Była ona w przybliżeniu prostokątna o wymiarach 200×60 cm. Zarys jamy wyznaczały smugi spróchniałego drewna, które wystąpiły nad i pod szkieletem. Słabo zachowany szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 79).

Inwentarz grobu stanowił nóż żelazny leżący po prawej stronie na miednicy szkieletu. Był on silnie skorodowany i złamany. Posiadał prosty tylec szerokości 5 mm, obustronnie wyodrębniony kołec z resztkami rękojeści drewnianej i nikłe ślady pochwy skórzanej na ostrzu (Tabl. XII h). Długość ogólna: noża 17,7 cm, kołca 5,7 cm, szerokość ostrza 1 cm. Oprócz noża na miednicy wystąpiły drobne ułamki naczyń wczesnośredniowiecznego. Pochowano tu osobnika płci męskiej w wieku matusus-nenilis.

Ryc. 78. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 40 po zdjęciu próchnicy

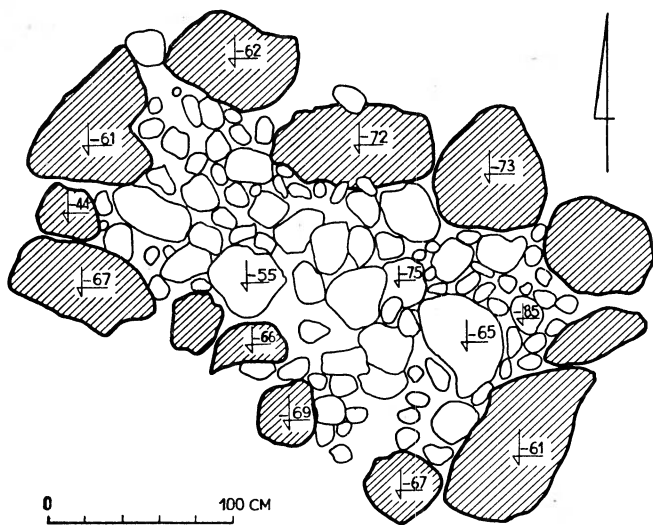

Ryc. 79. Łączyńo Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 40 po zdjęciu bruku. Nóż (1). Ułamki ceramiki (2). Smugi spróchniałego drewna (3)

Grób 41 — męski

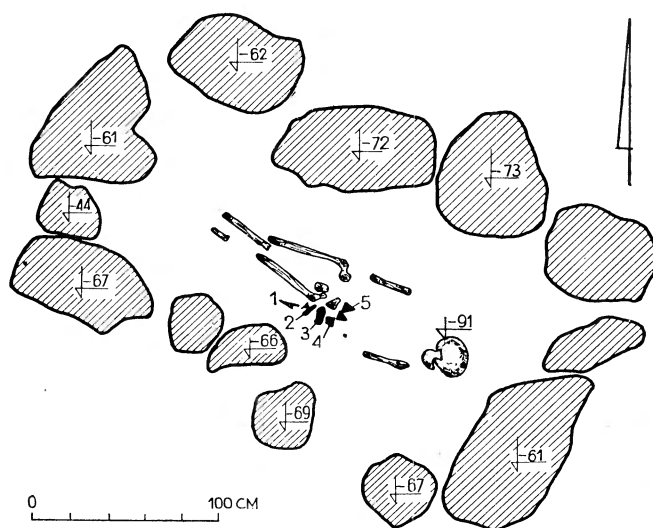
Na północny zachód od grobu 35 zarysowała się zbliżona do prostokąta obstawa o wymiarach zewnętrznych 3,3×1,8 m i wewnętrznych 2,3×1 m (Ryc. 80), zoriento-

wana po osi północny zachód-południowy wschód. Kamienie obstawy w ilości 13 miały wymiary 90×60×45 cm, 80×50×40 cm i podobne. Południowo-zachodnia ściana obstawy była zbudowana z kamieni średniej wielkości. Bruk składał się z dwóch warstw kamieni różnych wymiarów, zalegających bezpośrednio na szkielecie. Wypeł-

Ryc. 80. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 41 po zdjęciu próchnicy

nisko stanowiła szarobrunatna próchnica ze śladami rozłożonych węgli drzewnych i spróchniałego drewna. Szkielet leżał na poziomie pierwotnego humusu, a dno jamy grobowej wystąpiło o 30 cm niżej. Szkielet słabo zachowany ułożony czaszką na południowy wschód (Ryc. 81, 82, 83).

Ryc. 81. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 41 po zdjęciu bruku. Nóż (1). Krzesiwo (2). Osełka (3). Krzemień (4). Ułamki ceramiki (5)

Po lewej stronie w okolicy kości miednicy odkryto krzemień do krzesiwa o wymiarach 38×25×19 mm (Tabl. XIIi). Poniżej znaleziono osełkę wykonaną z szarego łupka z otworem (Tabl. XIIj). Długość ogólna 6,5 cm, szerokość 1,8–1,4 cm, grubość 6–5 mm, średnica otworu 4 mm. Osełka nosiła ślady silnego zużycia. Obok osełki wystą-

Ryc. 82. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Widok grobu 41 z północnego-zachodu po zdjęciu bruku

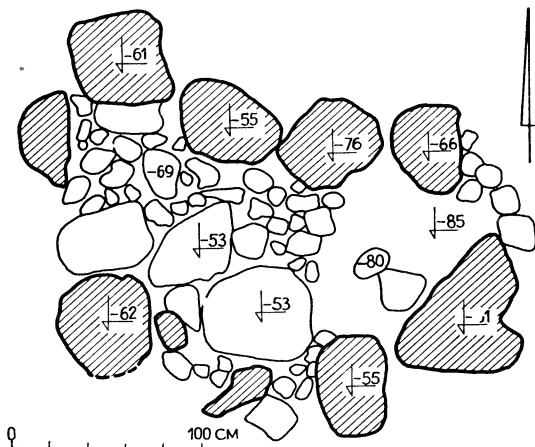
piło krzesiwo żelazne typu przejściowego pochodnego od dwukabłąkowego (Tabl. XIIk). Długość podstawy 8,7 cm, grubość podstawy 3 mm, wysokość 3,6 cm. Przy lewej kości udowej w sąsiedztwie krzesiwa, stwierdzono fragment skorodowanego noża żelaznego o wygiętym tylcu i podwiniętym ostrzu (Tabl. XIIl). Zachowana długość 5,1 cm, największa szerokość: ostrza 1,2 cm, tylca 4 mm. Na miednicy leżały ułamki naczynia wczesnośredniowiecznego całkowicie obtoczonego z gliny szarobrunatnej z drobnziarnistą domieszką (Tabl. XIIm). Średnica wylewu 15 cm. Naczynie miało dno wklęsłe z wyniesioną krawędzią, a brzusiec zdobiony pojedynczymi wąskimi pasmami. Pochowano tu mężczyznę w wieku maturus.

Ryc. 83. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Widok części grobu 41 z północy. Na zdjęciu krzesiwo, osełka, krzemień i nóż

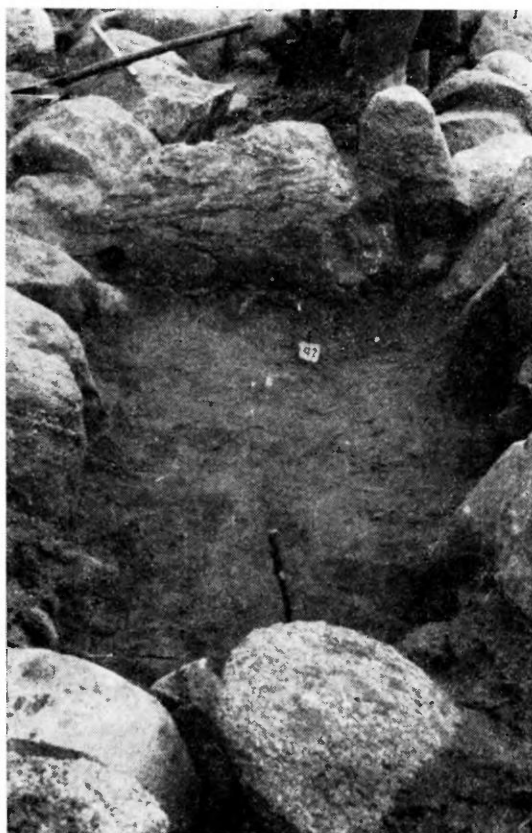
Grób 42 — męski

Na północny zachód od grobu 41 wystąpiła nieregularna obstawa o wymiarach zewnętrznych 2,9×1,7 m i wewnętrznych 1,9×1 m, zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 84). Kamienie obstawy w ilości 9 miały wymiary 50×40×30 cm i mniejsze. Bruk składał się z dwóch warstw złożonych z kamieni różnej

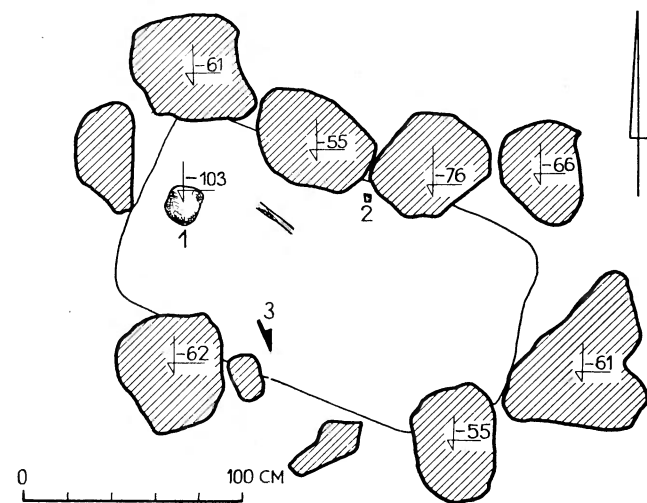

Ryc. 84. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 42 po zdjęciu próchnicy

wielkości. Wypełnisko stanowiła szarobrutnatna próchnica. Ze szkieletu zachowały się tylko drobne fragmenty kości długich (Ryc. 85 i 86). Nieboszczyk ułożony prawdopodobnie głową na południowy wschód.

Ryc. 86. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Widok obstawy grobu 42 z północnego-zachodu

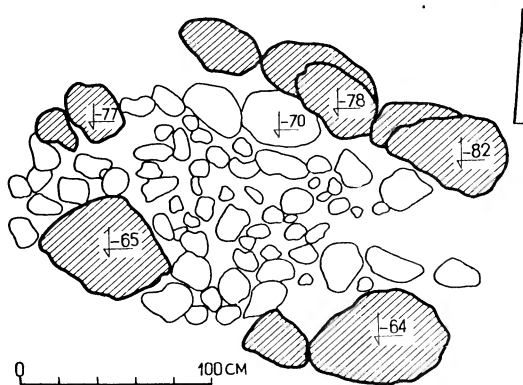
Ryc. 85. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 42 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Krzesmień (2). Nóż (3)

W skład inwentarza wszedł fragment noża żelaznego leżący przy południowo-zachodniej ścianie obstawy. Nóż miał prosty tylec o szerokości 5 mm i złamany obustronnie wyodrębniony kołec ze śladami drewnianej rękojeści (Tabl. XIIIn). Zachowana długość ogólna 7,5 cm, kolca 17 mm, największa szerokość ostrza 12 mm. Po przeciwległej stronie przy północno-wschodniej ścianie obstawy znaleziono krzesmień do krzesiwa z patyną powierzchniową (Tabl. XIIIo). Miał on wymiary 28×20×15 mm i nie nosił widocznych śladów użytkowania. Wiek nieboszczyka na

podstawie danych antropologicznych został określony na adultus. Według orientacji można przyjąć, że był to osobnik męski.

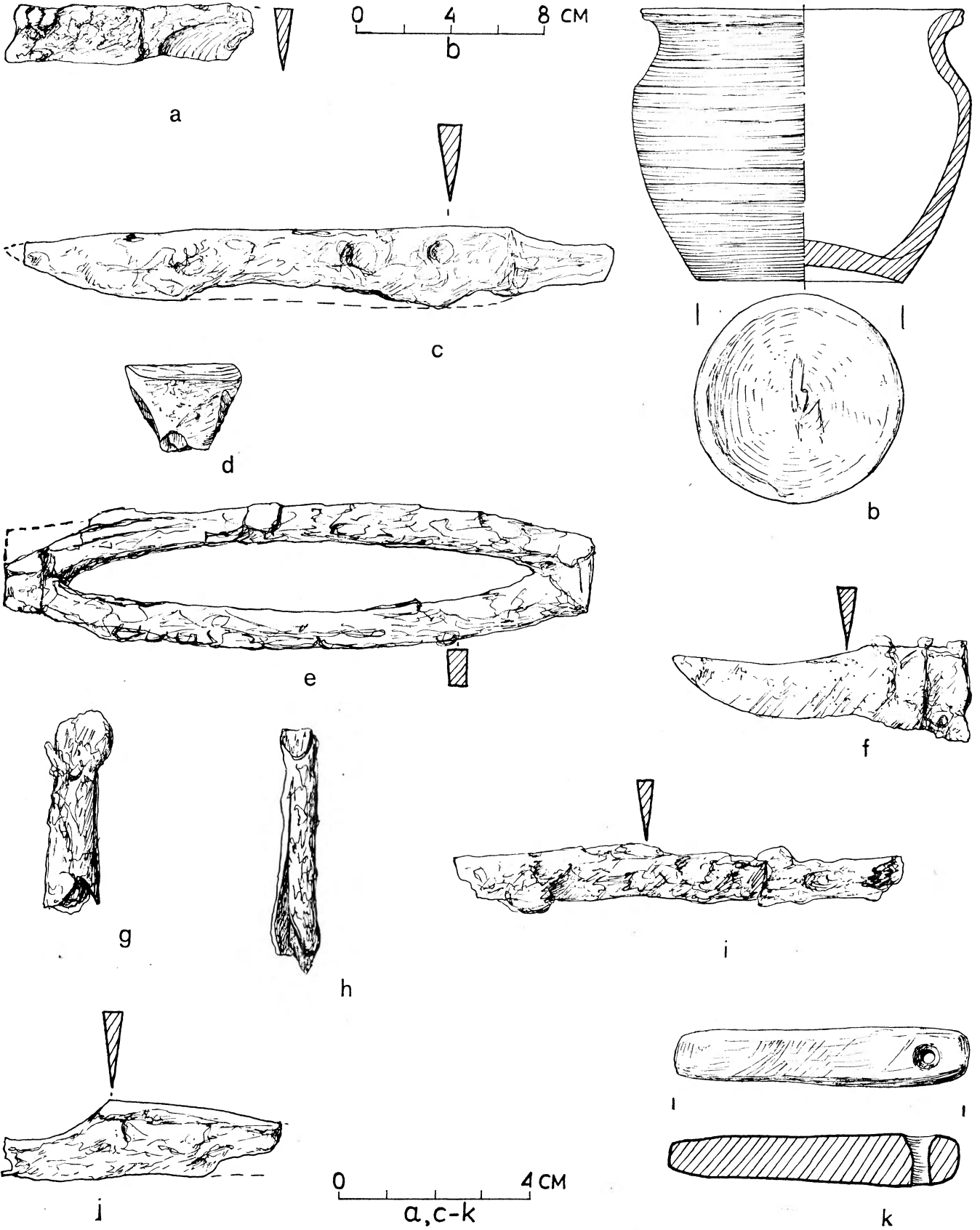
Grób 43 — męski

Na północny wschód od grobu 41 ukazała się uszkodzona w przybliżeniu prostokątna obstawa o wymiarach zewnętrznych 2,5×1,6 m, zorientowana z północnego zachodu na południowy wschód (Ryc. 87). Brak kamieni obstawy od strony wschodnio-południowej. Kamienie obstawy w ilości 9 miały wymiary 65×60×40 cm i mniejsze. Bruk składał się z trzech warstw drobnych kamieni. Wypełnisko jamy stanowiła szara próchnica i pojedyncze węgle drzewne. W zagłębionej na 20 cm (od poziomu pier-

Ryc. 87. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 43 po zdjęciu próchnicy

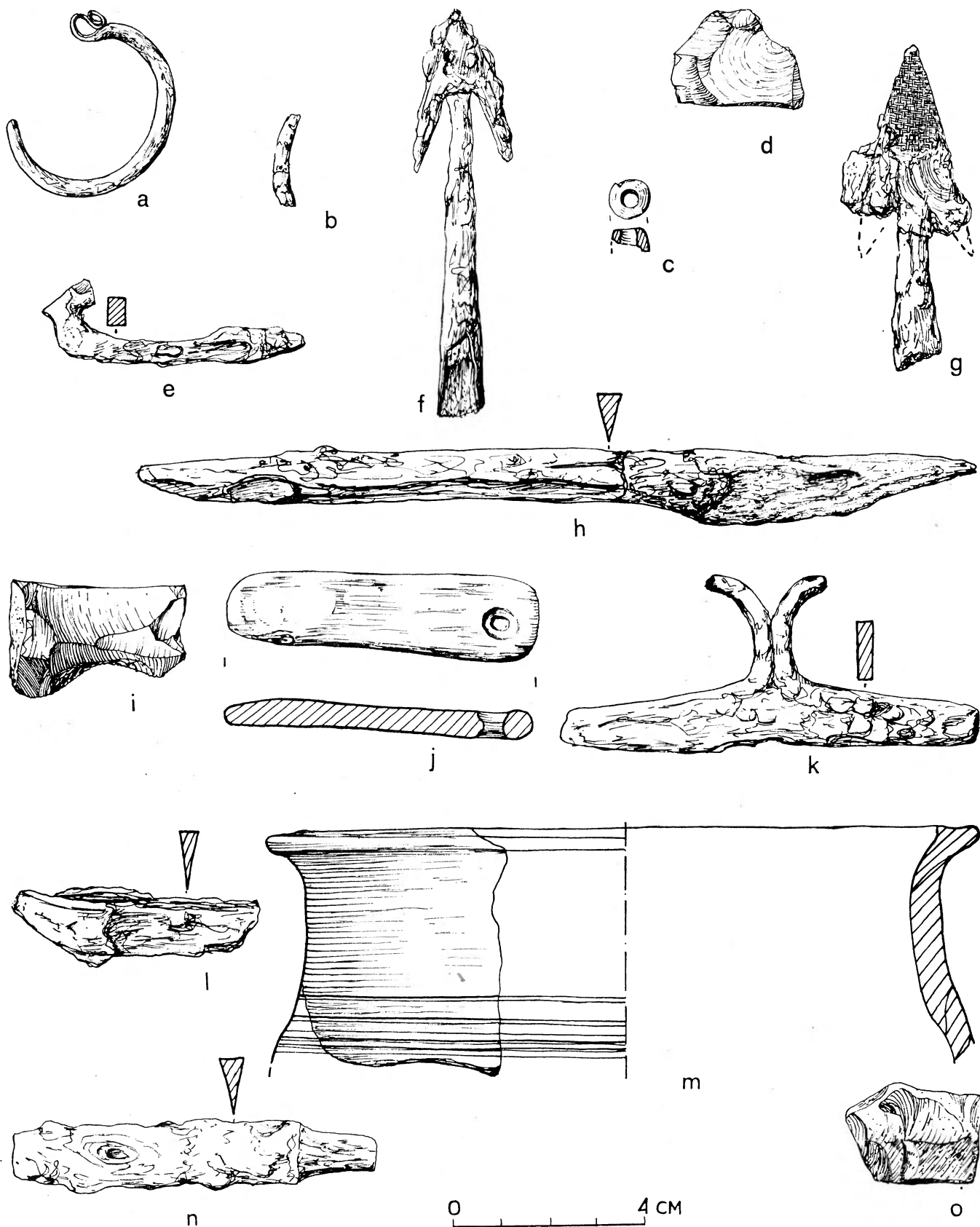
TABLICA XI

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 31 (a). Grób 32 (b). Grób 33 (c-e). Grób 34 (f, g). Grób 35 (h, i). Grób 36 (j, k). Żelazo (a, c, e-j), szary lupek (k), glina (b), krzemień (d)

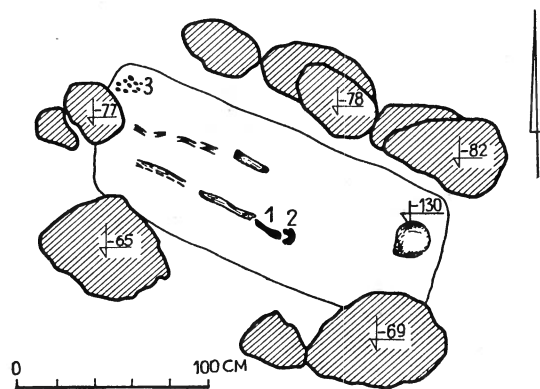
TABLICA XII

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 37 (a—d). Grób 38 (e). Grób 39 (f, g). Grób 40 (h). Grób 41 (i—m). Grób 42 (n, o). Żelazo (e—h, k, l, n), brąz platerowany srebrem (a), cyna (b), przezroczyste szkło (c), łupek (j), krzemień (d, i, o), glina (m)

wotnego humusu) jamie leżał słabo zachowany szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 88).

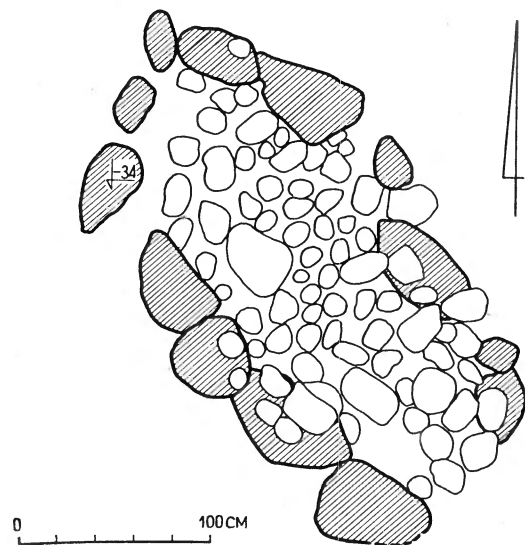
Po lewej stronie niezachowanej kości miednicy stwierdzono krzesiwo przejściowego typu pochodnego od dwukabłkowego. Posiadało ono wygięte ku górze zakończenia podstawy i odłamane spojone ramiona (Tabl. XIIIb). Wymiary $82 \times 40 \times 5$ mm. Niżej obok krzesiwa leżał skodorowany nóż żelazny o prostym tylcu grubości 5 mm i obustronnie wyodrębnionym kolcu ze śladami drewna (Tabl. XIIIa). Długość ogólna: noża 15,7 cm, kolca 3,7 cm, największa szerokość ostrza 1,8 cm. Pochowano tu mężczyznę w wieku maturus.

Ryc. 88. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 43 po zdjęciu bruku. Nóż (1). Krzesiwo (2). Węgle (3)

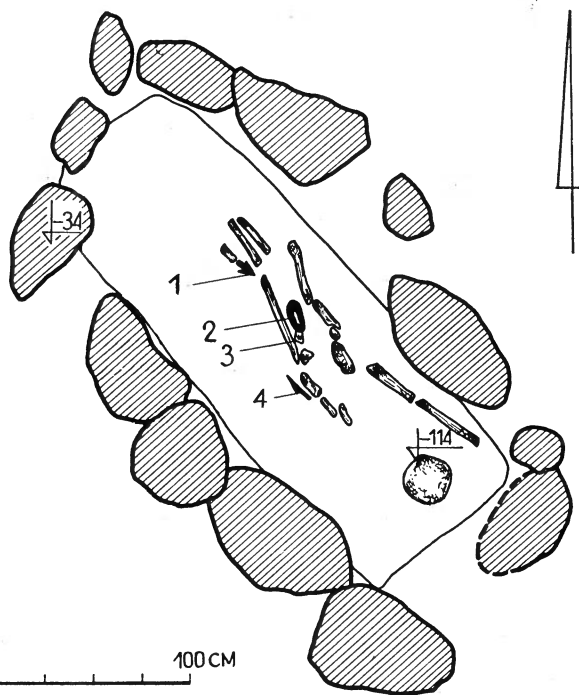
Grób 44 — męski

Na północny wschód od grobu 40 zarysowała się prostokątna w przybliżeniu obstawa o wymiarach zewnętrznych $2,8 \times 1,4$ m (Ryc. 89). Utworzona została z 13 kamieni o wymiarach $90 \times 80 \times 50$ cm i mniejszych. Od strony południowo-zachodniej obstawa była wspólna z grobem 40. Kamienie obstawy były rozklinowane małymi kamykami. Bruk składał się z czterech warstw kamieni. W warstwie górnej były kamienie o wymiarach $12 \times 10 \times 8$ cm, a w najniższej (bezpośrednio nad szkieletem) o wymiarach zbli-

Ryc. 89. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 44 po zdjęciu próchnicy

żonych do mniejszych kamieni obstawy. Wypełnisko jamy stanowił szarozółty piasek z węgielkami drzewnymi. Pod szkieletem zachowały się ślady spróchniałego drewna. Głębokość jamy licząc od wierzchołków kamieni obstawy wynosiła około 80 cm, przy czym jama wkopana była około 35 cm, licząc od poziomu pierwotnego humusu. Jama grobowa o wymiarach 210×80 cm zorientowana zgodnie z kierunkiem obstawy. Szkielet usytuowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 90 i 91).

Ryc. 90. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 44 po zdjęciu bruku. Grot strzały (1). Krzesiwo (2). Krzemień (3) Nóż (4)

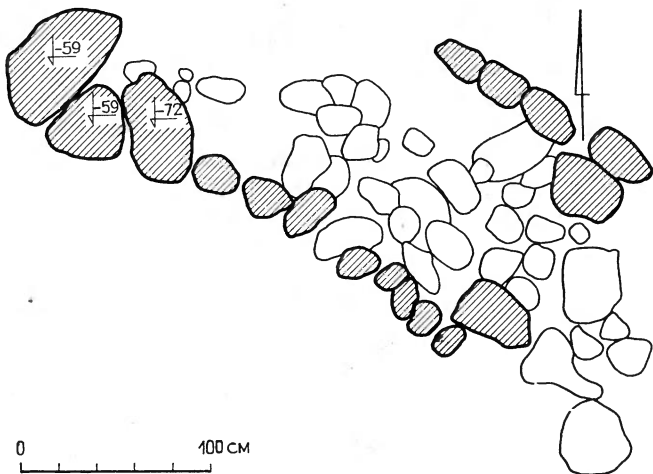

Ryc. 91. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 44 po zdjęciu warstw bruku. Widok z północno-zachodu

Przy lewym niezachowanym kolanie, ostrzem skierowany ku głowie odkryto skorodowany i uszkodzony grot z zadziorami (Tabl. XIII f). Zachowana długość: ogólna 6,8 cm, tulei 4,2 cm, największa szerokość liścia około 3,2 cm, średnica wylotu tulei 8 mm. Przy lewej kości udowej, po stronie wewnętrznej, leżało skorodowane zachowane w trzech fragmentach krzesiwo ogniwkowe (Tabl. XIII e). Długość: ogólna 10,9 cm, otworu 9 cm, największa szerokość: 2,4 cm, otworu 1 cm, przekrój ramki 8×5 mm. Obok krzesiwa znaleziono krzemień ze śladami drobnych zaszczerbień na krawędziach o wymiarach 21×19×14 mm (Tabl. XIII c). Krzemień jest na powierzchni pokryty częściowo białą patyną. Po lewej stronie miednicy wystąpił nóż żelazny o prostym tyłcu szerokości 5 mm i wyodrębnionym jednostronnie kolcu (Tabl. XIII d). Na kolcu zachowały się ślady drewnianej rękojeści. Długość: ogólna 13,5 cm, kolca 3,7 cm, największa szerokość ostrza 1,5 cm. Pochówek zawierał szkielet prawdopodobnie mężczyzny w wieku adultus. Kości oddane do analizy antropologicznej w r. 1961 uległy zagubieniu.

Grób 45 — męski

W odległości 1 m na północny wschód od grobu 37/38 ukazała się obstawa, zniszczona od strony północno-zachodniej i niekompletna od strony południowo-wschodniej (Ryc. 92). Obstawa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. W obrębie obstawy wystąpiły dwie

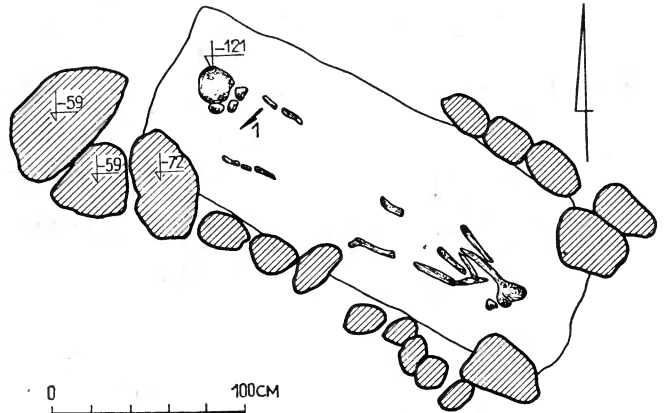

Ryc. 92. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 45 po zdjęciu próchnicy

warstwy bruku złożonego z kamieni różnej wielkości. Bruk nosi ślady zrywania i ponownego narzucenia. W północnym narożniku grobu bruk nie zachował się. Wypełnisko składało się z próchnicy o szarym zabarwieniu. Wymiary jamy zorientowanej zgodnie z kierunkiem obstawy, wynosiły 220×90 cm. Szkielet skierowany czaszką na północny zachód, przy czym stan jego zachowania był bardzo zły (Ryc. 93). W nogach szkieletu stwierdzono występowanie kości długich pochodzących od innego nieboszczyka (por. grób 61).

Inwentarz stanowił nóż, leżący w okolicach szyi nieboszczyka, posiadał prosty tyłec o szerokości 5 mm i obustronnie wyodrębniony kolec ze śladami rękojeści drewnianej (Tabl. XIII g). Na ostrzu wystąpiły nikiłe ślady pochwy skórzanej. Długość: ogólna 17,3 cm, kolca 5,2 cm,

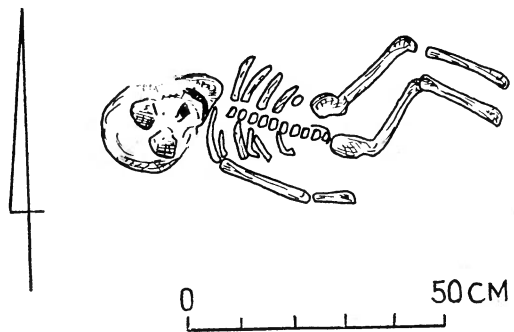
największa szerokość ostrza 2 cm. Nieboszczyk był płci męskiej w wieku wczesny maturus.

Ryc. 93. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 45 po zdjęciu bruku. Nóż (1)

Grób 46

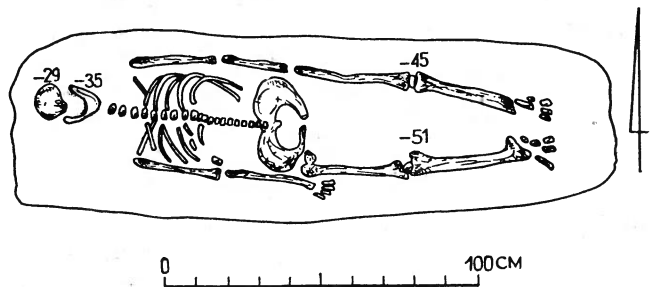
W odległości 3,5 m na wschód od grobu 16 i 1,5 m na zachód od wschodniej granicy aru 2 w żółtym piasku z zaciemnieniami bez wyraźnego zarysu jamy grobowej odkryto szkielet zorientowany czaszką na zachód. Szkielet leżał na lewym boku z podkurczonymi nogami (Ryc. 94). Stan zachowania kości przy jednoczesnym zupełnym braku inwentarza, pozwala przypuszczać, że jest to jeden z późniejszych pochówków na cmentarzysku. Pochowane tu było dziecko w wieku infans I—II (wiek 6—8 lat).

Ryc. 94. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 46

Grób 47 — kobiecy

Na arze 7 w odległości 1 m na wschód od zachodniej granicy aru i 2,2 m na południe od północnej granicy aru wystąpił grób 47 (Ryc. 95). Szkielet ukazał się na głęboko-

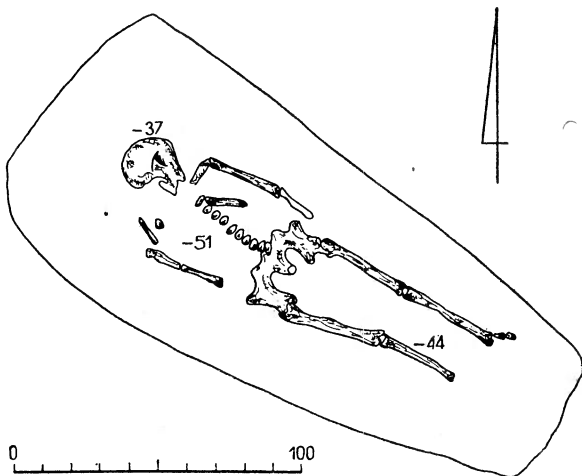

Ryc. 95. Łączy no Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 47

ści ok. 45 cm od powierzchni w słabo zarysowanej jamie o wymiarach 190×60 cm. Dobrze zachowany szkielet zorientowany czaszką na zachód. Przy szkielecie nie stwierdzono przedmiotów inwentarza. Według danych antropologicznych pochowana była tu kobieta w wieku wczesny maturus (30—40 lat).

Grób 48 — kobiety

W odległości około 1 m na północ od grobu 47 w żółtoszarej ziemi ukazała się jama grobowa o wymiarach 210×85 cm, zbliżona kształtem do prostokąta i zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 96). W jamie na głębokości 50 cm od powierzchni

Ryc. 96. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 48

leżał dobrze zachowany szkielet skierowany czaszką na północny zachód. W grobie nie stwierdzono przedmiotów inwentarza. Pochowano tu kobietę w wieku maturus (40—50 lat).

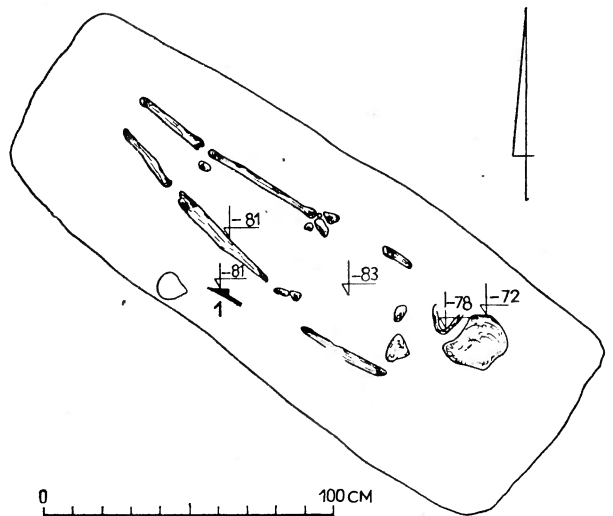
Grób 49 — męski

2 m na północ od grobu 48 na głębokości 80 cm od powierzchni aru wystąpiła prostokątna jama grobowa o wymiarach 220×85 cm zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 97). Szkielet słabo zachowany, skierowany czaszką na południowy wschód. W wypełniku jamy wystąpiły węgielki drzewne.

Przy lewym boku nieboszczyka w okolicy kości biodrowej leżał skorodowany nóż żelazny o prostym tyłcu szerokości 4 mm i obustronnie wyodrębnionym kolcu z zachowanymi resztkami drewna (Tabl. XIIIh). Długość całkowita: noża 10,8 cm, kolca 3,5 cm, największa szerokość ostrza 1,2 cm. Na podstawie danych antropologicznych można stwierdzić, że pochowano tu prawdopodobnie mężczyznę w wieku późny maturus (50—60 lat).

Grób 50 — męski

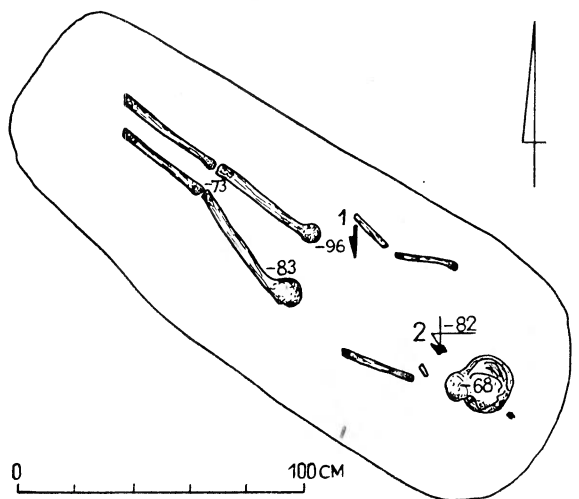
1,7 m na południowy wschód od grobu 47 na głębokości około 70 cm od powierzchni zarysowała się jama grobowa wyróżniająca się ciemniejszym zabarwieniem. Miała ona kształt zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiary 220×80 cm (Ryc. 98). Nieboszczyk

Ryc. 97. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 49. Nóż (1)

leżał zgodnie z orientacją jamy po osi południowy wschód-północny zachód, głową na południowy wschód.

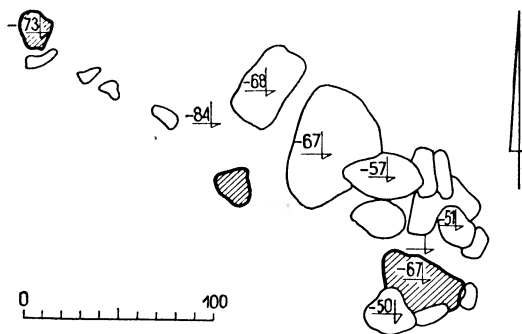
Przy prawym boku, powyżej kości miednicy, znaleziono skorodowany nóż żelazny o nieco łukowato zagiętym tyłcu szerokości 4 mm, podwiniętym ostrzu i wyodrębnionym od strony ostrza kolcu (Tabl. XIIIj). Na powierzchni noża zachowały się resztki pochwy skórzanej. Długość: całkowita 12,5 cm, kolca 2,5 cm, największa szerokość ostrza 1,8 cm. Na piersiach obok niezachowanych obojczyków odkryto skorodowany i złamany grot strzały z zadziarami (Tabl. XIIIi). Na powierzchni tulei zachowały się odciski tkaniny, a wewnątrz ślady drewna. Długość ogólna: grotu około 7 cm, tulei 4,3 cm, szerokość liścia 2,8 cm, średnica wylotu tulei 8 mm. Pochowany był mężczyzną w wieku późny maturus (50—60 lat).

Ryc. 98. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 50. Nóż (1). Grot strzały (2)

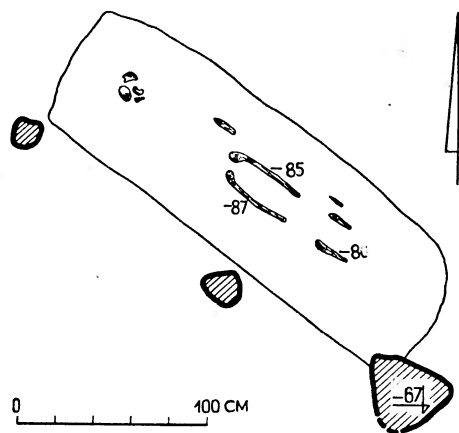
Grób 51 — kobiety

1,5 m na północ od grobu 49 odkryto resztki zniszczonego bruku i obstawy (Ryc. 99). W płytkiej jamie, na głębokości 20 cm od powierzchni kamieni, leżał słabo zachowany szkielet zorientowany po osi północny zachód-po-

Ryc. 99. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 51 po zdjęciu próchnicy

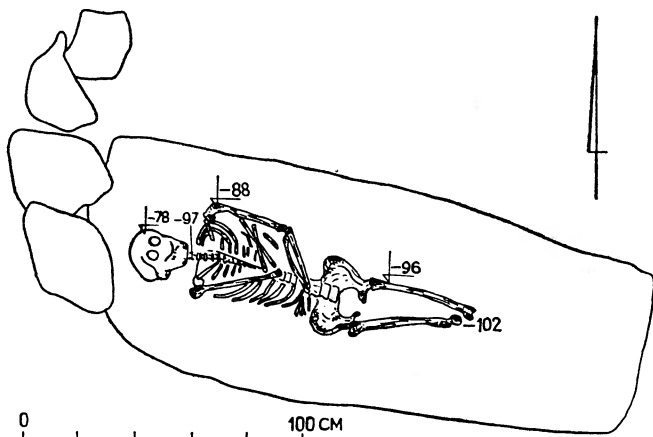
Łudniowy wschód, głową skierowany na północny zachód (Ryc. 100). Przedmiotów inwentarza nie stwierdzono. Według danych antropologicznych pochowano tu prawdopodobnie kobietę w wieku późny maturus (50—60 lat).

Ryc. 100. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 51

Grób 52 — kobiety

2 m na południe od grobu 50 w słabo zarysowanej jamie, na głębokości około 80 cm od powierzchni, wystąpił dobrze zachowany szkielet zorientowany czaszką na zachód (Ryc. 101). W szkielecie brakowało kości piszczeli i stóp uszkodzonych wcześniej przy rabunku kamieni.

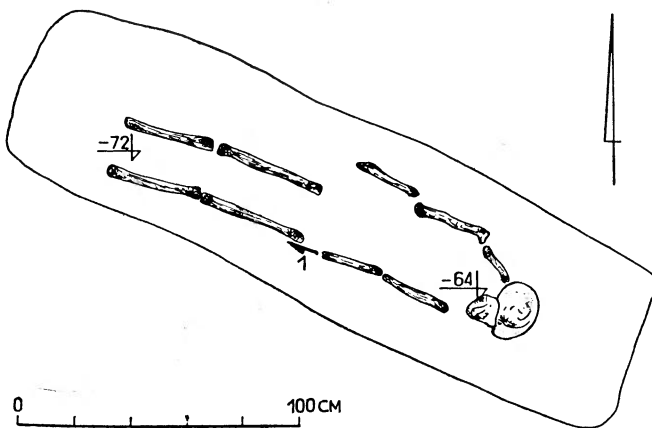

Ryc. 101. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 52

Prawa ręka nieboszczyka ułożona na piersi, natomiast lewa na miednicy. Przy nieboszczyku nie stwierdzono przedmiotów inwentarza. Pochowany tu osobnik był kobietą w wieku wczesny maturus (30—40 lat).

Grób 53 — mężczy

W odległości 1,5 m na północ od grobu 50, na głębokości 60 cm od powierzchni aru, zarysowała się słabo widoczna jamá grobowa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 102). Miała ona kształt prostokąta o wymiarach 240×65 cm. W wypełnisku jamy wy-

Ryc. 102. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 53. Nóż (1)

stały węgielki drzewne. Szkielet słabo zachowany, skierowany głową w stronę południowo-wschodnią.

Po lewej stronie nieboszczyka obok niezachowanej kości miednicy leżał skorodowany nóż żelazny o łukowato wygiętym tyłcu szerokości 4 mm i jednostronnie wyodrębnionym kolcu od strony ostrza. Na kolcu widoczne są zachowane fragmenty drewna (Tabl. XIVa). Długość ogólna: noża 14,6 cm, kolca 3,8 cm, największa szerokość ostrza 1,5 cm. Pochowano tu mężczyznę w wieku późny maturus (50—60 lat).

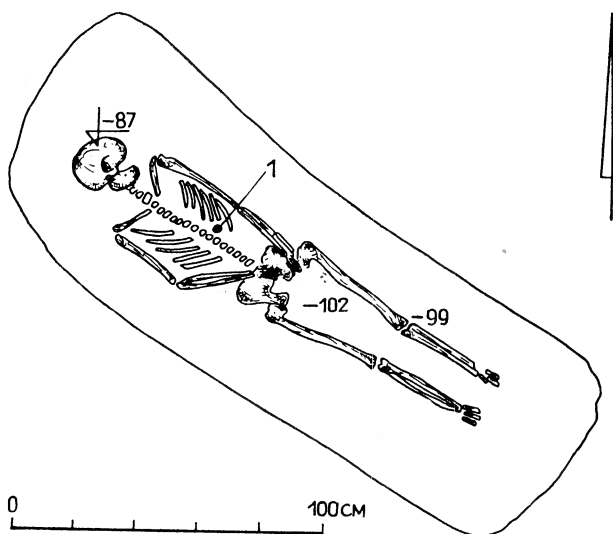
Grób 54 — kobiety

Nieco na północny wschód od grobu 52 na głębokości około 80 cm od powierzchni aru w żółtobrunatnej ziemi ukazał się zarys jamy grobowej zorientowanej po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 103). Jama miała kształt prostokąta o wymiarach 210×75 cm. Szkielet zachowany w bardzo dobrym stanie, skierowany głową na południowy zachód. Kości dłoni ułożone na miednicy.

Na klatce piersiowej leżały żelazne silnie skorodowane dwie haftki i dwa „koniki” wykonane z drutu o średnicy 1 mm (Tabl. XIVb). Długość haftki 1,9 cm. Pochowano tu kobietę w wieku adultus (20—30 lat).

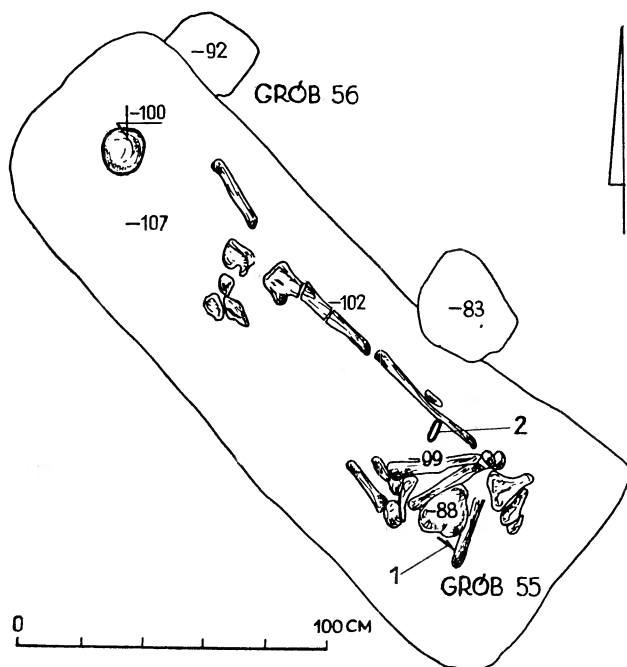
Grób 55/56

5,5 m na północ od grobu 51 na granicy arów 6 i 5 na głębokości około 50 cm od powierzchni aru w ziemi brunatnoszarej zarysował się dość niewyraźny zarys jamy grobowej kształtem zbliżony do prostokąta o wymiarach 230×80 cm (Ryc. 104). Jama zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. W obrębie jamy stwierdzono dwa pochówki 55 i 56.

Ryc. 103. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 54. Hafka (1)

Pochówek 56, mężczyzna. Za pierwotny pochówek należy uznać szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 104). Szkielet zachował się fragmentarycznie. Prawdopodobnie z tym pochówkiem łączy się leżące po lewej stronie kości piszczelowej skorodowane krzesiwo ogniwkowe o prostokątnym przekroju ramion (Tabl. XIVd). Długość krzesiwa 8,4 cm, szerokość 2,8 cm i przekrój ramki 9×6 mm. W wypełniku jamy grobowej obok szkieletu stwierdzono węgle drzewne. Pochowany był mężczyzną w wieku adultus (20–30 lat).

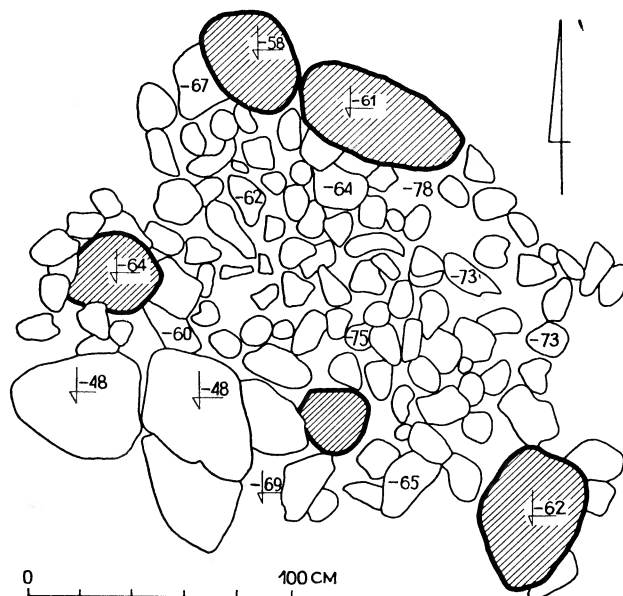
Ryc. 104. Łączyno Stare, pow. Przasnysz, stan. 1 „Zal”. Plan grobu 55 i 56. Nóż (1). Krzesiwo (2)

Pochówek 55, mężczyzna. W południowo-wschodniej części jamy grobowej leżały fragmenty szkieletu oraz czaszki. Kości ułożone w formie przypadkowego skupiska (Ryc. 104). Wystąpił tu skorodowany i złamany nóż żelazny z zachowanymi resztkami drewna na kolcu (Tabl.

XIVc). Długość: noża 11,1 cm, kolca 2,8 cm, grubość tyłka 4 mm, szerokość ostrza 1,5 cm. Pochówek 55 należał do mężczyzny w wieku adultus (20–30 lat). Na podstawie układu kości oraz innych podobnych sytuacji stwierdzonych na cmentarzyskach w obudowie kamiennej wydaje się, że resztki szkieletu, określone jako grób 55, stanowią rodzaj wtórnego pochówka dokonanego współcześnie w trakcie rabunku kamieni i przygotowywaniu pola pod uprawę. Z całą pewnością możemy stwierdzić, że nie było to pierwotne miejsce tego pochówka.

Grób 57 — mężczyzna

1,2 m na południe od grobu 55/56 wystąpiło skupisko kamieni, zbliżone kształtem do prostokąta o wymiarach 2,2×1,7 m, zorientowane po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 105). Od strony północno-wschodniej i południowo-zachodniej zachowały się kamienie obstawy.

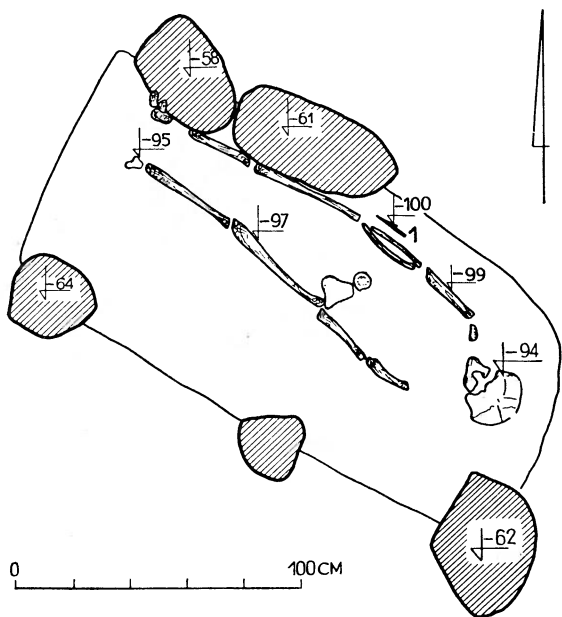
Ryc. 105. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 57

Bruk składał się z czterech warstw drobnych kamieni. Bezpośrednio pod ostatnią warstwą bruku leżał szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 106). Głębokość jamy grobowej, licząc od pierwszej warstwy bruku, wynosiła około 40 cm. W wypełniku jamy wystąpiły węgle drzewne.

Przy prawym boku na wysokości miednicy odkryto skorodowany nóż żelazny z obustronnie wyodrębnionym kolcem i zaokrąglonym zakończeniem ostrza (Tabl. XIVe). Na kolcu i części ostrza zachowały się resztki rękojeści drewnianej. Tylec o grubości 4 mm był łukowato wygięty. Długość: noża 13,8 cm, kolca 5,6 cm, szerokość ostrza 1,8 cm. Pochowano tu mężczyznę w wieku adultus (20–30 lat).

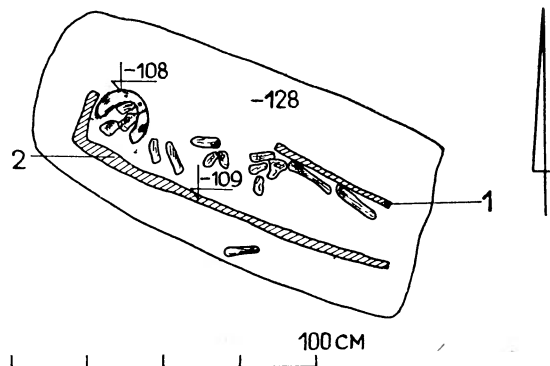
Grób 58

W odległości 2,3 m na północny wschód od grobu 53 na głębokości około 1 m od powierzchni aru w jasnożółtym piasku odkryto bardzo źle zachowany szkielet (Ryc. 107). Wokół szkieletu widoczne były wyraźne smugi po drewnie, a nawet fragmenty spróchniałego drewna. Nie-

Ryc. 106. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 57 po zdjęciu bruku. Nóż (1)

Po prawej stronie czaszki odkryto dwa posrebrzane kabłączki skroniowe. Jeden kabłączek o uszku podwiniętym miał średnicę: 5,4 cm, drutu 3 mm (Tabl. XIVf), drugi nieco mniejszy o esowatym uszku miał średnicę: 4,2 cm, drutu 3 mm (Tabl. XIVh). Po lewej stronie czaszki wystąpił duży kabłączek skroniowy o małym esowatym uszku wykonany z drutu brązowego (Tabl. XIVg). Średnica: kabłączka 7 cm, drutu 2,5—3 mm. Obok głowy nieboszczyka i w miejscu niezachowanej klatki piersiowej znaleziono 14 paciorków szklanych i jeden bursztynowy. Część paciorków szklanych uległa rozkruszeniu lub całkowitemu zniszczeniu. Wśród zachowanych paciorków należy wyróżnić okrągły płaski paciorek bursztynowy o średnicy 8 mm i wysokości 5 mm (Tabl. XIVu). Dwa paciorki całe i dwa fragmenty kształtu dwustożkowatego wykonane z niebieskiego przezroczystego szkła (Tabl. XIVr, s). Średnice: największe 8 mm i 7 mm, otworu 4 mm i 3 mm, wysokość 8 mm i 9 mm. Trzy podwójne paciorki wykonane z nieprzezroczystego szkła o zabarwieniu beżowym z brązowym ornamentem w postaci linii zygzakowatej (Tabl. XVIi, j). Paciorki robią wrażenie karbowanych.

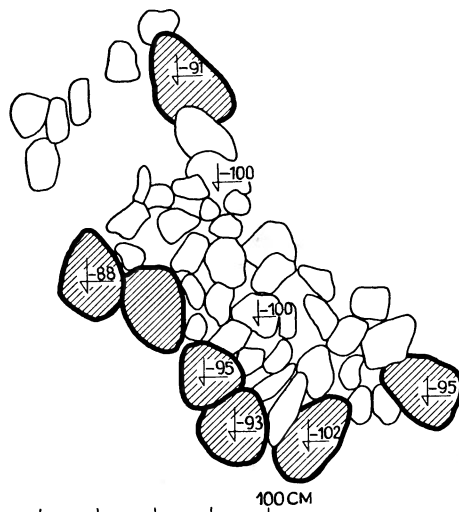

Ryc. 107. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 58. Fragment gwoździa (1). Drewno (2)

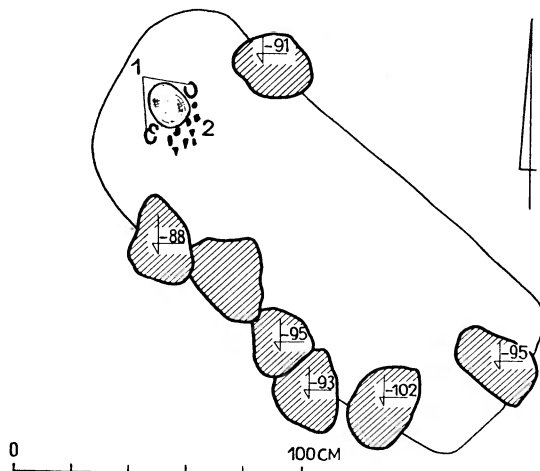
boszczyk leżał po osi północny zachód-południowy wschód, głową zorientowany na północny zachód. Przedmiotów inwentarza nie stwierdzono, tylko w jednym z fragmentów drewna tkwił silnie skorodowany fragment prawdopodobnie gwoździa. Pochowany tu osobnik był dzieckiem w wieku 0—7 lat.

G r ó b 59 — kobiety

W odległości 2,5 m na północny wschód od grobu 55/56 na głębokości około 20 cm od powierzchni aru pod warstwą próchnicy odkryto zniszczony bruk i obstawę (Ryc. 108). Bruk składał się z dwóch warstw drobnych kamieni. Nieco większe kamienie tworzyły obstawę zorientowaną po osi północny zachód-południowy wschód. Bezpośrednio pod drugą warstwą bruku, na głębokości 40 cm od powierzchni aru, leżała zgnieciona czaszka (Ryc. 109). Jama grobowa o wymiarach 180×75 cm zorientowana zgodnie z kierunkiem obstawy z północnego zachodu na południowy wschód. Nieboszczyk czaszką skierowany w stronę północno-zachodnią. W wypełniku jamy wystąpiły liczne węgle drzewne.

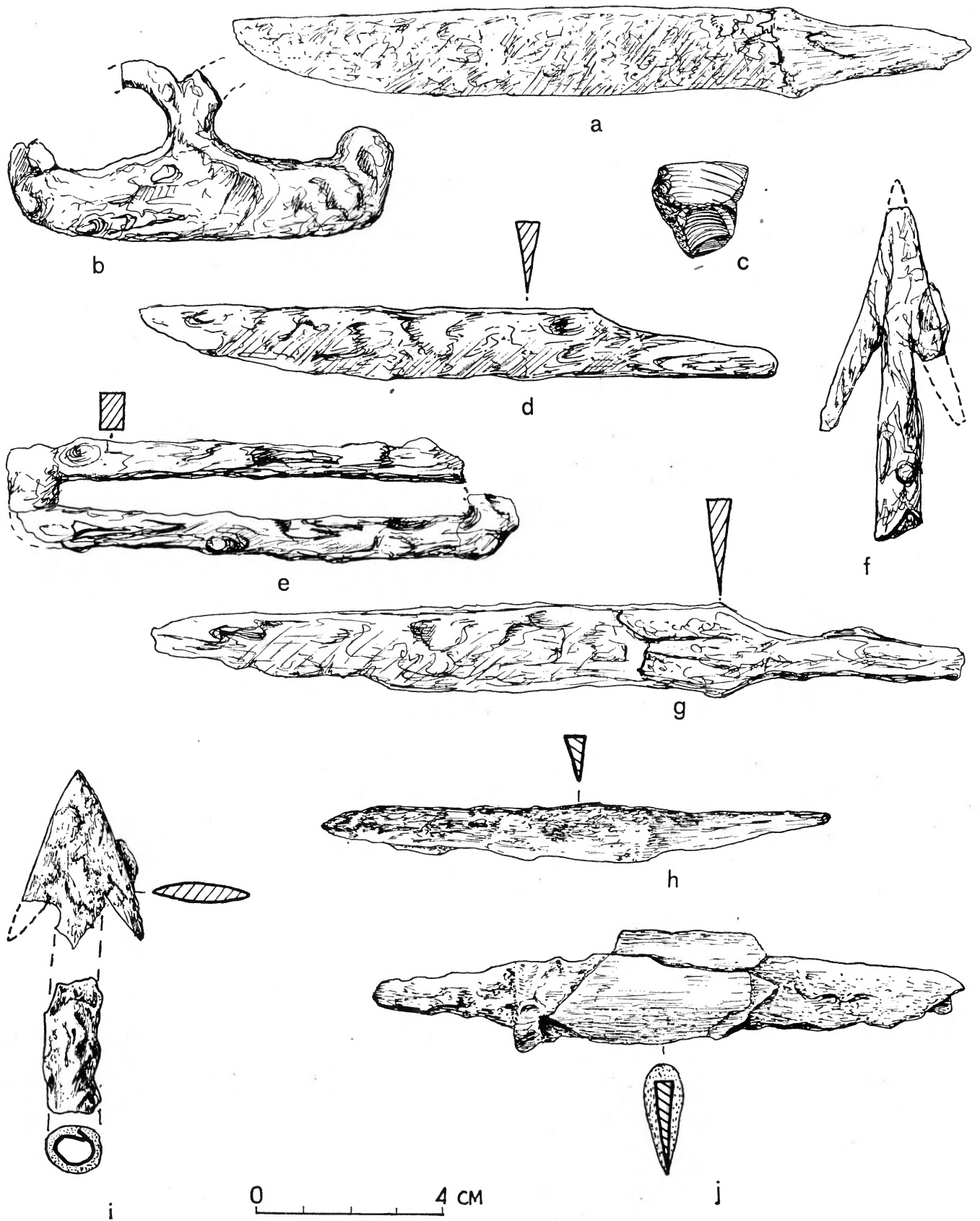

Ryc. 108. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 59 po zdjęciu próchnicy

Ryc. 109. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 59 po zdjęciu bruku. Kabłączki (1). Paciorki (2)

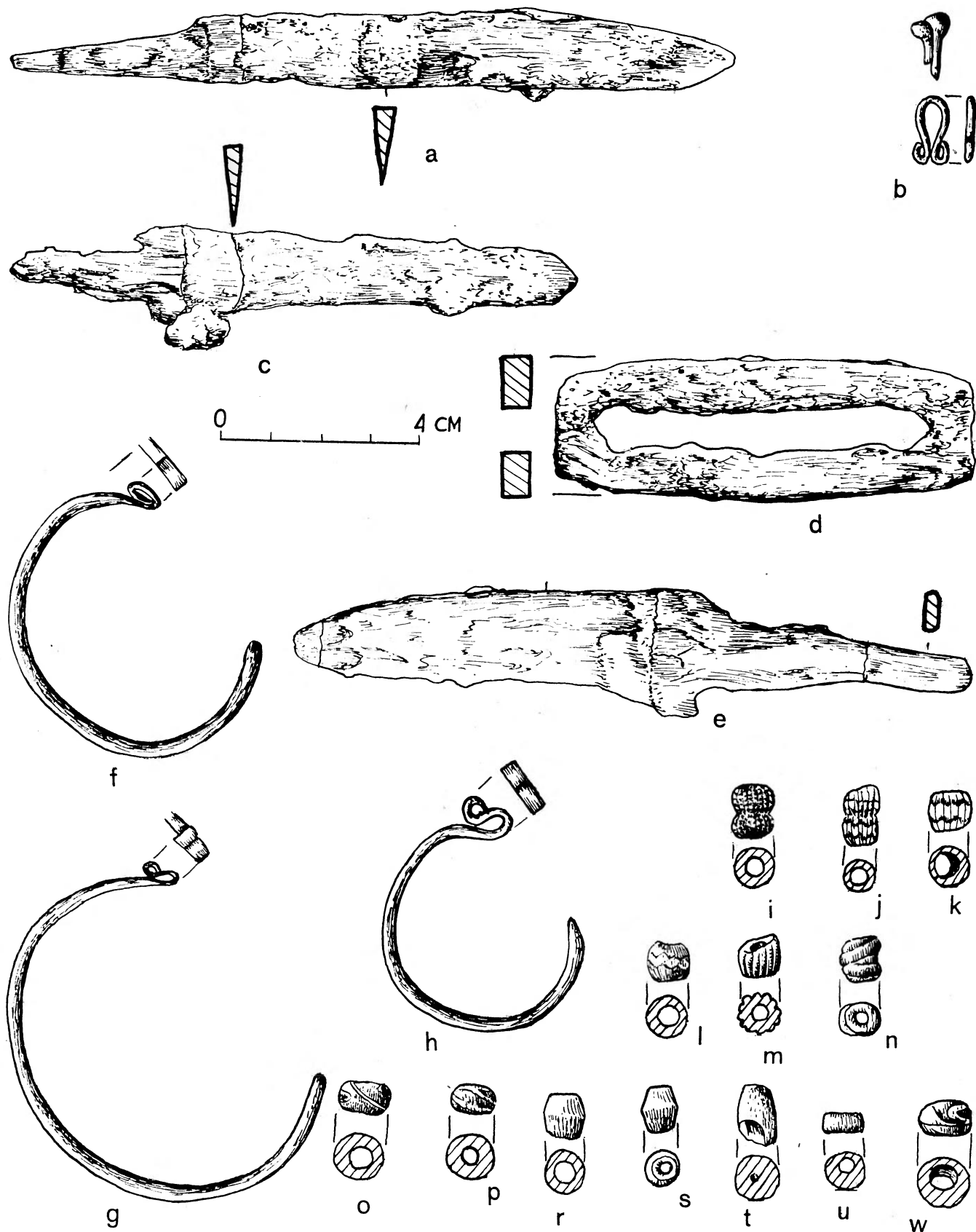
TABLICA XIII

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 43 (a, b). Grób 44 (c—f). Grób 45 (g). Grób 49 (h). Grób 50 (i, j). Żelazo (a, b, d—i), żelazo, skóra (j), krzemień (c)

TABLICA XIV

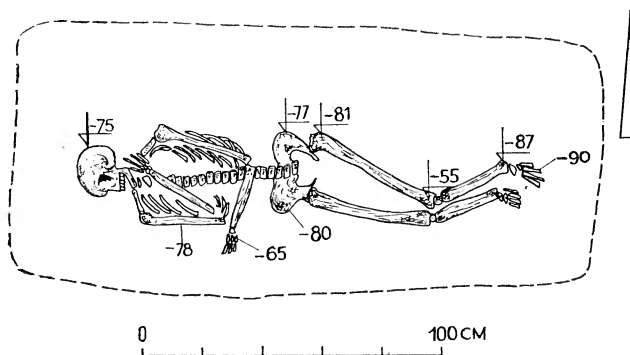

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Grób 53 (a). Grób 54 (b). Grób 55 (c). Grób 56 (d). Grób 57 (e). Grób 59 (f—w). Żelazo (a—e), brąz posrebrzany (f, h), brąz (g), nieprzezroczyste szkło (i—p, w), przezroczyste szkło (r—t), bursztyn (u)

Srednice: 8 mm i 7 mm, otworu 3 mm i 4 mm, wysokość 10 mm i 11 mm. Trzy paciorki całe i dwie połówki wykonane z nieprzezroczystego szkła barwy brunatnoszarej z jasnobrązowym ornamentem w postaci skośnych linii obiegających paciorek (Tabl. XIVo, p). Srednice: 10 mm, otworu 4—5 mm, wysokość 6—7 mm. Dwa paciorki z nieprzezroczystego szkła barwy beżowej z ornamentem brunatnoszarym w postaci cienkich zygzakowatych linii (Tabl. XIVk, l). Srednice 9 mm i 8 mm, otworu 4 mm, wysokość 8 mm. Paciorek pionowo karbowany wykonany z nieprzezroczystego szkła barwy brązowej o średnicy: 8 mm, otworu 3 mm, wysokość 7 mm (Tabl. XIVm). Paciorek barwy jasnobrązowej z nieprzezroczystego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 2 mm, wysokość 9 mm (Tabl. XIVn). Dwa paciorki białe silnie skorodowane (Tabl. XIVt). Drobne paciorki barwy żółtej wykonane z nieprzezroczystego szkła zachowały się tylko we fragmentach. Pochowany osobnik był w wieku infans I—II (do 14 roku życia).

Grób 60 — mężczy

2,8 m na południe od grobu 52 obok skupiska kamieni średnich rozmiarów na głębokości 80 cm od powierzchni aru w ziemi barwy jasnożółtej leżał, bardzo dobrze zachowany, szkielet zorientowany po osi wschód-zachód (Ryc. 110). Nieboszczyk głową skierowany w stronę zachodnią. Nogi lekko podkurzone, ręka prawa zgięta w

Ryc. 110. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobu 60

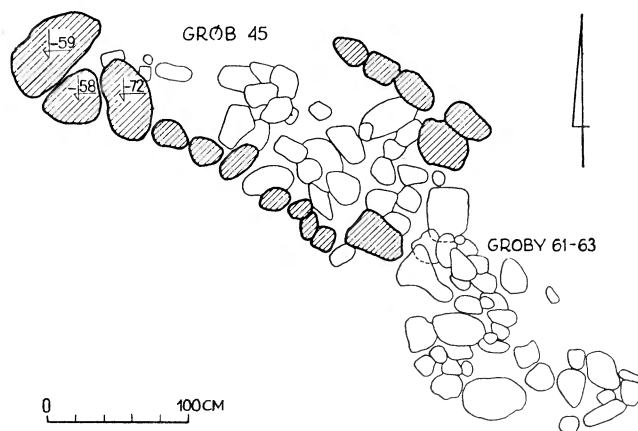
łokciu, a kości dłoni spoczywały na prawym ramieniu, również lewa ręka była zgięta w łokciu, ale kości dłoni leżały obok łokcia prawej ręki. Jama grobowa słabo zaznaczona. Brak przedmiotów inwentarza. Pochowany był mężczyzną w wieku adultus (20—30 lat).

Grób 61—63

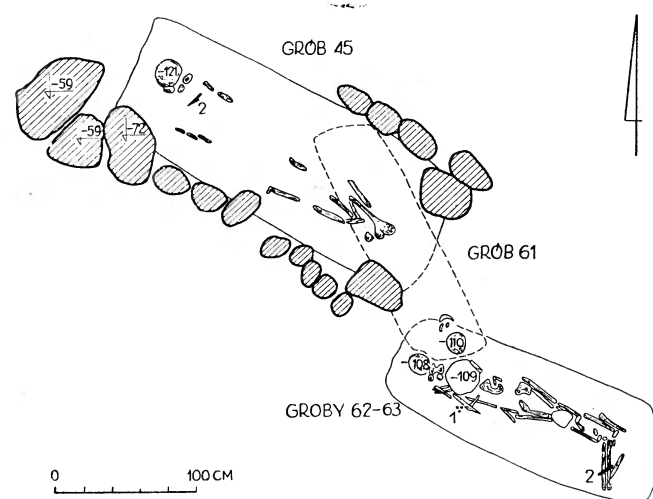
70 cm na północny zachód od grobu 59 i na południowy wschód od grobu 45 w warstwie próchnicy na głębokości 15—20 cm od powierzchni aru ukazało się niewielkie skupisko kamieni jako pozostałość ze zniszczonego grobu (Ryc. 111). Bruk składał się z trzech warstw średnich i małych kamieni. Bezpośrednio pod trzecią warstwą, a nawet między kamieniami tej warstwy na głębokości 40 cm od powierzchni aru leżały fragmenty kości. Wypełnisko jamy stanowiła ziemia brunatnoszara z węgielkami drzewnymi. Jama grobowa zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. W obrębie jamy stwierdzono kości należące od kilku osobników (Ryc. 112). Ogólnie biorąc mamy tu do czynienia z jednym pochówkiem pierwot-

nym (grób 63) i co najmniej dwoma pochówkami wtórnymi. Zły stan kości oraz odkształcenie terenu nie pozwala odpowiedzieć dokładnie na pytanie czy grób ten zawierał więcej niż trzy pochówki.

Pochówek 61, mężczyzna. Najmłodszym z pochówków wspomnianego kompleksu jest grób 61. W odróżnieniu od pozostałych posiadał on odmienny układ jamy grobowej. Niewyraźna w zarysie jama zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód z większym jednak odchyleniem ku północy i południowi niż obserwujemy

Ryc. 111. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobów 45 i 61—63

Ryc. 112. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan grobów 45 i 61—63 po zdjęciu bruku. Paciorki (1). Noże (2)

to w wypadkach innych grobów (Ryc. 112). Grób obejmował część jamy grobowej 62—63 oraz południowo-wschodnią część sąsiedniego grobu 45 (por. grób 45). Szkielet ułożony czaszką na południowy wschód i nogami na północny zachód z silnym odchyleniem na północ. Zachowały się tylko kości czaszki i żuchwy oraz fragmenty kości długich.

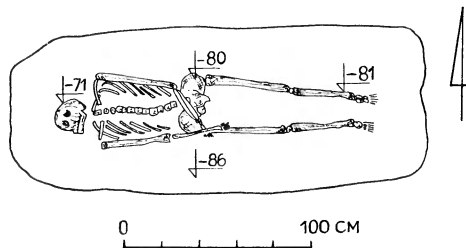
Pochówek 62, kobieta, określony jako wtórny, był zorientowany głową na północny zachód. Kości szkieletu były silnie uszkodzone przez kamienie bruku (Ryc. 112). Inwentarz grobu stanowiły pozostałości dwóch pustych esowatych kablączków skroniowych, wykonanych z bla-

chy brązowej zdobionej liniami i kątami wytłoczonymi w sposób ciągły lub nakłuciami (Tabl. XVa, b). Średnica kabłączków 5,6 cm, przekrój 6 mm, szerokość uszka 6 mm. Warto zwrócić uwagę, że na jednym z kabłączków zaobserwowano oryginalny sposób montażu esowatego „uszka” z trzonem kabłączka. Uszko to było wykonane z osobnego fragmentu taśmy brązowej i wsunięte w zawężającą się pustą rurkę trzonu. W sąsiedztwie głowy stwierdzono ponadto dwa większe fragmenty rozłożonych cynowych kabłączków o średnicy przekroju 4–6 mm oraz 11 drobnych ułamków podobnych kabłączków o średnicy przekroju 5 mm (Tabl. XVc). Obok czaszki i pod nią wystąpiły paciorki szklane. Paciorek z brązowego nieprzezroczystego szkła zdobiony białą i żółtą inkrustacją. Wysokość 12 mm; średnica: 10 mm, otworu 4 mm (Tabl. XVe). 4 podłużne walcowate paciorki z brązowego nieprzezroczystego szkła zdobione żółtą inkrustacją. Wysokość 11–14 mm; średnice: 6–8 mm, otworu 3–4 mm (Tabl. XVf–i). 4 fragmenty kulistych paciorków z zielonego przezroczystego szkła. 2 małe paciorki z żółtego nieprzezroczystego szkła wysokości 6 mm i średnicy 3 mm (Tabl. XVd). Dwustożkowy paciorek z niebieskiego przezroczystego szkła wysokości 8 mm, średnicy: 7 mm, otworu 4 mm (Tabl. XVj). Uszkodzony paciorek z zielonego przezroczystego szkła o średnicy 9 mm. 5 drobnych paciorków z żółtego skorodowanego nieprzezroczystego szkła długości 7 mm (Tabl. XVk). Paciorek z nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją wysokości 11 mm, średnicy: 6 mm otworu 3 mm (Tabl. XVI). 18 bardzo drobnych paciorków o, kształcie nieregularnym bądź stożkowym z brązowego nieprzezroczystego szkła o średnicy 4–6 mm. Paciorki wystąpiły nie tylko w okolicach czaszki, lecz również na wysokości klatki piersiowej i kości prawego ramienia.

Pochówek 63, mężczyzna. Pierwotnym pochówkiem był zorientowany czaszką na północny zachód szkielet 63 (Ryc. 112). Układ jego silnie naruszony przez wtórny pochówek 62. Pochówek ten nie zawierał w zasadzie przedmiotów inwentarza o ile nie bralibyśmy pod uwagę leżących w południowo-wschodniej części jamy, w przypadkowym układzie, fragmentów kości długich na których wystąpił nóż żelazny silnie skorodowany i złamany. Na ostrzu zachowały się fragmenty pochwy skórzanej, a na kolcu resztki drewnianej rękojeści (Tabl. XVm). Długość noża 10,2 cm, grubość tyłka 3,5 mm, szerokość ostrza 1,3 cm.

Grób 64 — męski

W odległości 1,7 m na południe od grobu 60, od południowej strony skupiska kamieni (por. grób 60), na głębokości 86 cm od powierzchni aru leżał szkielet zorientowany głową na zachód (Ryc. 113). Stan zachowania kości bardzo dobry. Jama grobowa o wymiarach 220×80 cm kształtem zbliżona do protokąta. Nieboszczyk spoczywał w po-

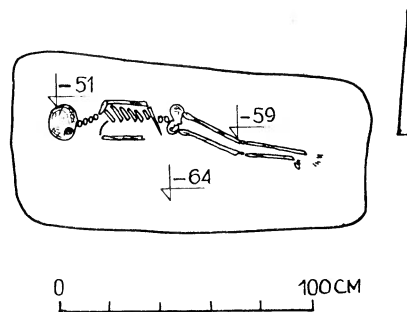

Ryc. 113. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 64

zycji wyprostowanej z prawą ręką wyciągniętą wzdłuż korpusu i z lewą dłonią położoną na prawej części miednicy. W grobie nie stwierdzono przedmiotów inwentarza. Pochowano tu mężczyznę w wieku wczesny maturus (30–35 lat).

Grób 65

W odległości 2,4 m na południowy zachód od grobu 64 na głębokości 60 cm od powierzchni wystąpiła prostokątna jama grobowa o wymiarach 140×65 cm zorientowana po osi wschód-zachód (Ryc. 114). Szkielet, o niezle zachowanych kościach, skierowany głową na zachód. Nie-

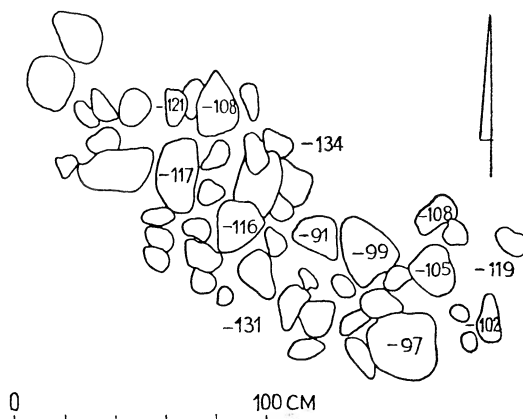

Ryc. 114. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 65

boszczyk ułożony na prawym boku z prawą ręką wyciągniętą wzdłuż korpusu i lewą dłonią umieszczoną na prawym boku. W jamie nie stwierdzono przedmiotów inwentarza. Pochowano tu dziecko w wieku do 7 lat.

Grób 66 — kobiecy

2,3 m na północny zachód od grobu 62–63 ukazał się bruk złożony z trzech warstw kamieni o wymiarach 40×25×25 cm, 30×25×20 cm (Ryc. 115). Grób nie posiadał kamieni obstawy, które zostały wyrabowane wcześniej.

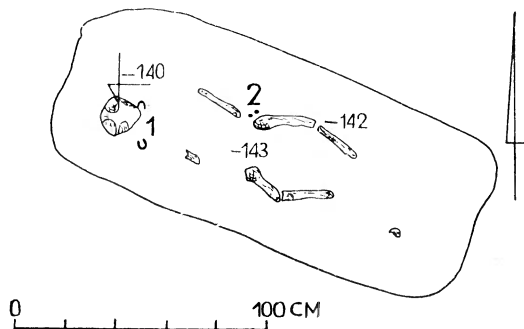

Ryc. 115. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan uszkodzonej konstrukcji kamiennej grobu 66 po zdjęciu próchnicy

Na głębokości 65 cm od powierzchni i 52 cm od najwyższej leżących kamieni bruku, bezpośrednio pod trzecią warstwą pojawiła się w przybliżeniu prostokątna jama grobowa o wymiarach 174×70 cm zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. W wypełnisku jamy stwierdzono węgle drzewne. Na dnie jamy leżał słabo za-

chowany szkielet skierowany czaszką na północny zachód (Ryc. 116).

Inwentarz grobu składał się z dwóch skorodowanych kabłączków cynowych o przekroju 4 mm znalezionych pod zgniecioną czaszką i silnie skorodowanego kabłączka cynowego o średnicy 3,5 cm i przekroju 5 mm, odkrytego po prawej stronie czaszki oraz bardzo drobnych fragmentów skorodowanego kabłączka cynowego, po lewej stronie

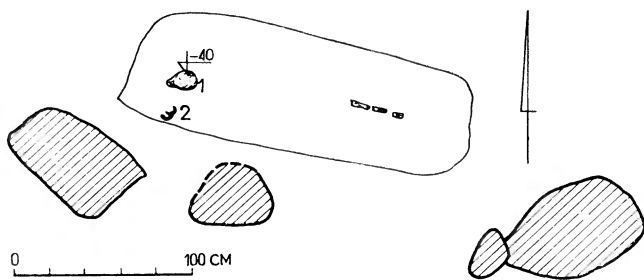
Ryc. 116. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 66 po zdjęciu bruku. Kabłączki skroniowe (1). Paciorki (2)

czaszki (Tabl. XVn—p). Pod czaszką wystąpiły również dwa fragmenty i jeden cały paciorek z niebieskiego przezroczystego szkła o średnicy: 11 mm, otworu 5 mm, wysokość 7 mm (Tabl. XVr). Przy lewym boku na wysokości miednicy leżał paciorek z nieprzezroczystego czarnobrazowego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy: 12 mm, otworu 2,5 mm, wysokość 8 mm (Tabl. XVs). Obok znaleziono kulisty paciorek z przezroczystego ciemnoniebieskiego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 2,5 mm, wysokość 7 mm (Tabl. XVt). Pochowano tu kobietę w wieku adultus (20—30 lat).

Grób 67 — kobiety

Na północnym skraju cmentarzyska na północ od grobu 43 wystąpił grób 67. Z konstrukcji kamiennych zachowały się fragmenty południowej części obstawy złożonej z trzech wielkich kamieni o wymiarach $72 \times 44 \times 40$ cm i $80 \times 50 \times 38$ cm. Obudowa była zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. W obrębie obstawy zachował się częściowo bruk składający się z trzech warstw kamieni średnich i małych rozmiarów. Bezpośrednio pod ostatnią warstwą bruku na głębokości około 40 cm od szczytu kamieni obstawy leżał bardzo źle zachowany szkielet skierowany czaszką na północny zachód (Ryc. 117).

Jedynym przedmiotem inwentarza był brązowy platerowany srebrem kabłączek skroniowy o karbowanym esowatym uszku, leżący po prawej stronie czaszki (Tabl.

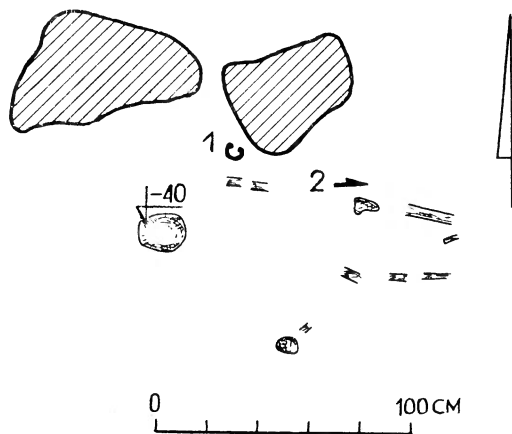

Ryc. 117. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 67. Czaszka (1). Kabłączki (2)

XVIa). Średnica: kabłączka 3 cm, drutu 4 mm. W treści wypełniska stwierdzono drobne węgle drzewne. Pochowany tu był osobnik dorosły płci żeńskiej. Płeć określono na podstawie inwentarza.

Grób 68

W odległości około 1,6 m na północny zachód od grobu 67 ukazał się uszkodzony grób 68. Jego obstawa zachowana w szczątkowej formie, składała się z dwóch dużych kamieni o wymiarach $76 \times 45 \times 40$ cm. Naruszony bruk posiadał trzy warstwy drobnych i średnich kamieni. Bezpośrednio pod trzecią warstwą na głębokości około 40 cm od szczytu zachowanych kamieni obstawy wystąpił źle zachowany szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 118). W treści wypełniska stwierdzono drobne węgielki drzewne.

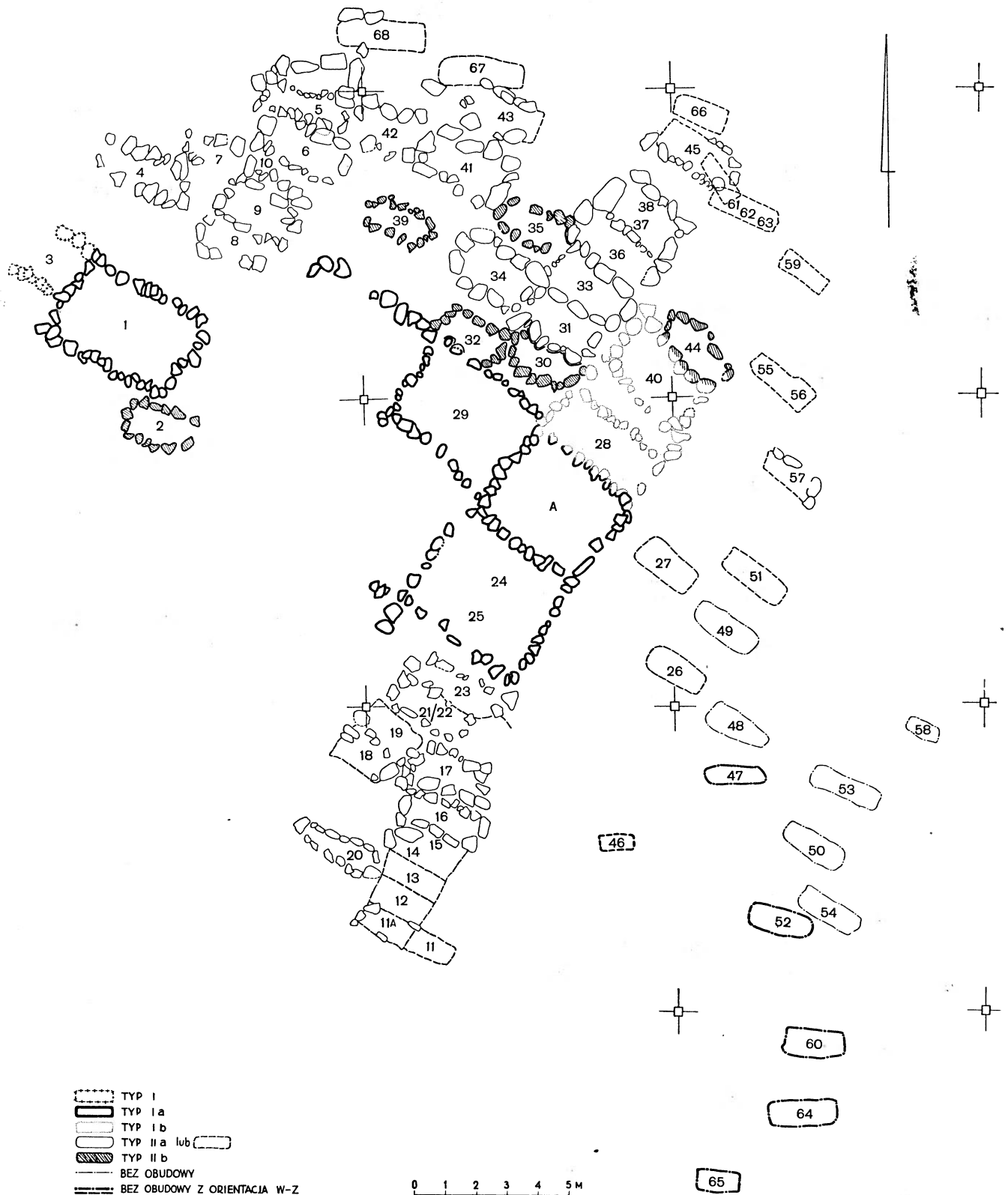
Ryc. 118. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Plan grobu 68. Kabłączek (1). Nóż (2)

Na wysokości lewego ramienia leżał dobrze zachowany cynowy kabłączek skroniowy z odłamanym esowatym uszkiem (Tabl. XVIIb). Średnice: 3 cm, drutu 3 mm. Nieco powyżej lewej kości udowej na wysokości nie zachowanej miednicy znaleziono silnie skorodowany i zachowany w czterech fragmentach nóż żelazny o kolcu wyodrębnionym od strony tyłca, ze śladami zużycia ostrza (Tabl. XVIc). Na kolcu zachowały się ślady rękojeści drewnianej, a na ostrzu ślady pochwy skórzanej ze słabo widocznym odciśnięciem tkaniny. Zachowana długość: 9,5 cm, kolca 2,2 cm, największa szerokość ostrza 1,1 cm. Pochowane tu było dziecko płci żeńskiej w wieku 12—15 lat.

ANALIZA CMENTARZYSKA

BUDOWA CMENTARZYSKA I TYPY GROBÓW

Analiza założenia przestrzennego cmentarzyska jest znacznie utrudniona z wielu przyczyn, które wymieniliśmy na wstępie. Na pierwotnym jego układzie zaważyło jednak w głównej mierze bezpośrednio sąsiedztwo ciepłopalnego cmentarzyska z kurhanami o płaszczach kamiennych. Ze względu na dość ograniczone miejsce, pierwotne założenie nie odbija wyraźnie charakterystycznego np. dla Po-

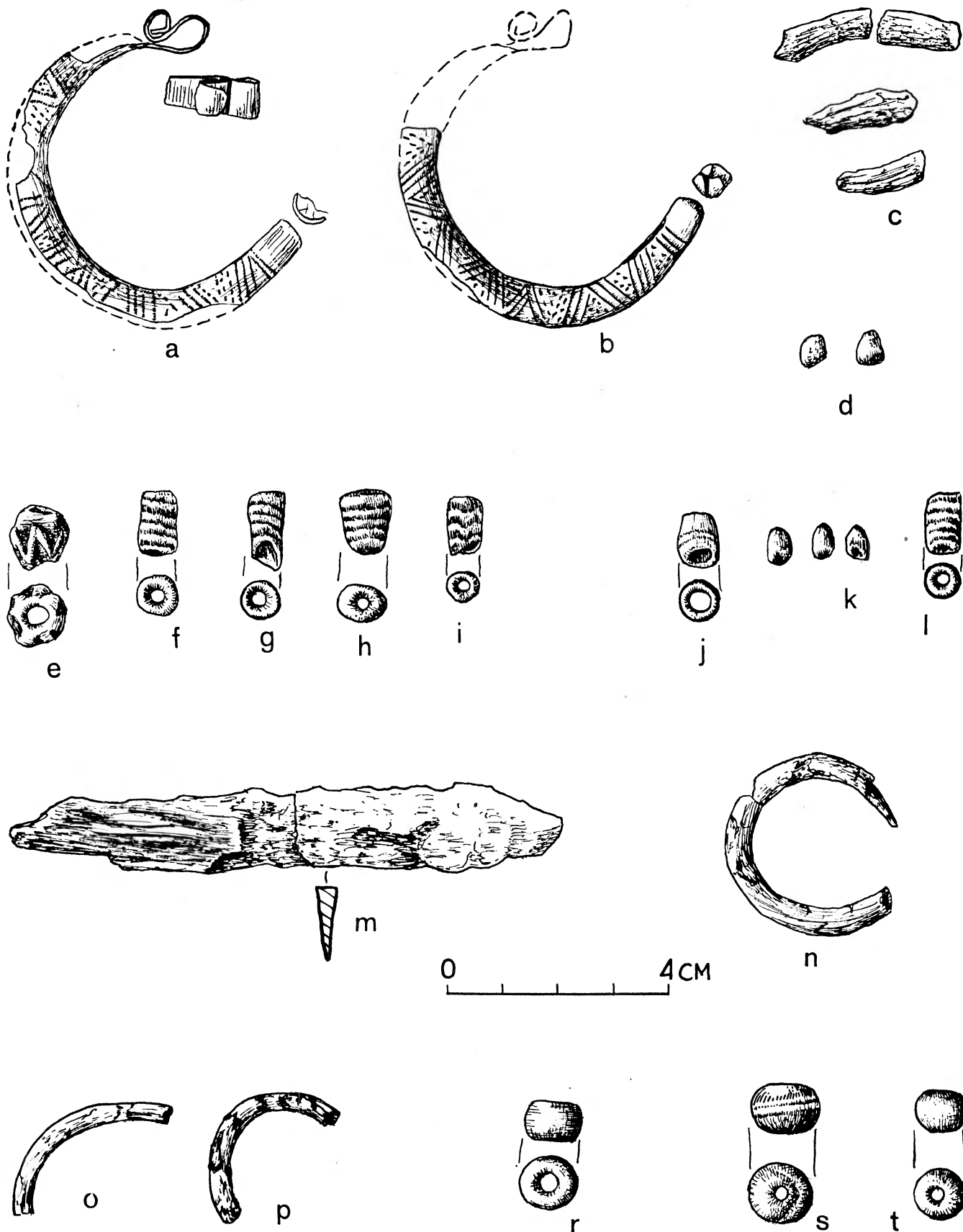

Ryc. 119. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan typów konstrukcji grobowych na cmentarzystku

krzywnicy, pow. Nidzica układu rządowego mogił po osi wschód-zachód czy w konkretnym przypadku Łączyna Starego po osi północny zachód-południowy wschód (Ryc. 119). Bardziej czytelny jest tu układ północny wschód-południowy zachód od-

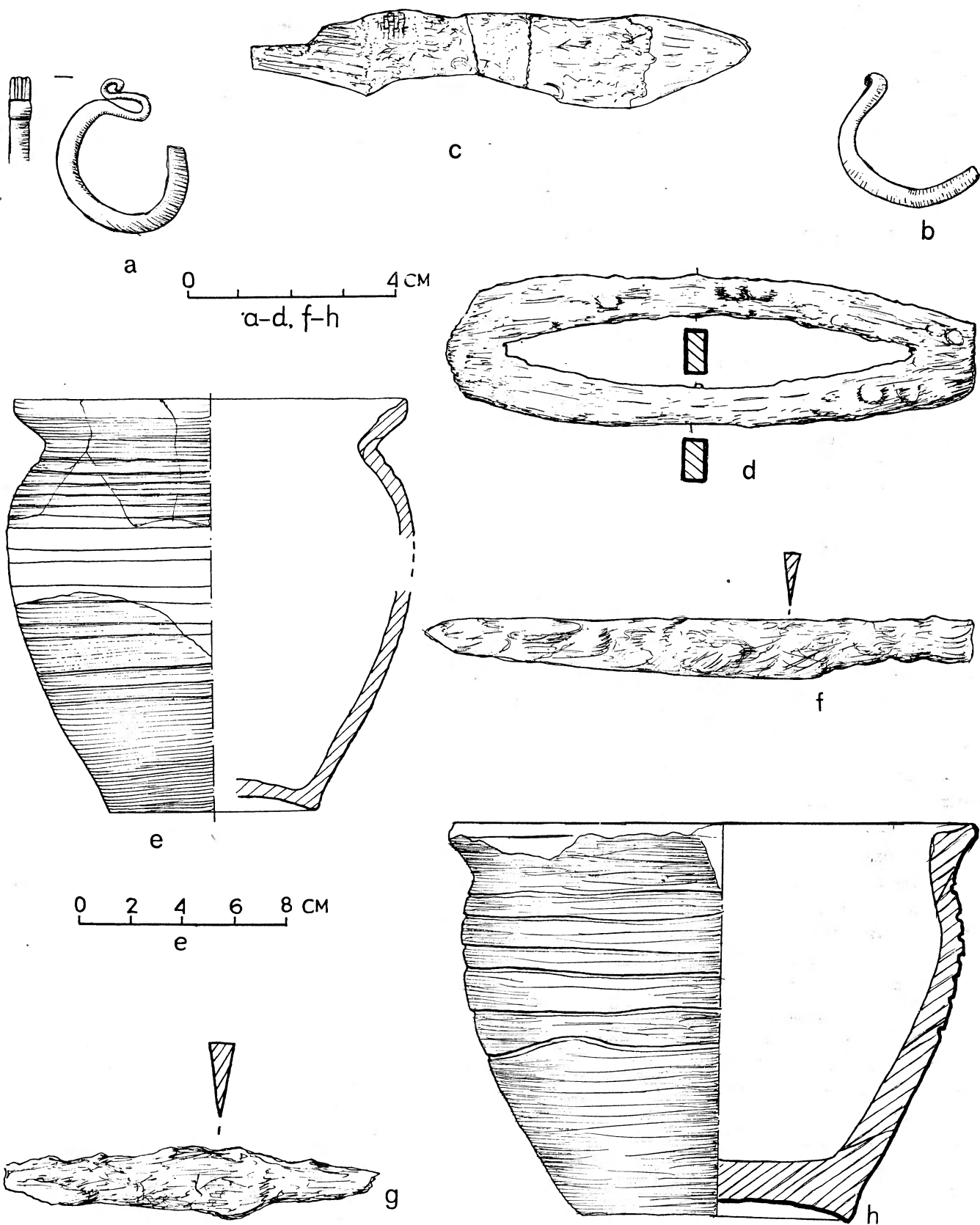
powiadający w przypadku Pokrzywnicy uszeregowaniu po osi północ-południe. Uwzględniając fakt zdjęcia części kamieni w środkowej części cmentarzystka oraz nie możliwość dokładnego zestawienia kurhanów lateńskich z grobami wczesnośrednio-

TABLICA XV

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 62 (a—l). Grób 63 (m). Grób 66 (n—t). Żelazo (m), brąz (a, b), cyna (c, n—p), nieprzezroczyste szkło (d—i, k, l, s), przezroczyste szkło (j, r, t)

TABLICA XVI

Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Grób 67 (a). Grób 68 (b, c). Lużno (d—h). Żelazo (c, d, f, g), brąz platerowany srebrem (a), cyna (b), glina (e, h)

wiecznymi, nie możemy jednak wykluczyć, że pierwotnie groby 1, 8, 24/25 oraz pusty A i 29 stanowiły zaplanowany zaczątek cmentarzyska, podobnie jak miało to miejsce w Pokrzywnicy. Nie możemy również wykluczyć, że między grobem 1, a grobami 24/25, A i 29 istniały puste zaplanowane z góry prostokąty, wyznaczone jedynie przez obecnie nie zachowane kamienie graniczne. Szczególnie dotkliwie odczuwa się w tym względzie brak, na interesującym nas odcinku, planu wszystkich występujących tu kamieni, bez względu czy w trakcie prowadzonych badań odkryto groby czy też nie. Za istnieniem takich pustych zaplanowanych grobów przemawiałyby odległości między grobem 24/25 i 1 oraz ich wyraźne rzędowe usytuowanie, mimo dużej luki istniejącej aktualnie między nimi (Ryc. 119). Dodatkowym argumentem jest tu istnienie pustego grobu A, choć przypuszczalnie zaplanowane puste groby w partii środkowej cmentarzyska, mogły nie mieć wcale zaznaczonej nawet tak lekko jamy grobowej. Ponadto za istnieniem pustych grobów wyznaczonych przy zakładaniu cmentarzyska może przemawiać układ późniejszych grobów w części północnej, a zwłaszcza grobów 39, 8, 9 i 10. Obserwując wyraźne dostawienie grobów 32 i 30 do grobu 29 wspomniany układ zdaje się dodatkowo potwierdzać istnienie jakiejś przeszkody, którą mogły być wyłącznie zabrukowane prostokąty pustych grobów. Można by pójść nawet dalej i przyjąć, że na wysokości grobów 9, 10 oraz 39 znajdował się obiekt zbliżony kształtem oraz należący do tego samego nie wypełnionego rzędu co grób 28. W terenie zachował się zresztą, widoczny w dokumentacji, rząd kamieni, który stanowi przedłużenie w kierunku północno-zachodnim, północno-wschodniej ściany grobów 29 i A (Ryc. 119).

Za naszą koncepcją przemawia również sytuacja obserwowana na terenie sąsiadującym od północnego-wschodu z grobem A, a zwłaszcza przestrzeń między grobami 28 i 40 oraz zabrukowana ściśle przestrzeń dalej od nich na północny wschód gdzie później umieszczono pochówek 44.

Omówioną tu zasadniczą część cmentarzyska otaczają od północy, wschodu i częściowo południa groby późniejsze. Mimo ich pozornej beładności oczywiście w porównaniu z częścią środkową, swoimi układami nawiązują one do pierwotnie zaplanowanego porządku cmentarzyska. Sytuacja ta jest względnie czytelna w układzie grobów na północny wschód od grobu 29. Widoczne tu jest wyraźne usiłowanie zmieszczenia dwu rzędów grobów w parametrze wyznaczonym przez ścianę prostokąta bruku grobu 29. Podobne, lecz nieco

bardziej chybione usiłowania, są widoczne w skulpisku grobów na północny wschód od grobu 1 oraz na południowy zachód od grobu 24/25. Na niemożność konsekwentnego utrzymania pierwotnych układów, wpłynęła między innymi, zmiana typu konstrukcji w trakcie istnienia cmentarzyska oraz niewątpliwie konieczność zmieszczenia znacznie większej ilości grobów na mniejszej przestrzeni niż pierwotnie. Sytuacja taka była spowodowana z jednej strony istnieniem wcześniejszych kurhanów, dalej pierwotnej grupy grobów wczesnośredniowiecznych oraz być może wcześniej wyznaczonym zasięgiem cmentarzyska. Warto przypomnieć, że z tym ostatnim spotkaliśmy się na cmentarzysku w Pokrzywnicy, pow. Nidzica. Podobnie zresztą jak w Pokrzywnicy, w przypadku naszego cmentarzyska, nie byłoby to ograniczenie wynikające z ukształtowania terenu.

Przechodząc do omówienia konstrukcji grobowych cmentarzyska należy zaznaczyć, że generalnie mamy tu do czynienia z trzema typami. Jest to typ I — grobów podbrukowych, typ II — grobów w obstawach oraz groby bez konstrukcji kamiennej. Pierwsze dwa typy dzielą się na szereg odmian mających zresztą w odniesieniu do typu II konsekwencje chronologiczne.

Bezwzględnie najwcześniejsze groby na cmentarzysku należą do typu I. Najliczniej jest on reprezentowany w odmianie Ia grobu o dużym prostokątnym wypukłym bruku wyznaczonym przez kamienie graniczne. Są to groby 1, 24/25, A, 29 (Ryc. 119). Wymiary zewnętrzne bruków wahały się od $5,2 \times 4$ m (grób 24/25) do $4,5 \times 3,3$ m (grób 29). Wysokość bruku w części środkowej, licząc od pierwotnego poziomu otaczającego wahała się na ogół w granicach 85—75 cm przy czym jama grobowa była zagłębiona w calcu od 1 m do 65 i 25 cm (w grobie pustym A). Wymiary jam grobowych, nie zawsze usytuowanych centralnie w stosunku do prostokątnego bruku, wahały się w granicach od $2,9 \times 1,9$ m (grób 24/25 z podwójnym pochówkiem) do 220×70 cm. Łącznie posiadały one od 8 do 2 wartw kamieni (grób 29).

Mniej liczną jest odmiana Ib reprezentowana przez groby 28 i 40 (Ryc. 119). Ich bruk zewnętrzny jest w przybliżeniu o połowę węższy niż w odmianie Ia. Wymiary zewnętrzne wypukłych prostokątnych bruków wynosiły $4,1 \times 2,2$ m i $4,1 \times 1,95$ m. W lepiej zachowanym grobie 28 wysokość bruku w części środkowej wynosiła 80 cm, licząc od pierwotnego poziomu calca, przy czym jama grobowa była zagłębiona w calcu na 1 m. Wymiary jam grobowych miały $2,6 \times 1,2$ m (grób 28) i $200 \times$

×60 cm (grób 40). W obu wypadkach cały bruk, łącznie z wypełniającą jamę grobową, składał się z 6 warstw kamieni. Do typu I zaliczamy grób 3, jednak był on silnie uszkodzony i tylko hipotetycznie ze względu na szerokość bruku można by go łączyć z odmianą Ib. Wcześniej zaliczony do typu I grób 2 po dokładniejszej analizie zaliczyliśmy do typu II.

Wspomniane wyżej pierwotne zaplanowanie cmentarzyska zdaje się być widoczne również w urywkowo zachowanych układach w partiach na północny zachód od grobu 29 oraz przy narożniku południowo-zachodnim grobu 24/25. Wydaje się, że istniał tu pierwotnie prostokąt łączący skupisko grobów 1 i 3 ze skupiskiem składającym się z grobów 24/25, A i 28. W oparciu o przebadany w 1961 r. teren można sądzić, że między obu skupiskami istniał kompleks pustych grobów składający się z co najmniej 3 obiektów. Na istnienie czwartego zdaje się wskazywać rodzaj prostokątnej zatoki ograniczonej późniejszymi grobami typu IIa (groby 9, 10, 6, 42, 41 i 34). W nieco późniejszym czasie umieszczono w jego środku grób 39 nie nawiązujący bezpośrednio do pierwotnie zaplanowanego zagospodarowania przestrzennego cmentarzyska. Umieszczenie tego grobu mogło nastąpić dopiero po rozebraniu pustego grobu i użyciu kamieni na konstrukcję sąsiednich grobów. Przypuszczalnie puste groby należały, podobnie jak wymieniony wyżej grób A, do typu Ia i posiadały zbliżone wymiary zewnętrzne bruków.

Najliczniejszą grupę na cmentarzysku stanowią konstrukcje typu IIa które mimo, że wyraźnie nawiązują do sytuacji stworzonej przez istnienie grobów typu Ia, jednak nie były do nich bezpośrednio dostawione. Fakt ten ma zresztą wyraźny wydźwięk chronologiczny i wskazuje, że groby typu IIa są późniejsze od grobów typu Ia. Groby te o w przybliżeniu prostokątnych obstawach i wymiarach zewnętrznych zarysów od 3,4×1,7 m do 2,4×1 m przy braku zagłębionej w ziemię jamy grobowej lub zagłębionej do 20 cm licząc od stojących najczęściej na pierwotnym humusie obstaw. Kamienie obstaw w grobach IIa miały wymiary od 130×80×70 cm do 40×30×25 cm a nawet nieco mniejsze. Jest rzeczą charakterystyczną, że kamienie obstaw były najczęściej ustawiane swoimi płaskimi bokami do wnętrza grobu, tworząc w ten sposób bardziej regularny prostokąt niż można by sądzić po ich zarysach zewnętrznych. Nieregularność i zakłócenia zarysów obstaw były najczęściej spowodowane umieszczeniem wtórnych pochówków, dostawianiem późniejszych grobów,

bądź współczesną penetracją. Wbrew przyjętym niegdyś założeniom groby obstawowe typu IIa nie miały w większości przypadków indywidualnych ścian (por. groby 31, 33 36, 37/38). Były one wspólne dla grobów sąsiednich (Ryc. 119). Nie mniej jednak indywidualne obstawy stwierdzono w szeregu przypadków (por. groby 16, 17, 41 i inne). Przestrzenie komór grobowych były zabrukowane najczęściej dwiema lub trzema warstwami bruku składającymi się z drobnych kamieni. Na cmentarzysku w Łączynie Starym groby typu IIa tworzą dwa zwarte skupiska. Jest to skupisko północno-wschodnie składające się z grobów 4—10, 31, 33, 34, 36—38, 41—43, 45 i 66—68 oraz skupisko południowo-zachodnie w skład którego wchodzi groby 11—23. Ponadto do typu IIa zaliczamy groby 51, 55/56, 57, 59, 61—63 leżące w części wschodniej cmentarzyska. Powyższa grupa grobów posiada prawie całkowicie wyrabowane obstawy i bruki, a za ich zaliczeniem do typu IIa przemawia ich płytkość.

Groby typu IIb o głębszych jamach grobowych nie tworzą w zasadzie zwartego skupiska. Są one reprezentowane przez obiekty 2, 30, 32, 35, 39, 44 oraz groby 26 i 27 o zdjętych obstawach i brukach (Ryc. 119). Ich rozmieszczenie na cmentarzysku zdaje się wskazywać że są one napewno późniejsze od grobów typu Ia i odpowiadają czasowo środkowi okresu trwania grobów typu IIa. Usytuowanie tych grobów sugeruje lokowanie ich w wolnych jeszcze miejscach głównie między grobami typu Ia, a grobami typu IIa. Występują one zresztą głównie w skupisku północnym. Wyjątek stanowi jedynie grób 2 usytuowany w luce między grobem 1 (typ Ia), a wcześniejszym kurhanem ciepłym oraz groby 26 i 27 o nie zachowanych zewnętrznych konstrukcjach, w części zachodniej cmentarzyska. Zewnętrzne wymiary obstaw grobów typu IIb wynoszą od 3×1,5 m do 2,5×1,6 m, a wymiary odpowiadających im jam grobowych od 210×80 cm do 120×90 cm. Głębokości jam grobowych licząc od szczytu kamieni obstaw wahają się od 90 cm do 60 cm przy czym większość obiektów miała głębokość 75—90 cm. Bruki występujące w obrębie obstawy i w górnych partiach jamy grobowej, złożone z drobnych kamieni, składały się z trzech do czterech warstw.

Pozostałe dwie grupy grobów bez obudów występują wyraźnie w zachodniej części cmentarzyska (Ryc. 119). Posiadały one wkopane zbliżone do prostokąta jamy grobowe. Różnica w obrębie tych grobów polega głównie na orientacji jam grobowych. I tak groby (typ B₁) zorientowane zgodnie

z generalnym ukierunkowaniem cmentarzyska, (groby 48, 49, 50, 53, 58) występują w środkowej partii zachodniej części cmentarzyska, natomiast groby o orientacji zachodniej (groby 46, 47, 52, 60, 64, 65) określone jako typ B₂, koncentrują się w południowo-zachodniej części. Pomijając sprawy orientacji, samo usytuowanie grobów ostatnio wymienionych sugeruje, że są one najpóźniejszymi obiektami na cmentarzysku.

ORIENTACJA POCHÓWKÓW I UKŁAD SZKIELETÓW

Na 76 ogółem odkrytych pochówków jedynie w grobie 2 nie zachowały się kości szkieletu, które pozwoliłyby określić płeć i orientację nieboszczyka oraz w grobie 55, zawierającym męski pochówek, kości szkieletu nie leżały w porządku anatomicznym uniemożliwiając określenie orientacji. Korzystając z doświadczeń uzyskanych przy opracowaniu cmentarzysk podobnego typu do Łączyna Starego oraz wskazówek stratygrafii poziomej uzyskanych przy analizie rozplanowania typów grobów na cmentarzysku w poprzednim rozdziale, problem układów szkieletów potraktujemy tu zgodnie z wyróżnionymi wyżej grupami pochówków. Jak już zaznaczyliśmy generalna orientacja cmentarzyska odpowiada osi północny zachód-południowy wschód, a w praktyce jedynie 5 grobów bez obudów kamiennych posiada orientację wzdłuż osi wschód-zachód. Sytuacja ta z większymi lub mniejszymi odchyleniami dotyczy orientacji szkieletów.

W grupie grobów typu I podbrukowych mamy ogółem pięć pochówków pojedynczych i jeden podwójny. Wśród zmarłych, pochowanych pojedynczo, cztery pochówki męskie (groby 3, 28, 29, 40) są zorientowane czaszkami na południowy wschód, a jedyny pochówek kobiecy (grób 1) jest ułożony czaszką na północny zachód. Mamy tu więc do czynienia ze ścisłym przestrzeganiem zasady orientacji pochówków według płci zmarłych. W grobie podwójnym (grób 24/25) były pochowane zwłoki kobiety i mężczyzny przy czym oba szkielety były zorientowane czaszkami na południowy wschód. Wyjątek ten nie zaprzecza regule układów zmarłych w grobach pojedynczych, gdyż dwoje zmarłych pochowano równocześnie. Można przypuszczać, że jest to grób męża i żony i stąd identyczna orientacja na południowy wschód. Obserwacja ta znajduje pełne potwierdzenie również na innych cmentarzyskach w obudowie kamiennej.

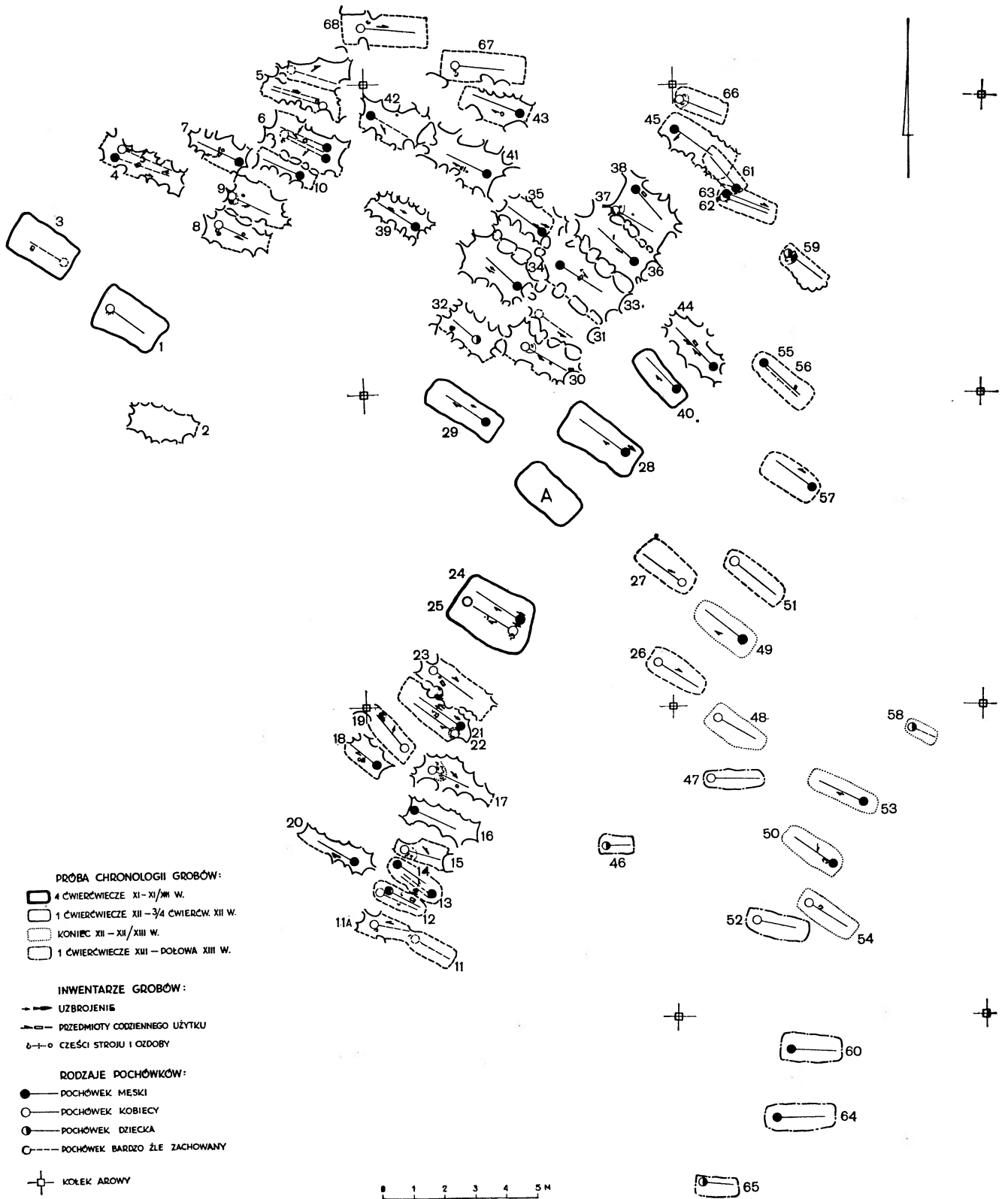
Inaczej przedstawia się sytuacja w grobach obstawowych typu IIa. Ogólna liczba zmarłych pochowanych w tego typu grobach wynosi 47. W liczbie tej wyróżniono 25 osobników płci męskiej oraz jeden pochówek chłopca, 17 kobiet, jedno dziecko oraz 3 pochówki (groby 11, 12, 31) w których stan zachowania kości i brak charakterystycznego inwentarza nie pozwolił na określenie płci zmarłych. Orientację czaszkami na południowy wschód posiada 19 pochówków w tym 16 osobników męskich i 3 kobiety (groby 5b, 19, 22). Orientację głowami na północny zachód miało 25 osobników (Ryc. 120) w tym 10 mężczyzn (groby 5a, 12b, 14, 16, 33, 38, 42, 45, 56, 63) i 14 kobiet oraz jedno dziecko (grób 59). Do powyższego zestawienia należy dołączyć pochówki trzech osobników o nierozpoznanej płci (groby 11, 12a, 31), którzy również byli ułożeni głowami na północny zachód. Jak wynika z powyższego groby z pochówkami zorientowanymi czaszkami na północny zachód (28) wykazują przewagę ilościową nad zorientowanymi czaszkami na południowy wschód (19). Zwraca jednak uwagę fakt, że w grupie pochówków o orientacji południowy wschód odstępstwo od reguły układu szkieletów według płci wykazują jedynie 3 pochówki kobiece, natomiast w grupie o orientacji północny zachód wspomnianą regułę łamie aż 10 pochówków męskich. Inaczej mówiąc przy uwzględnieniu ilościowej przewagi dorosłych osobników męskich nad osobnikami żeńskimi w grupie grobów typu IIa odstępstwo od reguły orientacji pochówków według płci wykazuje ponad 38% mężczyzn i tylko 17% kobiet. Zjawisko to jest jednak spowodowane stosunkowo długim odcinkiem czasu z którego pochodzą te groby przy czym w obliczeniach uwzględniono szereg pochówków wtórnych.

Ogólnie można zaobserwować, iż w omawianej grupie grobów przechodzenie od orientacji według płci nie było procesem ciągłym, choć coraz więcej pochówków orientowano czaszkami na północny zachód. Nawiasem mówiąc przy pierwotnej orientacji kobiet na północny zachód, nawet sporadyczne w porównaniu z pochówkami męskimi, odmienne orientacje mają większe znaczenie dla stwierdzenia zakłóceń w regule orientacji niż licznie większa ilość przypadków odmiennej orientacji grobów męskich.

W grobach typu IIb, występujących równoległe z grobami typu IIa, choć raczej od środkowej do końcowej fazy ich użytkowania, proces zakłócenia orientacji jest mniej czytelny. Przyczyną tego stanu rzeczy jest niewielka ilość tych grobów,

licząca zaledwie 7 obiektów. Ogółem mamy tu 3 pochówki męskie, 3 kobiece i jeden pochówek dziecka. Wszystkie pochówki męskie (groby 35, 39, 44) są ułożone czaszkami na południowy wschód (Ryc. 120). Tą samą orientację posiada grób ko-

biety (grób 47) i dziecka (grób 46). Dwa groby o orientacji północny zachód zawierają pochówki kobiet (groby 26 i 30). Wydaje się, że przedstawiona sytuacja może w pewnym zakresie rzutować na sprecyzowanie okresu występowania gro-

Ryc. 120. Łączyń Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Żal”. Plan cmentarzyska z uwzględnieniem płci nieboszczyków, inwentarzy grobowych i próby chronologii

bów IIb, ogólnie nie zmienia jednak wniosków dotyczących całego typu II w odniesieniu do orientacji pochówków.

W grupie grobów bez obudów oznaczonych jako B₁ o orientacji generalnej zgodnej z występującą na całym cmentarzysku, mamy do czynienia z zaskakującym faktem ponownego przestrzegania reguły orientacji według płci zmarłych. Mianowicie wszystkie pochówki męskie (groby 49, 50, 53, 57), są zorientowane na południowy wschód a dwa groby kobiece (groby 48, 54) oraz dziecka (grób 58) na północny zachód (Ryc. 120).

W naszych rozważaniach powyższy fakt nie może być jednak podstawą do wyciągnięcia szerszych wniosków. Trzeba bowiem pamiętać, że opisywana grupa składa się z grobów płytkich leżących na terenie znajdującym się od lat pod orką. Pojedyncze rozrzucone w humusie kości ludzkie świadczą wyraźnie, że zniszczeniu mogła tu ulec znaczna liczba pochówków tym bardziej, że nie były one chronione obudowami, jak ma to miejsce w grobach typu IIa. Powyższe obserwacje skłaniają nas do wniosku, że zachowanie się 7 grobów o stwierdzonych orientacjach, trzeba położyć na karb przypadku, a w każdym razie nie są one dostatecznie reprezentatywne dla istniejącej pierwotnie liczby pochówków. Wniosek ten jest zresztą wyjątkowo silnie podbudowany faktami z innych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych Mazowsza.

Potwierdzenie naszych uwag znajdujemy zresztą w grobach bez obudów oznaczonych jako B₂. Jak już wspominaliśmy, grupa ta jest najpóźniejszą na całym cmentarzysku i posiada odmienną od generalnej orientację. W 6 grobach ułożonych ściśle po osi wschód-zachód było pochowanych dwu mężczyzn, dwie kobiety i dwoje dzieci. Wszystkie szkielety leżały czaszkami na zachód. Uwzględniając nawet ewentualną przerwę czasową między pochówkami B₁ i B₂ trzeba stwierdzić, że na cmentarzysku w Łączynie Starym mamy do czynienia z prawidłowym obrazem przechodzenia od ścisłego przestrzegania orientowania nieboszczyków według płci do orientacji wszystkich pochówków głowami na zachód.

Mimo złego stanu zachowania szkieletów należy podkreślić, że typowym dla cmentarzyska w Łączynie Starym jest chowanie zmarłych w pozycji wyprostowanej z rękoma wyciągniętymi na ogół wzdłuż korpusu. Dotyczy to grobów typu I, II i B₁. Jedynym wyjątkiem w tych grobach jest pochówek kobiety (grób 17) w grobie typu IIa, ułożony na prawym boku z podkurczonymi kolana-

mi. Jak to już ustalono wcześniej⁶ chodzi tu nie o odstępstwo w obrządku pogrzebowym, lecz o naruszenie układu zwłok przed ostatecznym zabrukowaniem grobu.

Większe zróżnicowanie w układach nieboszczyków stwierdzamy w grupie grobów typu B₂ bez obudów z orientacją wschód-zachód. Groby te odznaczają się zresztą wyjątkowo dobrym stanem zachowania kości szkieletów. I tak grób dziecka 46 zawierał szkielet położony na lewym boku z podkurczonymi nogami. Grób dziecka 65 zawierał szkielet ułożony na prawym boku z prawą ręką wyciągniętą wzdłuż korpusu i lewą dłonią ułożoną na prawym boku. Grób męski 60 zawierał szkielet o lekko podkurczonych nogach, ręce prawej zgiętej w łokciu tak, że kości dłoni leżały na prawym ramieniu i z lewą ręką zgiętą w łokciu, przy czym kości dłoni znajdowały się przy łokciu prawej ręki. Podobne układy rąk wystąpiły w pochówkach 64 i 52. Powyższa grupa grobów nie ma narazie odpowiednika na cmentarzyskach w obudowie kamiennej i jest zresztą od nich wyraźnie późniejsza.

INWENTARZE GROBOWE

Przystępując do omówienia inwentarzy grobowych na cmentarzysku w Łączynie Starym należy stwierdzić, że są one mało zróżnicowane i noszą charakter szczególnej przeciętności (Tabela A).

Na ogólną liczbę 39 pochówków określonych jako męskie, tylko 11 posiada przedmioty uzbrojenia. W 3 grobach (24/25, 21, 28) stwierdzono 4 włócznie z tym, że w pochówku podwójnym mężczyzny i kobiety, w powiązaniu z osobnikiem męskim dwa egzemplarze typu II⁷ i V⁸. Oba groty włóczni były umieszczone na wysokości prawego i lewego ramienia osobnika męskiego (grób 24). W grobie tym poza dwoma nożami, krzesiwem i oselką, wystąpiło również jedyne na cmentarzysku wiadro drewniane z żelaznymi obręczami i pałkiem ustawione w nogach zmarłych. Kolejny grot włóczni typu IV⁹ znaleziono w grobie 28. Leżał on na wysokości prawego ramienia zmarłego. Jedynym przedmiotem towarzyszącym był tu nóż żelazny umieszczony przy lewym boku zmar-

⁶ L. R a u h u t: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, „Materiały Wczesnośredniowieczne i Starożytne”, T. I, 1971, str. 463.

⁷ A. N a d o l s k i: Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, i XII wieku, Łódź 1954, str. 260, tabl. XX, 3.

⁸ A. N a d o l s k i: op. cit., str. 263—264.

⁹ A. N a d o l s k i: op. cit., str. 262, tabl. XXII.

łego. Oba wspomniane groby należą do typu I podbrukowych, z tym jednak, że pierwszy (grób 24/25) został zaliczony do odmiany „a”, natomiast drugi (grób 28) do odmiany „b”. Ostatni z egzemplarzy włóczni należący do typu II¹⁰ stwierdzono w grobie 21 (typ IIa). Uwagę zwraca jego nietypowe umieszczenie na wysokości prawego uda ostrzem grotu w kierunku stóp, obok noża. Oprócz tego na wysokości prawego ramienia wystąpił grot strzały z zadziarami. Ułożenie grotu włóczni w opisanym przypadku wyklucza możliwość włożenia go do grobu wraz z drzewcem co ewentualnie mogło mieć miejsce w przypadku grobów 24/25 i 28. W grobach tych nie zachowały się ślady drzewca poza tuleją. Przypuszczalna długość drzewca, nie wliczając długości grotu, mogła się wahać od 1,75 m do 2 m.

Poza wymienionym już w grobie 21 grotem strzały z zadziarami podobnych 8 egzemplarzy stwierdzono w 7 pochówkach (groby 7, 29, 34, 35, 39, 44 i 50). Z wymienionych, w grobie 39 wystąpiły 2 groty, przy czym jeden na wysokości prawego biodra leżący ostrzem ku głowie, drugi po wewnętrznej stronie prawego kolana ostrzem ku stopom. Z pozostałych grotów strzał, jedynie w grobie 35 (typ IIb) znaleziony tam egzemplarz był podobnie usytuowany na wysokości prawego ramienia, jak miało to miejsce w grobie 21. Pozostałe występowały najczęściej na wysokości prawego lub lewego boku. Grot strzały w grobie 50 (bez obudowy) został znaleziony na piersi nieboszczyka. Układy większości grotów wskazują, że były one umieszczane bądź jako przedmioty równorzędne z krzesiwem, bądź zamiast np. noży (grób 39).

Jedyna pojedyncza ostroga (typ II odmiana 4¹¹) wystąpiła w grobie 4b łącznie z dwoma nożami i krzesiwem ogniwkowym. Uwagę zwraca skrajne położenie tego grobu na cmentarzysku, co ze względu na typ ostrogi znajduje w pełni uzasadnienie.

W porównaniu z innymi grupami przedmiotów, części stroju i ozdoby nie stanowią poważniejszej grupy w inwentarzach grobowych. Ozdoby dotyczą w praktyce wyłącznie pochówków kobiecych, choć w tej grupie obejmują mniej niż połowę grobów.

Kabłączki stanowiły najczęściej reprezentowaną grupę ozdób. Stwierdzono je ogółem w 16 grobach w liczbie 40. Srebrne małe kabłączki odkry-

to wyłącznie w grobie 1 (typ Ia). Nieliczne platerowane srebrem kabłączki średniej wielkości jedynie w trzech przypadkach (groby 5b, 30, 67) wystąpiły bez kabłączków cynowych. Jest to zjawisko dość charakterystyczne odpowiadające prawidłowościom w tym względzie zaobserwowanym na innych cmentarzyskach w obudowach. W pozostałych przypadkach (groby 9, 17, 37) kabłączki platerowane znajdowano razem z cynowymi najczęściej w proporcji 1:1. Wyjątek stanowi tu grób 17 gdzie kabłączek platerowany srebrem pojawił się w towarzystwie 5 egzemplarzy cynowych. Pośród esowatych kabłączków platerowanych stwierdzono 4 egzemplarze o karbowanych uszkach zaliczanych do typu IIIc (wg K. Musianowicz) w grobach 9, 17, 67. Z innych esowatych kabłączków skroniowych w grobie 6c zanotowano kabłączek wykonany z brązu oraz 3 egzemplarze duże, wykonane z brązu i posrebrzone odkryto w grobie 59. Najpoważniejszą grupę stanowią wśród kabłączków esowatych egzemplarze wykonane z cyny. Wymiary ich wahają się od średnich do dużych. Wystąpiły one w liczbie 22 w 11 grobach. Z innych kabłączków należy wymienić egzemplarz wity z drutu brązowego z grobu 30 oraz 2 puste brązowe kabłączki, które wraz z dwoma cynowymi stwierdzono w grobie 62. Zarówno zdobienie pustych kabłączków ornamentacją geometryczną, jak i fakt użycia do ich produkcji blachy brązowej, pozwala zaliczyć je do późniejszych egzemplarzy tego typu. Ogólnie rzecz biorąc ilość egzemplarzy kabłączków skroniowych w poszczególnych grobach waha się od 1 do 6. Kabłączki występowały po obu stronach czaszki, bądź wszystkie egzemplarze leżały po jednej stronie.

Jedynie w 9 grobach kobiecych (groby 9, 15, 17, 22, 30, 37, 59, 62, 66) stwierdzono paciorki. We wszystkich przypadkach razem z paciorkami wystąpiły kabłączki skroniowe i wszystkie zostały znalezione w grobach typu II, obstawowych. Ilość paciorków w poszczególnych grobach wahała się od 1 egzemplarza do 68, przy czym w większości pochówków ilość była zbliżona do maksymalnej. Wśród paciorków szklanych wystąpiło 210 egzemplarzy z nieprzezroczystego szkła i 73 ze szkła przezroczystego. Należy tu zaznaczyć, że paciorki szklane odznaczają się bardzo złym stanem zachowania często we fragmentach. Jedynie w grobach 22 i 37 wystąpiły wyłącznie paciorki z przezroczystego szkła. Wśród zespołów w których stwierdzono paciorki jednego i drugiego rodzaju, w grobach 15, 17, 59, 66, wśród paciorków ze szkła nieprzezroczystego, odkryto czarne i brązowe egzem-

¹⁰ A. Nadolski: op. cit., str. 260, tabl. XX, 2.

¹¹ Z. Hilczerońska: Ostrogi polskie z X—XIII wieku, Poznań 1956, str. 57 i str. 51, tabl. VI (Poznań VII).

plarze zdobione żółtą i białą inkrustacją. Z paciorków tego rodzaju uwagę zwraca dwustożkowy egzemplarz z grobu 17 (Tabl. Vs). Paciorki tego typu są stosunkowo rzadko spotykane w materiałach mazowieckich. W grupie paciorków szklanych w przewadze występują egzemplarze drobne i bardzo drobne. W grobie 9 razem z paciorkami ze szkła przezroczystego i nieprzezroczystego znaleziono paciorek z krwawnika (Tabl. IIIg), 4 paciorki z fluorytu (Tabl. IIIh), blaszkę brązową (Tabl. IIIm), i fragment pustego paciorka srebrnego (Tabl. IIIIn). Ponadto w grobie 59 razem z paciorkiem z przezroczystego i nieprzezroczystego szkła stwierdzono paciorek z bursztynu (Tabl. XIVu).

Wszystkie egzemplarze pierścionków w liczbie 4 wystąpiły w grobach kobiecych (groby 5b, 6c, 8, 17). Były one wykonane z taśmy brązowej zdobionej ornamentem geometrycznym (Tabl. IIIb; Vz) bądź niezdobionej (Tabl. IId). Jedyne egzemplarze lity brązowy bardzo źle zachowany stwierdzono w grobie 6c.

Wśród stosunkowo nielicznych przedmiotów związanych z ubiorem wystąpiły 3 sprzączki. Dwie żelazne, jedna o okrągłej ramce (Tabl. IIIm) z grobu 7 i fragment z grobu 18 stwierdzono przy pochówku męskim oraz brązową z żelaznym kolcem (Tabl. Ie) odkryto przy czaszce pochówku kobiecego w grobie 4. Uwzględniając jednak, że w tym samym grobie był umieszczony pochówek męski 4b oraz dosyć nietypowe jej położenie nie można wykluczyć, że pierwotnie sprzączka należała do pochówka męskiego.

Do tej samej kategorii znalezisk można zaliczyć uszkodzone kółko od pasa (Tabl. IIg) z grobu 5c. Warto tu podkreślić, że podobne kółka w Pokrzywnicy, pow. Nidzica¹² występowały z reguły wraz z mieczami. Raczej niecodziennym znaleziskiem są dwie haftki żelazne do spinania odzieży (Tabl. XIVb) stwierdzone przy pochówku kobiecym w grobie 54, jako zresztą jedyne przedmioty inwentarza.

W grupach przedmiotów wchodzących w skład inwentarzy grobowych pod względem ilościowym jednoznacznie górują przedmioty codziennego użytku. W praktyce wśród siedmiu rodzajów przedmiotów bezwzględną przewagę mają noże żelazne.

Ogółem znaleziono ich w grobach 49 oraz 2 luźne. Należy podkreślić, że na 76 pochówków od-

krytych na cmentarzysku noże wystąpiły aż w 48 pochówkach, przy czym jedynie w grobie 4b stwierdzono dwa egzemplarze. Noże zanotowano w 30 grobach męskich, 16 kobiecych oraz w 2 grobach w których nie udało się ustalić płci zmarłego. Warto również zwrócić uwagę, że na 62 pochówki z przedmiotami inwentarza grobowego, tylko 14 nie posiadało noży. W oparciu o powyższe dane możemy stwierdzić, że w praktyce noże na cmentarzysku w Łączynie Starym były prawie nieodłącznym składnikiem inwentarza. Pomijając egzemplarze noży ułożone w różnych częściach grobu, najczęściej zarówno w grobach męskich, jak i kobiecych, leżały one przy lewym boku zmarłego. Rzadziej stwierdzono noże przy prawym boku. Należy podkreślić, że stosunek noży umieszczonych przy lewym boku zmarłych do leżących przy prawym, jest w pochówkach męskich i kobiecych zbliżony. W oparciu o tak bogato reprezentowany jeden rodzaj przedmiotów, można wyciągnąć jeszcze inne wnioski. Mianowicie okazuje się, że długość noży w grobach męskich waha się od 10,3 cm do 17,7 cm. Noże te odznaczały się masowością oraz stosunkowo grubym tyłcem. W grobach kobiet długość noży wynosi od 8,1 cm do około 12 cm. Wyróżniały się one na ogół bardziej delikatną konstrukcją od noży z grobów męskich. W obu omówionych przypadkach chodzi o noże posiadające najczęściej spotykany kształt.

W przypadku noży o łukowato zakleśniętych tyłcach i podwiniętych ostrzach, najczęściej niestety zachowanych we fragmentach, na 11 egzemplarzy 9 stwierdzono w pochówkach męskich, a tylko 2 w pochówkach kobiet. Wyspecjalizowany kształt tej grupy noży, jak i ich rozmieszczenie w grobach, zdaje się potwierdzać przypuszczenie, że pomijając sprawy wielofunkcyjności tego rodzaju narzędzi, miały one charakter noży myśliwskich. Obserwacje nasze dotyczą zróżnicowania noży ze względu na płeć zmarłego nie mają dotąd potwierdzenia w znacznie mniej licznych materiałach z innych cmentarzysk w obudowach kamiennych. Wśród noży uwagę zwraca swym rzadkim kształtem nóż z grobu kobiecego 26 (Tabl. IXf). Podobny nóż znaleziony w Santoku można datować na początek XII w.¹³ Nóż z grobu 26 posiadał także niemniej rzadkiego kształtu pochwę skórzaną z okuciami brązowymi i „trzewikiem” bogato zdobionym.

Ogółem na 49 noży znalezionych w grobach, 13 miało zachowane resztki pochew skórzanych,

¹² L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, 1971, tabl. VII, k; XIIm.

¹³ O. Doppelfeld: Zantoch eine Burg im deutschen Osten, Leipzig 1936, str. 102.

w tym 4 (groby 9, 20, 26, 28) posiadały okucia brązowe. Również ciekawe, jak w grobie 26, jest zdobienie trzewika pochwy noża z grobu 20 (Tabl. VI f—h). Podobny do występującego na trzewiku motyw pętli znany jest z gęślików gdańskich oraz w kształcie potrójnie przeplecionej pętli z Santoku¹⁴, gdzie tkwił na fragmencie przedmiotu rogowego. Interesująca jest też pochwa noża z grobu 9 (Tabl. III p) z okuciami i aplikacjami z taśm blachy brązowej, które nie mają w zasadzie analogii.

Wśród grobów w których zachowały się pochwy skórzane, 9 zawierało pochówki męskie, a 4 kobiece, przy czym na 4 egzemplarze z okuciami, 2 należą do pochówek kobiecych; a 2 do męskich. Z układu przedmiotów można przypuszczać, że noże stosunkowo często były noszone w sakiewkach u pasa. Nie wydaje się zresztą, aby którakolwiek z pochew posiadających okucia, może za wyjątkiem egzemplarza z grobu 28, była wykonana na miejscu.

Krzesiwa stwierdzono ogółem w 16 pochówkach oraz 1 egzemplarz luźno. Wystąpiły one w 13 pochówkach męskich i 3 kobiecych. Pod względem lokalizacji krzesiw w poszczególnych grobach typowym i najczęstszym miejscem ich występowania jest prawy, bądź lewy bok nieboszczyka, choć niekiedy umieszczano je w innych miejscach. Przewagę miały krzesiwa ogniwkowe do których należy zaliczyć 12 egzemplarzy. Ponadto zanotowano 2 egzemplarze dwukabłąkowe i 3 typu przejściowego (Tabl. VI c; XII k; XIII b) z grobów 18, 41, 44. Podobnego typu krzesiwo pochodzi z Pokrzywnicy, pow. Nidzica z grobu 18¹⁵.

W grobach 13b, 18, 21, 23, 33, 41 i 44 razem z krzesiwami odkryto krzemienie do krzesania ognia. Ponadto w 4 grobach (14, 30, 37, 42) zauważono same krzemienie bez krzesiw. W przypadku krzemienia z grobu 37 sprawa jest o tyle skomplikowana, że w sąsiednim jednoczasowym grobie 38, nie oddzielonym ścianą obstawy, znaleziono krzesiwo bez krzemienia. Podobną sytuację spotykamy w grobie 24/25 gdzie przy nieboszczyku płci męskiej (grób 24) odkryto krzemień, a przy kobiecie (grób 25) krzesiwo. W obu przypadkach mogło nastąpić rozdzielenie przedmiotów wspólnego dla dwóch pochówek inwentarza. Sprawa ta znajduje zresztą uzasadnienie w dość częstym zjawisku, niezależnego umieszczania w grobach integralnie związanych ze sobą przedmiotów, jakimi są krzemienie i krzesiwa. Zabytki te miały

więc niekiedy charakter ściśle symboliczny, jeżeli nie będziemy mówili o całym zagadnieniu umieszczania przedmiotów w grobach.

Inaczej niż w przypadku krzemieni i krzesiw wygląda sprawa osełek. We wszystkich 5 pochówkach (groby 7, 21, 25, 36, 41) występowały one wraz z nożami, a często tuż obok nich. Osełki stwierdzono w grobach męskich, jeżeli nie liczyć kobiecego pochówka 25 w grobie podwójnym. Wszystkie osełki, za wyjątkiem ostatnio wymienionej, były wykonane z szarego łupku i nosiły ślady zużycia. Jedynie wspomniana już osełka z grobu 25 była z piaskowca.

Z innych przedmiotów codziennego użytku można wymienić występujące w pojedynczych egzemplarzach: przęślik z różowego łupku (Tabl. III o) znaleziony w kobiecym grobie 9 i dłutko żelazne (Tabl. VI e) z grobu męskiego 20.

Wśród inwentarzy grobowych stosunkowo nieznacznie są reprezentowane naczynia gliniane. Odkryto je w 3 grobach: w grobie 3 o nieustalonej płci nieboszczyka, w grobie 30 zawierającym pochówek kobiety oraz w grobie 32 w którym pochowano dziecko. We wszystkich przypadkach naczynia ustawiano przy nogach zmarłych. Bez względu na swój kształt były to naczynia raczej małe. Ilość naczyń znalezionych w grobach w stosunku do liczby pochówek wskazuje, że nie były one, przynajmniej w Łączynie Starym, niezbędnym przedmiotem inwentarza grobowego. Potwierdzają to zresztą dane z cmentarzyska w Pokrzywnicy, pow. Nidzica¹⁶ oraz z pobliskiego Tańska-Przedborów, pow. Przasnysz¹⁷, gdzie nie znaleziono w grobach ani jednego naczynia glinianego.

Obserwacje te można zresztą odnieść do wia-der, którego jedyny egzemplarz, wspomniany już wyżej, wystąpił w grobie 24/25.

Kwestii ceramiki z cmentarzyska nie zamykają opisane naczynia. Znalezione poza tym ułamki ceramiki oraz naczynia nie łączą się z właściwymi inwentarzami grobowymi i zostaną one omówione niżej w innym aspekcie.

GROBY PUSTE I POCHÓWKI WTÓRNE

Sprawę grobów pustych omawialiśmy wyżej przy opisie konstrukcji grobowych typu I. Tutaj warto przypomnieć, że oprócz grobu A pierwot-

¹⁶ L. Rauhut, L. Długopolska: op. cit., passim.

¹⁷ Cmentarzysko to w obudowie kamiennej zostało zbadane przez L. Rauhuta i L. Długopolską w 1971 r.

¹⁴ O. Doppelfeld: op. cit., str. 91—92, ryc. 14: 2.

¹⁵ L. Rauhut, L. Długopolska: op. cit., str. 318, tabl. VIII f.

nie istniało w Łączynie Starym jeszcze kilka prostokątów, z których dwa bądź trzy, zostały wykorzystane przez chronologicznie późniejsze groby o odmiennej konstrukcji. Posiadane przez nas informacje z Pokrzywnicy, pow. Nidzica oraz Łączyna Starego nie pozwalają rozstrzygnąć, czy zakładanie prostokątów wyznaczonych przez kamienie graniczne było podyktowane planowaniem miejsca pod późniejsze groby, czy też od razu w stadium ich budowy miały one charakter grobów symbolicznych. Obie te hipotezy zresztą nie wykluczają się na wzajem. Można przyjąć, że część zaplanowanych grobów została wypełniona pochówkami, a inne pozostawiono jako kenotafia. Niewielka głębokość jamy grobowej w jednym pewnym grobie symbolicznym A nie stoi również na przeszkodzie w takiej interpretacji.

Odmienne przedstawia się kwestia pochówków wtórnych w grobach tego samego typu (IIa). Jest ich ogółem 10 w 8 grobach (4, 5, 6, 12, 13, 21/22, 55/56 i 62/63). Pomijamy tu grób 61 który swą konstrukcją zachodził na chronologicznie starsze groby 45 i 62/63. Jak się okazuje konstrukcje kamienne płytkich grobów typu IIa nie stanowiły przeszkody do sukcesywnego dokładania do pierwotnych, wtórnych pochówków, niekiedy nawet dwóch, jak miało to miejsce w grobie 6. Niestety poza stwierdzeniem kolejności układania nieboszczyków w grobach, nie udało się ustalić, w oparciu między innymi o inwentarz pochówków, długości czasu, który upłynął między umieszczeniem w grobie pierwotnego i wtórnego pochówku. Z jednej strony może to być skutkiem niewielkiej różnicy czasowej między umieszczeniem pochówków, z drugiej małej podatności na rozwarstwienie chronologiczne, inwentarzy w grobach typu II.

W świetle powyższego trudno snuć rozważania czy pochówki wtórne umieszczano w grobach już po zbudowaniu wszystkich grobów typu II, czy też z takich lub innych względów dokonywano tego wcześniej. Otwarta pozostaje również kwestia ewentualnego dokładania do pierwotnego grobu, nieco później zmarłych członków najbliższej rodziny.

WIEK ZMARŁYCH W ŚWIETLE DANYCH ANTROPOLOGICZNYCH

Zły stan zachowania kości większości szkieletów na cmentarzysku oraz zmienne losy materiału kostnego z grobów wydobytych w 1960 r. nie pozwala na uzyskanie pełniejszych danych antro-

pologicznych. Nieco więcej wiadomości udało się uzyskać z materiału wydobytego w latach 1961, 1970 i 1971. Materiał ten został przekazany do opracowania dr A. Wiercińskiej, kierownikowi Pracowni Antropologicznej PMA.

Warto zauważyć, że w dziedzinie wyróżnienia płci zmarłych dane uzyskane w oparciu o analizę antropologiczną pokrywają się z obserwacjami archeologicznymi. Wyjątek stanowi pochówek 24 w grobie podwójnym 24/25. Mianowicie według danych antropologicznych nieboszczyk był płci żeńskiej w wieku 25—40 lat (adultus-maturus). Warto przypomnieć, że posiadał on dwa groty włócznie umieszczone na wysokości obu ramion oraz typową orientację na południowy wschód. Uwzględniając dodatkowo bardzo zły stan zachowania kości szkieletu skłaniamy się do przypuszczenia, że był to osobnik męski o cechach bimorficznych. Przemawia za tym ponadto szereg grobów podwójnych z sąsiednich cmentarzysk, gdzie podobne inwentarze oraz orientacja pochówków z reguły odpowiadają dwum osobnikom płci odmiennej.

Uwzględniając fakt, że pochówków męskich jest znacznie więcej na cmentarzysku niż kobiecych, osobnicy płci żeńskiej występują w przybliżeniu w równych ilościowo grupach wieku od juvenis (14—20 lat) do wczesny maturus (30—40 lat), nieco mniej licznie w grupie maturus (40—50 lat) i tylko jeden osobnik w wieku późny maturus (50—60 lat). Wśród osobników płci męskiej tylko jeden został zaliczony do grupy juvenis (14—20 lat), a w grupach adultus-wczesny maturus obserwujemy wzrost ilości osobników do kulminacji w grupie wieku maturus (40—50 lat). W grupie późny maturus, stwierdzono 4 osobników, a w senilis (od 60 lat) jednego osobnika. Nasuwa się pytanie, czy stosunkowa długowieczność osobników męskich nie była przyczyną wyraźnej przeciętności inwentarzy grobowych. Inaczej mówiąc, że osobnicy ci w znacznie mniejszej skali zajmowali się rzemiosłem wojennym niż np. w Pokrzywnicy.

Podobnie jak na innych cmentarzyskach w obudowie kamiennej uwagę zwraca zaskakująco mała ilość pochówków dzieci. W Łączynie Starym mamy zaledwie 2 pochówki dzieci w wieku infans I (0—7 lat) i 4 w wieku infans II (8—14 lat). Jak powszechnie wiadomo śmiertelność dzieci w tych grupach wieku była znaczna. Wymienione wyżej pochówki stanowią więc, minimalny procent faktycznie zmarłych młodocianych osobników. Biorąc pod uwagę powyższe fakty musimy uznać, że w Łączynie ilość pochówków dzieci nie odzwier-

ciedla właściwego obrazu. Zjawisko to zdaje się potwierdzać wcześniej postawioną hipotezę o istnieniu w tym okresie osobnych cmentarzy dla dzieci¹⁸. Gęste rozmieszczenie grobów w Łączynie Starym w minimalnym stopniu pozwalałoby interpretować znikomą liczbę grobów dzieci nie zachowaniem się kości szkieletów.

Należy żałować, że słaby stan zachowania kości w minimalnym stopniu pozwala wykorzystać dane antropologiczne, które w tym konkretnym przypadku mogły by wnieść szereg niezmiernie interesujących wiadomości o pochowanej tu grupie ludzkiej.

INNE ŚLADY OBRZĄDKU POGRZEBOWEGO I KULTU ZMARŁYCH

Na ogólną liczbę grobów, węgle drzewne stwierdzono w treści wypełniska 28 obiektów. Jak można przypuszczać występowały one pierwotnie w prawie wszystkich grobach lecz uległy rozplynięciu. Były to drobne fragmenty pochodzące z gałęzi lub chrustu. Interesujące jest, że w niektórych wypadkach skupiska węgla drzewnych wystąpiły na poziomie szkieletu, przy czaszce (groby 32—34), bądź przy nogach (grób 30). Świadczy to, że w niektórych wypadkach ognisko palone na ogół nad otwartym grobem, umieszczano w jego wnętrzu. Przyczyną tego stanu rzeczy mogła być aktualna sytuacja atmosferyczna np. silny wiatr, który na powierzchni mógł gasić ognisko¹⁹.

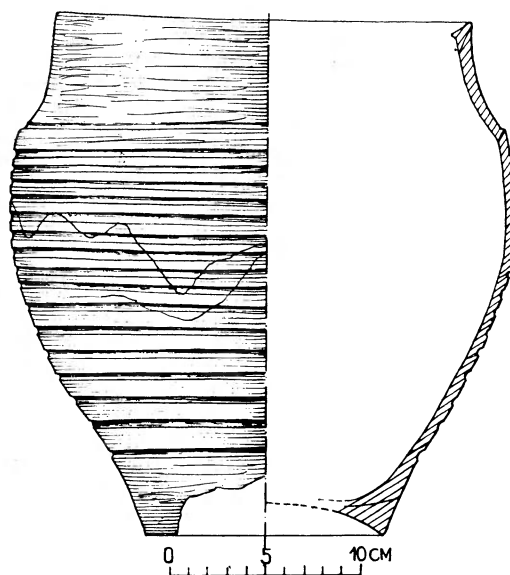
Pod względem zachowania się w terenie, podobne zjawisko rozplynięcia się mogło dotyczyć śladów drewna. Ślady takie w postaci smug spróchniałego drewna, nad i pod szkieletem, stwierdzono w 12 przypadkach. Zjawisko to można uważać za wczesną formę trumien. Deski leżące pod nieboszczykiem, a zwłaszcza nad nim, mimo braku desek bocznych, spełniały podobną rolę jak np. wieka trumien. W naszym konkretnym przypadku deski leżące nad szkieletami zabezpieczały je przed naciskiem kamieni bruku. Jedyne ślady trumny w pełni tego słowa znaczeniu wystąpiły w grobie dziecka 58. Zachowały się tu wyraźnie ślady desek bocznych oraz żelazny gwóźdź służący niewątpliwie do przytwierdzenia niezachowanych desek wieka. Jak wiadomo grób 58 należy jednak do grupy B₂ najpóźniejszej na cmentarzysku.

W grobach nie stwierdzono kości zwierzęcych, natomiast w 15 przypadkach w treści wypełniska

znaleziono fragmenty naczyń wczesnośrednio-wiecznych będących widocznym dowodem urzędzanej stypy²⁰. Interesującym pod kątem lokalnych odmian w obrzędzie pogrzebowym jest fakt, że dość powszechne zjawisko występowania ułamków ceramiki w grobach z obudową, nie miało miejsca na niezbyt odległym cmentarzysku w Pokrzywnicy, pow. Nidzica²¹.

Z kultem zmarłych nie wiązonym bezpośrednio z obrzędami pogrzebowymi łączy się znalezisko dwóch naczyń poza grobami. Pierwsze z nich wystąpiło w odległości 60 cm na północ od grobu 62—63. Było to małe naczynie (Tabl. XVIIh) lekko uszkodzone, z częściowo zerwanym wylewem. Naczynie to było całkowicie obtoczone, zdobione nieregularną zachodzącą miejscami na siebie głęboko rytą linią poziomą. Wykonano je z gliny jasnobrazowej z drobnoziarnistą domieszką piasku. Na wklęsłym dnie znajdowała się podsypka z drobnego piasku. Średnice: wylewu 10,2 cm, brzuśca 9,7 cm, na wysokości 5,4 cm, dna 5,4 cm; wysokość 7,5 cm.

Drugie z naczyń (Ryc. 121) rozbite, w odróżnieniu od pierwszego wystąpiło w zasięgu zniszczonego bruku, tuż na południe obok grobu 59. Ze

Ryc. 121. Łączyno Stare, pow. Przasnysz. Stan. 1 „Zal”. Naczynie znalezione luźno

względu na płytkość zalegania nie udało się znaleźć wszystkich skorup. Zrekonstruowane z fragmentów duże naczynie było całkowicie obtoczone, zdobione na brzuścu ornamentem liniowym. Naczynie było lepione z taśm z gliny szarobrazowej

¹⁸ L. Rauhut: op. cit., str. 471.

¹⁹ L. Rauhut: op. cit., str. 470.

²⁰ L. Rauhut: op. cit., str. 470.

²¹ L. Rauhut, L. Długopolska: op. cit., str. 343.

i brunatnej z domieszką drobnoziarnistego tłucz-
nia. Miało ono szyjkę cylindryczną zachyloną do
środku z progiem na pokrywkę na krawędzi.
Średnice: cylindrycznej szyjki 23 cm, brzuśca 28
cm na wysokości 9 cm poniżej krawędzi, wklęsłego
dna 11,5 cm; wysokość 27,5 cm.

Oba naczynia stanowią potwierdzenie obserwo-
wanego stosunkowo w nielicznych, jak dotąd na
cmentarzyskach w obudowie, wypadkach kultu
zmarłych²².

PRÓBA ROZWARSTWIENIA CHRONOLOGICZNEGO POCHÓWKÓW I CHRONOLOGIA CMENARZYSKA

Pomimo dużej ilości pochówków i przedmio-
tów z cmentarzyska w Łączynie Starym, ściślejsze
rozwarstwienie chronologiczne grobów nie jest
możliwe. Składa się na to kilka przyczyn. Do naj-
ważniejszych należy zdecydowana przeciętność in-
wentarzy grobowych, małe różnice między po-
szczególnymi zespołami, a zwłaszcza znikoma ilość
przedmiotów o względnie ścisłej chronologii. W
związku z powyższym w naszej próbie rozwar-
stwienia musimy oprzeć się na stratygrafii pozio-
mej cmentarzyska, formach konstrukcji grobo-
wych, orientacji pochówków oraz na materiale
masowym. Inaczej mówiąc opieramy się na sprawd-
zonej już próbie chronologii cmentarzysk Mazow-
sza²³. Istnieją co prawda dane do ustalenia różnic
między poszczególnymi grobami, ale w praktyce
nie ma to większego znaczenia, ze względu na
brak możliwości dokładnego umieszczenia tych
faktów w czasie.

Niewątpliwie najwcześniejszą grupą grobów
na cmentarzysku są groby 1, 3, 24/25, A, 28, 29
i 40 należące do typu I. Przemawia za tym ich
centralne usytuowanie w centrum cmentarzyska,
poparte obserwacjami z innych cmentarzysk.
Konstrukcje grobowe, orientacja zmarłych według
płci, inwentarze, a zwłaszcza małe srebrne ka-
błączki skroniowe z grobu 1, groty włóczni z gro-
bu 24/25 i 28 oraz wiadro z grobu 24/25 pozwalają
umiejszczyć całą tę grupę w granicach od ostat-
niego ćwierćwiecza XI w. do przełomu XI/XII w.

Drugą grupę chronologiczną stanowią groby
typu II. Jak już wspominaliśmy wyżej, ramy cza-
sowe grobów typu IIa zawierają również okres

występowania obiektów typu IIb z tym, że te os-
tatnie obejmują odcinek mniej więcej od połowy
czasu istnienia obiektów IIa. Poza konstrukcją
grobów, charakterystycznym momentem jest poja-
wienie się zakłóceń w orientacji według płci zmar-
łych z tendencją do przechodzenia na orientację
wszystkich nieboszczyków czaszkami na północny
zachód. Momentem orientacyjnym jest tu grot
włóczni z grobu 21 typu II (wg. A. Nadolskiego),
którego chronologię na ogół przyjmuje się na XI
w. W naszym przypadku może on być datowany
nie wcześniej niż na początek XII w. Z dziedziny
uzbrojenia względnie ściśle określenie czasu daje
ostroga typu II odmiany 4 (wg. Z. Hilczerówny)
z grobu 4b, którą można umieścić w drugiej po-
łowie XII w. Wśród innych przedmiotów krze-
siwa tak zwanego typu przejściowego z grobów 18,
41, 43 są też elementem datującym. Ich odpowied-
nik z grobu 18 w Pokrzywnicy, pow. Nidzica
jest datowany monetą pochodzącą z pierwszego
ćwierćwiecza XII w.²⁴ Platerowane srebrem ka-
błączki z karbowanym esowatym uszkiem (typ
IIIc wg K. Musianowicz), średnich rozmiarów, zna-
lezione w grobach kobiecych tej grupy, występują
w pierwszej połowie XII w. Kabłączki cynowe
obejmują okresem swego najczęstszego występowania
pierwszą połowę i trzecie ćwierćwiecze XII w.
Dość interesującym momentem są znalezione w
grobie 62, dwa puste kabłączki skroniowe z blachy
brązowej, zdobione ornamentem geometrycznym.
Występowanie tych kabłączków w głównej mie-
rze przypada na drugą połowę XII w. Moment
graniczny dla opisywanej grupy wyznacza wielki
kabłączek brązowy z grobu 59. Bliskie sąsiedztwo
grobów 59 i 62 pozwala przesunąć ramy chrono-
logiczne co najmniej do końca trzeciego ćwierć-
wiecza XII w. Ponadto dla datowania omawianej
grupy, wskaźnikami mogą być pochwy noży z oku-
ciami brązowymi występujące najczęściej w ra-
mach pierwszej połowy XII w. Podobnie przed-
stawia się sprawa paciorków szklanych, zwłaszcza
z nieprzezroczystego szkła, które najczęściej po-
jawiają się w grobach z drugiej połowy XII w.
Sumując powyższe dane wydaje się, że dla całej
grupy grobów typu II należy przyjąć ramy chro-
nologiczne od początków XII w. do przełomu trze-
ciego i czwartego ćwierćwiecza XII w.

Trzecią grupę chronologiczną stanowią groby
bez obudów B₁ o orientacji jam grobowych zgod-
nych z orientacją generalną cmentarzyska. Groby

²² L. Rauhut: op. cit., str. 470—471.

²³ L. Rauhut: op. cit., str. 473, Wykres A.

²⁴ L. Rauhut, L. Długopolska: op. cit., str. 346.

te (48, 49, 50, 53, 54 i 58) odznaczają się szczególnie ubogim inwentarzem. Brak w ogóle ozdób w grobach kobiecych, bo trudno do nich zaliczyć haftki żelazne służące do spinania odzieży z grobu 54, a w pochówkach męskich jedynymi przedmiotami są noże. Jak już zauważyliśmy grupa ta musiała ulec zniszczeniu przez orkę, tak że obserwowaną tu orientację pochówków według płci, trzeba uznać za przypadkową. Należy przypomnieć, że w grobie 58 stwierdzono ślady trumny. Peryferyczne położenie tych grobów na wschodnim skraju cmentarzyska, pozwala między innymi, określić ich datowanie na koniec XII w., a być może do przełomu XII/XIII w.

Czwartą grupę chronologiczną stanowią groby 46, 47, 52, 60, 64, 65 bez obudów (B₂) o głębszych niż w grupie B₁ jamach grobowych, zorientowanych ściśle po osi wchód-zachód. Jak już pisaliśmy charakterystyczny dla tej grupy, poza orientacją wszystkich szkieletów czaszkami na zachód, jest całkowity brak inwentarzy. Nie ulega wątpliwości, że groby te należy datować na XIII w. Nasuwa się tylko pytanie czy grupa ta stanowi ścisłą kontynuację poprzednich grup pochówków. Wydaje się, że mimo odmiennej orientacji generalnej, która jest ścisłym odbiciem ideologii chrześcijańskiej w tym czasie, że usytuowanie grobów zdaje się dawać pozytywną odpowiedź na powyższe pytanie. Nie mając całkowitej pewności, że zbadane przez nas groby są wszystkimi obiektami tej grupy, można przyjąć ramy chronologiczne omawianych grobów od początków do połowy XIII w.

W oparciu o przedstawione wyżej dane, ramy chronologiczne całego cmentarzyska zamykają się więc między czwartym ćwierćwieczem XI w. i połową XIII w. Na uwagę zasługuje wypadek, że na cmentarzysku w Łączynie Starym po raz pierwszy mamy w pełni udokumentowane występowanie konstrukcji kamiennych również w drugiej połowie XII w. Sugestie takie można było wyciągnąć już wcześniej w oparciu o dane z niektórych cmentarzysk skupiska płocko-płońskiego. Obserwacja powyższa nie zmienia jednak wcześniej ustalonego faktu, że w zasadzie kamienne konstrukcje grobów kończą się w połowie XII w., a później mamy do czynienia z grobami bez obudów o odmiennym charakterze. Nierównomierność, zresztą prawidłowa, tych przemian była niewątpliwie podyktowana przez lokalne warunki, a zwłaszcza siłę oddziaływania organizacji kościelnej na poszczególnych obszarach.

CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNA CMENTARZYSKA

Charakteryzując inwentarze grobowe na cmentarzysku w Łączynie Starym użyliśmy terminu „przeciętność”. Całkowity brak zespołów wyróżniających się spośród innych najlepiej ilustruje tezę o rodowo-rodzinnym charakterze cmentarzyska. „Przeciętność”, bo trudno to nazwać „ubóstwem”, inwentarzy przy nie małym, choć nie pierwszej jakości zestawie przedmiotów uzbrojenia stanowi kolejne potwierdzenie przynależności tej grupy ludności do warstwy drobnego rycerstwa.

Trzeba tu podkreślić, że przedstawione wyżej dane ściśle odpowiadają charakterystyce tej grupy ludności. Swego czasu zwracaliśmy uwagę na zaskakująco „bogaty” inwentarz cmentarzyska w Pokrzywnicy i jego przyczyny²⁵. Może się wydać paradoksem jeżeli porównamy oba cmentarzyska, ale obie grupy ludności należały do tej samej warstwy społecznej, choć niewątpliwie ich losy toczyły się odmiennie. Obraz uzyskany w oparciu o materiały z cmentarzyska w Łączynie Starym najlepiej charakteryzuje położenie warstwy drobnego rycerstwa pod względem podstaw gospodarczych jej bytowania. Można by tu użyć trawestacji znanych słów piosenki żołnierskiej „bo wojna nie wszystkich bogaci”. Na pewno nie wszystkim uczestnikom wojen dopisywało „szczęście” wojenne. Zresztą nie wszystkie rody czy rodziny odznaczały się równą aktywnością w tym względzie. W konkretnym przypadku Łączyna Starego oparciem tej tezy może być niewspółmiernie duża liczba pochowanych mężczyzn, zmarłych raczej śmiercią naturalną, przy czym granice ich wieku są wyższe od obserwowanego u osobników żeńskich. Obserwowane różnice na poszczególnych cmentarzyskach z tego samego czasu podyktowane są nie tylko różnicami w sytuacji materialnej danej grupy, lecz także sporą tolerancją w ramach ustalonego obrządku pogrzebowego i kultu zmarłych w szerszym tego słowa znaczeniu.

Wbrew pozorom podobieństwa między cmentarzyskami w Pokrzywnicy i Łączynie Starym są raczej większe, niż rzucające się w oczy różnice. Patrząc na to z badawczego punktu widzenia łatwo zauważyć, że podobnie jak w przypadku Pokrzywnicy oraz większości cmentarzysk w obudowach kamiennych nie udało się znaleźć śladów miejsca zamieszkania interesującej nas grupy

²⁵ L. Rauhut, L. Długopolska: op. cit., str. 350.

людzkiej. Potwierdzają to wcześniejsze hipotezy o charakterze osadnictwa rozproszonego składającego się z trudno uchwytnych w terenie osad typu jednodworczego.

WNIOSKI KOŃCOWE

Kończąc niniejszą monografię, chcielibyśmy zwrócić uwagę na reprezentatywność cmentarzyska w Łączynie Starym, pow. Przasnysz dla wczesnośredniowiecznych nekropoli w obudowach kamiennych Mazowsza. Cmentarzysko to potwierdziło wszystkie wcześniejsze hipotezy oparte na licznych choć wrywkowym materiale. Uzyskane przez nas obserwacje rozszerzyły i pogłębiły dane odnośnie do skupiska cmentarzysk w obudowach kamiennych rejonu górnego biegu rzeki Orzyc, a co za tym idzie i osadnictwa tego mikroregionu. Łączyno jest drugim z rzędu z przebadanych przez nas cmentarzysk tego skupiska. Równocześnie obecnie dysponujemy już pełnym materiałem z trzeciego tego typu obiektu o podobnych ramach chronologicznych z Tańska-Przedborów, pow.

Przasnysz położonego w odległości 1700 m na południowy zachód od cmentarzyska w Łączynie Starym, zbadanego w 1971 r. Pisząc niniejszą pracę wykorzystywaliśmy na bieżąco część uzyskanych tam obserwacji. Z drugiej strony czytelnik łatwo zauważy, że szereg problemów zwłaszcza ogólnych nasuwających się w trakcie opracowywania naszego cmentarzyska, zostało potraktowanych skrótowo, bądź nawet pominiętych. Spieszmy wyjaśnić, że w celu uniknięcia potwórzeń rozwiniemy je w monografii Tańska-Przedborów i w ogólnych opracowaniach dotyczących całego mikroregionu.

Żywimy także nadzieję, że w przeciągu najbliższych lat ukaże się pełna monografia wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w obudowie kamiennych z miejscowości Grzebsk, pow. Mława, stan. 4, którego badania ukończono w 1965 r. oraz rezultaty badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z kurhanami ciałopalnymi z Tańska-Kęsochy, pow. Przasnysz, którego długoletnie badania przypuszczalnie zostały zakończone w 1971 r. Wagi ujawnienia rezultatów tych badań dla całego regionu Górnego Orzycy oraz dla naszych prac nie trzeba chyba uzasadniać.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Могильник в Лончине Старом, повят Пшасньш стоянка 1 лежит на небольшом возвышении называемом „Жаль”. Первые погребения раннего средневековья были исследованы в 1960 г. во время раскопок проводимых на курганном трупосожигательном могильнике латенского периода. Дальнейшие исследовательские работы велись в 1961, 1970 и 1971 гг. Могильник является типичным примером некрополей раннего средневековья в каменных обкладках на Мазовье. В ходе работ обнаружено 76 погребений в 65 могилах и одну пустую могилу. Могильник расположен по оси северо-запад — юго-восток, при чем расположение рядов вполне отчетливо по оси северо-восток — юго-запад. Исключение составляют более поздние группы могил расположенных на оси восток — запад.

К наиболее ранним в могильнике относятся курганоподобные прямоугольные погребения с каменным настилом типа 1, лежащие в центральной части могильника. Существуют предпосылки, что прямоугольники погребений обозначенных камнями были заложены перед этим в первоначальной фазе заложения могильника. Лежащих в могилах умерших укладывали согласно их полу, то есть женщин головой на северо-запад, а мужчин на юго-восток. В этой группе хоронили мужчин с оружием, как напр. в могиле 24/25 и с предметами домашнего употребления. Указанная могила была двойным погребением, где умер-

шая женщина была исключительно уложена головой на юго-восток. Эти погребения датируются на период между последней четвертью XI в. и XII в.

Наиболее многочисленную группу в могильнике составляют погребения в каменных обкладках типа II. В этой группе наблюдается нарушение ориентировки умерших согласно их полу с одновременной тенденцией на ориентировку уложения умерших головами только на юго-запад. В состав погребального инвентаря входили предметы домашнего обихода, а главным образом ножи, сравнительно небольшое количество вооружения, глиняные сосуды. В женских погребениях кроме предметов домашнего обихода находились покрытые серебром височные кольца в виде буквы „S”, многочисленные оловянные кольца, а также бусы из прозрачного и непрозрачного стекла. Погребение 62 кроме двух оловянных колец содержало два полые кольца из листовой бронзы, украшенные геометрическим орнаментом. Погребения эти датируются на период от начала XII в. до перелома третьей и четвертой четверти XII в.

Следующую группу составляют 6 погребений идентичной ориентировки как предыдущие, но не имеющих однако каменных обкладок (тип B₁). Убогий инвентарь составляли главным образом ножи, острие стрелы, а также застёжка для одежды. Погребения

эти датируются на период от конца XIII в. до перелома XII/XIII вв. Наиболее позднюю группу составляют 6 погребений лежащих на юго-восточном краю могильника. Эти погребения не имели каменной обкладки и были ориентированы вдоль оси восток — запад, при чем все умершие были уложены головой на запад.

Погребения не имели инвентаря. Датируются они на период от начала до половины XIII в. Необычная посредственность погребального инвентаря подтверждает поставленную ранее гипотезу о семейно-родовом характере могильника. Погребённые принадлежали к свободному мелкому рыцарству.

SUMMARY

The cemetery at Łączyno Stare, Przasnysz district, is situated on a small hill called „Żale”. The first early mediaeval graves were excavated in 1960, while examining there cremation barrows of the late La Tène period. Further excavations were carried on in 1961, 1970 and 1971. The cemetery is a typical example of early mediaeval cemeteries with graves in stone setting, in Masovia; 76 burials in 65 graves and 1 empty grave were discovered there. The cemetery spreads from the northwest to the southeast, the graves were arranged in rows along the NE-SW axis, with the exception of the group of the oldest graves oriented along the E-W axis.

Rectangular graves under a stone pavement (type I), resembling barrows, were the earliest. They were situated in the central part of the cemetery. We have reasons to believe that the rectangles of the graves, marked out with stones, had been set up in the first stage of the establishment of the cemetery. The dead in those graves were oriented according to their sex, i.e. women with their heads to the northwest and men — to the southeast. The men of that group were buried with their weapons and with objects of every day's use (for example grave 24/25). The above mentioned grave was a double one where, exceptionally, a woman (grave 25) was buried together with a man; her head was oriented to the southeast. These graves are dated to the period between the last 25 years of the 11th century and the turn of the 11th to the 12th century.

The most numerous group consisted of graves with stone setting of type II. In this group not all the dead were oriented according to their sex; a tendency to bury

all the dead with their heads to the northwest is noticeable there.

Grave goods consisted of objects of everyday's use, particularly knives, of not numerous weapons and of clay vessels. In women's graves, besides objects of everyday's use, there were silver-plated S-shaped pendants which had been worn on temples, more numerous tin ones, and beads of transparent and non-transparent glass. Besides two tin temple pendants, two hollowed ones of sheet bronze, with geometric ornamentation, were found in the burial 62. These graves are dated to the period from the beginning of the 12th century to the turn of its third to its four quarter.

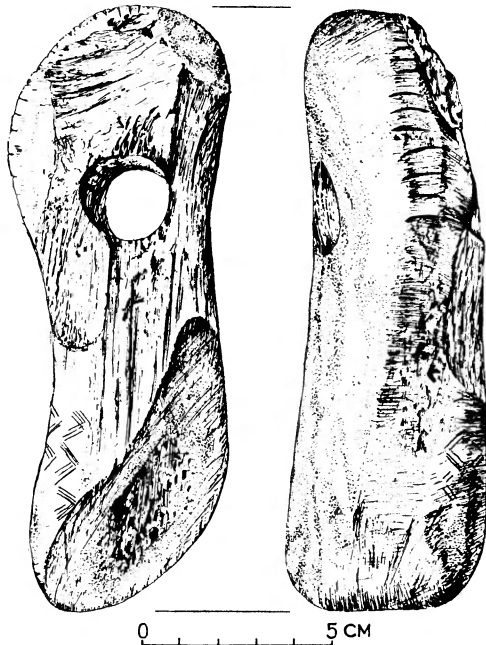
The next group consists of 6 graves showing the same orientation as the preceding ones, but without stone setting (type II). Their poor grave goods consisted chiefly of knives; an arrow point and a hook and eye for clothing were also found among them. These graves are dated to the period from the last years of the 12th century to the turn of the 12th to the 13th century. The latest group is represented by 6 graves situated on the south-eastern outskirts of the cemetery. The graves, with no stone setting, were oriented along the EW axis and all the individuals there were buried with their heads to the west. These graves, with no grave goods, are dated to the period from the beginning to the middle of the 13th century.

The unusual mediocrity of the grave goods confirms the earlier hypothesis about the character of this cemetery: clans and families of the class of free knights bachelors were buried there.

Toporek z Lipowa, pow. Morąg

We wsi Lipowo, pow. Morąg, nad jeziorem Sasin, znajdują się dwa obiekty leśne. Przez większy przepływa Kanał Elbląski. Na granicy mniejszego obiektu, w uskoku o wysokości około 1 m Halina Pelda z Warszawy znalazła w 1965 r. toporek rogowy. Obecnie znajduje się on w posiadaniu znalazczynie. Zabytek ten został łaskawie udostępniony do publikacji.

Topór wykonany jest z rogu jeleniego. Okrągły otwór na toporzysko wywiercono w rozgałęzieniu parostków. Ostrze uformowane zostało przez ukośne w stosunku do osi otworu ścięcie. Boki topora, ostrze i obuch posiadają silne wyświecenia uzyskane podczas procesu pracy. Obuch

Ryc. 1. Lipowo, pow. Morąg. Toporek rogowy.

narzędzia i bok przy otworze uległ częściowemu zniszczeniu. Przy ostrzu na grzbiecie topora znajduje się nieco zatarty potrójny, zygzakowaty ornament, złożony z dwóch, trzech, a niekiedy czterech równoległych, delikatnych nacięć. Na jednym z boków i na obuchu wykonano 18 równoległych nacięć różnej długości od 0,4 cm do 1,1 cm. Długość toporka 15,7 cm, średnica otworu 2,1 cm, szerokość toporu przy otworze 5,6 cm, grubość przy otworze 3,8 cm, szerokość ostrza 5 cm, średnia grubość 3,9 cm.

Topory rogowe występują w pradziejach od mezolitu

aż do czasu istnienia kultury łużyckiej włącznie. Ponieważ wyżej opisany zabytek jest jedynie znaleziskiem luźnym, oderwanym od kontekstu, trudno przypisać go określonej kulturze. (Por. J. Głosik: Pojedyncze znaleziska archeologiczne w okolicach Siedlec, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVII, 1961, str. 115 i tamże dalsza literatura).

J. Bąbel

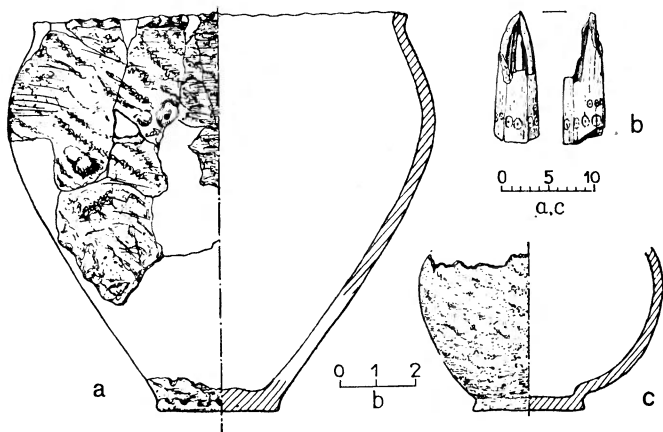
Grób kloszowy z miejscowości Łączany, pow. Szydłowiec

Wiosną 1970 r. podczas wydobywania piasku ze wzgórza będącego własnością rodziny Fituchów, położonego w północno-wschodnim krańcu wsi Łączany, pow. Szydłowiec (dawn. Radom), natrafiono na grób kloszowy, który uszkodzono, wyrzucając częściowo zawartość popielnicy. Kości z popielnicą i fragmentami klosza zostały zebrane i zabezpieczone dzięki staraniom ks. Jana Kruka z parafii w Wierzbicy, pow. Szydłowiec, a następnie dnia 2 maja tegoż roku przekazane przez niego na ręce autorki do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Grób odkryty w Łączanach zawierał popielnicę przykrytą prawdopodobnie misą, a następnie kloszem. W popielnicy znajdowały się przepalone kości i uszkodzony przedmiot kościany. 1) Klosz częściowo zrekonstruowany z fragmentów, ma powierzchnię zewnętrzną schropowaną, ze śladami obmazywania palcami; domieszka średnioziarnistego tłucznia z niewielką ilością ziaren grubszych. Powierzchnia zewnętrzna jasnobrunatna, do ceglastej, wewnętrzna ciemnoszara, starannie wygładzana. Krawędź klosza lekko wychylona na zewnątrz, wylew zdobiony karbowaniem wykonanym palcami. Największa wydętość brzuśca przypada w górnej części naczynia, dzięki czemu, chociaż zbliża się ono do „proporcji kwadratu” (średnica w miejscu największej wydętości brzuśca przewyższa prawie o 3 cm wysokość) wydaje się smuklejsze, niż jest w rzeczywistości. Dno płaskie, lekko wyodrębnione. Średnice: wylewu 41 cm, brzuśca 47 cm, dna 14 cm; wysokość 43,5 cm (Ryc. 1a). 2) Popielnica o powierzchni zewnętrznej lekko schropowanej ze śladami obmazywania ścianek (być może przy pomocy miotełki?) rzadkim roztworem gliny ze średnioziarnistym tłuczniem, oraz pewną ilością domieszki gruboziarnistej, a następnie nieco zagładzona. Barwa jasnobrunatna, liczne plamy ciemniejsze, do ceglastej, przechodzące w szybkę partie brzuśca ciemnoszare. Powierzchnia wewnętrzna popielni-

cy wygładzona, ciemnoszara. Część górna naczynia nie zachowała się (Ryc. 1c). Największa wydętość brzuśca przypada w połowie popielnicy i odpowiada w przybliżeniu jej wysokości, przez co zachowała ona „proporcje kwadratu”. Popielnica jest niesymetryczna, co zaznacza się najwyraźniej w okolicy największej wydętości brzuśca. Średnice: brzuśca 27 cm, dna 12,5 cm. 3) Misa zachowana jedynie w 6 drobnych fragmentach brzuśca. Obie powierzchnie starannie gładzone, jasnobrunatne. Gлина z domieszką drobnoziarnistego tłucznia z nikłą zawartością ziaren średniej wielkości. W przełomie skorup widoczna ciemna smuga, świadcząca o niskiej temperaturze wypału. 4) W popielnicy znajdowały się przepalane kości

Ryc. 1. Łączany, pow. Radom. Ceramika (a, c). Kościana oprawka (b)

ludzkie. Według ekspertyzy antropologicznej wykonanej przez dr A. Wiercińską należały one do kobiety w wieku matusus, prawdopodobnie środkowy. Niestety z powodu naruszenia i częściowego wyrzucenia ich z popielnicy nie można było ustalić czy były one złożone w naczyniu w porządku anatomicznym. 5) Wśród kości pochówku znaleziono fragmenty silnie przepalonego, zdobionego przedmiotu kościanego o bliżej nieokreślonej funkcji (prawdopodobnie oprawki). Długość 4 cm, średnica 8 mm przy dolnej, płasko ściętej krawędzi (Ryc. 1b).

Ceramika pochodząca z grobu nasuwa przypuszczenie, że mamy tu prawdopodobnie do czynienia z klasyczną formą pochówku kultury grobów kloszowych, składającego się z popielnicy nakrytej misą, a następnie kloszem. Klosz z Łączan należałoby zaliczyć do typu naczyń jajowatych o lekko esowatym profilu (typ II kloszy podtyp 2 według M. Gądzikiewicza. Por. M. Gądzikiewicz: Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych, „Wiadomości Archeologiczne” T. XX, 1954, str. 134—174, tabl. XVII, str. 145; według klasyfikacji B. Zawadzkiej typ I podtyp 3. B. Zawadzka: Cmentarzysko grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie, „Materiały Starożytne” T. X, 1964, str. 229—321). Typ ten jest reprezentowany na ogół najliczniej na cmentarzyskach kloszowych i uznany jako przewodni dla tej kultury okresu wczesno- i środkowolateńskiego. Klosz z Łączan ma liczne analogie między innymi wśród ceramiki z cmentarzysk w Warszawie-Grochowie (M. Gądzikiewicz - Woźniak: Cmentarzysko łużycko-kloszowe Warszawa-Grochów stanowisko „Bryłowszczyzna”, „Materiały Starożytne” T. VII, 1961, str. 47—111), Warszawie-

Henrykowie (B. Zawadzka: op. cit., str. 321), w Transborze pow. Mińsk Mazowiecki (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska: Cmentarzysko grobów kloszowych we wsi Transbór, pow. Mińsk Mazowiecki, „Materiały Starożytne”, T. IX, 1963, str. 255—330) i innych. Jako forma bardzo rozpowszechniona i długotrwała nie może służyć do uściślenia chronologii pochówku.

Popielnica należy do naczyń chropowatych o kształcie baniastym z wyodrębnioną gładką szyjką. Ponieważ część górna naczynia nie zachowała się, rekonstrukcję przeprowadzono na podstawie analizy techniki produkcji, kształtu, oraz proporcji części dolnej i brzuśca. Na tej podstawie zaliczono popielnicę do typu IV podtypu 3 według podziału M. Gądzikiewicza i typu II według B. Zawadzkiej. Forma ta zapożyczona w okresie halsztackim D z kultury pomorskiej, rozpowszechniła się w znacznym stopniu na cmentarzyskach kloszowych wczesnego i środkowego okresu lateńskiego nie wnosząc więc również nic istotnego do chronologii omawianego grobu. Zdobiona oprawka (?) kościana należy raczej do rzadszych znalezisk na cmentarzyskach tej kultury. Zdobione kościane okładziny, oraz oprawki znane są między innymi z cmentarzyska w Transborze (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska: op. cit., tabl. III, 6, str. 300; IX, 10, str. 306), oraz wczesnolateńskich cmentarzyskach w Warszawie-Henrykowie (B. Zawadzka: op. cit., tabl. VI, 13, str. 306), czy Błoniu, pow. Sandomierz (R. Jankowska: Cmentarzysko wczesnolateńskie w Błoniu w powiecie sandomierskim, „Przegląd Archeologiczny”, T. IV, 1930—1932, str. 232, ryc. 13).

Oprawka z Henrykowa występująca razem z „haftką” i kółkiem metalowym stanowiła zapewne trzonek noża noszonego u pasa. Funkcja oprawki z Łączan jest trudna do ustalenia. Sądząc po silnym przepaleniu należała ona prawdopodobnie do wyposażenia zmarłej, nie stanowiąc specjalnego daru grobowego.

Uściślenie datowania pojedynczego pochówku z Łączan natrafia na trudności z powodu szerokich ram chronologicznych w których występują analogiczne zjawiska. Ponieważ jednak zarówno klosz, jak i popielnica należą do form już ukształtowanych i typowych dla kultury grobów kloszowych, należałoby roboczo przyjąć datowanie tego pochówku na okres wczesnolateński.

O. Lipińska

Znalezisko republikańskiego denara rzymskiego

W 1966 r. Zofia Ślęzak zamieszkała w Limanowej woj. krakowskie ofiarowała na ręce autora notatki srebrny denar rzymski z czasów republiki. Znalezioną we Lwowie na ulicy, podczas drugiej wojny światowej monetę, przez długi okres czasu przechowywała u siebie w domu. Niestety niecodziennosc sytuacji w jakiej pieniądze odnalazła, a także miejsce tego odkrycia, sprawiają, że z naukowego punktu widzenia wartość tego znaleziska jest znacznie obniżona. Nie można wykluczyć, że denar był częścią składową jakiejś kolekcji.

Denar ten bito pod kontrolą Quintusa Antoniusa Balbusa w 82 r. p.n.e. (T. R. S. Broughton: The Magistratus of the Roman Republic 99 b. c.—31 b. c., „American Philological Monographs”, T. II, 1952). W katalogu H. A.

Gruebera (H. A. Grueber: *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London 1910, str. 344) widnieje on pod nr 2738 w serii II.

Ważąca 4,1 gr ząbkowana, świetnie zachowana moneta (Ryc. 1) posiada awers na którym przedstawiono głowę Jowisza uwieńczoną wawrzynem. Z tyłu głowy umieszczono litery S.C (senatus consulto), a pod brodą znak menniczy w postaci litery E. Na rewersie, w dolnej części monety znajduje się napis Q. ATO. BAL., a pod nim PR (praetor). Powyżej tego napisu widoczne jest przedstawienie czterech galopujących koni, ciągnących kwadrygę w której znajduje się Wiktoria, bogini zwycięstwa. W prawej ręce dzierży ona wieniec, a w lewej gałązkę palmową i lejce. Pozostawiony przez stempel odciśnięcie krawędzi w otoku monety jest dowodem nie-

Ryc. 1. Denar republikański rzymski Q. Antoniusa Balbusa

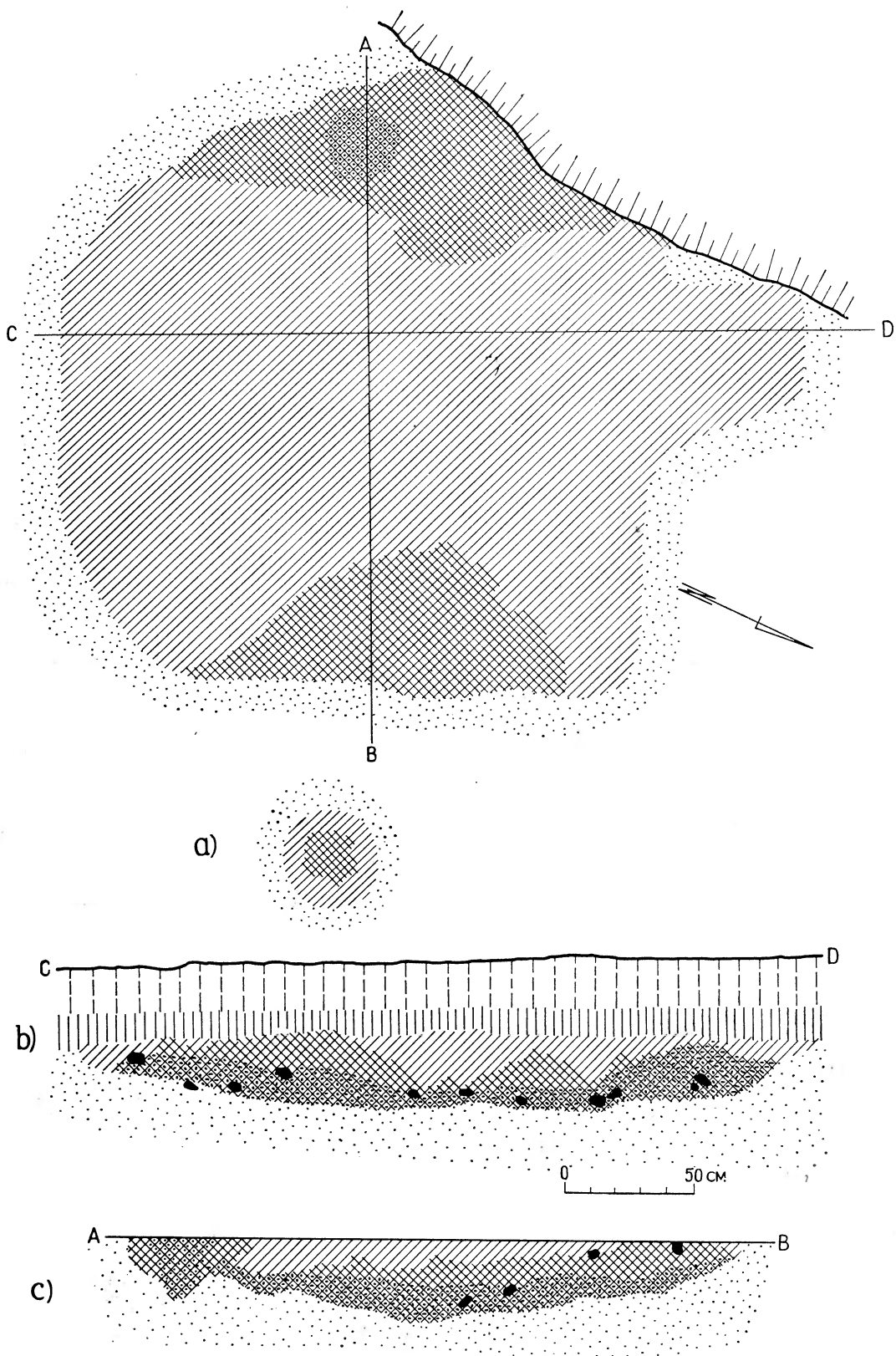
równego uderzenia stempla o krążek. O znalezisku analogicznej monety na terenie Polski w (Dobiesławicach, pow. Pińczów) informuje nas Jerzy Wielowiejski (J. Wielowiejski: *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolatańskim i rzymskim*, „Materiały Starożytne”, T. VI, 1960, str. 207). W zakończeniu pragnę podziękować dr A. Krzyżanowskiej za udzielone mi informacje.

I. Sawicki

Ślady wczesnośredniowiecznego osadnictwa w rejonie wsi Siciny, pow. Góra

W czasie prac wykopaliskowych w 1969 r. na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Sicinach, pow. Góra odkryto jeden obiekt związany z wczesnośredniowieczną fazą zasiedlenia badanego stanowiska. Jak można wnioskować z wyników prowadzonych dotychczas prac (dokładną lokalizację stanowiska patrz W. Wojciechowski: *Badania wykopaliskowe osady kultury amfor kulistych w Sicinach, pow. Góra w 1964 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 18, 1966, str. 30—35) osada wczesnośredniowieczna położona była na południowy zachód i zachód od istniejącej tu żwirowni, gdyż na wschód i południe od wybierzyska, a więc na obszarze gdzie odkryto pozostałości osadnictwa neolitycznego (grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej i kultury amfor kulistych) obiektów wczesnośredniowiecznych (poza niewielkim paleniskiem) nie stwierdzono. Obiektów wczesnośredniowiecznych nie odsłonięto także na obszarze rozciągającym się dalej na wschód od głównego wykopu, a przebadanym siecią sondaży.

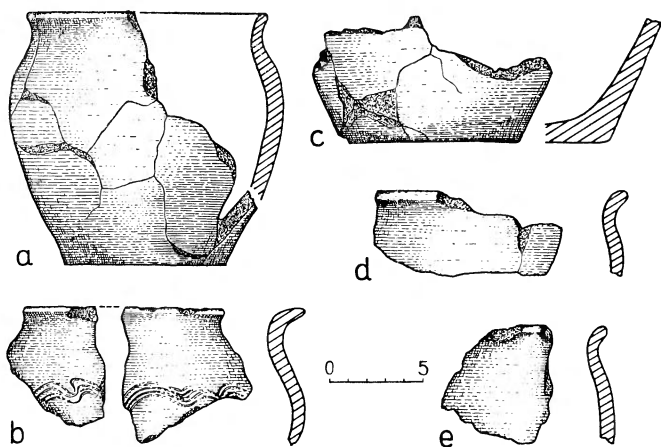
Omawiany obiekt rysował się na tle pomarańczowo zabarwionego żwirowego calca w postaci intensywnie ciemnej (prawie czarnej) plamy o kształcie zbliżonym pierwotnie prawdopodobnie do prostokąta (zarys ten zniekształciło nacięcie omawianego obiektu w północno-zachodniej partii przez wybierzysko żwiru), a wymiary jego wynosiły 2,4×2,33 m. W północnej części zarysu widoczny jest wyraźny występ o długości 66 cm i szerokości od 68 do 47 cm. Przy wschodniej krawędzi obiektu, w odległości 70 cm odsłonięto ślad po słupie o średnicy 37 cm i głębokości 14 cm. Podobny ślad uchwycono przy zachodniej krawędzi obiektu (lecz w jego obrębie) na profilu A—B (Ryc. 1c). W przekroju zarówno po osi A—B, jak i C—D, obiekt miał kształt wyraźnie nieckowaty o lekko faliście uformowanym dnie i wkopany był do głębokości 33 cm. Bardzo charakterystyczny jest układ wypełnienia, w obrębie którego wyróżnić można dwie wyraźne warstwy. Warstwę I układającą się nieckowato równoległe do dna, stanowiła intensywnie czarna spalenizna z zachowanymi ułamkami węgla drzewnego. Warstwę II stanowiła brunatna próchnica z nieznaczną domieszką żwiru, wypełniająca nieckę utworzoną przez warstwę spalenizny. Zawartość kulturową stanowiły gruzy przepalanej polepy, słabo zachowane kości zwierzęce, węgiel drzewny, przede wszystkim jednak ceramika w ilości 345 fragmentów, z których część po wyklejeniu pozwoliła na rekonstrukcję formy jednego naczynia. Wysokość 13,5 cm; średnice: dna 8,7 cm, wylewu 13 cm. W uzyskanym materiale ceramicznym dominującą formę stanowi tzw. naczynie garnkowe o płaskim dnie, jajo-

Ryc. 1. Siciny, pow. Góra. Plan (a) i profile (b, c) obiektu wczesnośredniowiecznego

watym brzuścu i lekko wychylonej krawędzi wylewu (Ryc. 2). Przeważają, sądząc po zachowanych fragmentach brzuśców i brzegów, formy niezdobione. Jedynie 3 fragmenty posiadają ornament falisty wykonany prawdopodobnie grzebykiem (Ryc. 2b). Niektóre z zachowanych

ułamków naczyń (Ryc. 2a) wykazują ślady słabego obtaczania, występujące jednak tylko w górnej części naczynia (naczynia górą obtaczane). Na fragmentach den zauważono obecność podsypki złożonej z gruboziarnistego piasku.

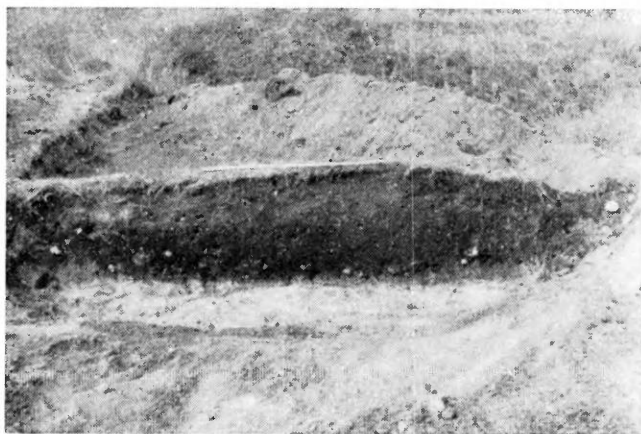

Ryc. 2. Siciny, pow. Góra. Ceramika wczesnośredniowieczna (a—e)

Przystępując do próby interpretacji omawianego obiektu można stwierdzić, że szereg danych wydaje się wskazywać, iż obiekt ten uznać należy za zagłębioną w całość pozostałość naziemnej budowli. Trudno w chwili obecnej ustalić jej konstrukcję, chociażby z uwagi na to, że poza dwoma śladami po słupach mogących pierwotnie stanowić sochy wspierające ślemię i dźwigających konstrukcję dachową nie odkryto żadnych elementów, które mogłyby wskazywać na charakter ścian. Nie można jednak definitywnie odrzucić nasuwającego się przypuszczenia, że dwuspadowy dach oparty o ślemię wspierał się bezpośrednio o ziemię, tworząc budowlę przypominającą wyglądem namiot. Uwagę jednak zwraca wspomniany wyżej charakterystyczny występ, sugerujący istnienie w tym miejscu wejścia, wyciętego niejako w jednej z połówek dachu.

Przy zachowanych śladach w grę wchodzi może jednak i druga ewentualność, a mianowicie budowla o ścianach plecionkowych, przy czym elementy wspierające plecionkową ścianę mogły być wkopane płycej aniżeli sochy i nie zachowały się w postaci czytelnych śladów.

Istnienie grubej warstwy spalenizny pokrywającej całe dno badanego obiektu (Ryc. 3) oraz obecność w wypełnisku bezładnie rozmieszczonych brył polepy (w tym z odciskami gałęzi), węgla drzewnych, a także termicznie spękanych kamieni może wskazywać na fakt, że budowla ta uległa pożarowi.

Ryc. 3. Siciny, pow. Góra. Widok przekroju obiektu wczesnośredniowiecznego

Obfity materiał ceramiczny uzyskany z omawianego obiektu pozwala w ogólnym zarysie na ustalenie chronologii odkrytego rumowiska chaty. Liczne analogie ceramiczne znane chociażby z obiektów starszej fazy wczesnośredniowiecznej, jak z osady w miejscowości Czeladź Wielka, pow. Góra (J. Łodowski, Z. Trudzik: Sprawozdanie z badań osady i cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czeladzi Wielkiej, pow. Góra, w latach 1958—1960 i 1962, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 16, 1964, str. 260—266) pozwalają na ustalenie metryki osady wczesnośredniowiecznej w Sicinach, pow. Góra na VIII—IX w.

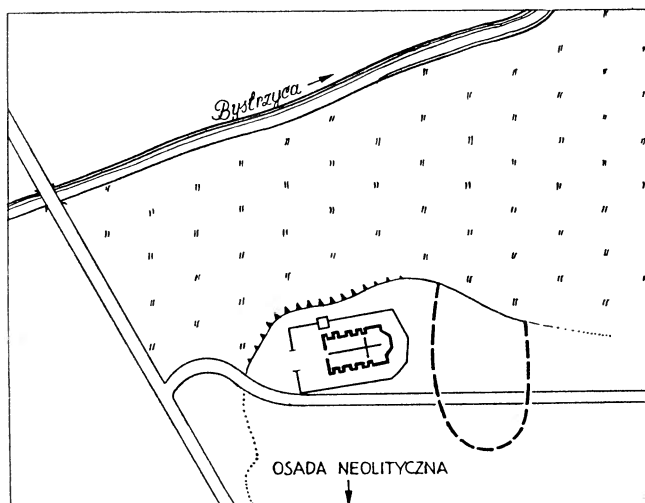
W. Wojciechowski

Osada średniowieczna w Krężnicy Jarej, pow. Lublin

W listopadzie 1969 r. grupa studentów historii z Lublina pod kierunkiem autorki przeprowadziła badania powierzchniowe w znanej ze znalezisk neolitycznych miejscowości Krężnica Jara koło Lublina. Penetracja miała na celu ustalenie związku średniowiecznego osadnictwa i kościoła parafialnego wzmiankowanego w r. 1325 w wykazach świętopietrza. Dokładna data powstania kościoła nie jest znana, chociaż wysunięto przypuszczenie, że mógł powstać w latach 1185—1253 (P. Szafrań: Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w lubelskiem, Lublin 1958, str. 83, 151).

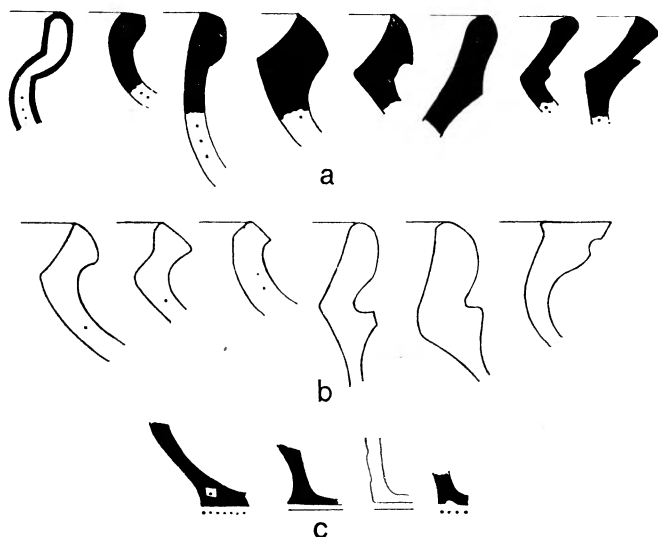
Zgodnie z przewidywaniami na ślady osadnictwa średniowiecznego natrafiono tuż obok cmentarza przy do dziś istniejącym (po licznych przebudowach) w postaci z XIX w. kościele (Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, zeszyt 10, powiat lubelski, Warszawa 1967, s. 43). Zespół o którym mowa związany jest z doliną rzeczki Krężniczanki, lewobrzeżnego dopływu Bystrzycy. Na mapie sztabowej w skali 1:100000 rzeczka ta została mylnie nazwana Bystrycą. Pomyłka, dość zaskakująca jeśli się weźmie pod uwagę wyraźną różnicę w rozmiarach obu rzek wynikłą jak się wydaje stąd, że w miejscu ujścia Krężniczanki do Bystrzycy ta ostatnia zakręca raptownie pod kątem prostym i dalej płynie dokładnie w przedłużeniu kierunku Krężniczanki. Rozmiary rzeczki są niewielkie, tym niemniej jeśli przyjmiemy, że w średniowieczu poziom wody był znacznie wyższy niż obecnie, położenie takie gwarantowało doskonałą komunikację z Lublinem położonym nad Bystrycą w odległości 12 km w dół od ujścia Krężniczanki do Bystrzycy. Dolina rzeczki szerokości 400—800 m wyraźnie rysuje się w terenie, dno doliny znajduje się 20—25 m poniżej krawędzi wysoczyzny. Kościół stojący w tym samym miejscu co w średniowieczu, położony jest tuż przy dolinie, na swego rodzaju cyplu o stromych zboczach, utworzonych przez krawędź doliny zakręcającą pod kątem prostym. Począwszy od tego miejsca dolina Krężniczanki staje się znacznie węższa (Ryc. 1).

Ślady osady odkryto na zboczu doliny przyległym do cypla łagodnie opadającym ku terasie zalewowej. Zbocze zajęte jest dziś pod uprawę w przeciwieństwie do osady neolitycznej położonej na piaszczystych wydmach. Materiał z osady mimo że fragmentaryczny przedstawia się interesująco dzięki temu, że większość ułamków ceramiki to brzegi i części den. Z powierzchni zebrano 2,5 kg ceramiki. Około 75% stanowi ceramika późnośred-

Ryc. 1. Krężnica Jara, pow. Lublin. Plan sytuacyjny osady. Linia przerywaną zaznaczono zasięg występowania ceramiki na powierzchni

niowieczna, głównie siwaki lub naczynia z białej gliny (Ryc. 2). Pozostałe 25% to ceramika wczesnośredniowieczna zachowana w mniejszych fragmentach i ze śladami długiego przebywania na powierzchni (Ryc. 3). Wczesnośredniowieczną ceramikę można datować ramowo na X—XIII w., natomiast pozostały materiał pochodzi z XIV—XV w. (Przy analizie skorzystano przede wszystkim z opracowań materiałów z Warszawy i podanych tam analogii. J. Kruppe: Studia nad Ceramiką XIV w. ze Starego Miasta w Warszawie, Wrocław-Warszawa-Kra-

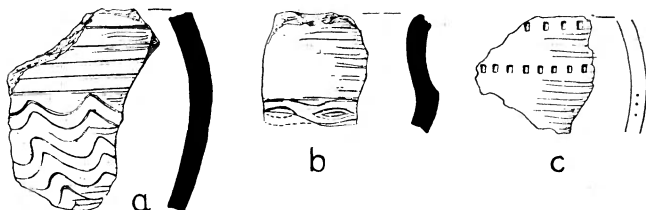

Ryc. 2. Krężnica Jara, pow. Lublin. Ceramika późnośredniowieczna. Profile brzegów: siwaków (a); naczyń z białej gliny (b). Profile den (c)

ków 1961; oraz J. Kruppe: Garncarstwo warszawskie w wiekach od XIV do XV, Wrocław-Warszawa-Kraków). Na tej podstawie można przypuszczać, że osada w Krężnicy trwała co najmniej od przełomu X/XI w. w głąb wieku XV. Natomiast stosunek procentowy ceramiki zebranej wyłącznie z powierzchni, a szczególnie przewaga materiału późnośredniowiecznego może pochodzić z intensyfikacji osadnictwa w okresie późnośredniowiecznym

w związku z powstaniem kościoła i ośrodka parafialnego. Jednakże dokładniejsze rozeznanie w dacie powstania pierwszej osady i jej rozwoju w relacji z dziejami kościoła mogłoby być osiągnięte dopiero w drodze wykopalisk. Szczególnie interesujące byłoby porównanie datowania początków osady i kościoła, którego powstanie może sięgać nawet końca XII w.

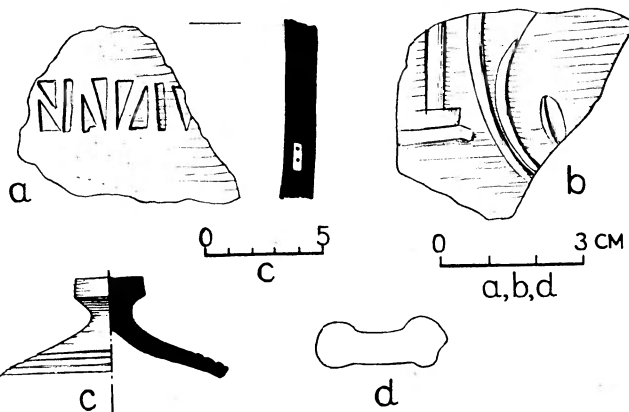
Dla pełniejszego obrazu osadnictwa średniowiecznego w Krężnicy należy wspomnieć o niewielkim gródku typu stożkowego znajdującym się w widłach Bystrzycy i Krężniczanki w odległości 2 km w kierunku wschodnim od Krężnicy (W. Antoniewicz, Z. Wartałowska: Atlas grodzisk w Polsce, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964).

Ryc. 3. Krężnica Jara, pow. Lublin. Ceramika wczesnośredniowieczna (a—c)

Z pośród 2,5 kg zebranej z powierzchni ceramiki, $\frac{3}{4}$ to materiał późnośredniowieczny, który na podstawie analogii do materiałów ze stanowisk opracowanych, można datować na XIV—XV w. Ceramika późniejsza z XVI—XVII w. wystąpiła w kilku odosobnionych fragmentach.

3 spośród 27 fragmentów brzegów ceramiki późnośredniowiecznej pochodzi z naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, o brunatnej powierzchni i dwubarwnym przełomie. Widoczne ślady silnego obtaczania i domieszka piasku. 15 fragmentów brzegów pochodzi z naczyń wypalanych w atmosferze redukującej, o barwie powierzchni siwej i jasnoszarym lub czarnym przełomie (Ryc. 2a). Najczęściej przełom jest wielobarwny. Występują na przemian warstwy czarne, białe i szare. Formy brzegów są zróżnicowane, przeważnie pochodzą z garnków z wrębami na pokrywę, zdarzają się również fragmenty naczyń większych, prawdopodobnie dzbanów. Do grupy ceramiki siwej należą również fragmenty 3 pokrywek i 2 taśmowate ucha ze zgrubieniami po obu stronach.

Ryc. 4. Krężnica Jara, pow. Lublin. Ceramika średniowieczna. Fragment naczyń z ornamentem stempelkowym (a). Ułamek kafla (b). Pokrywka (c). Przekrój poprzeczny ucha (d)

2 fragmenty o barwie żółtawej mogą pochodzić z naczyń niedosiwionych. Pozostałe 7 fragmentów pochodzi z naczyń z białej gliny i nosi ślady malowania brunatną farbą (Ryc. 2b). 2 fragmenty mają w ten sposób zdobioną krawędź. Gлина zawiera drobną, ale widoczną domieszkę piasku.

Fragmentów den odkryto 20, z czego 4 pochodzą z naczyń z białej gliny, a 16 z siwaków. Dna z reguły są płaskie przy czym uformowanie ich jest różne w zależności od rodzaju gliny. Naczynia z białej gliny mają dna słabo wyodrębnione i ścianki rozchylają się już począwszy od krawędzi dna. Natomiast u siwaków dno jest dobrze wyodrębnione (Ryc. 2c). Na fragmentach den poza śladami obróbki na kole można zauważyć i inne cechy produkcji. 6 fragmentów siwaków nosi ślady podsypki drobnziarnistej. 3 z nich mają ślady techniki ślizgowo-taśmowej w postaci dookólnych pierścieni. 4 fragmenty den naczyń siwych noszą ślady odcinania od tarczy koła lub przylepiania krawędzi do tarczy. Ślady takie są nieczytelne na naczyniach z białej gliny.

Ornament na ceramice występuje rzadko. Na naczyniach białych poza malowaniem stwierdzono poziome żłobki, niekiedy wypełnione farbą oraz ślady polewy najczęściej zielonej, chociaż czasem pojawia się również bru-

natna. Naczynia siwe mają niekiedy ornament poziomych żłobków na brzuścu, szczególnie na naczyniach małych, cienkościennych. Występuje też ornament wyświeconych poziomych pasm, szczególnie na naczyniach dużych, grubościennych o bardzo wyraźnych śladach obtaczania oraz ornament stempelkowy (Ryc. 4a). Z innych materiałów ceramicznych na uwagę zasługuje fragment kafla o ornamentie roślinnym (Ryc. 4b).

Ceramika wczesnośredniowieczna występuje w mniejszych fragmentach i stąd charakterystyka jej jest utrudniona. Ze względu na technikę wykonania można wyróżnić kilka grup: 1. Ceramika grubościenna ze słabymi śladami obtaczania i dużą domieszką drobnego piasku. Ornament poziomej linii falistej lub radełkowej (Ryc. 3c). Barwa powierzchni brunatnoszara ze śladami nierównomiernego wypału. 2. Ceramika z gliny o domieszce tłuczni, zdobiona gęstymi żłobkami, o powierzchni nierównej, chociaż wygładzanej. Słabe ślady obtaczania. Barwa powierzchni jak wyżej. 3. Ceramika ze śladami silnego obtaczania, barwy brunatnej o urozmaiconym ornamentie m.in. wielokrotna linia falista (Ryc. 3a, b). Brak domieszki widocznej gołym okiem.

M. Chyżewska-Sułowska

Dwie akcje odczytowe Państwowego Muzeum Archeologicznego

W marcu 1971 r. Państwowe Muzeum Archeologiczne przy współpracy Redakcji „Expressu Wieczornego”, wzbogaciło swą działalność oświatową inaugurując dwa nowe cykle wykładów wygłaszanych przez wybitnych specjalistów. Pierwszy z nich (tzw. cykl poniedziałkowy) poświęcony został pradziejom, a tabelka 1 wymienia prelegentów i tytuły wygłoszonych przez nich referatów, ilość słuchaczy, a także metody ilustracji wykładów. Należy zwrócić uwagę, że w czasie przerwy wakacyjnej (w miesiącach od lipca do września włącznie) wykłady nie odbywały się.

W drugim cyklu odczytów omawiano „Książęce grody i zamki królewskie”. W tej serii odbyły się trzy wykłady, wszystkie w m-cu maju (por. tabelka 2). W po-

Tabelka 1

Lp.	Data 1971 r.	Imię i nazwisko prelegenta	Tytuł wykładu	Ilość słuchaczy	Metody ilustracji wykładów*
1.	22—III	doc. dr. Andrzej Wierciński	Najstarsze szczątki kostne z ziem polskich	150	1
2.	29—III	doc. dr. Jan Kowalczyk	Początki neolitu na ziemiach polskich	100	1
3.	5—IV	mgr Bogdan Balcer	Eksploatacja i obróbka krzemienia w pradziejach	100	1,2,3
4.	19—IV	dr Stefan Kozłowski	Najstarsi ludzie na ziemiach Polski	120	1,3
5.	3—V	dr Jacek Miśkiewicz	O pierwszych kowalach i odlewach	50	1,4
6.	17—V	doc. dr Dymitr Komitowski	Na co chorowali nasi przodkowie	50	1
7.	37—V	doc. dr Jerzy Wielowiejski	Kontakty z ziem polskich ze starożytnym Rzymem	100	1
8.	14—VI	dr Alina Kietlińska	Początki metalurgii żelaza na ziemiach polskich	30	1
9.	18—X	mgr Jan Sieklicki	Jak walczyli dawni Słowianie	70	2
10.	2—XI	mgr Jan Sieklicki	Polski oręż za pierwszych Piastów	75	2
11.	22—XI	dr Teresa Węgrzynowicz	O grobach kloszowych	30	1,2,5
12.	6—XII	mgr Halina Różańska	Tajemnica grobów skrzynekowych	40	1,2
13.	20—XII	dr Teresa Liana	Magia pogrzebowa sprzed 2 tys. lat	50	1,2
Razem				965	

* objaśnienia cyfr: Przeczorca (1). Demonstracja zabytków (2). Film (3). Wystawka (4). Dokumentacja archeologiczna (5).

Tabelka 2

Lp.	Data 1971 r.	Imię i nazwisko prelegenta	Tytuł wykładu	Ilość słuchaczy	Metoda ilustracji wykładów
1.	7—V	prof. dr Jan Zachwatowicz prof. dr Zdzisław Rajewski	Dzieje Zamku Warszawskiego	400	Przeżrocza
2.	21—V	dr Krzysztof Dąbrowski	O Kaliszu stolicy Mieszka Starego	300	„
3.	25—V	doc. dr Stanisław Tabaczyński	O najstarszym Sandomierzu	140	„
Razem				840	

wodzeniu obu akcji odczytowych bardzo istotne znaczenie miała współpraca Redakcji „Expressu Wieczornego”. W dzienniku tym informowano o odczytach nie tylko poprzez zamieszczanie zwykłych notatek, ale w wypadku cyklu „O grodach książęcych i zamkach królewskich” red. Kościuszko przeprowadzał również ciekawe wywiady z prelegentami.

Z perspektywy dotychczasowych doświadczeń można z satysfakcją stwierdzić, że była to impreza ze wszech miar udana i pożyteczna, której inicjatywa wychodziła na spotkanie szerokim potrzebom społeczeństwa. Popularność prelekcji sprawiła, iż wiadomości w nich zawarte były łatwe do przyswojenia dla obecnych, wśród których zauważało się przedstawicieli różnych grup społecznych. Równocześnie wysoka jakość odczytów zadecydowała o ich atrakcyjności nie tylko dla laików, lecz też wśród fachowców. Wzbogacane przeżorcami, filmami (w 2 wypadkach), demonstracją zabytków wydobytych w trakcie badań archeologicznych, a także (w 1 wypadku) wystawką oraz dokumentacją wykopaliskową prelekcje cieszyły się niesłabnącą popularnością, wywołując szeroką dyskusję.

W okresie przedwakacyjnym odbyło się 8 odczytów poniedziałkowych, które zgromadziły ogółem około 700 słuchaczy. Tak więc przeciętnie odwiedzało nas 87 słuchaczy. W okresie po wakacjach wygłoszono 5 prelekcji na których zebrało się 265 widzów. Niższą, bo wynoszącą zaledwie 53 osoby przeciętną, należy wyjaśnić panującą w tym okresie gripą.

Druga seria prelekcji zgromadziła stosunkowo większą widownię (przeciętnie 280 osób) co można i należy tłumaczyć atrakcyjnością tematyki. Jednakże dopiero dalsze (planowane) wykłady tego cyklu mogą nam uświadomić w jakim stopniu utrafilimy w potrzeby i zainteresowania słuchaczy.

Wszystkie wygłoszone dotychczas odczyty odbyły się w gmachu Państwowego Muzeum Archeologicznego (dawnym Arsenale). Dział Oświatowy czuwał nad techniczną stroną prelekcji zapewniając sprawny jej przebieg. Warto podkreślić, że wszyscy prelegenci wygłaszali odczyty nie-

odpłatnie. Do dyspozycji wykładowców oddawano muzealny samochód, którym mogli oni powrócić do swych domów. Oba cykle wykładów są również kontynuowane w 1972 r.

I. Sawicki

1000 — zgłoszenie do Pogotowia Ratowniczego Wykopalisk

W połowie 1971 r. wpłynęło do Pogotowia Ratowniczego Wykopalisk przy PMA, tysiączne zgłoszenie z terenu o przypadkowym odkryciu wykopaliskowym. Jubileuszowy meldunek przekazał osobiście, w gmachu warszawskiego Arsenalu, Jerzy Semsch wykładowca z Technikum Budowlanego Zaocznego w Mińsku Mazowieckim. Zgłaszający przywiózł ze sobą czaszkę ludzką, pochodzącą z przypadkowego odkrycia dokonanego podczas wybierania żwiru budowlanego, na terenie gromadzkiej żwirowni w miejscowości Grodzisk, pow. Siemiatyże. Przeprowadzona akcja ratownicza wykazała że chodzi tu o wczesnobrązowy szkieletowy zespół grobowy, związany z tzw. podlaską grupą ceramiki sznurowej, koncentrującą się głównie w rejonie Słoch Annapolskich nad Bugiem. Niestety, obiekt ten w znacznym stopniu uległ zniszczeniu. Udało się jednak zabezpieczyć wspaniałą grot oszczepu krzemienno (długość 27 cm), precyzyjnie wykonany z surowca kredowego, którego złoża występują na Wołyniu. Grot znajdował się przy szkielecie w pobliżu głowy. Powyższe znalezisko przekazał Pogotowiu, Henryk Miłkowski mieszkaniec tej wsi i słuchacz wspomnianego Technikum w Mińsku Mazowieckim, który wraz z bratem Zbigniewem rozkopywał gromadzką żwirownię (Ryc. 1).

Ryc. 1. Akcja Pogotowia Ratowniczego Wykopalisk w miejscowości Grodzisk, pow. Siemiatyże. Na pierwszym planie odkrywca Zbigniew Miłkowski

W 999-tym zgłoszeniu do naszej placówki ratowniczej, Józef Hełczyński, sędziwy profesor gimnazjalny z Warszawy (Ryc. 2), poinformował obszernie o przypadkowym odkryciu grobów kloszowych ciepłopalnych w Kozłowie pod Kołbielą, pow. Garwolin. Odkrycie to jednak miało miejsce przed blisko sześćdziesięciu laty. Mianowicie, zgłaszający przebywał w latach 1913—1914, jako młody wówczas nauczyciel we dworze p. Szelińskiej w pobliskim Sufczyńcu, ucząc tamtejszą młodzież, z którą często odbywał wycieczki krajoznawcze wzdłuż źródeł Świdra. Podczas jednej z tych wycieczek, jak zrelacjonował J. Hełczyński, zauważyliśmy „jak chłopci jadący z towarem na jarmark do Parysowa, dziwnie zapadali się z ciężkimi wozami na skrzyżowaniu dróg w Kozłowie.

Ryc. 2. Prof. J. Hełczyński zgłasza swoje odkrycie w Pogotowiu Archeologicznym

Po ich przejeździe rozkopaliśmy to miejsce, gdzie znaleźliśmy duże gary popękane lub potłuczone i wypełnione resztkami stosu pogrzebowego²⁾.

Pod koniec czerwca 1971 r., udaliśmy się wraz ze zgłaszającym do Kozłowa. Profesor J. Hełczyński bez trudu wskazał miejsce (Ryc. 3), gdzie dokonał wraz z uczniami przed wybuchem pierwszej wojny światowej przypadkowego odkrycia wykopaliskowego. Wprawdzie wstępne sondáže nie wykazały materiału zabytkowego, jednak wskazany teren wydaje się być obiecującym pod względem archeologicznym. Sucha kępa położona wśród podmokłych łąk, obecnie zmeliorowanych i osuszonych, być może kryje dalsze groby tej kultury. Kilka fragmentów klozzy z Kozłowa znajduje się w zbiorach PMA, przekazane one zostały przez J. Hełczyńskiego z jego pierwszych odkryć w 1931 r. i przetrwały zawieruchę wojenną.

1001-wsze zgłoszenie przekazał telefonicznie w początkach lipca 1971 r., Feliks Urbański pracownik tech-

Ryc. 3. Prof. J. Hełczyński wskazuje miejsce odkrytego przez siebie cmentarzyska

niczny z Zakładów Mechanicznych „Ursus”, informując że jest w posiadaniu potężnych rogów (możdżeni) tura, które pozyskał od rolnika podczas pobytu na rybach nad Narwią, w okolicach Burzyna, pow. Łomża. Odkrycie miało miejsce podczas koszenia traw na terenie torfiastych łąk i jak twierdził zgłaszający „kosa trafiła na wystający róg, który wyciągnął rolnik z torfu”. Pozwala to przypuszczać że w ziemi pozostał cały szkielet tura, co byłoby dużym osiągnięciem wykopaliskowym. Jak wiadomo ostatnia z tego gatunku leciwa turzyca padła na naszych ziemiach pod Jaktorowem w 1627 r., a kompletne szkielety tych „królewskich zwierząt” należą do rzadkości w zbiorach muzealnych. Planowane prace wykopaliskowe pozwolą na wyjaśnienie tej tajemnicy.

J. Głosik

Sesja sprawozdawcza poświęcona Historii Polskiej Techniki Hutniczej w Kielcach

W dniach 10—11 września 1971 r. w Kielcach odbyła się Sesja Sprawozdawcza poświęcona Historii Polskiej Techniki Hutniczej, zorganizowana przez Zespół Historii Polskiej Techniki Hutniczej i Odlewniczej PAN, Komisję Historii Zabytków Hutnictwa Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego, Tow. Przyjaciół Górnictwa, Hutnictwa i Przemysłu Staropolskiego w Kielcach oraz Kieleckie Tow. Naukowe. W czasie dwudniowych obrad wygłoszono 16 referatów i komunikatów. Do najciekawszych należały komunikaty o metodach i badaniach metaloznawczych przedmiotów pochodzących z badań archeologicznych, a zwłaszcza referat prof. dr W. Różańskiego. W referacie pt. „Ostatnie badania nad wytopem żelaza w dymarkach typu świętokrzyskiego” przedstawiono rezultaty przeprowadzonych w latach 1970 i 1971 wytopów eksperymentalnych w oparciu o dmuch naturalny. Rezultaty te mają zasadnicze znaczenie dla dalszych badań nad odtworzeniem procesu technologicznego i rekonstrukcją pierwotnego wyglądu pieców hutniczych w Górach Świętokrzyskich. Należy zwrócić uwagę, że mimo istnienia od lat przekonywujących faktów archeologicznych z uporem odrzucano dotąd możliwość stosowania dmuchu naturalnego na rzecz stosowania dmuchu sztucznego.

Uczestnicy Sesji zwiedzili Muzeum Przyzakładowe Kieleckiej Fabryki Pomp w Białogonie, Muzeum Starożytnego Hutnictwa im. M. Radwana w Nowej Słupi oraz mieli możliwość obserwowania wytopu żelaza w ramach imprezy „Dymarki 71”.

L. Rauhut

Setna publikacja prasowa o działalności Pogotowia Archeologicznego

Informacja prasowa pióra red. Zbigniewa Adamskiego, podpisana inicjałami (ams), zamieszczona na stronie tytułowej w „Kurierze Polskim” z dnia 16 września 1971 r., pt. „Muzeum Archeologiczne dziękuje. Czytelnicy Kuriera autorami sensacyjnych odkryć. Topory i motyka z epoki kamiennej. Cmentarzyska kultury łużyckiej”, stanowiła setną tego typu publikację dotyczącą działalności ratowniczej Pogotowia Archeologicznego przy PMA.

Tej poczytnej popołudniówce warszawskiej o zasięgu ogólnopolskim, w dużym stopniu zawdzięczamy spopularyzowanie wśród szerokich mas społeczeństwa, naszej akcji ratowniczej znalezisk wykopaliskowych. Nie od rzeczy będzie przypomnieć, że pierwszą informację o naszym Pogotowiu, podał „Kurier Polski”, w dniu 5 listopada 1965 r., w relacji (mc), pt. „Halo, znaleźliśmy kamienny grot!. W Warszawie działa pogotowie archeologiczne. Było już ponad 100 wezwań”.

Podana przez nas liczba 100 pozycji prasowych ma charakter przybliżony i w rzeczywistości niewątpliwie znacznie jest przekroczona, albowiem przedruki informacyjne na ten temat w prasie prowincjonalnej i wojewódzkiej, na podstawie Informatora PAP (głównie red. A. Markert), nie mogły być zarejestrowane.

J. Głosik

Sprawozdanie z IX Zjazdu Polskiego Towarzystwa Anatomicznego

Zjazd ten odbył się w dniach 26—29 września 1971 r. w Poznaniu. Po uroczystym otwarciu, obrady toczyły się w następujących sekcjach: I. Zagadnienia morfofizjologii kręgosłupa; IIA. Narządy głowy w filo- i ontogenezie; IIB. Morfologia pnia mózgu, ośrodki i drogi regulacji nerwowej i nerwowo-humoralnej; IIIA. Postęp techniczny w naukach morfologicznych; IV. Wkład paleoanatomii do badań nad początkami Państwa Polskiego; V. Organizm a środowisko; VI. Zagadnienia antropologiczne; VII. Myologia; VIII. Angiologia; IX. Splanchnologia; X. Tematy różne.

Sprawą szczególnie interesującą dla archeologów jest fakt, że po raz pierwszy wyłoniła się potrzeba, aby w ramach zjazdu anatomicznego stworzyć sekcję, poświęconą badaniom anatomicznym nad szczątkami kości zwierzęcych pochodzącymi z wykopalisk archeologicznych. Sekcja ta obradowała w murach Muzeum Archeologicznego. Uczestniczyli w niej anatomowie oraz archeolodzy. Prof. K. Krysiak wygłosił referat podsumowujący obecną sytuację w archeozoologii na świecie i w Polsce, oraz wskazując drogi rozwoju tej nauki. Referent zaproponował powołanie komisji, która by zajęła się koordynacją badań w Polsce. W dyskusji przedstawiciele wszystkich ośrodków wypowiedzieli się za koniecznością powołania takiej komisji. Pod adresem jej zgłoszono następujące postulaty: uściślenie współpracy z archeologami, oraz stworzenie wydawnictwa, gromadzącego publikacje z zakresu archeozoologii. W wyniku głosowania wybrano 5 osób: prof. dr K. Krysiak, prof. dr M. Kubasiewicz, prof. dr M. Sobociński, doc. dr P. Wyrost, doc. dr J. Kowalczyk. Postanowiono, że komisja ta zbierze się na zebraniu roboczym i ustali formy koordynacji badań archeozoologicznych.

Prof. dr M. Kubasiewicz wygłosił referat pt. „Wkład anatomów szczecińskich do badań nad wczesnośredniowiecznym materiałem zwierzęcym”. Był to referat podsumowujący 25-letnią działalność i znaczny dorobek w dziedzinie archeozoologii.

Trzy następne referaty pochodziły z ośrodka wrocławskiego. Mgr W. Chrzanowska podała opracowanie fosylnych i subfosylnych szczątków kostnych zwierząt z Jaskini Zamkowej Dolnej w Olsztynie koło Częstochowy. Doc. dr P. Wyrost przedstawił wyniki badań nad grobami krów z ciałopalnego cmentarzyska kultury łużyckiej w Glinianach, pow. Wołów. Dr A. Waluszewska-Bubień, znakomita specjalistka badań nad avifauną wygłosiła doniesienie pt. „Wczesnośredniowieczne szczątki kostne ptaków z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu”.

W sekcji „Zagadnienia Antropologiczne” interesujące było doniesienie G. Gralli pt. „Rekonstrukcja wzrostu z kości długich”. W oparciu o metodykę Pearsona autorka opracowała tabele zależności między wzrostem, a długością kości ramiennej, promieniowej, udowej i piszczelowej dla ludności polskiej.

Na zakończenie Zjazdu odbyło się zebranie plenarne Polskiego Towarzystwa Anatomicznego, gdzie udzielono absolutorium zarządowi odchodzącemu, oraz wybrano nowe władze Towarzystwa i redakcji „Folia Morphologica” — organu PTA.

A. Lasota

**„Muzea jako ośrodki regionalnych badań naukowych” —
Ogólnopolska konferencja pracowników muzeów
regionalnych**

W dniach od 30 września do 1 października odbyła się w Wieluniu, Sieradzu i w Łodzi wspomniana w nagłówku konferencja, poświęcona zagadnieniom regionalnym zorganizowana przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, Wydział Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi, Muzeum Sztuki w Łodzi oraz Muzeum Ziemi Wieluńskiej. Program jej obejmował następujące referaty: Mgr Mieczysław Ptaśnik, dyrektor ZMIOZ — „Muzea jako ośrodki regionalnych badań naukowych i ochrony dóbr kultury”; Mgr Ryszard Stanisławski, dyrektor Muzeum Sztuki w Łodzi — „Muzea regionalne województwa łódzkiego i ich działalność naukowa”; Prof. dr Zdzisław Rajewski, dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie — „Muzealna ekspozycja regionu”; Mgr Zofia Neymanowa, kierownik Muzeum w Sieradzu — „Formy popularyzacji wyników badań naukowych w muzeach regionalnych”; Mgr Antoni Kunysz, dyrektor Muzeum Ziemi Przemyskiej w Przemysłu — „Współpraca muzeów regionalnych z innymi instytucjami na polu badań naukowych”.

Uczestnicy spotkania mieli możliwość zwiedzenia w dwu grupach zabytków Wielunia oraz zabytków Ziemi Wieluńskiej, w tym archeologowie: kilku grodzisk, cmentarzysk kurhanowych i osad, a w nowym gmachu Muzeum Ziemi Wieluńskiej zaznajomienie się z wystawą jej pradziejów oraz z przeglądem wydawnictw muzeów regionalnych. Po zwiedzeniu Muzeum w Sieradzu i terenu przyszłego muzeum typu skansenowskiego, udano się do Łodzi gdzie w Muzeum Sztuki przedyskutowano wnioski obrad, którym przewodniczyli prof. dr Konrad Jażdżewski, dyrektor Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi oraz mgr Ryszard Stanisławski, dyrektor Muzeum Sztuki w Łodzi, zamknął zebranie mgr Mieczysław Ptaśnik, dyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków. W konferencji wzięło udział ponad 150 pracowników muzeów, a z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego prof. dr Zdzisław Rajewski, dr Jacek Miśkiewicz i mgr Marian Kaczyński. Organizacja spotkania w Wieluniu spoczywała w rękach mgr Tadeusza Olejnika, kierownika Muzeum, oraz mgr Bogusława Abramka, który prowadził wycieczkę grupy archeologicznej po zabytkach Ziemi Wieluńskiej.

z. r.

650-ta rocznica nadania praw miejskich Warce

19 grudnia 1971 r. odbyły się w Warce uroczystości, stanowiące końcowy akcent jubileuszowych obchodów miejskich. Były to: otwarcie wystawy „Warka w pradziejach i historia miasta do roku 1864”, sesja popularnonaukowa, związana z dziejami miasta, jego dniem dzisiejszym i perspektywami rozwoju oraz jako miły i niecodzienny akord końcowy — wieczorny koncert muzyki barokowej, ze szczególnym uwzględnieniem twórczości pochodzącego z Warki Adama Jarzębskiego. Organizatorami wymienionych uroczystości byli: Towarzystwo Miłośników miasta Warki, Muzeum im. Kazimierza Pułaskiego i Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych. Cieszyły się one dużym zainteresowaniem przybyłych gości: przedstawiciela Urzędu Rady Ministrów w osobie tow. Jana Fuksińskiego, kierownika Wydziału Kultury PWRN, Janusza Nowickiego, sekretarza propagandy KP PZPR, tow. Henryka Gałka, kierownika Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Grójcu, Józefa Zygierewicza, władz miejscowych i licznie reprezentowanego społeczeństwa Warki.

Osobno należy wspomnieć o licznych i aktywnym udziale świata naukowego Warszawy. Obecni byli: dyrektor Muzeum Narodowego, prof. dr Stanisław Lorentz, który dokonał otwarcia wystawy, dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego, prof. dr Zdzisław Rajew-

ski, prof. dr Aleksander Gieysztor (prowadzący sesję), prof. dr Stanisław Herbst, prof. dr Andrzej Zahorski, prof. dr Maksymilian Berezowski, przedstawiciele Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN i Państwowego Muzeum Archeologicznego.

Referaty, oparte w dużej mierze na źródłach niepublikowanych, wniosły wiele nowego do stanu naszej wiedzy o tej części południowego Mazowsza. Referenci mieli tutaj zadanie niełatwe, zwłaszcza w odniesieniu do starszych okresów. Warka i jej okolice stosunkowo rzadko powtarzają się w fachowej literaturze pradziejowej i wczesnohistorycznej. Stąd też niekiedy w wydawnictwach typu monograficznego powtarzają się określenia, że obszar ten był w niektórych okresach „mało aktywny”. Dementują te twierdzenia wyniki badań ostatnich lat (1965—1970), częściowo uzupełniające luki w stanie naszej wiedzy. W trakcie sesji wygłoszono następujące referaty (w porządku chronologicznym): mgr Anna Kornatek, Pradzieje Warki i okolic; doc. dr Stanisław Pazyra, Powstanie i rozwój miasta (XIV—XVII w.); prof. dr Stanisław Herbst, Warka i okolice w okresie powstań narodowych (1794—1863); mgr Leon Nawrocki, Polityka okupanta i ruch oporu (1939—1944), oraz Hanna Sek, Warka w okresie PRL, osiągnięcia i perspektywy rozwoju. Całość uzupełnił referat prof. dr Andrzeja Zahorskiego o Kazimierzu Pułaskim, jego życiu i działalności oraz liczne komunikaty i głosy w dyskusji.

Referat doc. dr Stanisława Pazyry wygłosił A. Gieysztor (z powodu choroby Autora). Jest to zarazem ostatnia praca (niedawno zmarłego) nieodżałowanego naukowca, badacza dziejów miast mazowieckich, autora niezwykle popularnego i pomocnego dzieła „Geneza miast mazowieckich”. Doc. dr S. Pazyra do ostatnich niemal chwil swojego życia interesował się przebiegiem prac związanych z sesją i projektowaną monografią Warki, która miała się ukazać pod Jego redakcją.

Wystawa eksponowana w Muzeum im. K. Pułaskiego obrazuje w znacznej części pradzieje Warki i okolic od pojawienia się tutaj najstarszych gromad ludzkich (stanowisko schyłkowopaleolityczne w Zawadach, datowane na około 8,5 tys. lat p.n.e.). Bogato udokumentowaną miejscowymi zabytkami jest epoka brązu i wczesna epoka żelaza. Teren ten obfituje w atrakcyjne a zarazem bardzo ekspozycyjne znaleziska o dużej wartości naukowej: naramienniki z Mniszewa, skarb z Gońciewic Nowych, Ginetówki czy wspaniały zespół z Krobowa, datowany na początek III okresu epoki brązu, niepublikowany jeszcze w literaturze fachowej.

Dobrze prezentuje się okres rzymski, tutaj wzrok przyciągają militaria z Lisowa, Roznieszewa czy Pólka. Są to fragmenty mieczy, ostróg, groty, umba czy noże żelazne, uzupełniają zaś je fibule, monety i ceramika. Nieco słabiej na tym tle wypadł okres wczesnośredniowieczny, reprezentowany w przeważającej części przez zabytki z badań w Czersku. Zaledwie kilka, jako znaleziska przypadkowe pochodzi z terenu Warki, chociaż i tutaj notujemy efektowne znalezisko jak m.in. miecze z XIV w. znalezione na terenie miasta. Sytuację tą tłumaczy przede wszystkim słaby stan przebadania terenu, a ponadto brak planowych badań stacjonarnych.

Osadnictwo w ramach poszczególnych epok zilustrowano kartograficznie, opierając się na użyczonych materiałach i kartotekach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i Krakowie, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN oraz Muzeum im. K. Pułaskiego w Warce według ich stanu posiadania za pierwsze półrocze 1971 r. Elementem dokumentalnym, a zarazem plastycznym są fotografie przedstawiające ważniejsze obiekty czy stanowiska np. grodzisko w Starej Warce, widok prac wykopalskich w Czersku czy panorama wielookresowego stanowiska na Winiarach.

Wystawa jest momentem przełomowym w działalności wareskiego Muzeum, otworzyła bowiem drugi stały dział, związany z historią regionu. Jest to efekt wieloletnich starań miejscowych działaczy społecznych, z których inicjatywy powstało Muzeum w Warce, na przełomie lat pięćdziesiątych. Dział historii regionu powołany

Ryc. 1. Wystawa w Muzeum im. K. Pułaskiego w Warce

został statutowo, za zgodą Ministra Kultury i Sztuki. Wydarzenie to posiada pozytywne a zarazem wielorakie znaczenie: 1) sprzyjać będzie rozwojowi badań nad przeszłością tej części południowego Mazowsza; 2) uatrakcyjni w znacznej mierze tematykę samego Muzeum, zajmującego się dotąd wyłącznie Pułaskim i historią polskiego wychodźstwa do Stanów Zjednoczonych, przez co stanie się z pewnością bardziej komunikatywne dla przeciętnego zwiedzającego.

Spółeczeństwo miejscowe, bardzo związane z tradycjami swojego regionu, jego bogatą przeszłością histo-

Ryc. 2. Wystawa w Muzeum im. K. Pułaskiego w Warce

ryczną, przyjęło z dużym zadowoleniem decyzję o powołaniu nowego działu w Muzeum. Wraz z organizatorami wystawy składam wyrazy wdzięczności prof. dr Zdzisławowi Rajewskiemu, bez którego pomocy realizacja przedsięwzięcia byłaby niemożliwa. W znacznej części ekspozycjonowane zabytki archeologiczne pochodzą ze zbiorów PMA. Podobnej pomocy udzielił zespół z IHKM PAN w osobach: mgr T. Kiersnowskiej, mgr J. Rauhutowej, doc. dr S. Suchodolskiego.

A. Kornatek

WARUNKI PRENUMERATY

**Cena prenumeraty półrocznej zł 60,—
rocznej zł 120,—**

Institucje państwowe i społeczne, zakłady pracy itp. mogą zamawiać prenumeratę wyłącznie za pośrednictwem miejscowych Oddziałów i Delegatur „Ruch” w terminie do 25 listopada na rok następny.

Prenumeratę na kraj dla czytelników indywidualnych przyjmują urzędy pocztowe, listonosze oraz Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw „Ruch”, Warszawa, ul. Towarowa 28, konto PKO Nr 1-6-100020 w terminie do 10 dnia miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 40% droższa od krajowej, przyjmuje Biuro Kolportażu Wydawnictw Zagranicznych „Ruch”, Warszawa, ul. Wronia 23 konto PKO Nr 1-6-100024.

Również wszystkie instytucje państwowe i społeczne, zakłady pracy i odbiorcy indywidualni mogą zamawiać i nabyć Wiadomości Archeologiczne w Ośrodku Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN Warszawa, Pałac Kultury i Nauki konto PKO Nr 1-6-100312 oraz w Księgarniach Naukowych P. P. Dom Książki.

**Białystok, ul. Lipowa 43
Bydgoszcz, ul. 1 Maja 17 i Stary Rynek 15
Gdańsk-Wrzeszcz, ul. Grunwaldzka 111/113
Katowice, ul. Warszawska 11
Koszalin, ul. Zwycięstwa 20
Kraków, ul. Podwale 6
Kielce, ul. Sienkiewicza 60
Lublin, ul. Krakowskie Przedmieście 68
Łódź, ul. Piotrkowska 102a
Olsztyn, Plac Wolności 2/3
Opole, Rynek 23
Poznań, ul. Armii Czerwonej 69
Rzeszów, ul. 3 Maja 2 i Kościuszki 3
Szczecin, ul. Jedności Narodowej 5
Toruń, ul. Dzierżyńskiego 11
Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 7
Wrocław, ul. Kuźnicza 42
Wrocław, Księgarnia Ossolineum, Rynek 8
Zielona Góra, ul. Karola Marksa 3**

Cena: 30,00 zł

Indeks 38205

